

Morten Thing

**Portrætter
af 10 kommunister**

Tiderne Skifter

PORTRÆTTER AF 10 KOMMUNISTER
8 1996 Morten Thing og Tiderne Skifter
Bogen er sat med Galliard
Tryk: Clemenstrykkeriet A/S Århus
Grafisk tilrettelæggelse og omslag: Anne Houe
Billedredaktion: Morten Thing
Printed in Denmark 1995
ISBN 87-7445-672-5

Denne version af *Portrætter af 10 kommunister* følger den trykte bogs tekst. Billederne er ikke gengivet.

Indhold

Forord 6

”Danmarks eneste kommunist” 7
Marie Nielsen 1875-1951

Kobbersmeden 43
Niels Johnsen 1893-1931

I søgen efter kærlighed og sandhed 60
Konrad Simonsen 1876-1945

Politik og religion 76
Martin Andersen Nexø 1869-1954

Den revolutionære husmandsdigter 85
Anders Christensen 1884-1967

Blod og revolution, billeder og modernisme 90
Rudolf Broby Johansen 1900-1987

Skitse til en biografi 103
Børge Houmann 1902-1990

Modernismens pædagog 117
Ebbe Neergaard 1901-1957

Kommunisten 130
Mogens Fog 1904-1990

Den reflekterede troskyldighed 141
Hans Scherfig 1905-1979

En tur med biografen 155

Bibliografi 163

Forkortelser 164

Noter 165

Forord

I denne bog har jeg samlet en række artikler, som har det tilfælles, at de er en slags biografier, og at de handler om personer, som i en periode har været kommunister eller har været tæt på kommunismen. Alle artiklerne har tidligere være offentliggjort i en anden version. De er nu skrevet igennem og ny viden og nye synspunkter er indarbejdet.

Artiklerne handler om 10 forskellige personer, men tilsammen tegner de også et billede af kommunismens historie herhjemme. Det er et spor, som er meget iøjnespringende. Men andre spor tegner sig. Forholdet mellem den enkelte og engagementet er således bagsiden af den politiske historie. Forholdet mellem modernismen og kommunismen, såvel som forholdet mellem religiøsitet og kommunismen er spor i en samlende læsning og forståelse. Bogen udgør også et stykke intellektuel-historie, selvom den hele tiden holder sig tæt til et stykke arbejder-historie. Den er et stykke intellektuel-historie både i betydningen 'de intellektuelle historie' og i betydningen 'tankeformernes historie'. Fælles for de biograferede personer er det jo - på tværs af deres sociale placering - at de formulerede sig kritisk op imod samfundets herskende diskurser.

Endelig er bogen et stykke kulturhistorie, som rækker henover 125 år. Tidsmæssigt strækker disse 10 personers liv sig fra 1869-1994. Det er en kulturhistorie, som måske med kommunismens død vil gå i glemmebogen. Kommunismens officielle uniformitet til trods udgør de kulturelle former, som knytter sig til dens historie et langt mere broget billede. Måske jeg hermed kan antyde, at det fortrængtes kulturhistorie, som fortrængninger iøvrigt, pludselig kan trænge igennem de herskende diskursers glatte overflade.

"Danmarks eneste kommunist"

Marie Nielsen 1875-1951

1.

Marie Nielsen hører ikke til dem, der har haft offentlighedens fuldeste bevågenhed. Faktisk var det kun Carl Heinrich Petersen, der med sin bog *Danske Revolutionære* (Kbh. 1970) havde forsøgt at trække hende ud af glemslens mørke. Socialdemokratiet levner hende et par linjer i partihistorien og kommunisterne har ladet hende indtage sin plads i de ekskluderedes brigade blandt renegater, forrædere og opportuniste¹.

2. 1875-1910. Husmandstøs, tjenestepige, vaskekone.

Marie Nielsen blev født i et husmandshjem i Herlev på Frederiksborg-egnen den 23. december 1875. Fra hun var 14 til hun var 25 var hun tjenestepige, og fra hun var 25 til hun var 28 levede hun af at vaske og gøre rent for andre.

"Jeg kom ud at tjene, da jeg var 14 Aar og konfirmeret, og det var ganske imod Sæd og Skik, Husmandens Børn plejede at gaa i fremmed Tjeneste, saa snart de kunde gøre Gavn. Der blev da ogsaa skumlet lidt i landsbyen. Har han virkelig Raad til at have den store Tøs gaaende hjemme?! Dog - jeg kom tidsnok ud, og gennem 11 lange Aar lærte jeg at forsage egen og bøje mig for fremmed Vilje - lærte, at jeg var undergiven og maatte Lyde."²

Således skriver hun i en lille selvbiografisk skitse. Om et af de steder hun tjente, en Herregaard, fortæller hun:

"Jeg skulde have Værelse sammen med en meget ung Pige, og jeg forsøgte at fritte hende ud om Forholdene der.

Hvorledes Baron og Baronessen var? Aah jo, lød den unge Piges Svar (der var ingen Ærbødighed i hendes Stemme), "de er saamænd meget rare, nu er det snart 14 Dage siden nogen af dem har slaaet mig." Slaaet hende! - Med opspilede Øjne og aaben Mund stirrede jeg paa hende - Slaaet hende! - Ganske vist, i de Aar jeg havde tjent, havde jeg oplevet adskilligt, der var grimt og ondt, men aldrig havde man noget Steds budt mig Prygl. Og nu her.- [...] Og det stakkels enfoldige Pigebarn havde ikke sagt falsk Vidnesbyrd om sit Herskab.

Jeg fik ganske vist aldrig Prygl der, thi jeg var over de 20 Aar, men derimod nedlod Baron sig til i højstegen Person at søge at opdrage denne lille 16 Aars Pige kommet fra et offentligt Børnehjem. Hun var stædig, erklærede han [...], og saa anvendte den højjædle Herre sin Ridepisk til at pille Nykkerne ud af hende, saaledes at ofte laa der tykke, svulne, blodunderløbne Striber paa det stakkels Barns Bryst og Ryg.

Feig var han, Eksekutionen foregik altid paa ensomme steder, hvor ingen Vidner fandtes."³

Af de penge hun tjente, lagde Marie Nielsen penge op til at komme på seminarium for, og i 1904 kom hun på Femmers Kvindeseminarium. I 1908 tog hun lærereksamen og begyndte at arbejde ved Frederiksberg Skolevæsen. I 1912 supplerede hun sin læreruddannelse med en faglærereksamen i historie. Hertil skrev hun speciale om det tyske socialdemokratis historie.

I forbindelse med en senere retssag mod hende blev der afgivet flere udtalelser om hendes kvalifikationer som lærerinde. På trods af deres officielle odeur siger de dog et og andet. Forstanderne på seminariet udtalte således:

"Frk. Nielsen havde læst noget, tænkt meget og dannet sig selvstændige, men noget uklare

Meninger. Hun var i Besiddelse af god Hukommelse og stor Energi; hendes Arbejdsmetode var fortræffelig, og hun gjorde derfor udmærkede Fremskridt i Kundskabstilegnelse og opnaaede en god Eksamen. Vi lærte hende at kende som et ivrigt Menneske, hvis Følelses- og Stemningsliv var rigt, men noget ubehersket, saa hun til Tider kunde blive nedtrykt og tabe Tilliden.

Det viste sig, da hun blev Praktikand i Seminariets Øvelsesskole, at hun havde gode Lærerindemuligheder, og vi tvivlede ikke om, at hun som den Idealist hun er, med Sympati og uegennyttig Opofrelse vilde tage sig af de ubegavede, forsømte og forhultede Børn, hun vilde træffe paa sin Vej i Folkeskolen."⁴

En af hendes studiekammerater skrev om hende:

"Hun var allerede dengang [1910-12] glødende begejstret for sine Ideer og saa i den socialistiske Stat det ideale Samfund. Hun var en fuldblods Idealist, der med Fanatisme stred for sine Anskuelse. I en Samtale vi havde, sagde hun blandt andet: jeg føler mig som Proletar og vil vedblive at være det, thi kun saaledes vil jeg være istand til at gavne mine - Plebejerne. Hun kunde lide mig trods det at jeg, som hun selv sagde, var hendes fødte Modstander som Overklasse-menneske, og vort Kammeratskab blev bygget paa gensidig Agtelse og Sympati."⁵

Om hendes arbejde som lærerinde foreligger der en sympatiudtalelse fra 14 lærere og lærerinder på Nylandsvejens Skole:

"I flere Aar har vi undertegnede Lærere og Lærerinder arbejdet sammen med Frk. Marie Nielsen ved samme Skole.

Da Skolen og Børnene havde hendes fulde Interesse, maatte vi ofte beundre hende for den usædvanlige Kraft, hun var i Stand til at lægge i sit Arbejde, og det ringe Hensyn, hun tog til sig selv. Vi regnede hende derfor til de bedste blandt os.

Hun har været Medlem af vor Forenings Bestyrelse, Medlem af Frederiksberg Værgeraad, Tilsynsværge for forsømte Børn, og hun har ofte selv maattet lide savn for at kunne give forholdsvis betydelige Beløb af sine smaa Midler til nødlidende Familjer."⁶

3. Socialdemokratiet og SUF 1908-18.

I 1908 meldte Marie Nielsen sig ind i Socialdemokratisk Ungdoms Forbund (SUF). Hendes indmeldelse i Socialdemokratiet (SD) daterer sig formodentlig fra samme periode.

Det danske parti lå på II. Internationales højrefløj og adskilte sig væsentligt fra både det svenske og det norske parti. Men ikke nok hermed, dets venstrefløj var tillige svag. Venstrefløjen repræsenteredes i første række af diskussionsklubben "Karl Marx" og bladet *Socialisten*. Dens ledende personer var Gerson Trier, K.K. Steincke, J.P. Sundbo, J.P. Nielsen og H.P. Larsen (Palbo). Men herudover var der en bevægelse uden for Socialdemokratiet. Det var den syndikalistiske bevægelse, der mere eller mindre regelret havde udviklet sig af den ungsocialistiske bevægelse fra 1904-08. Syndikalistisk Forbund udgav 1909-11 bladet *Syndiklisten*, og fra 1911 begyndte Chr. Christensen at udgive ugebladet *Solidaritet*, der fra 1912

blev organ for Fagoppositionens Sammenslutning (FS). Partioppositionen og syndikalisterne var de eneste tilløb til en revolutionær bevægelse herhjemme.

Marie Nielsen lagde sig klart på partiets venstrefløj. Fra 1912 begyndte hun at markere sig i SUF. Hun deltog i forbundets kongres 1912 og blev indvalgt i ledelsen. Hendes første artikel finder man i SUFs blad *Fremad*. Hun blev fra denne tid af brugt meget som taler, eller som det den gang hed: agitator. I slutningen af 1912 meldte hun sig ind i diskus-

sionsklubben Karl Marx og markerede hermed sit tilhør til partiets venstrefløj, og hun blev snart en af oppositionens klareste fortalere.

Med 1. verdenskrigs udbrud brød en dybtgående spaltning af den internationale arbejderbevægelse igennem. Optakten fik vi, da den tyske socialdemokratiske rigsdagsgruppe ved krigsudbruddet stemte for krigsbevillinger. Stauning støttede det tyske partis stilling og var selv med til i Danmark at gennemføre klassesamarbejdets politik: borgfredspolitikken. Partiet stemte da osse for forøgede militærbevillinger til "Opretholdelse af Neutraliteten".

Disse forhold bestemte i høj grad oppositionens politik, i hvert fald ungdomsforbundets. Et af SUFs hovedfremstød i agitationen var antimilitarismen. Ledelsen af denne del af partioppositionen var Ernst Christiansen, SUFs formand, Sigvald Hellberg, Johs. Erwig og Harald Jensen. Også blandt syndikalisterne førtes der kamp mod militarismen. De anbefalede militærnægtelse. Ledende i denne militærnægterbevægelse, samlet i Foreningen af konsekvente Antimilitarister, var Thøger Thøgersen, Johs. Nielsen og Alfred Mogensen. Militærnægtelsen var dog SUF en tand for rabi at en kampform.

Udover kampen mod militarismen formuleredes SUFs opposition i første række på spørgsmålet om "Kongemiddagene" og Internationale. De ledende socialdemokraters deltagelse i kongens grundlovsfest tog man kraftigt afstand fra, og da forskellige europæiske venstregrupper i september 1915 mødtes i Zimmerwald i Schweiz, støttede SUF det herfra udsendte manifest.

SUF fik meget vind i sejlene på den aktive oppositionspolitik. Medlemstallet nåede op på 10-11.000⁷ Og *Fremad* nåede et oplag på 15.000⁸. Men nogen egentlig revolutionær opposition kan man næppe kalde SUF. Vi skal i den videre fremstilling se, hvilke konsekvenser det fik.

Marie Nielsen stod på dette tidspunkt til venstre for SUF, omend hun osse radikaliseredes gennem de følgende års begivenheder. Men hun støttede sig til SUF som en del af partioppositionen. Hun var medlem af forbundets agitatorkorps og sad i 1914 i *Fremads* redaktion. Der er forskellige vidnesbyrd om alvorlige meningsforskelle mellem hende og flere af de ledende folk i forbundet. Disse forskelle blev imidlertid skjult under hentydninger til, at hun da vist var for gammel til at stå i et ungdomsforbund. I april 1915 frasagde hun sig derfor sine medlemsrettigheder i et brev til centralafdelingens formand:

"I den senere Tid (ogsaa paa Kongressen [i 1915]) har jeg Gang paa Gang hørt Hentydninger til at jeg er for gammel til at staa i Foreningen, og der er blevet talt om *ældre*, der *bruger* Ungdomsbevægelsen; hertil sigtede jo ogsaa Staunings Ytring paa Kongressen, endvidere har jeg af Dahlgaards Optraeden paa Kongressen (hans Fraraadelse af mit Valg) og af hans Bemærkning i Toget om, at han kendte *Ungdomsbevægelsens* Stilling til mig, faaet at vide, at selv mine nærmeste gode Venner synes at frygte mig inden for Bevægelsen, og at de ingen Tillid har til mit eget Udsagn om, at jeg *ingen* ledende Stilling attraar inden for Ungdomsbevægelsen."⁹

Men forbindelsen til SUF blev ikke afbrudt hermed. Hun udgav i 1916 sammen med H.P. Sørensen en lille Pjece med titlen *Foredrags- og Diskussionsemner*. Pjecen indeholder en lang række forslag til emner, der kan tages op i skolingens med tilhørende disposition og litteraturforslag. Litteraturlisten indeholder 20 bøger og 54 pjecer og giver et godt indtryk af Marie Nielsens skoling i socialismens teori. Som nr. 1 på listen finder vi *Kapitalens* to første bind i den danske oversættelse. Derudover af Marx: *Manifestet, Lønarbejde og Kapital*. Af Engels tillige *Familiens, Privatejendommens og Statens Oprindelse* samt *Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab*. Der er 3 titler af Kautsky, én af hver af Liebknecht, Bebel og Lassalle. Gustav Bang er repræsenteret med ikke mindre end 15 titler. På baggrund heraf, vil man kunne se en for SUF og også for Marie Nielsen karakteristisk orientering mod den

kautskyanske marxisme-opfattelse omend i dens danske udformning hos Bang.

I partiet tilhørte Marie Nielsen Frederiksbergs 2. kreds. Fra 1915 sad hun i foreningens bestyrelse og førte dens forhandlingsprotokol, et job hun bestred frem til 1917.

Kongressen i 1915 blev en vigtig kongres, fordi partioppositionen under indtryk af krigen var vokset ganske betydeligt. På partiforeningens generalforsamling den 23. august 1915 stillede Marie Nielsen 3 forslag, som skulle fremføres på kongressen. "1. Til Beretningen om Partiets Virksomhed: I Henhold til tidligere Kongressers Beslutning om, at Socialdemokratiets Tillidsmænd ikke maa deltage i Fester arrangeret af Kongen, udtaler Kongressen sin skarpeste Misbilligelse af, at Rigsdagsgruppen har brudt Partiets Beslutninger og deltaget i den af Kongen arrangerede Fest paa Amalienborg d. 5. Juni d.A. [...]". Det andet forslag konstaterede kort og godt, at partiets rigsdagsmænd ikke måtte stemme for militærbevillinger. Forslag nr. 3 lød: "Resolution til Taktikspørgsmaalet. I det Kongressen udtaler sin Tilslutning til Hovedbestyrelsens Forslag om Opstilling af Kandidater i alle Kredse og hermed fastslaar de politiske Valgalliancers Ophør betoner den, at Socialdemokratiet i sin Agitation i Befolkningen, saa vel som i Samarbejde med andre Partier aldrig kan opgive sin særlige Karakter af proletarisk Klasseparti, og gentager Odensekongressens Beslutning om, at Socialdemokratiet som Følge af denne særlige Karakter ikke kan paatage sig Medansvar for en borgerlig Regerings Handlinger."¹⁰ Alle 3 forslag blev vedtaget på generalforsamlingen, og Marie Nielsen blev valgt som delegeret til kongressen i Århus den 23.-25. september 1915. På kongressen kom ingen af forslagene igennem. Eksempelvis blev forslaget om deltagelse i hoffester forkastet med 195 mod 64¹¹.

Ved det efterfølgende hovedbestyrelsesvalg blev Marie Nielsen valgt som suppleant for Gerson Trier. Den 29. september 1916 indkaldtes der til lynkongres med det ene punkt på dagsordenen at tage stilling til, hvorvidt Stauning som en konsekvens af borgfredspolitikken skulle indtræde som kontrolminister i den radikale regering. Marie Nielsen deltog som repræsentant for sin partiforening. På kongressen tog både Gerson Trier og Marie Nielsen ordet og talte imod forslaget, men oppositionen stod svagt. Kun 32 stemte nej, mod 291 ja¹². Marie Nielsen beskrev situationen således:

"Denne Kongres maatte tage sin Beslutning under Forhold, der bedst betegnes ved Ordet Tvangssituation.

Indtrædelsen af en socialdemokratisk Repræsentant betegnedes som nødvendigt, gik vi ikke med, da fik vi Valg, og Valget vilde i overordentlig Grad øge Faren for at komme med i Krigen; dertil den nedtrykkende Meddelelse, at et eventuelt Valg vilde blive et Alliancevalg.

Det var onde Kaar at blive stillet over for. Ministeren eller - *maaske* - Krigen. Afstemningen bar tydeligt Vidnesbyrd om den usikre Stemning i Forsamlingen"¹³

Dagen efter kongressen trådte Gerson Trier ud af Socialdemokratiet i protest mod den "[...] borgerlige Opportunisme, der bredte sig videre og videre i Partiet."¹⁴

Til næste hovedbestyrelsesmøde den 16. november kunne Stauning meddele Marie Nielsen, at hun havde overtaget Triers plads.

Triers udmeldelse skete isoleret. Kongressen fandt sted natten mellem den 29. og 30. september, og hans udmeldelse er dateret 1. oktober. Der har ikke været megen tid til orientering af ligesindede. Men sandheden er vel osse den, at der ikke var særlig mange af dem, at Trier var en isoleret mand. Faktisk har Marie Nielsen været den, der stod ham politisk nærmest. Men hun forblev i partiet og overtog hans plads i hovedbestyrelsen.

Venstrefløjens betydning voksede imidlertid gennem krigens sidste år. Men den udgjordes af flere tendenser uden nogen samlende organisatorisk ramme. Partioppositionen søgtes samlet i klubben Internationale, der blev stiftet i november 1917. Den bestod af hele den gamle garde af venstrefløjfolk, og det var meget vanskeligt at tilvejebringe noget fælles

grundlag, idet den herskende holdning var, at man skulle forblive som loyal opposition i partiet. Således sagde klubbens formand Hans Palbo i beretningen på generalforsamlingen i 1918, at det hele tiden havde været meningen fra stifternes side, at Internationale skulle holde sig indenfor partiet, selvom der meldte sig røster, der ville danne et venstresocialistisk parti eller rammerne om det (dagblad etc.)¹⁵.

SUFs opposition holdt sig i det væsentlige indenfor rammerne af det tilladelige. Ved afstemningen på natkongressen i 1916 stemte Ernst Christiansen således ikke, og gik altså ikke sammen med venstreoppositionen. Kun tilslutningen til Zimmerwald vakte virkelig forargelse i partiledelsen, og det fremgår af Socialdemokratiets hovedbestyrelses protokol, at SUF får økonomisk støtte fra partiet "under Forventning af, at Ungdomsforbundet udtræder af Zimmerwald-Kommissionen."¹⁶

Men uden for partiet var venstrefløjen vokset kraftigt under indtryk af krigskonjunkturerne. Under verdenskrigens første år faldt reallønnen for arbejderne i industrien ret voldsomt. Først efter 1918 nåede lønnen op på 1914 niveauet. Og mens arbejdsløsheden i krigens første år viste en nedadgående tendens steg den fra 1916-18 fra 5-18%.

Krigen viste sig i almindelighed som vareknaphed og efterfølgende rationering, dyrtid og galopperende inflation og arbejdsløshed. Gennem en lov fra krigens første måneder bemyndigedes indenrigsministeren til en række indgreb i økonomien af den type, som senere er blevet gængse ingredienser i socialdemokratisk politik.

Krigskonjunkturerne gav sig udslag i en omfattende aktivitet i arbejderklassens lavere lag. Boligaktioner for at sætte udsatte familjer ind i deres lejligheder igen var ret almindelige, og de arbejdsløse begyndte at organisere sig og demonstrere for at få tåleligere kår. I begyndelsen af 1918 samlede denne sociale uro i sig i nogle omfattende arbejdsløshedsdemonstrationer stærkt påvirket af syndikalisterne. Bølgen kulminerede med den berømte storm på børsen i februar 1918. Men mellem oppositionen i Socialdemokratiet og resten af venstrefløjen var der ikke i udpræget grad kontakt. Den loyale opposition bøjede nakken, mens partipisken blev svunget over syndikalisterne.

I denne periode radikaliseredes Marie Niensens politiske holdning. Især den russiske revolution var et vigtigt element i denne proces. Den bragte hende til klarhed om, at der var en afgrund mellem hendes revolutionære standpunkt og den socialdemokratiske klassesamarbejdslinje. Men den russiske revolution blev samtidig et billede på Danmarks tilbagestående. Eller rettere forskellen mellem Rusland og den hjemlige andedam tematiserede et problem som skiftevis slog de danske revolutionære med fortvivlelse og besatte dem med en regelret revolutionspsykose. Sigende i denne sammenhæng er et brev fra Marie Nielsen til Hans Palbo fra marts 1917: "Mod Øst raser Revolutionen, og med den stadige Østenvind er den ogsaa naaet hertil vor lille uskyldige Andedam. Dens første Udslag giver sig til Kende paa Lørdag ved "Karl Marx's" Generalforsamling, hvor "Bageren" [J.P. Nielsen] og Gerson Trier vist nok skal stødes fra "Socialistens" Trone. Det unge revolutionære (!) Blod indenfor Socialistens Redaktion (Harald Jensen) vil det."¹⁷ Trier og J.P. Nielsen tilhørte jo venstrefløjen. Det gjorde SUFeren Harald Jensen ganske vist osse, men i så fald den del, der stod centrum nærmest, og hvad der i denne sammenhæng har talt for Harald Jensen har været, at Trier jo ikke længere var partimedlem, selvom han sad i *Socialistens* redaktion.

Hen på efteråret 1917 søgte Marie Nielsen direkte kontakt med Zimmerwald-kommissionen. Hun kontaktede en af lederne af de svenske venstresocialdemokrater Zeth Höglund og spurgte om hun kunne deltage i næste Zimmerwald-konference. Höglund svarede:

"Jag har talat med mina kamrater i den provisoriska Kommissionen, och de har inget att

invända emot att Ni närvar å Zimmerwaldkonferensen som enskild deltagere, givetvis utan rösträtt.

Bäst vare dock om Ni kunde få ett mandat av Ungdomsförbundet som ju är anslutet till Zimmerwald.

Konferensen är nu definitivt inkallad till 5 september (onsdag nästa vecka)."¹⁸

Muligvis har hun osse søgt kontakt ad en anden kanal. I hendes papirer ligger en seddel med påskriften: "Fru Alexandra Kollontaj, Gammel Kongevej 176, Representant for Socialistisk Russisk Kvindeforening i Internationale Kvinders Socialistiske Bureau." Kollontaj forespurte i efteråret 1917 hos Stauning, om hun kunne opholde sig her i landet. Ifølge Marie Niensens referat fra diskussionen på *Socialdemokratens* kontrahentforsamlings møde (hvortil hun var delegeret) havde Stauning svaret, "[...] at naar hun forholdt sig i Ro og ikke talte ved Møder, da kunde hun regne med at forblive her i Ro."¹⁹ Selvom Kollontaj altså boede her en kort overgang forblev Norge hendes faste opholdssted.

Konferencen som Höglund omtalte er den 3. Zimmerwald konference der afholdtes den 5.-12. september 1917 i Stockholm. Marie Nielsen har givetvis deltaget i konferencen, for på et kort fra Höglund dateret 18. september med "Hjærtliga hälsningar" har den finske socialist Yrjö Sirola og russerne V. Kasparovna og Angelica Balabanoff tilføjet: "Es tut uns sehr Leid dass Sie so schnell fort sind. Bitte schreiben Sie uns."²⁰

Forbindelsen med Zeth Höglund fastholdes gennem de kommende år, og han blev en af Marie Niensens vigtigste forbindelser til den internationale revolutionære bevægelse. Men inden vi forfølger dette spor videre bliver vi nødt til at kaste et blik på den hjemlige situation.

Den tendens til radikalisering, der begyndte at vise sig i den danske arbejderklasse under dyrtidens og arbejdsløshedens tryk modsvarede af en indpasning af Socialdemokratiets politik i det politiske system. Hoffesterne, ministersocialismen og militærspørgsmålet er allerede nævnt. Militærnægterne satte de to afrustningspartier, de Radikale og Socialdemokratiet, i en pinlig situation, fordi de synliggjorde de to partiers brud med deres principper. For at imødekomme militærnægterne fik man vedtaget en lov om at værnepligtige kunne overføres til civilt arbejde, hvis militærtjeneste stred mod deres samvittighed. Dette vakte ikke udelt begejstring. Som formanden for tapetserernes fagforening i København udtrykte det i et brev til Marie Nielsen: "[...] Arbejderne ønsker Værnepligtsloven ophævet og ikke Værnepligten omsat til Tvangsarbejde i 20 Maaneder." Og han tilføjer: "Det vil være urimeligt at agitere for et Parti, som Gang på Gang svigter Programmet, og det vil før eller senere medføre en spaltning [...]"²¹. Det var profetiske ord. I Sverige var partiet allerede sprængt og Höglunds venstregruppe havde dannet et venstresocialistisk parti, og i Tyskland var USPD, der var sprængt ud af det tyske Socialdemokrati, et ret stort parti. Marie Nielsen havde forbindelser begge steder, i Sverige til Höglund og i Tyskland til Luise Zietz, der i slutningen af september 1917 besøgte hende i København. Med oktoberrevolutionen i Rusland fik disse partisprængninger politisk profil, og Marie Nielsen tog varmt standpunkt for revolutionen og bolsjevikkerne.

Den 22. januar 1918 holdt SUF et møde, hvor russeren Selinius talte om revolutionen. Her talte Marie Nielsen, Ernst Christiansen og Chr. Christensen også. Socialdemokratiet har åbenbart ikke været helt glad ved oppositionen, i hvert fald sendte man en "spion" til mødet som skulle referere til partiet. Ifølge referatet sagde Marie Nielsen bl.a.: "Vi har Frihed, javel. Vi har endog et Hjørne af Parlamentet og vi har en ny Grundlov, der ganske vist ligger i Sølvskrinet. Men det er ikke Parlamentet det kommer an paa, thi Magten ligger andetsteds, og *det vilde ikke gavne os, om vi havde hele Parlamentet.*"²² Fremhævelsen af den sidste sætning skyldes referenten. Den har nok forarget i partiledelsen.

Marie Niensens tanker om venstrefløjen i Socialdemokratiet er efter al sandsynlighed gået i retning af at samle den organisatorisk omkring et blad. Hun har sikkert ment, at en

eventuel sprængning af partiet måtte tage sit udgangspunkt i "Internationale" og kredsen omkring *Socialisten*. Det er nok "Internationale", der spørger i et brev fra Höglund, hvor han skriver: "Jag står just i begrepp att i dag åter resa til Ryssland, varför jag tyvärr ej får tid att utförligt svara på Ert brev, som mycket intresserar mig. Jag överlämnar det emellertid till Balabanoff, som lovat svare i stället. Jag hoppas, att vi skola bli i tillfälle att samarbeta med och stödja Eder vänsterklubb, som verkligen har en stor uppgift att fylla."²³ Balabanoff sad i den Internationale Socialistiske Kommission i Stockholm og fordelte bl.a. pengemidler til propaganda for venstrebevægelser.

På den tid diskuteredes det at gøre *Socialisten* til ugeblad for at give oppositionen et bedre talerør. I den anledning skrev Marie Nielsen til Sven Larsson-Linderot, en af de ledende svenske venstresocialister, om erfaringerne med deres blad *Folkets Dagblad Politiken*. Linderot svarede, at bladet indtil nu havde givet 70.000 kr. i underskud, og at de havde været tvunget til at tegne aktier til i hvert tilfælde 100.000 kr. for at kunne fortsætte. "De 2 millioner rubel som bolschevikregeringen anslagit för revolutionär propaganda i utlandet har vi ej sett röken av ännu. Vi börjar tro att det var fantasi av Radek. Vorovsky og Balabanoff har ej fått något som helst meddelande från Petrograd om dessa pengar [...]"²⁴. Senere kom der gang i udbetalingen af de to millioner, i Danmark bl.a. formidlet af russeren Garin. *Socialistens* redaktion forsøgte at få sin andel, som det fremgår af et brev fra Johs. Erwig til Hans Palbo. Da havde bladet fået lovning på 200 kr. fra Zimmerwald-kommissionen²⁵.

Den 25.-26. februar 1918 indkaldte Socialdemokratiet til sin 17. kongres. Dagsordenens vigtigste punkt var omstødelse af en tidligere kongresbeslutning, der pålagde partiet at opstille selvstændigt i alle kredse og altså ikke indgå valgalliance med de Radikale. Men med udsigt til en kommende regeringskoalition med de Radikale ønskede den socialdemokratiske rigsdagsgruppe endnu en gang at tilbyde de Radikale valgalliance. På kongressen blev forslaget vedtaget med 222 stemmer for og 156 imod. På baggrund heraf udtrådte Marie Nielsen af hovedbestyrelsen og *Social-Demokratens* kontrahentforsamling. I et brev til hovedbestyrelsen skrev hun den 17. marts:

"Jeg meddeler herved Hovedbestyrelsen, at jeg nedlægger mit Mandat som Hovedbestyrelsesmedlem.

Det sker som Protest mod den Borgerliggørelsens Politik, som Partiet i stedse stigende Grad fører og som Protest mod den Feighedens og Førræderiets Politik, Socialdemokraten fører over for de kæmpende proletariske Arbejdere i Finland og Rusland."²⁶

I en artikel "Danmarks Socialdemokrati i Alliance med Borgerskabet" skrev hun: "For de Partifæller inden for Oppositionen, der vil se Sandheden i Øjnene, maa denne Kongres tillige blive Vidnesbyrdet om, at Oppositionen aldrig inden for de repræsentative Forsamlinger vil kunne faa Flertal for en mere principiel Politik, selv om dens Anskuelse er nok saa rigtige og selv om dens Medlemmer talte med Engles Tungemaal". Videre skrev hun, at næste trin i udviklingen blev regeringsalliancen. Men med valgalliancen ville Socialdemokratiet + Radikale måske nok få et folketingsflertal, men ville næppe kunne bryde det konservative landstingsflertal. Der ville altså intet være opnået. "Muligvis kan Fremtiden derimod bringe Ændringer i Partiforholdene; nye Partier dukker op, rene Erhvervslistes opstiller allerede nu til Valget, og maaske undgaar heller ikke Socialdemokratiet sin nydannelse."²⁷

Når Marie Nielsen ikke med det samme efter kongressen meldte sig ud og proklamerede, at andre skulle gøre det samme, hang det formodentlig sammen med, at der på det tidspunkt var flere betænelser igang på at samle venstrefløjen i et nyt parti. Allerede i februar havde diskussionsklubben "Internationale"²⁸ indkaldt til et møde med redaktør Jens Nyberg, der gik med planer om at starte et dagblad. "Forhandlingerne skulle omfatte Repræsentanter fra forskellige Oppositionsgrupper. I Særdeleshed præciserede vi det ønskelige i at faa

Forbindelse med "De konsekvente Antimilitarister", "De Arbejdsløses Organisation" og "Fagoppositionen", medens vi stillede os ret skeptiske overfor en Repræsentation fra det socialdemokratiske Ungdomsforbund."²⁹ Men Nyberg var afvisende overfor syndikalisterne. Sammen med V. Nicolaisen startede han den 19. marts 1918 dagbladet *Dagens Ekko*. Bladet blev, kom det senere frem, finansieret af H.N. Andersen fra ØK. Omkring bladet organiseredes partiet "De uafhængige Socialdemokrater". Fra Nicolaisens side blev hånden rakt til samarbejde med Marie Nielsen: "De er jo saa at sige et af de faa Mandfolk, Partiet ejer."³⁰ Men Marie Nielsen skulle ikke nyde noget, og det skulle diskussionsklubben "Internationale" heller ikke.

Marie Nielsen forsøgte at få klubben Internationale (den som hun var medlem af, og altså ikke den førnævnte diskussionsklub) til at afholde et møde, hvor situationen kunne diskuteres. Men i klubben var man ikke indstillet herpå. Den 17. marts skrev hun til formanden Hans Palbo, at hun nu havde sendt sin udmeldelse til partiet. Hun søgte kontakt med forskellige oppositionelle arbejdere, og rygterne begyndte at svirre. *Ekstrabladet* kunne således den 19. marts meddele om det nye parti, et stykke tid før det var etableret. Den 21. marts skrev Marie Nielsen til Hans Palbo:

"Begivenhederne har, som du ved, udviklet sig meget hurtigt. En ganske foreløbig Forhandling om en ny Partidannelse er udbasuneret, som kunde det være en Realitet.

Endnu er dog intet afgjort; men Formændene for Tapetserernes, Malernes, Saldemagernes, Linoleumpaaleggernes, Typografernes, Barberernes og Murerarbejdsmændenes Fagforening indbyder den politiske Opposition til Møde om Sagen Fredag (i Morgen) Aften kl. 8 1/2 Graabrødretorv 13 i Sadelmagernes Kontor. Erwig har faaet Medd.[eelse]."³¹

Det var formanden for sadelmagerne Thøger Thøgersen og formanden for linoleumspåleggerne Georg Christensen, der den 20. marts havde henvendt sig til Marie Nielsen og spurgt om hun ville deltage i drøftelserne om dannelse af et nyt socialistisk parti. Udover Hans Palbo og Johs. Erwig fra SUF var V. Nicolaisen indbudt til mødet. Palbo og Erwig mente ikke tiden var inde til et brud, Socialdemokratiet måtte først afsløre sig yderligere, og Nicolaisen ville ikke fortælle hvem, der finansierede hans blad. Forhandlingerne blev derfor afbrudt til disse sider. På et offentligt møde arrangeret af Nicolaisen til eget formål den 27. marts blev Danmarks Socialistiske Arbejderparti (SAP) proklameret.³²

Marie Nielsen trådte nu osse ud af SUF. I *Fremad* skrev hun til afsked bl.a.:

"Det er ikke visse Partirammer, jeg har elsket og tjent, men derimod den Klasse jeg tilhører. I Følge min Anskuelse repræsenterer det store Socialdemokrati ikke mere Arbejderklassens sande Interesser, det har mistet Evnen til at være det Vaaben, hvormed Arbejderklassen skal tilkæmpe sig økonomisk Frigørelse.

At dette er saaledes vil snart bevises gennem det Frafald fra Partiet, der vil komme i de underste Lag af Arbejderbefolkningen; det har alt begyndt.

Men jeg føler, jeg har min Plads der, hvor der kæmpes, og ikke hvor der handles og sjakres." (*Fremad* 6.4.1918)

4. Socialistisk Arbejderparti 1918-19.

Den 4. april 1918 holdt det nye parti (SAP) konstituerende generalforsamling. Der valgtes et arbejdsudvalg bestående af sadelmagernes formand Thøger Thøgersen, sadelmager S. Klausen, maskinarbejder C. M. Nielsen, tapetserer Robert Gronemann, murer Chr. Rassow, Marie Nielsen, linoleumspåleggerens formand Georg Christensen og bogtrykker Chr.

Petersen. Det besluttedes endvidere at deltage i rigsdagsvalget den 22. april, og der blev udformet et principprogram. Det blev op til valget spredt i et antal af 15.000.

SAP kastede sig hovedkuls ud i valgkampen og opstillede 8 kandidater i København med Marie Nielsen øverst og Th. Thøgersen som nr. 2. Udover principprogrammet udsendtes to løbesedler *Borgfred eller Klassekamp* og *Socialdemokratiets Forræderi overfor den antimilitaristiske Kamp* som propaganda. Også det Uafhængige Socialdemokrati (USD) opstillede til valget. SAP fik 1.410 stemmer, mens USD fik 1.086.

På endnu en generalforsamling i april blev det vedtaget at udgive et ugeblad. Men det kneb med pengene. Marie Nielsen skød selv 750 kr. i foretagendet, og fra Zimmerwaldkommissionen i Stockholm fik man 800 kr. Zeth Höglund og Angelica Balabanoff fra kommissionen var på Marie Niensens opfordring kommet til København den 30. april for at undersøge forholdet mellem SAP og USD, der begge erklærede sig for Zimmerwald. Her blev USD vraget.

Marie Nielsen holdt kontakten til Balabanoff på meget venskabelig måde gennem hele 1918. I et brev fra februar 1919, åbenbart sendt gennem en anden skriver Balabanoff på sit gebroknede svensk: "Varför skriver Marie inte till Angelica. Jag tänkar so ofta av Marie och skulle vara so glad att få höra från M[arie] personligt. Vara vanlig och skriva - skicka till Höglund hon skall skriva till mig. Angelica."³³ Bortset fra en kort hilsen blev dette det sidste tegn på kontakt.

Den 1. maj udkom første nummer af SAPs blad *Klassekampen* med Thøger Thøgersen som redaktør. På generalforsamlingen blev han endvidere valgt til formand for partiet, og Marie Nielsen blev valgt til redaktionssekretær.

Sommeren igennem udfoldedes en hektisk aktivitet med jævnlige friluftsmøder, hvor forskellige af partiets talere agiterede. I juni måned oprettedes en kvindeorganisation Foreningen af Arbejderklassens Husmødre, hvor Sofie Falck var den ledende kraft. Foreningen deltog sammen med SAP den 20. juni i en demonstration mod vareknapheden. Fra Grønttorvet gik man til Christiansborg for at presse indenrigsministeren til handling. Det mislykkedes, og toget drog videre ud til Nørrebro, Vesterbro og Enghave. Med jævne mellemrum standsede man op og fortalte om mødet med ministeren. Ifølge *Klassekampen* deltog ca. 10.000 mennesker i demonstrationen.

Et andet højdepunkt i sommerens aktiviteter var demonstrationen i forbindelse med soldaten Valdemar Kreutzmanns begravelse. Kreutzmann havde begået selvmord i protest mod kadaverdisciplinen og forfølgelsen fra sine overordnede. På kirkegården hørte ifølge *Klassekampen* 100.000 på Thøgersens tale og 25.000 drog videre til Fælled.

Kreutzmanns selvmord var kun et led i en længere række af antimilitaristiske demonstrationer i løbet af 1918. Det skete med jævne mellemrum, at soldater deserterede. Mange hængte deres uniform på en lygtepæl til spot og spe. Den 9. august hang der en sådan uniform på en lygtepæl på Åboulevarden. En del arbejdere fra det nærvedliggende kontrolsted på Gl. Ladegård stimlede sammen og tog fænomenet i øjesyn. En politiudrykning kom til og tog uniformen ned, men de nøjedes ikke hermed, ifølge referatet i *Klassekampen*. De gjorde indhug på de samlede arbejdere. Derefter overfaldt de kontrolstedet og gennembankede de arbejdsløse, der stod opmarcheret i rækker ved kontrollugerne. Dette overfald afstedkom et kæmpemøde på Fælled den 10. august, hvor Chr. Christensen, Th. Thøgersen, Lauritz Hansen og Niels Johnsen talte på Fagoppositionens og SAPs vegne. Senere arresteredes talerne.

Denne optrapning fra statsmagts side var et forsøg på at slå den bevægelse ned, der i løbet af 1918 var vokset frem i arbejderklassen. SAP havde haft en hel del medbør, og på en generalforsamling den 16. september besluttedes det at *Klassekampen* fra 1. oktober skulle være dagblad. Også Fagoppositionens Sammenslutning (FS) havde oplevet en kraftig opblomstring. *Solidaritet*, FSs blad, var fra nogle få hundrede eksemplarer i 1912 nået op på

15.000, og i FS besluttede man, presset af *Klassekampens* overgang til dagblad, at gøre det samme den 1. november. Medlemsskaren voksede langsomt. Fra ca. 150 i 1912 var man nu nået op på 3.500³⁴.

Om SAP på dette tidspunkt fik økonomisk tilskud fra Rusland er svært at afgøre. Men det er nærliggende at tro det. At der har været kontakt til i hvert fald Garin er sikkert. Et brev fra Aage Jørgensen til Marie Nielsen fra 3. juli lyder: "Fra fru Garine skal jeg hilse og bede dig komme ud til hende i morgen torsdag kl. 11., da hun har vigtige meddelelser fra fru Balabanoff."³⁵ Men der kan også have ligget andre forhold bag. I et uigennemskueligt brev fra en svensker ved navn Christensson hedder det bl.a.: "Har emellertid gjort ett annat försök hos Garin, för vilken jag omtalat hela förhållandet och som lofvat att hjälpa mig [.] Han kommer att meddela sig med dig, och på dina rekommendationer kommer han kanske använda mig som agent"³⁶. Også i forbindelse med forsøget på at etablere dansk-russiske forbindelser gennem Litvinovs besøg i Skandinavien måtte Marie Nielsen hjælpe til. Som en første føler kom Aron Scheinmann i august 1918 til Skandinavien som finansattaché for den russiske regering. Den svenske venstresocialist Karl Kilbom blev hans kontaktperson og skrev i denne anledning til Marie Nielsen: "Överlämnaren av detta brev [...] kommer till Danmark för att ordna vissa förhållanden för sin regering och sitt parti. Ber Er för den skull lämna honom den hjälp och det stöd Ni till äventyrs kan tillfälle till. [...] Då så vitt jag känner hans uppdrag är av konspirativ natur ber jag Er ta hensyn därtill även bland partikamrater."³⁷

Den 1. oktober udkom første nummer af *Klassekampen* som dagblad med Marie Nielsen som redaktør. Hun havde fået et års orlov fra Frederiksberg Skolevæsen for at overtage denne post. Men perioden blev kortvarig. Statsmagten oprappede igen kampen. Allerede den 17. oktober blev bladets forretningsfører Carl Christensen indkaldt til afhøring hos politiet. Der skulle anlægges sag imod ham for en artikel, der krævede Thøgersen fri. Han var blevet arresteret efter det store Fælled-møde i august.

Marie Nielsen var en flittig journalist i denne periode. Under indtryk af udviklingen i Tyskland troede hun og de fleste andre revolutionære, at revolutionen stod for døren i Danmark. Det er det gennemgående tema i hendes artikler. I en af dem, der senere blev brugt imod hende, hedder det f.eks.:

"Som den vilde forsultne Ulv hyler, naar man tvinger den fra sit blodige Bytte, saaledes hyler Borgerskabet i al Verdens Lande i disse Dage mod den Fare, der truer fra den russiske socialistiske Arbejder.

Med gridske, graadige Fingre klamrer det sig til det Gods, som det har ophobet under fattige Millioners Stønnen og Sukken, Forbandelser og Taarer.

Under skælvende Angst lytter Udbytteerne i alle Lande til den underjordiske Torden, der bebuder, at Gengældelsens Dag er nær, den Dag, hvor Proletariatet sidder til Doms over sine Tyranner."³⁸

I en anden artikel hedder det:

"Verdensterningerne ruller hastigt. Kun en Maaned har vort Blad været Dagblad.

Næppe nok er Smilet forsvundet fra Ansigterne inden for den borgerlige og socialpatriotiske Verden over dets Fremkomst og dets Revolutionsprofetier, før Begivenhederne i fuldt Maal viser, at det er os inden for den revolutionære Del af Arbejderbevægelsen, der har vurderet Situationen rigtig." Artiklen gennemgår udviklingen i Europa, især i Tyskland og slutter således: "Ogsaa herhjemme i dette lille Land, hvor hidtil kun Dønninger fra Verdens Orkaner er naaet hid, ogsaa her maa Arbejderne med spændt Opmærksomhed følge Udviklingen, at de paa Skæbnens Dag kan være rede til at træde under Fanerne til den sidste afgørende Kamp. Da lyder Raabet ogsaa fra vore Læber: *Sejr eller*

Død."³⁹

Den 5. november blev Thøger Thøgersen løsladt, men de andre fra Fælled-mødet beholdt man. Den 7. november indkaldtes til et protestmøde på Grønttorvet, som skulle afholdes den 10. imod Chr. Christensens, Lauritz Hansens og Niels Johnsens fortsatte fængsling. Arrangørerne var SAP, FS, og USD. Ved mødet talte bl.a. Johs. Sperling, Poul Gissemann, Thøger Thøgersen, Aage Jørgensen, Marie Nielsen og Andreas Fritzner. Til dette første Grønttorvsmøde samledes ifølge den revolutionære presse omkring 50.000, og der blev vedtaget en resolution, som gav myndighederne frist til den 13. november med at løslade de fængslede. Blev de ikke det, skulle der generalstrejkes.

Den 13. november opfordrede *Klassekampen* til at standse arbejdet indtil følgende krav var opfyldt: "Fængslerne aabnes for alle politisk anklagede og dømte. Fuldstændig Ytrings-, Forsamlings-, Presse-, Forenings- og Demonstrationsfrihed. Annullering af alle løbende Pressesager og antimilitaristiske Retssager." Endvidere opfordredes arbejderne til at befri sig fra trællekårene.

Generalstrejkeopfordringen blev ikke fulgt. Men mødet den 13. november blev stort. Måske var der 30-40.000 deltagere. Thøgersen, Sperling, Gissemann og Marie Nielsen talte. Da talerne var færdige, stimlede folk over mod Frederiksborggade, hvor sporvognene stadig kørte. Man ville stoppe strejkebryderne, men betjente, både gående, kørende og ridende, væltede ind på torvet. Sperling entrede en holdende sporvogn for at få folk til at forholde sig i ro. Til den ende svingede han med en rød fane. Det blev politiet for meget, og Sperling blev hentet ned og arresteret⁴⁰. Derefter blev kniplerne brugt flittigt. Ifølge *Klassekampen* skete der følgende:

"Fuldstændig fra Koncepterne arrangerede de nu et Blodbad, som er uden Sidestykke i de sidste 40 Aars dansk Historie. Kvinder og Børn og ganske tilfældige Tilskuere bliver slaade i Jorden af disse ansvarløse, uniformerede knippelbevæbnede Personer. Flere Arbejdere styrter straks forslaaede om i Gadens Sten, segnende under Knippelslagene. Politiet lader dem falde og tramper paa dem, medens Folk i vild Flugt styrter over Grønttorvet og ind i Sidegaderne." (*Klassekampen* 14.11.1918)

Samme dag indeholdt *Klassekampen* oplysning om, at der var dannet et arbejderråd i Kalundborg.

Også den 14. november samledes en større mængde på Grønttorvet kl. 12. Og også denne gang slog politiet hårdt til. Om aftenen og de følgende dage kom det til flere sammenstød med politiet. Ifølge forskellige opgivelser blev 150 demonstranter og mindst 100 betjente såret under slagene på Grønttorvet⁴¹.

Udover de mange, der var blevet anholdt under selve slaget, var politiet naturligvis interesserede i at få fat i, hvad de anså for at være hovedmændene. Gissemann og Thøgersen tog derfor væk fra København for at komme til Århus, hvor de ville tale ved en demonstration. Men Gissemann blev taget i Fredericia den 17. november. Samme dag talte Thøgersen ved et stort møde i Århus. Der var 5-6.000 deltagere. Politiet huggede ind på mængden, og det kom til gadekampslignende sammenstød. Thøgersen blev arresteret i Forsamlingshuset i Amaliegade og den 18. overført til København. På Valby station blev han modtaget af sine kammerater, og ifølge *Klassekampen* sagde han, at han ikke regnede med at komme ud af fængslet før efter revolutionen.

Den 18. november blev Marie Nielsen kaldt til afhøring for en anklage i *Dagens Ekko* for at modtage penge fra Rusland, men hun fik lov at gå igen. Den 20. talte hun ved et møde i Århus, og der var nye gadekampe med politiet. Bølgerne gik højt i *Klassekampen*. Revolutionen siges at stå på Danmarks tærskel, og den 22. opfordres til dannelse af

arbejderråd; der gives anvisning på hvordan. "Verdensbolschevismens mægtige Flodbølge vælter ind over hele den kapitalistiske Verden, den sprænger alle Skranker og Hindringer!", hedder det i et opråb i bladet. Den 23. november meddelte bladet:

"*Klassekampens* ansvarlige Redaktør Kommunelærerinde Frk. Marie Nielsen mødte i Gaar Eftermiddag efter Tilsigelse i 9. Kriminalkammer.

Hun fik ikke Lov at gaa igen.

Assessor Ipsen afsagde Arrestdekret over hende og hun blev efter en Telefonsamtale med os til Gartnergade [*Klassekampens* red.], ført over i Arresten og indsat i en Celle."

Hun appellerede øjeblikkelig arrestdekretet og gik i sultestrejke, men lige meget hjalp det. Hun sultestrejkede i 5 dage uden resultat.

Den 1. december faldt der dom i sagen fra Gl. Ladegård og det efterfølgende møde i Fælledparken: Chr. Christensen fik 18 mdr. forbedringshus, Lauritz Hansen fik 1 år, Niels Johnsen og Axel Frederik Jensen hver 8 mdr. Statsmagten havde hermed vist, at den mente det alvorligt. Der skulle slås ned på den revolutionære bevægelse og det effektivt. I begyndelsen af december sad ikke mindre end 15 fængslet fra demonstrationerne i 1918.

Den gang blev varetægtsfængsling ikke fratrukket i straffen, og forundersøgelserne kunne trække i langdrag. Assessor Ipsen, som tog sig af de revolutionære, havde oprettet sit eget lille tribunal på Nytorv, hvor fangerne kom til jævnlige forhør. Og han havde god tid. Marie Nielsen sad således i varetægtsfængsel i 6 1/2 måned. I sin beretning om sit fængselsophold skrev hun:

"Jeg befandt mig nu i en meget oprevet Tilstand, vanskelig at beskrive, en Blanding af Sorg over den mistede Frihed, Raseri over den raa Behandling, en afslappende Følelse af Afmægtighed over for dette System med dets Love, Paragrafer, Fængsler, Fangevogtere, Tvangsceller og Tvangstrøjer, og Himlen vide, hvormange andre Tvangssammensætninger.

Jeg stirrede paa denne Dør uden Haandtag, der brutalt vidnede: Ind kan du gaa, men ud kommer du ikke; paa den udskaarne Firkant i Midten af Døren, der uden Ord fortalte om onde Spejdende Øjne, der altid vaagede for at gribe Fangen i en Overtrædelse af Indstrukserne.

Men det kunde dog aldrig gaa an, at en Kvinde, fængslet efter Paragraf 85, Skafotparagraffen, for Oprørsforsøg mod det "skikkelige" Borgerskab - en Bolschewik, gav efter for en saadan Svaghed, og jeg rystede Pelsen og søgte at "mande" mig op "⁴²

De ledende kræfter i SAP og FS var nu i fængsel, og der skulle de blive en rum tid. For så svagt funderede bevægelser var det alvorlige tilbageslag. De to bevægelser havde hvert sit dagblad og det kostede opofrelser at holde dem gående, begge med dalende oplag.

Den 26. januar 1919 holdt SAP sin første (og eneste) kongres. Her blev partiets program, arbejdsplan og love vedtaget, og her blev der valgt en ledelse. Thøgersen blev valgt til formand, mens Daniel Nielsen blev fungerende formand. Marie Nielsen blev valgt til redaktør, dog med Aage Jørgensen som fungerende redaktør. Martin Andersen Nexø var delegeret og blev indvalgt i hovedbestyrelsen. Gennem hele 1919 var han meget aktiv i partiet. Han talte ved møder og skrev en hel del i *Klassekampen*.

I februar oprettedes med udgangspunkt i SAP organisationen Den røde Garde. Det var dens umiddelbare opgave, at fungere som demonstrationsværn. Men bag oprettelsen lå givetvis forestillinger af mere vidtrækkende karakter. Ifølge en politirapport, som åbenbart er videregivet til Socialdemokratiet, udtalte Marie Nielsen således på et møde den 17. juni, "[at den Røde Garde] skulde arbejde hen til at blive en saadan Garde, som i det givne Øjeblik ikke vilde svigte...Hun vilde anbefale Formandsdiktatur, Formanden skulde diktere, hvad der skul-

de foretages og Medlemmerne skulde blindt adlyde eller i modsat Fald ekskluderes."⁴³

Politiet var særdeles interesseret i det revolutionære venstre og sendte stikkere og provokatører ind i forskellige organisationer. Specielt var de interesseret i Den røde Garde. De fandt en mand i provinspolitiet, opdagerne i København var for kendte. Poul Uferis hed han. Han blev udstyret med en søfartsbog og lempet ind i Den røde Garde. Her undrede man sig over denne fyr, der havde gjort så mange revolutionære erfaringer i udlandet. Da han begyndte at foreslå bombeattentater, blev mistanken bekræftet, og man greb chancen til at afsløre en provokatør. Fem mand planlagde nu "Det store Attentat" og indviede Uferis i det. Han skulle være med til at sprænge Domhuset i København i luften. De viste ham osse en stor kasse, der tikkede. Det var bomben.

Uferis holdt politiet løbende underrettet, og den 14. maj blev to af "attentatfolkene" anholdt med samt den store bombe. På stationen blev rødgardisterne beordret til at demontere bomben. Kassen viste sig at være fyldt med sand og et almindeligt vækkeur. Efter at være blevet tilbageholdt et stykke tid måtte politiet modstræbende lade dem gå. Det var ikke kun nederlag bevægelsen led overfor statsmagten, selvom sejrene var små⁴⁴.

I december og januar havde en sag anlagt af politidirektøren mod Marie Nielsen for injurier verseret ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten. Den drejede sig om to artikler, hvor hun havde kommenteret politiets overfald på kontrolstedet på Gl. Ladegård. Dommen faldt den 19. maj og lød på 200 kr. i bøde eller 20 dages fængsel.

Allerede den 24. maj 1919 gik det løs igen. Grønttorvssagen var nået så langt, at den kunne optages til doms i Kriminal- og Politiretten. Det var en større sag med 16 tiltalte, men så var der osse blandet et par militærnægtersager ind i den. Tiltalen mod Marie Nielsen gik på anstiftelse til overtrædelse af straffeloven og den militære straffelov, for vold og fornærmelse mod politiet, anstiftelse overfor militærpersoner til mytteri og lydighedsnægtelse. Af domsudskriften, der er et digert værk på 35 maskinskrevne foliosider, fremgår det, at det har været vanskeligt at hænge Marie Nielsen op på hendes tale på Grønttorvet, således som det var tilfældet med Thøgersen, Gissemann, Sperling og Fritzner. Men man fandt mere end nok i hendes artikler i *Klassekampen*. Det hedder i domsudskriften bl.a.: "Naar hun har benyttet Udtrykkene "Storm", "Flammer", "Brand" og lignende, vil hun kun have benyttet Ordene i overført Betydning, men hun mener dog, at en virkelig voldsom Revolution ikke kan gaa af, uden der sker Skade paa Liv og Ejendom"⁴⁵. Det siges videre, at hun "[...] ikke kunne undgaa kriminelt Ansvar for Indholdet af samtlige de øvrige Artikler [en oversat artikel af Lenin undtages dog, da den ikke skønnes at handle om danske forhold], hvorved bemærkes, at det, for saa vidt Artiklerne indeholder Opfordringer til at begaa Forbrydelser, ikke er oplyst, at nogen derved er bevæget til at beslutte Forbrydelsen".

Dommen lød på 18 mdrs. forbedringshus. Det samme fik Thøgersen og Gissemann. Fritzner fik 1 år og Sperling fik 4 måneders almindeligt fængsel. De øvrige 11 fik fra 2 til 8 måneder.

Allerede dagen efter dommen indkaldte SAP til et protestmøde, hvor der deltog ca. 7.000 mennesker. Marie Nielsen og Thøgersen appellerede straks dommen, og Marie Nielsen ansøgte om at komme på fri fod indtil højesteretsdommen faldt. Baggrunden var, at hun havde sultestrejket for at tvinge en afgørelse igennem og fængselslægen havde karakteriseret hendes tilstand som kritisk. Den 4. juni blev hun løsladt mod "[...] at afholde sig fra skriftligt eller mundtligt at udtale sig offentligt om Politiets Anliggender eller drive agitatorisk Virksomhed."⁴⁶

Da hun kom ud af fængslet stod det skidt til med partiet og bladet. Aktiviteten var lav og bladet gav stort underskud. I slutningen af juni satte hun sig i forbindelse med Zeth Höglund og Otto Grimlund, der repræsenterede den i marts måned startede Kommunistiske Internationale (KI). Hvad man behøvede var en løsning på problemet, at der eksisterede 2 revolutionære organisationer (SAP og FS) og to dagblade (*Klassekampen* og *Solidaritet*), som

begge gik dårligt. Der manglede organisation og *penge*. Höglund og Grimlund indvilgede i at komme til København. I den tidligere omtalte [politi]rapport fra AICs arkiv findes under 10. juli 1919 indført: "Udvalget [Den røde Gardes 5-mands udvalg] drøftede Klassekampens Stilling, hvorunder Foss meddelte, at Repræsentanter for Sveriges venstresocialistiske Parti afvigte Søndag havde været her i Byen. De havde krydset *Gronemann* paa dennes Rejse til Stockholm, og de havde medbragt en større Pengesum, efter Forlydende 100.000 Kr. Repræsentanterne *forlangte* ... endvidere at Ledelsen af Partiet skulle forandres saaledes, at den nuværende Formand af Partiet (Daniel Nielsen) kun skulde beskæftige sig med Klassekampen, og en nyvalgt Formand skulde kun arbejde direkte for Partiet ... oplyste endvidere at det var Marie Nielsen, de havde at takke for Pengene denne Gang idet hun havde tilskrevet Parti."⁴⁷

Grimlund blev anholdt da han kom til København og efter et længere forhør og en omfattende visitation udvist. Men Höglund og sikkert en eller flere andre nåede frem. Blandt de krav de fremsatte var kravet om sammenslutning af SAP, SUF og FS. I et brev til SAP accepterede FS at forhandle om enhedsfront. Man havde ikke noget imod, at SUF var med, "[...] men anser det, paa nuværende Tidspunkt, for uden praktisk Betydning og maaske til mere Skade end Gavn at indivi dette Forbund i Forhandlinger, som vi paa Forhaand anser det for udelukket, at de kan acceptere."⁴⁸

SUF var på dette tidspunkt mere eller mindre tvunget ud i en opposition til Socialdemokratiet, der kunne føre til et brud. Mange SUFere var blevet medlemmer af SAP, ja Frederiksberg afdeling brugte simpelthen *Klassekampen* som sit organ. På SUFs kongres i april 1919 blev overenskomsten med partiet taget op til debat og det blev vedtaget, at forny aftalen under forudsætning af, "[...] at den af Partiet under Krigen førte Politik og Borgfred med de borgerlige Partier og Kongehuset og intimt Samarbejde med det kapitalistiske saakaldte "radikale" Venstre nu ophører, saaledes som det fra Partiets Ledelse har været hævdet hele Krigsperioden."⁴⁹ Marie Nielsen sendte kongressen følgende telegram: "hvo som vil staa i første række / maa falde for sin fagre sag / tør han ei det saa lad ham strække / sit vaaben inden kampens dag / i fjendevold er dømt det flag / der værges af en vilje svag / leve den sociale revolution /"⁵⁰.

På sin kongres i oktober nægtede Socialdemokratiet at gå ind på betingelserne. SUF udsendte da et forslag om ophævelse af samarbejdsaftalen til urafstemning. Ophævelsen blev vedtaget med 1438 stemmer mod 1187, hvilket iøvrigt vidner om lav aktivitet og politisering i en så stor organisation. SUF stod nu uafhængigt af partiet.

Enhedsbestræbelserne førte ikke til noget. SUF har formentlig været for optaget af forholdet til Socialdemokratiet, og mellem SAP og FS var afstanden sikkert for stor. Hertil kom en begyndende splittelse i SAP. En flertalsfløj orienterede sig i retning af USD. En mindretalsfløj under ledelse af Marie Nielsen anså dette for et alvorligt skred til højre.

Fra Otto Grimlunds side var der givet tilsagn om økonomisk støtte til *Klassekampen*, så det kunne fortsætte som dagblad til 1.oktober 1919, hvis FS og SAP blev slået sammen. Det skete ikke, og der blev lukket for pengepungen. Grimlund bevilgede 10.000 kr. til afviklingen af bladets gæld. I et brev til Marie Nielsen skrev han: "Vidare är det, synes mig, hopplöst att kasta ut så uerhörda summor på KK som vi hittills gjort."⁵¹

Den 24. august udkom *Klassekampen* for sidste gang som dagblad. Den 12. september udkom det igen, men som ugeblad i lille format. Der kom kun 9 numre, den 21. november gik bladet definitivt ind. Bagved lå partiets krise. Det samlede medlemstal gik i 1919 fra 1100 tilbage til 500 i København. "Aarhus staar med nogle og Tredive Medlemmer, Aalborg med 12, Silkeborg med 12. Bedst staar Fredericia med 60 medlemmer. Esbjerg, Viborg, Slagelse og Roskilde har ikke givet Oplysninger angaaende deres Medlemstal for Sommeren", hedder det i en oversigt fra ledelsens mindretal. Splittelsen tilspidsedes i en kampafstemning om, hvorvidt partiet skulle opstille til næste rigsdagsvalg. På et hovedbe-

styrelsesmøde den 7. september stillede Carl Christensen forslag om, at partiet skulle opstille kandidater, mens Marie Nielsen og Th. Clausen stillede følgende alternative resolution: "Soc. Arbejderparti vedbliver at bestaa som selvstændigt Parti, men ændrer sit Navn til: DANMARKS KOMMUNISTISKE ARBEJDERORGANISATION, undlader at deltage i Valg til kapitalistiske parlamentariske Forsamlinger og arbejder i snæver Forbindelse med de sønderjydske, kommunistiske Foreninger."⁵² Hovedbestyrelsen delte sig i et flertal på 10 for Carl Christensens resolution og et mindretal af antiparlamentarikere på 9. Af disse 9 stemte 7, bl.a. Nexø og Marie Nielsen for den anden resolution. Ved urafstemningen i slutningen af september stemte flertallet i København for den antiparlamentariske resolution, mens "[...] nogle mindre loyale Manipulationer fra Ledelsens Side under Afstemningen i Provinsen skaffede et knebent Flertal for Parlamentarikerne i det Hele."⁵³

Da SUF på en kongres i Fredericia den 9. november besluttede at grundlægge Danmarks Venstresocialistiske Parti (VSP) blev splittelsen ført videre til et valg mellem VSP og FS. Antiparlamentarikerne anbefalede FS, de andre VSP. Hermed ophørte SAP med at eksistere. Marie Niensens medlemskort til FS er dateret 1. november 1919.

5. Fagoppositionens Sammenslutning 1919-21.

FS var organiseret i fagklubber, og Marie Nielsen organiserede nu sammen med bl.a. Kr. Halberg og A. Kjærulf Nielsen en lærerklub, Kommunistisk Lærerklub. Det var en lille gruppe, 12 personer siger Marie Nielsen i et brev, men til gengæld en kommunistisk fraktion i det syndikalistisk dominerende FS.

Ellers har det været Marie Niensens appel til højesteret, der må have optaget hende på dette tidspunkt. Sagen skulle for den 12. december. Den 9. bragte *Solidaritet* et "Aabent Brev" til hende fra Nexø, hvor han smukt og varmt gav hende et par ord med på vejen i fængsel⁵⁴. Brevet slutter:

"Du vil ikke faa Rødvin i Fængslet, Marie Nielsen - og det er vi glad for. Du er nemlig en rigtig Forbryder i dette Samfund, og derfor holder vi af dig. Dine Forbindelser vil næppe blive plejet af Retfærdighedens Haandlangere - for dig vil Murene sikkert vise sig at være uoverstigelig høje. Men vore Tanker vil overstige dem, og Sol har du jo i Sindet til at fylde din Celle med.

Du vil ikke falde af derinde, dertil rinder Blodet for rødt i dine Aarer! Og du vil faa et sidste styrkende Indtryk, før Fængselsporten lukker sig bag dig - det af Retfærdighedens røde Kaabe. Den skal have faaet den Farve, for at Blodstænkene fra de Dømte ikke skulle kunne ses paa den. Det er da ikke det daarligste Indtryk for en Revolutionær at tage med sig i Fængsel. Hjertelig hilsen! Din hengivne MARTIN ANDERSEN NEXØ."

Dommen blev afsagt den 15. december og den nedsatte straffen fra 18 mdrs. forbedringshus til 6 mdrs. almindeligt fængsel. Den 12. februar 1920 begyndte hun afsoningen af de 6 måneder.

På grund af højesteretssagen kunne Marie Nielsen ikke deltage i et projekt, hun selv havde været med til at få op og stå: De revolutionære arbejderorganisationers kongres i Stockholm 8.-10. december 1919. På kongressen diskuteredes perspektiverne i kampen og mulighederne for at udveksle erfaringer. Men kongressen sendte hende et telegram, hvori den takkede hende for hendes ihærdige indsats og håbede, at "måtte din siste indsats vekke skandinaviens revolutionære socialisme"⁵⁵. Kongressen blev imidlertid det eneste eksempel på interskandinaviske samlingsbestræbelser af venstrefløjens arbejderbevægelsen. I en kommentar til kongressen skrev Marie Nielsen i *Solidaritet*, at hun fandt det inkonsekvent, at man ville støtte den russiske revolution uden at tilslutte sig Komintern (1.1.1920).

Kort før Marie Nielsen gik i fængsel havde hun lagt sidste hånd på en pjece, som hun kaldte *Er Danmark modent for Socialisering?*. Den kom som første publikation på Dansk Kommunistisk Lærerkreds Forlag. Dens emne er kort og godt perspektiverne for den revolutionære kamp, for den socialistiske revolution. Da pjecen udkom sendte hun den til Stauning med følgende dedikation: "Til Socialdemokratiets og min tidligere Partiformand med Ønsket om, at De stod i Spidsen for den revolutionære Udvikling og ikke hæmmende i Vejen for den."⁵⁶

Socialisering er blevet et modeord, skrev hun i pjecen, og Socialdemokratiet er i fuld gang med at erstatte det med mere uskadelige begreber såsom nationalisering og statskapitalisme. Men socialisering betyder: "Produktionsmidlerne til den producerende, Jorden til den dyrkende, den private Ejendomsret erstattet af Samfundseje; det vil altsaa med andre Ord sige: Socialismens Gennemførelse." (s.3). Nu kan Danmark ikke alene og ensidigt overgå til socialismen. Men i Europas centrale og østlige stater er et forbund af socialistiske stater under udvikling og i et sådant forbund vil Danmark naturligt høre hjemme.

Gennem en kortfattet analyse af den økonomiske udvikling i landet under og efter verdenskrigen viser hun, at den økonomiske krisetilstand danner et udmærket grundlag for socialiseringen. For arbejderne er det småt med lønforbedringer, og disse kan knapt holde trit med prisudviklingen, så osse de subjektive betingelser for en socialistisk omvæltning skulle være til stede. Spørgsmålet rejser sig da, hvem der skal gennemføre socialiseringen. "Det kan straks fastslås, at det maa være en Centralmagt med Oversigt over hele det økonomiske Liv" (s.13). Til den ende kan den demokratiske stat ikke anvendes. Den er ikke andet end kapitalens stat til regulering af udbytningen. Netop heri ligger nøglen til den socialdemokratiske illusion. Socialdemokratiets socialiseringsforslag hviler på grundsætningen: "Arbejdernes Frigørelse er Kapitalisternes Værk." (s.20). Socialiseringen må gennemføres af arbejderne selv. Men hvilke organisationsformer kan hertil finde anvendelse? De faglige organisationer har mistet evnen til at kæmpe og er ikke længere tidssvarende organer for arbejderne kamp. I stedet må arbejderne organisere sig i råd ud fra den enkelte bedrift og gennem en centralisation af rådsmagten skabe den centralmagt, der kan være den ledende kraft i socialiseringen. Pjecen slutter med disse konkluderende ord:

"Har Arbejderne ikke hidtil gaaet langsomt nok frem - alt for langsomt - kun følgende Kapitalens Bevægelser rent defensivt.

Nu, da de gaar frem til Angreb under Kapitalens store Afmagtsperiode. Hvorfor da hæmme?

Fordi de moderate, med Borgerskabet sammenspiste Førere har tabt troen paa Arbejdermassens revolutionære Kraft, derfor er den ikke forsvundet.

Den lever end. Og vel vil Arbejderklassen blive stillet overfor Opgaver, der vil kræve vældige Kræfter for at blive løst tilfredsstillende; men i den "store graa Masse", Arbejderskarernes Millioner, der nu stræber opad mod Lyset, i den ligger ogsaa bundet vældige, uanede, skabende Kræfter, der frigøres til Virksomhed i det Øjeblik, Titanens Lænker falder, og han er *fri Mand*." (s.32)

Det var ikke længe Marie Nielsen skulle få lov at sidde i Vestre. I slutningen af marts 1920 blev landet kastet ud i en politisk krise takket være kongens forsøg på at blande sig i politik. Han afsatte den radikale regering og indsatte en reaktionær i stedet. De samvirkende Fagforbund (DsF) svarede med at erklære generalstrejke. Den blev fulgt af 2 krav: 1) rigsdagen indkaldes straks og 2) løsladelse af alle politiske fanger. Det sidste krav var kommet med for at få venstrefløjten til at bakke generalstrejken op. FS stillede i stedet for det første krav kravet om, at septemberforliget skulle annulleres og at alle konflikter skulle løses direkte og decentralt. VSP krævede kongedømmet væk og indførelse af en socialistisk

republik. Dertil oprettelse af arbejderråd (det sidste var egentlig lidt svært at kræve af staten, som kravene jo var rettet til). Både FS og VSP krævede naturligvis de politiske fanger løsladt.

I disse hektiske dage var der gang i den revolutionære presse, der udkom i hidtil usete oplag. FSs blad *Solidaritet* udkom i de første dage af april 2 gange om dagen, og VSPs blad *Arbejdet*, der var et ugeblad, udkom den 4. og den 5. 3 gange om dagen og de følgende dage med et nummer pr. dag. Fra den 11. april gik *Arbejdet* over til at være dagblad med Johs. Erwig som redaktør. Dermed havde venstrefløjen igen to dagblade.

Som bekendt måtte kongen give efter for presset, indsætte et overgangsministerium og give amnesti til de politiske fanger, bl.a. Thøger Thøgersen, Poul Gissemann og Marie Nielsen. Chr. Christensen, Niels Johnsen, Johs. Sperling og Andreas Fritzner havde udstået deres straf inden amnestien.

Thøger Thøgersen gik ind i VSP, da han kom ud af fængslet og kom ret hurtigt til at indtage en ledende plads. Han opstilledes således ved folketingsvalget den 26. april i Søndre Storkreds. Ernst Christiansen var som partiets formand opstillet som nr.1. Partiet fik kun 3.859 stemmer eller under 1/2%. Ved valget den 6. juli samme år gik det endnu dårligere. Her fik VSP kun 2.474 stemmer.

I august 1920 skulle Komintern afholde sin anden kongres. Nexø, der havde gode forbindelser til den fremtrædende russiske politiker Maxim Litvinov, udvirkede, at Marie Nielsen blev sendt til kongressen som repræsentant for Kommunistisk Lærerklub. Dagen efter Nexø havde fortalt Marie Nielsen om Litvinovs beslutning, skrev hun til ham: "jeg satte mig straks i Forbindelse med V.S.P., men her mødtes jeg af ingen Hjælpssomhed men en vældig Indignation over, at jeg skulde til Rusland. Man vilde gøre alt i Moskva, hvis jeg kom af Sted, for at forhindre, at jeg fik Lov til at optræde som Repræsentant for kommunistisk Lærerklub. Der fandtes ingen anden revolutionær Bevægelse end VSP - Hvem vi var, der formastede os til at optræde som Organisation."⁵⁷ I et fødselsdagsinterview med Oskar Hansen på sin 75-årsdag fortalte hun: "Da jeg kom til kongressen, var der selvfølgelig også en officiel repræsentant for det kommunistiske parti i Danmark [dvs. VSP]. Han forsøgte at få dem til at nægte mig adgang. Det var Aage Jørgensen - han blev nazist, mens tyskerne var i Danmark....mærkeligt....mærkeligt." (*Social-Demokraten* 17.12.1950)

Både Marie Nielsen og Aage Jørgensen fik stemmeret ved kongressen⁵⁸. På kongressen gjorde Zinoviev sig morsom over en sætning i VSPs program om den fredelige og ublodige overgang til socialismen, så Aage Jørgensen måtte op og forsvare partiet, da som han siger, Zinoviev har betjent sig af en dårlig oversættelse.

Under kongressen besøgte Marie Nielsen Lenin. Lenin må have fulgt ret godt med i danske forhold, for da Ernst Christiansen som formand for SUF var i Rusland i november 1918 og besøgte Lenin, spurgte han, hvordan det gik med Gerson Trier og Marie Nielsen⁵⁹. Hun mødte første gang Lenin på kongressen. "Senere var jeg i audiens hos ham sammen med Kobetsky, Ruslands første gesandt i Danmark. Og det var forbavsende, så godt Lenin fulgte med - også i danske forhold. Jeg blev spurgt ud om, hvorledes de unge socialdemokrater stod, om syndikalisternes stilling, om min egen stilling, det var som en lille eksamen...men jeg var ikke så lidt angst for at komme sammen med Lenin...."(*Social-Demokraten* 17.12.1950).

Marie Nielsen var taget afsted fra Danmark den 23. juni og vendte hjem den 6. september; det havde været en lang rejse. Og særlig hjemturen havde været hård. Som *Solidaritet* skrev: "36 Timers Sejlads i aaben Motorbaad oppe i Polarhavet er jo ingen Fornøjelsestur, saa lidt som tre Døgns Rejse ad Murmanskbanen fra Petrograd til Polarhavet, er lutter Behagelighed. Naar dertil føjes, de norske Myndigheders uforskammede Optræden overfor hende, med nærgaaende Undersøgelser, Beslaglæggelse af hendes Bagage, Ledsagelse af Detektiv og hendes Tvangssendelse over Sverrig til Danmark, forstaar man, om Humøret ikke var saa godt. Men tværtimod er Humøret straalende - og Kampberedt." Hendes første kommentar efter hjemkomsten lød ifølge samme artikel: "Jeg har ellers modtaget min

første danske Velkomst paa vejen over Sundet iaften, hvor en Flok halvdrukne Danskere i Kahytten sad og sang nogle fade dumme Døgnssange. Jeg kommer med de dybeste Sjælsindtryk fra et Folk, der gennem de tungeste Ofre i en Kamp paa Liv og Død, kæmper for en stor Idé og til et Folk, der kun tænker paa at æde og drikke - drikke for meget." (*Solidaritet* 7.9.1920)

Marie Nielsen havde ikke opgivet tanken om at få de revolutionære grupper samlet. Problemet var blot det, at det var så som så med det fælles politiske grundlag. Især stod FS langt fra tanken om at organisere sig i et kommunistisk parti. Hun brugte nu KIs kongres som udgangspunkt for at søge at dreje FS i kommunistisk retning. Hun skrev en lang række artikler, 39 ialt, om turen til Rusland. Hun startede allerede med rejsebreve derovrefra og fortsatte efter hjemkomsten med at kommentere kongressens forløb og især oversætte dens dokumenter. I umiddelbar forlængelse heraf udspandt der sig en lang diskussion i *Solidaritet* om forholdet mellem bolsjevisme og syndikalisme, hvor fremtrædende FSere som Alfred Mogensen, Niels Johnsen og især Chr. Christensen⁶⁰ tog stilling for bolsjevismen. Hermed blev der lagt op til første trin i samlingsbestræbelserne, der blev realiseret et halvt år senere.

Som et vigtigt moment i denne proces skal det med, at FS ikke længere havde den samme styrke som i 1918, og at *Solidaritet* var ude i alvorlige økonomiske vanskeligheder. Fra august 1920 indførte Arbejdsgiverforeningen en boykot af *Solidaritet*, der hindrede det i at få billigt papir. Det måtte så købes i Tyskland til den dobbelte pris. Man indskrænkede ved at lade mandagsnummeret udgå. Men der skulle tillige skaffes 18.000 kr., og der måtte igen ekstraordinære indsamlinger til. I forvejen havde holderne af *Solidaritet* ydet 100.000 kr. over 2 år til at holde bladet gående, så situationen var vanskelig⁶¹. Sluttede man sig sammen med VSP i et Komintern-anerkendt parti, kunne man dels regne med større oplag, da der så kun ville være ét dagblad på venstrefløjnen og, hvad der var nok så vigtigt: man kunne regne med økonomisk tilskud fra KI.

6. Afskediget uden pension 1920

Inden vi går videre ad dette spor må vi vende os mod en anden sag. Marie Nielsen havde oprindeligt fået bevilget 1 års orlov fra skolen, og da den udløb den 30. september 1919, meldte hun sig til tjeneste igen. Men da hendes sag endnu ikke var afgjort ved højesteret, gjorde skolekommissionen det, at den bevilgede hende løn fra 1. oktober, men forment hende adgang til at undervise. Da dommen faldt den 15. december tog skolekommissionen med 3 stemmer mod 2 den stilling, at indstille til kommunalbestyrelsen at afskedige hende, "[...] da hendes Forbliven som Lærerinde ved den offentlige Folkeskole vil kunne medføre saa alvorlige Konflikter mellem Skolen og de Hjem, som er tvungne til at se deres Børn overgivet til hendes Undervisning og Optragelse paa Skolen [...]"⁶². Kommunalbestyrelsen vedtog da med 10 stemmer mod 9 at følge indstillingen og videresendte sagen til undervisningsministeriet til afgørelse⁶³. Den gamle grundtvigianer Jacob Appel, der var undervisningsminister, afskedigede hende herefter med virkning fra den 31. oktober 1920 *uden pension*⁶⁴.

Solidaritet gjorde en del ud af sagen og dokumenterede ved hjælp af de tidligere citerede erklæringer om Marie Nielsens kvalifikationer, at der intet kunne indvendes mod hendes arbejde som lærerinde. At der simpelthen var tale om politisk forfølgelse (*Solidaritet* 15.-17.10.1920). Hun besluttede sig nu til at lægge sag an mod Undervisningsministeriet. Hendes fagforening, Danmarks Lærerforening, prøvede ved forskellige manipulationer at komme uden om at støtte hende. Bl.a. havde man forsøgt at slette hende af medlemslisten, mens hun var i fængsel. *Københavns Kommuneskole*, der var organ for de lokale fagforeninger, støttede hende, mens *Folkeskolen* var bemærkelsesværdig tavs. Da Marie Nielsen fik bevilget fri proces, kunne Lærerforeningen godt tillade sig at tilbyde økonomisk støtte.

Sagen kom op den 31. januar 1921 i Landsretten, og dommen faldt den 4. februar. Her resolverede man, at afskedigelsen var fuldt lovlig, men at man ikke kunne tage pensionen

fra hende. Efter denne dom appellerede Undervisningsministeriet til Højesteret. Den 2. september 1921 faldt dommen i Højesteret. Den gav ministeriet medhold og omstødte landsretsdommen: Marie Nielsen var afskediget uden pension og "med Føje".

7. Samlingsbestræbelser

Lad os nu vende tilbage til samlingsbestræbelserne. Nexø, der havde gode internationale forbindelser, forsøgte at få støtte til samlingsforsøget. I et brev til det norske *Klassekampens* redaktør Eugène Olaussen skrev Nexø:

"En rev[olutionær] Bev[ægelse] herhjemme *maa* i første Række føres frem af Marie Nielsen og Chr. Chr[istensen] der begge er gennemrevolutionære, begge har Overblik og begge har Prolet[ariatet]s absolutte Tillid [...]. Stillingen her er nu saadan, at de rev[olutionære] Partier gaar tilbage snarere end frem. Det mer eller mindre tilslørede Nag mellem Lederne af de to Grupper skuffer og frastøder de Arbejdere der forlader det gamles Rækker for at finde over i noget bedre; den Kendsgærn[ing] at der er *to* Sorter revolutionært Sindelag desorienterer." At man osse ønskede økonomisk støtte, fremgår af følgende passage: "Spørgsmaalet er altsaa det: Vil I Kam[merater] fra Norge og Sv[erige] give os den fornødne Haandsrækn[ing]? Vi er ganske klar over at en sund Arbejderbev[ægelse] maa i det store hele bæres af egne Kræfter, men Fremstødet magter vi ikke alene. "Solidaritet" havde jo nogle Mdr. et *Salgsopl[ag]* paa 10000. Sommeren og de tabte strejker har bragt det ned paa 7000 afsatte Exempl[arer]. - Men det er ved at rette sig igen. Det er jo ikke noget daarligt Grundlag at begynde paa. "Arb[ejdet]" sælges vel i c[irka] 1500 Ex[emplarer] og Enhedsorg[anisationen] vilde da kunne lægge ud med 10-12000 Ex[emplarer]." ⁶⁵

Efterhånden kom der realitetsforhandlinger igang mellem FS og VSP, og man nåede så langt i forhandlingerne, at man fik formuleret et grundlag. Heri indgik, at enhedsorganisationen ikke kunne funderes på moskvatesernes grund, Kominterns optagelsesbetingelser. VSP havde efter den 2. KI-kongres i 1920 anerkendt de 21 moskvateser og ændrede i overensstemmelse hermed den 28. december 1920 sit navn til Danmarks Kommunistiske Parti (DKP). Man foreslog i stedet for et egentlig kommunistisk parti en føderation mellem to ligestillede organisationer.

I december sendtes en delegation (bl.a. Axel Jensen) til KIs eksekutivkomite, i almindelighed forkortet EKKI. I den anledning skrev Nexø til Mikhail Kobetskij, der på det tidspunkt var sekretær i Komintern:

"Jeg vil benytte lejligheden til at anbefale Eksekutivkomiteen for 3. Int[ernationale], hvis Sekretær De jo nu er, en omhyggelig Prøvelse af Axel Jensens Mission. Den sammenslutning af de to rev[olutionære] Partier her, som Marie Nielsen og jeg har arbejdet for i 1 1/2 Aar, og som jeg forelagde Radek sidste Vinter i Berlin, er nu realisabel. Skaberen af og Føreren for Syndikalisterne her, Chr. Christensen, er overbevist Kommunist og fuldblods Revolutionær; han og Marie Nielsen er de selvskevne Førere for enhver rev[olutionær] Bevægelse i Danmark [...] Med de to som Hjørnepillerne vil det paa den anden Side være muligt at svejse de to Elementer Fagoppositionen og Venstre-Socialisterne (der i Virkeligheden ikke er naaet ud over de Uafhængiges Centrum) sammen til et kommunistisk, rev[olutionært] Parti. Kærnetropperne i dette Parti vil Syndikalisterne komme til at udgøre, idet de rev[olutionære] Arbejdere befinder sig der. Syndikalisternes store jævne Flok er Kommuniste. En Del af Fører apparatet er det ikke, men er tvært imod fanatiske Modstandere af Moskva. For at neutralisere dem og hindre, at de nu bryder ud og skaber en ny splittende Formation, har Chr. Christensen foreslaaet den føderative Organisationsform [...] som midlertidig Overgang til det

faste Parti [...] Kort sammenfattet: *Tag venligt paa Føderationstanken som midlertidig Overgangsform, oprethold "Solidaritet", og last not least: Nægt begge Partier enhver Understøttelse, til de har forenet sig!*"⁶⁶

Samme dag skrev også Marie Nielsen til Kobetskij, som hun kendte fra hans tid som flygtning i København. Hun udtrykte sig stort set efter samme linjer som Nexø. Hun skrev, at FS bogstaveligt talt lå i ruiner med kun 5-600 medlemmer. Men det var her, de revolutionære kræfter fandtes.

"Om Forslaget [enhedsorganisationsforslaget] skal jeg ikke udtale mig. Du vil bedre end jeg kunne se dets svage Sider. Jeg ved, at det er et brændende Önske indenfor F.S. at bevare Navnet "Solidaritet" for det fælles Organ, og efter min Mening er dette Navn godt anskrevet i mange Arbejderes Öjne. Jeg selv virker først og fremmest for at bevare Chr. Chr[istensen] i Arbejdet for vor fælles Sag."⁶⁷

I marts 1921 udløb de fleste overenskomster og arbejdsgiverne krævede lønreduktioner på mellem 25 og 30%. FS og DKP kunne her enes om en fælles taktik. "Ved Anstrengelser fra vor Side er det Iykkedes at fremtvinge et Samarbejde her i København, medens Aktioneri i Provinsen føres af F.S. alene", skrev Marie Nielsen i april til Kobetskij⁶⁸. Antallet af arbejdsløse lå på mellem 80 og 100.000, og strejkekasserne var tomme. I fællesopråbet til "Danmarks fagorganiserede Arbejdere!" skrev FS og DKP: "I denne situation kan Arbejderne kun undgaa Nederlaget ved at udvide deres Aktion saaledes, at hver eneste Virksomhed standses. Alle Samfundets Hjul maa standses, lige fra de mest ubetydelige og til livsnerverne [...] Giv Arbejdskøberne det eneste mulige Svar: den effektive Generalstrejke." DsF antog et forlig med alvorlige lønreduktioner. FS/DKP prøvede fortsat opfordring til generalstrejke. Men nederlaget var uafvendeligt, der var ingen opbakning til generalstrejke.

Dette indtraf omtrent samtidig med at forhandlingsudvalgene fra FS og DKP var nået til enighed om en aftale for Danmarks kommunistiske Føderation. Den 25. marts 1921 blev aftalen underskrevet af Axel Jensen for FS og Ernst Christiansen for DKP. Hovedindholdet var, at de to organisationer bestod med hvert sit apparat og program, men at der dannedes en fællesledelse med lige deltagelse fra begge sider. De to dagblade blev slået sammen til ét med navnet *Arbejderbladet*, der skulle have to redaktører, én fra hver side. Dertil kom, at FS skulle indmelde sig i den kommunistiske fagforeningsinternationale, Profintern (RFI) og have hovedinitiativet i det faglige arbejde.

I FS delte kontrolkomitéen sig i et flertal på 6, der gik ind for forslaget, og et mindretal under ledelse af Lauritz Hansen på 4, der gik imod. I DKP har man formodentlig være enige om at gå ind for forslaget.

Den 23.-25. april afholdtes i Vejle to kongresser for henholdsvis DKP og FS, hvor grundlaget for føderationen blev vedtaget. Den 10.-15. maj redegjorde Chr. Christensen for motiverne til at gå ind i føderationen i en artikelserie i *Solidaritet* og lagde hermed hele sin personlige autoritet bag skridtet. Lauritz Hansen og gruppen omkring ham trådte ud af FS og dannede Syndikalistisk Propagandaforbund, der i et årstid udgav et ugeblad, *Samarbejde*.

8. Danmarks kommunistiske Føderation 1921-22.

Den 19. maj udkom *Solidaritet* og *Arbejdet* for sidste gang, og den 20. maj udkom *Arbejderbladet* med *Solidaritets* fortløbende nummerering, dvs. 4. årgang nr. 118. Chr. Christensen og Johs. Erwig var redaktører.

Den forventede fremgang for det fælles blad udeblev. *Arbejderbladets* oplag kom ikke i Føderationens tid over de 8.- 9.000. Af to bevarede kvartalsoversigter fremgår det, at

det driftsmæssige underskud i april kvartal var 6.462 kr. og i juli 10.262 kr., og man kan skyde på et underskud af lignende størrelse i oktober kvartal. Resultatet blev, at der skulle skaffes ca. 25.000 til dækning blot af underskuddet. I regnskabet kommer pengene fra "tilskud fra Føderationen og Garantfonden". Men hvor disse penge kommer fra er vanskeligt at sige. Med så små organisationer ligger det dog lige for at antage, at størstedelen blev dækket af Komintern. Marie Nielsen var et halvtårstid lønnet medarbejder ved bladet, men til Kobetskij og Zinoviev skrev hun:

"Et virkeligt Kamporgan er det imidlertid efter min Mening ikke, det stræber i for høj Grad at ligne de andre Blade.

Det der svækker Bladets Kampaand og Organisationernes Aktionsdygtighed er Mangelen paa fuldt kommunistisk Vilje og Ledelse."⁶⁹

I brevet til Kobetskij og Zinoviev skrev hun videre, at sammensmeltningssprocessen ikke var færdig. FS mødte med individualistiske, halvborgerlige, halvanarkistiske anskuelser, mens lederne af DKP var udprægede centriste (dvs. folk, der svinger mellem et revolutionært og et reformistisk standpunkt). "Chr. Christensen som samlende Midtpunkt for Bevægelsen har indtil nu skuffet mig en Del. Men Tiden er for kort til at fælde Dom." Hun anbefalede EKKI at pålægge de repræsentanter, der kom til Moskva fra Føderationen, at der senest foråret 1922 afholdtes en fælleskongres, hvor medlemmerne i fællesskab kunne vælge en ny ledelse. Føderationen var en frygtelig bureaukratisk maskine.

I løbet af sommeren 1921 forværredes Føderationens stilling. I et brev til Zinoviev skrev Marie Nielsen:

"Vi har - efter min mening ingen indflydelse blandt de danske arbejdere, fordi vi ikke har nogen faste retningslinjer og fordi der ikke bliver udført noget alvorligt organisationsarbejde [...] Min faste overbevisning, at Chr. Christensen ville blive et samlende midtpunkt, har vist sig uden hold i [...]"⁷⁰

I en "Kleine Bericht an Genosse Zinovjev", som aldrig er afsendt, men skrevet engang i oktober, skrev hun at Chr. Christensen saboterede arbejdet. Hans mål var at få ekskluderet lederne af DKP, Ernst Christiansen, Johs. Erwig og Sigv. Hellberg. Hun var på sin vis enig med Chr. Christensen i bedømmelsen af "de tre smaa Mænd", som de kaldtes, men et opgør med dem på dette tidspunkt ville lamme bevægelsen. Hun nævnte osse, at Chr. Christensen talte om at trække sig tilbage, han var træt.

Chr. Christensen og Th. Thøgersen var de repræsentanter, der blev sendt over til EKKI. Her fik de besked på allerede nu at skride til forberedelsen af en enhedsorganisation, der senest den 1. januar 1922 kunne være en realitet.

Føderationens repræsentantskab nedsatte på sit møde den 16. oktober et udvalg, der senest den 1. december skulle udarbejde forslag til program og love for en enhedsorganisation. Fra FS sad bl.a. Chr. Christensen og Marie Nielsen, fra DKP Johs. Erwig, Aage Jørgensen, Th. Thøgersen, Sigv. Hellberg og Ernst Christiansen.

I Rusland stod det på dette tidspunkt slet til med økonomien, og der fandtes store hungerområder. Der blev sat et stort internationalt hjælpearbejde igang ledet fra Berlin af schweizeren Willi Münzenberg. Nexø dannede en dansk afdeling, der fik navnet Komitéen til Hjælp for Rusland. I komitéen sad hovedsagelig folk fra Føderationen, og dens formål var at samle penge ind til mad og medicin. Der blev gjort et stort arbejde for denne indsamling af Føderationen. I tilslutning hertil dannede Marie Nielsen, der også sad i komitéen, en Kvindekomité til Indsamling af Tøj til russiske Børn. I en løbeseddel udsendt af komitéen hed det:

"Man forsøger i Vesteuropa at komme til Hjælp med Levnedsmidler. Men ogsaa Beklædning maa vi prøve at skaffe til Veje, for at ikke Kulden i Pagt med Sulten skal dræbe for mange af de unge Liv, der trues.

Vi undertegnede Kvinder af den arbejdende Klasse er i denne Hensigt traadt sammen i en Kvindekomité for at indsamle Klæder og Fodtøj til de Nødlidende i Hungerområderne."

Arbejdet resulterede i en hel del forsendelser. Allerede den 10. januar 1922 kunne Marie Nielsen meddele, at de første 6 kasser tøj var sendt med skib til Reval. I midten af marts blev der sendt 3 kasser afsted og i slutningen af april 15 kasser. I alt omfattede disse forsendelser 5.302 klædningsstykker. Det indsamlede tøj var inden afsendelsen vasket og repareret af et skiftende vagthold i Kvindekomitéens lokaler i Føderationens bygning i Møntergade 8⁷¹. Selve indsamlingskomitéen, der fungerede 1 1/2 år indsamlede ikke mindre end 32.000 kr.

9. Møntergadepartiet og Blågårdsgadepartiet 1922-23.

Det nedsatte enhedsudvalg i Føderationen arbejdede dårligt. Det er vanskeligt gennem den tåge, der hviler over denne periode i bevægelsens historie at gennemskue, hvad der egentlig skete. Marie Nielsen skriver i en "Beretning over Arbejdet i Enhedsudvalget", at det var Chr. Christensen, der saboterede arbejdet. Han kom ikke til møderne og tog på foredragsturné midt under arbejdet. Da arbejdet var færdigt, kastede han pludselig et færdigt forslag til program og love ind i diskussionen⁷².

Chr. Christensen hævdede, at han havde været syg, og at Marie Nielsen vidste dette. Det står fast, at han led af tuberkulose, og af sin læge var blevet anbefalet at trække sig ud af politisk arbejde. Videre sagde han, at det var med alles vidende, at han var rejst på turné. Om sit program sagde han, at det var det eneste konstruktive udvalget præsterede (*Arbejderbladet* 11.2.1922).

Modsætningen mellem Marie Nielsen og Chr. Christensen tilspidsedes i en diskussion om KIs nye politik, der var udkastet på den 3. kongres i 1921. Marie Nielsen forsvarede den i en artikel i januar i *Arbejderbladet*, mens Chr. Christensen meget skarpt gik i rette med hendes evne til at analysere samfundsforhold i 4 svarartikler.

Hvorom alting er, førte modsætningerne i organisationen til det berømte kup den 31. januar 1922. I følge Richard Jensen var det Chr. Christensen, der udkastede planen, og Richard Jensen, der førte den ud i livet⁷³. Sikkert er det i hvert fald, at Rich. Jensen var blandt de aktive i kuppet, bistået af en del folk af samme drøjde som ham selv.

Ifølge Peter Thomsen skete der det, at modsætningerne mellem FS og Sigv. Hellberg i enhedsudvalget førte til, at FS krævede ham fjernet. DKP svarede hertil, at FS skulle trække erklæringen tilbage, og at forhandlingerne skulle udskydes til efter, EKKI havde holdt møde i februar 1922. Den 31. januar 1922 indkaldtes til et fælles medlemsmøde i København. Her blev der stillet følgende forslag til resolution:

"1. at danne en revolutionær Enhedsorganisation under Navn af DANMARKS
KOMMUNISTISKE PARTI,

2. at afsætte Ledelsen for saavel F.S. Landssekretariat, D.K.P.'s Forretningsudvalg samt Føderationens Arbejdsudvalg,

3. at konstituere F.S. københavnske Forretningsudvalg og D.K.P.'s københavnske Formandsudvalg som foreløbig Ledelse med følgende Hovedopgaver.

A. Paa Grundlag af det Forslag, som havde samlet Enhedspartiudvalget at udarbejde et Forslag til Program og Love for Enhedspartiet, og B. senest til Søndag den 12. Februar d.A. at indkalde en Kongres, hvor dette Forslag forelægges og en ordinær Ledelse foreslaas og

udsendes til Urafstemning, samt at vælge en Kontrolkomité paa 6 Medlemmer, som indtil Kongressen kontrollerer Bladets Redaktion."⁷⁴

Forslaget blev fremlagt på mødet af Peter Thomsen og bakket op af Aksel Larsen og flere andre. Th. Thøgersen og Johs. Erwig gik kraftigt imod og påpegede, at det var ulovligt. Resolutionen blev imidlertid vedtaget med 84 stemmer mod 16. Da Erwig i egenskab af redaktør senere på natten indfandt sig i trykkeriet, forbød han typograferne at sætte resolutionen fra mødet. Ifølge Peter Thomsen truede han dem med afskedigelse. Og ifølge Erwig blev han mødt af 10-15 mand, der truede ham med udsmidning og afsættelse⁷⁵. Trykkeriet og partikontoret i Møntergade 8 var besat.

Der eksisterede nu to DKPer: Enhedspartiet, der var udråbt på kupmødet og resten af DKP under ledelse af Ernst Christiansen, Sigv. Hellberg og Johs. Erwig.

Marie Nielsen, der havde været i Tyskland under kuppet, sluttede sig til det gamle DKP, eller Møntergadepartiet, som det senere kaldtes. På trods af forskellen i politisk opfattelse anså hun kupmetoder for forkastelige, og i Blågårdsgadepartiet, som det andet DKP kom til at hedde, var der for mange, hun ikke kunne med. Flere af de folk, hun lå tættere på end "de tre smaa Mænd" sluttede sig derimod til kuppertiet, f.eks. Nexø og Karl V. Jensen.

Den 12. februar holdt begge partier kongresser. Blågårdsgadepartiet, der havde besat *Arbejderbladet* besluttede at lade det blive ugeblad. Chr. Christensen trak sig efter kongressen tilbage på grund af sin alvorlige tuberkulose. Fra den 17. februar udkom bladet som ugeblad. Møntergadepartiet besluttede også at lave et ugeblad, og de genoptog det gamle navn *Klassekampen*. Johs. Erwig blev redaktør og Marie Nielsen indtrådte i redaktionsgruppen. Første nummer udkom den 24. februar.

Til Zinoviev skrev Marie Nielsen, at forsøget på at samle kommunister og syndikalister i en organisation var tilintetgjort. Grupperne havde igen spaltet sig ud fra hinanden⁷⁶. Nexø forstod ikke rigtig hendes holdning. Han skrev således til hende:

"Kære Marie - jeg ser først og fremmest tre smaa Mænd! var det dem Bevægelsen trængte til? Skal der komme Fornysele derfra? Jeg spørger fordi jeg har på Fornemmelsen af, at du for Tiden færdes rigtig hyggelig med dem under Armen. Jeg tror alligevel trods alt, at Chr. Chr[istensen] var en oprigtigere revolutionær end de tre. Naar han svigtede - hvad han jo har gjort - saa skyldes det et katastrofalt Sammenbrud sykisk, - og moralsk ogsaa om du vil. Jeg har længe haft paa Fornemmelsen, at han ikke kunde længer og var paa Randen af Selvmord. Nu har han altsaa begaaet det. Men de tre - de begaar ikke Selvmord. De har ikke noget at dreje Halsen om paa, hverken Idealer eller Underklassesemoral."⁷⁷

Det var det dårligst tænkelige tidspunkt partisplittelsen var kommet på. Allerede fra januar var der lagt op til en omfattende arbejdskamp og i slutningen af marts gik det løs. Ifølge Ernst Christiansen ville Blågårdsgadepartiet opfordre til lokale strejker, mens Møntergadepartiet opfordrede til generalstrejke⁷⁸. Men det var kun i Randers generalstrejken blev effektiv. Her kom det til alvorlige sammenstød mellem politi og arbejdere. Th. Thøgersen, Alfred Andersen og Ernst Christiansen, der var på taletour i Jylland, blev arresteret. Marie Nielsen, der talte i Randers, undgik arrestation. Men Richard Jensen og Robert Klitfort fra Blågårdsgadepartiet måtte også ind og spjælde.

Ellers var sindene mest optaget af partikonflikten, der tømte alle for energi. Ved fogedens hjælp var Møntergadepartiet blevet genindsat i Møntergade 8, mens kuppertiet søgte ud til Blågårdsgade på Nørrebro.

Den 1.-2. april 1922 indkaldtes til en konference i Stockholm mellem de skandinaviske kommunistpartier, hvor den danske partistrid skulle behandles. Erwig fremlagde her sagen set fra Møntergade og Peter Thomsen så sagerne fra Blågårdsgade.

Thomsen erkendte, at der var tale om et ulovligt kup, og at beskyldninger fremsat mod den gamle DKP-ledelse for økonomisk uhæderlighed ikke var sande. Sagerne syntes at stå ret dårligt for kupfolkene. Men på konferencens anden dag skete der noget, der reddede deres liv. Aage Jørgensen og Niels Johnsen havde været til møde i Moskva. De medbragte en skrivelse om, at EKKI havde nedsat en kommission til behandling af den danske partistrid.

Medlemmerne af kommissionen var osse udpeget: Fra Sverige: Karl Kilbom, Robert Samuelson, Fr. Ström; fra Norge, Olav Scheflo, Martin Tranmæl; fra Danmark: Ernst Christiansen, Niels Johnsen, Aage Jørgensen og Peter Thomsen. Ernst Christiansen sad fængslet, så Marie Nielsen rejste i stedet. EKKI havde imidlertid gennem sammensætningen på forhånd afgjort striden til fordel for Blågårdsgadepartiet. Det fremgår af repræsentationen: 3 fra Blågårdsgade og 1 fra Møntergade. Dette hang i høj grad sammen med, at de informationer, som EKKI byggede på, i hovedsagen stammede fra Aage Jørgensen (Blågårdsgade).

I et brev til kommissionens finske formand K.M. Åkermann [dvs. Kullervo Manner] bad Marie Nielsen om lov til at overvære kommissionsforhandlingerne med stemmeret⁷⁹. Den 7. april rejste hun til Stockholm. Den 10. april skrev hun igen til Åkermann:

"Jeg har overvejet min Stilling på Konferencen og mener ikke at kunne forblive til Kommissionens Disposition under den Udvikling, Sagen har taget.

Paa Aage Jørgensens Forslag nægtede Kommissionen mig et Medlems fulde Rettigheder under Henvisning til, at der intet kunne ændres i dens Personsammensætning [...]. Samtidig har man ved at lade en dansker komme ind i Utskottet berøvet dette sit objektive Præg, og jeg, der nærer den dybeste Mistillid til Aage Jørgensen baade som Menneske og Kommunist ud fra gode Grunde, anerkender ham ikke som kvalificeret Dommer i den Sag, i hvilken han i saa høj Grad har personlige Interesser at varetage."⁸⁰

Den 12. april kom der telegram fra Erwig: "kristiansen fri forretningsudvalgsmöde iaften telegrafer naar du kommer = erwig." Den 13. april rejste hun hjem. I et brev advarede hun Zinoviev mod det, som var ved at ske. Hun skrev, at kommunisterne var færdige med syndikalisterne. Specielt advarede hun mod Aage Jørgensen. "Denne person er efter min mening en politisk spekulant, der har skaffet sig en god levevej som "Rejsende i kommunisme", men som aldrig har præsteret virkeligt arbejde"⁸¹. Zinoviev svarede hende, at EKKI ville hjælpe de danske kommunister på alle tænkelige måder, og at han godt fortløbende ville have informationer⁸².

Den 19. april afsluttede kommissionen sit arbejde. Det blev en de facto godkendelse af kuppet. Man besluttede, at der skulle oprettes en organisationskomité, der skulle styre begge partier indtil en almindelig dansk kommunistisk kongres kunne afholdes. Komitéen skulle have 5 medlemmer fra hvert parti (udpeget af kommissionen) + en formand udpeget af EKKI. Fælleskongressen skulle indkaldes inden udgangen af juni. Dybt fortvivlet skrev Marie Nielsen til Olav Scheflo, den norske repræsentant i kommissionen: "Jeg tillader mig at sige de norske og svenske Kammerater, at efter min bedste Overbevisning har de for lange Tider dræbt alle Muligheder for komm[unistisk] Arbeide i Danmark. Kuppertiet, som I har anerkendt er saa dybt kompromitteret i danske Arbeideres Øjne, at det ikke vil kunne fremme Kommunismen i Danmark"⁸³.

Scheflo blev udpeget til formand for organisationskomitéen, og forslaget blev herefter sendt til urafstemning i de to partier. Blågårdsgadepartiet stemte ja (*Arbejderbladet* 30.6.1922). På Møntergadepartiets stemmesedel kunne man læse:

"Under Henvisning til det i *Klassekampen* gengivne Materiale er udskrevet Urafstemning om Stockholm-Kommissionens Forslag. Hovedbestyrelsen har delt sig i 2 Grupper, af hvilke den

ene anbefaler Forslaget, medens den anden tilraader at stemme Nej og derved fastholde Partiets Beslutning om Appel til Eksekutivkomiteen, eventuelt Verdenskongressen."

Ja-fløjen var ledet af Thøgersern, men resultatet blev et nej. Den 23. juni appellerede partiet sagen til EKKI. Det blev besluttet at sende Marie Nielsen til Moskva og Thøgersen insisterede på at komme med som repræsentant for oppositionen. Scheflo viste sig at stå helt på kupfolkenes side. De havde prøvet at få med i forliget, at Marie Nielsen skulle ekskluderes, og Scheflo prøvede at overtale hende til at gå i karantæne et stykke tid⁸⁴. Endvidere prøvede han at hindre hende og Thøgersen i at komme til Moskva, men med en uges forsinkelse i Stockholm kom de alligevel afsted.

Nexø skrev til finnen Otto W. Kuusinen i EKKI og tog stilling for kupppartiet. Han skrev bl.a.:

"Nogen personlig Rivalitet mellem de to hver for sig udmærkede Revolutionære Marie Nielsen og Chr. Christensen har sikkert spillet ind, og forklarer bl.a. at Marie Nielsen i det afgørende Øjeblik er kommet over paa en Side, hvor hun i Følge hele sin Natur mindst af alt hører hjemme. Hun er nemlig den, der mer end nogen anden har opponeret mod Klikken Christiansen-Erwig-Hellberg, og givet Næring til den berettigede Indignation mod disse Folk og deres "Bonzentum" [...]"⁸⁵

Otto Wille Kuusinen var en finsk kommunist, der allerede på dette tidspunkt spillede en fremtrædende rolle i Komintern. Senere blev han en af Stalins allernæreste medarbejdere.

Den 13. juli 1922 ankom Marie Nielsen og Th. Thøgersen til Moskva. Her opdagede Marie Nielsen hurtigt, at det var umuligt at opnå et forlig, uden at EKKI slog de to partier sammen. Hun gik derfor ind på, at få det bedste ud af sagen. I den germanske sproggruppe under KI, hvortil danske sager hørte, holdt Thøgersen en tale, hvor han voldsomt anklagede sit parti, hvad der vendte sagerne endnu mere i kupfolkenes favør. Men først mod slutningen af måneden skete der noget.

Den 28. juli skrev Kuusinen til Marie Nielsen: "Jeg har nu forsøgt at udarbejde et kompromis, og deri taget hensyn til alle berettigede fordringer såvel fra den ene som fra den anden side."⁸⁶ Forslaget gik ud på en sammenslutning i løbet af september. Forberedelsesarbejdet skulle varetages af et udvalg med repræsentanter fra begge sider og med Thøgersen som formand. Chr. Christensen og Sigv. Hellberg skulle ekskluderes indtil videre, og Ernst Christiansen og Robert Klitfort skulle være uden ledende opgaver indtil årets udgang. Der blev nedsat en kommission bestående af Kuusinen, Ernst Meyer, Eberlein (begge Tyskland), Jordanov (Ungarn) og Leiciagne (Frankrig). W. Mielenz var sekretær⁸⁷. Thøgersen og Aage Jørgensen, der osse var i Moskva, erklærede sig enige i forslaget, mens Marie Nielsen kom med ændringsforslag, bl.a. at ophæve karantænen af Christiansen og Klitfort.

Kuusinen stillede sig imødekommende, men Eberlein gik imod. Kuusiners forslag gik derefter videre til præsidiets, der holdt møde den 8. august. Her gjorde Marie Nielsen rede for sit syn på sagen. "Jeg gjorde opmærksom på, at Kampen mod Kupet havde sammensveitset Modstanderne af et Forlig i en Blok, sprængte man her uretfærdigt og vilkaarligt enkelte Medlemmer ud, knuste man vort Parti." Derefter fik Aage Jørgensen ordet, og kaldte kuppet et ægte kommunistisk kup, "[...] en Udtalelse, der fik Klara Zetkin til at fnyse højt af Indignation." Zinoviev foreslog da, at man skulle prøve Marie Niensens ændringer en gang til. Kuusinen var imod, og Zinoviev erklærede da: "Godt der er ogsaa talt nok om den Sag." Og forslaget blev vedtaget. Efter præsidiemødet kom Zinoviev hen til Marie Nielsen og sagde:

"De er utilfreds med denne Afgørelse? og jeg svarede: Ja jeg anser selve Sammenslutningen af de to grupper for politisk falsk og den faldne Afgørelse for meget uretfærdig overfor det

gamle Parti.

Sinowjef svarede hertil: Det er muligt, at Afgørelsen ikke er retfærdig Sagen er jo stærkt kompliceret, og det er ikke let at se, hvad der [er] absolut rigtigt. Vi vil ikke kunne undgaa nu og da at fælde Afgørelser, der kan synes uretfærdige, men nu staar det til Jer, at gøre Jert Bedste for, at denne Beslutning - engang fattet og maaske mod Jer uretfærdig - dog kommer til at virke til Fremme af Kommunismen i Danmark. Det venter vi af Jer som Kommuniste."88

Marie Nielsen var udpeget af EKKI til at sidde i det organisationsudvalg, der skulle lede sammensmeltningsprocessen. Som sådan blev hun osse indkaldt til møde af Thøgersen. Om hun nogensinde deltog i møderne er uvist. Sagen er, at der i Møntergadepartiet var 3 holdninger til situationen efter EKKIs direktiv, der skulle prøves på partiets kongres i Odense. Christiansen, Hellberg og Erwig mente, at man burde forkaste direktivet og appellere til verdenskongressen i december. Thøgersen mente, at man skulle anerkende direktivet. Marie Nielsen derimod mente, at man skulle: 1. fordømme Thøgersens opførsel i Moskva, 2. fordømme EKKIs forsøg på at gøre enkeltpersoner ansvarlige for partiets politiske linje, 3. at man skulle følge direktivet for så vidt angik sammenslutningen, 4. at hovedbestyrelsen skulle tage afstand fra repressalierne mod Christiansen og Hellberg og derefter træde tilbage og 5. at hun selv erklærede sig solidarisk med ledelsen og udtrådte af Thøgersens organisationsudvalg⁸⁹.

På kongressen den 27. august 1922 i Odense gik 13 afdelinger ind for Christiansens forslag, mens 3 afdelinger gik ind for Thøgersens. Marie Niensens forslag fik ingen betydning. Thøgersen og de 3 afdelingsrepræsentanter forlod herefter kongressen, og den 5. september kunne Ernst Christiansen meddele Marie Nielsen, at Thøgersen havde ekskluderet hende og ham selv af KI. Til Höglund skrev hun herefter: "Jeg medarbejder stadig ved Klassekampen, men derudover deltager jeg ikke mere. Nu er vi ude i det sindssvage, og jeg vil nu prøve at finde mig noget erhvervsarbejde og foreløbig passe det."⁹⁰

Den 17. september blev Thøgersen og to af hans folk lukket ind i ledelsen af Blågårdsgadepartiet på en såkaldt enhedskongres.

Både EKKIs og den germanske sproggruppes mangel på forståelse af sektionernes lokale problemer gav sig i denne tid skandaløse udslag. I tilfældene Sverige og Norge var resultaterne blot mere omfattende og katastrofale. Her reducerede man betydende partier til meningsløse sekter. På trods af sin loyalitet mod KI var også Marie Nielsen betænkelig. I oktober skrev hun til Höglund: "Jeg har læst dit brev til J. Erwig, men jeg tror ikke, jeg skriver til Lenin, derimod endnu engang til Sinovjeff."⁹¹ Den 24. oktober sendte hun Zinoviev et langt brev, hvor hun endnu engang appellerede til hans politiske forståelse, og i november sendte hun et "Anklageskrift mod Eksekutivkomitéens germanske sproggruppe"⁹², hvor hun også inddrog de svenske forhold.

Møntergadepartiet udarbejdede den appel til verdenskongressen, som man havde vedtaget på Odensekongressen. Appellen, der hed *Kommuniste kontra Syndikalister* (Kbh. 1922) var udarbejdet som en lille partihistorie. Johs. Erwig, Marie Nielsen og Sigv. Hellberg anføres som forfattere. I et brev til Zinoviev skrev hun imidlertid: "Hoslagt vil De finde DKPs appel. Jeg er ikke helt indforstået, men sagforholdene er i det store hele sådan, som de her er fremstillet."⁹³

I december kom så den 4. KI kongres. På kongressens 29. møde kom det danske spørgsmål op. Kuusinen forelagde det i en stærkt fordrejet form og fremlagde en resolution, der indeholdt to punkter: 1. at Blågårdsgadepartiet blev anerkendt som det eneste kommunistiske parti i Danmark, og 2. at alle fra det andet parti kunne tilslutte sig inden for 3

måneder uden videre formalia. Resolutionen blev vedtaget⁹⁴.

Som Marie Nielsen skrev i brevet til Höglund prøvede hun at finde sig noget erhvervsarbejde. En kort tid arbejdede hun som væver på Neuberts Tekstilfabrik, men ud på efteråret 1922 fik hun job som kontorist i sygekassen Fremtiden⁹⁵, hvor hun formentlig arbejdede frem til 1937. Hun prøvede i 1924 at få omstødt dommen om hendes ansættelse i skolen, da socialdemokraten Nina Bang var blevet undervisningsminister. Ved folketingsmand Niels Andreasens hjælp blev hun tilkendt en pension bevilget direkte over finansloven. Men hun afslog den, da hun ikke anså dette for en reel oprejsning. Undervisningsministeren gav hende ret til at søge stilling igen, men Frederiksberg skolevæsen ville ikke vide af hende. I 1929 tog Borgbjerg, der da var undervisningsminister, initiativ til at få den samme pension bevilget over finansloven og denne gang tog hun imod den⁹⁶.

10. Kvindepolitik 1921-22.

Vi må nu hoppe tilbage til hvor vi slap Kvindekomitéen af syne kort før kuppet. Marie Nielsen havde sådan set aldrig beskæftiget sig med kvindepolitik, eller i sammenhænge, jeg har kendskab til reflekteret det forhold, at hun jo som regel var ene kvinde i mandeforsamlinger. Bortset fra en enkelt artikel fra 1913, hvor hun tog afstand fra, at Marie Grubbe skulle være fremtidens kvinde⁹⁷, ligger det lidt småt med den slags refleksioner. Men at det af og til må have ligget som et åbent problem fremgår af følgende udtalelse fra 1921: "Det regnes for en Selvfølge, at Kvinder ikke har Forstand paa Fagpolitik, men da Kampen mellem Arbejdskøbere og Arbejdere i lige Grad berører Mænd som Kvinder, turde det i det mindste være tilladt at fremkomme med Betragtninger og Spørgsmaal, der da kan imødegaas og besvares af de i Fagpolitik mere trænede Mænd."⁹⁸

Men gennem Kvindekomitéens arbejde kom Marie Nielsen for første gang til at arbejde sammen med kvinder, og her lagdes grunden til hendes senere kvindepolitiske arbejde. Herigennem fik hun osse kontakt til KIs kvindesekretariat, der blev ledet af Clara Zetkin, og hvis daglige arbejde blev varetaget af Hertha Sturm fra Berlin. I et brev til Sturm skrev Marie Nielsen i 1922:

"Det er rigtigt, at der endnu ikke i Danmark findes en særlig kvindebevægelse.

Jeg er den eneste revolutionære politiserende kvinde i Danmark. (Også Socialdemokratiet har kun en enkelt - Nina Bang). [...] Medfølgende bilag giver oplysning om, at vi i spørgsmålet: Red Ruslands Børn har dannet en kvindekomité. Jeg håber, at vi vil få den første ansats til en kommunistisk kvindebevægelse i denne komité, og jeg lover at bruge en del af mine kræfter på denne opgave [...] Med hjertelige kommunistiske hilsner til de tyske kommunistiske kvinder, specielt til vores gamle, tapre leder, Klara Zetkin, Rosa Wolfstein, Ruth Fischer og De selv."⁹⁹

Kvindekomitéen kunne imidlertid ikke holdes uden for splittelsen i Føderationen. En af de ledende var Signe Jørgensen, Aage Jørgensens kone. På et møde den 16. juni 1922 blev Marie Nielsen afsat som formand, og i hendes sted valgtes Grethe Andersen Nexø, Anna Bastiansen og Signe Jørgensen. Man appellerede nu til Ruslandshjælpens hovedkontor, Auslandskomité under Willi Münzenberg i Berlin, om at blive anerkendt som eneste kvindekomité i Danmark¹⁰⁰. Der blev dog, så vidt jeg ved, aldrig afsendt mere tøj end det allerede omtalte. Samtidig beskyldte man Marie Nielsen for at have saboteret arbejdet. Beskyldningerne blev via svenskeren Gerda Linderot i Auslandskomité viderebragt til Komintern, og da Marie Nielsen var i Moskva, blev hun mødt med heftige anklager. Hun udfærdigede da en erklæring

for at imødegå anklagerne, hvor hun gjorde opmærksom på, at det var kuppet, og ikke hende, der kom på tværs af arbejdet¹⁰¹. Overfor Auslandskomité må hun endnu engang i november afgive en erklæring på grund af de fortsatte beskyldninger¹⁰².

I oktober 1922 skulle KIs kvindesekretariat afholde konference i Berlin for deres korrespondenter i de forskellige sektioner. Marie Nielsen skulle deltage som dansk delegeret på trods af de noget spegede partiforhold. Hun spurgte da Hertha Sturm, om det var muligt, når hun kom til Tyskland, at få en samtale med Clara Zetkin for at appellere til hende i det danske spørgsmål. Hun var vel sagtens blevet opmuntret hertil som følge af Zetkins optræden på EKKIs møde i Moskva i august (se ovenfor). Sturm ordnede det, så hun kunne møde Zetkin umiddelbart før kongressen den 24. eller 25. oktober. Den 19. oktober svarede Marie Nielsen imidlertid: "Det er jo meget tvivlsomt, om Klara Zetkin vil finde tid og lejlighed til mig og den udviklede danske sag, og jeg er derfor af den opfattelse, at jeg ikke rejser til konferencen. Jeg kan jo ikke være til megen nytte med de dårlige erfaringer herfra, hvorfor så smide penge ud på at rejse"¹⁰³

Det sidste tegn på forbindelse med Kominterns kvindearbejde er en korrespondance med Aino Kuusinen (Otto W. Kuusinenes daværende kone) fra 1923, som på det tidspunkt arbejdede i KIs agitprop afdeling for kvindepropaganda. Hun spurgte, hvordan kvindearbejdet var organiseret i Danmark. I sit svarbrev skrev Marie Nielsen bl.a.: "Jeg tror, at man i Kvinde-spørgsmaalet skal lade Kvinderne arbejde saa selvstændig og paa egen Haand som det er muligt uden at løse dem fra K.P. Som Genossin Zetkin tror jeg heller ikke man skal frygte en særorganisation, hvor en saadan kunde være mere formaalstjenlig"¹⁰⁴.

11. 1923-24. *Kommunistisk Internationale*

Marie Nielsen arbejdede på forskellig vis for en tilnærmelse eller tilslutning til Blågårdsgadepartiet, da hun ikke ville stå uden for Komintern. Men Møntergadepartiet ville ikke vide heraf. Det begyndte at blive svært for hende at få artikler i *Klassekampen*, og i begyndelsen af 1923 blev hun ekskluderet. Hun søgte nu at blive optaget i Blågårdsgadepartiet. Partiets formand Georg Laursen svarede hende, at hun måtte "[...] vente et lille Stykke Tid endnu med at søge Optagelse hos os."¹⁰⁵ Han henviser til gnidningerne i partiet.

Sagen var den, at knapt var Thøgersen blevet optaget i partiet og partiet anerkendt af KI før der udviklede sig ret kaotiske tilstande. Aage Jørgensen og Nexø sendte i begyndelsen af januar 1923 en alarmerende rapport til EKKI om korporlige slagsmål på forretningsudvalgsmøder osv.¹⁰⁶ I et følgebrev til Kuusinen skrev Nexø: "Det er rent ud sagt en Bande Drikkebrødre, Thøgersen og Konsorter; f.eks. drak Thøgersen og Richard Jensen sig fulde i en Havnebeværtning en Aften de skulde hjælpe et Par Flygtninge om Bord i et Skib; med det Resultat at Politiet kom til Stede og den ene Flygtning blev taget. Af saa lavtstaaende Kaliber er de, og jeg ser meget mørkt paa Situationen [...]"¹⁰⁷.

Da Marie Nielsen nu var partiløs, synes hun passende hun kunne lave et tidsskrift. I et brev til Nexø skrev hun, at hun ville lægge grunden til et kommunistisk blad, der stod åbent for al saglig meningsudveksling¹⁰⁸. I juli 1923 udkom første nummer af *Kommunistisk Internationale*. Heri skrev hun en artikel, der karakteristisk nok hed "Mod Strømmen":

"I en Tid, hvor den kommunistiske Bevægelse i Danmark ved egne Fejl er fordømt til Betydningsløshed, og derfor af alle Modstandere, Borgerlige som Socialdemokrater erklæres for død og borte for bestandig, udgaar dette Tidsskrift, aabent søgende at hverve Tilhængere for Kommunismen, ud fra den urokkelige Overbevisning, at Arbejderne her i Danmark, som overalt i Verden, af de kommende Tidens mægtige økonomiske Tryk vil blive tvungne til at

forlade de socialdemokratiske Metoder og anvende *de* nødvendige Metoder i deres Tilværelseskamp, som nu har faaet kommunistisk Navn."

Bladet blev i stor udstrækning skrevet af Marie Nielsen selv, men tillige med artikler af Nexø, Zinoviev, Zetkin, Lenin, Barbusse, Varga. John Reeds bog *10 Dage der rystede Verden*, tryktes som føljeton. Der kom 5 numre i 1923 og 6 numre i 1924.

Den 29. september 1923 blev endelig de to DKPer samlet i ét parti. De var efterhånden svundet ind til smågrupper, og det var helt uholdbart at holde gang i to ugeblade. Ernst Christiansen blev formand for det nye DKP, Georg Laursen næstformand og Niels Johnsen blev redaktør af *Arbejderbladet*. Ved sammenslutningen blev Marie Nielsen igen optaget som medlem.

De følgende års partikampe er ikke mindre hårde end dem, vi allerede har været igennem. Mange af personerne er osse de samme, metoderne ligeså. Men disse kampe falder uden for denne fremstillings rammer¹⁰⁹, og da Marie Niensens deltagelse i politisk arbejde nu stadig mere udpræget foregår uden for de ledende lag af partiet, skal jeg nøjes med at inddrage partiets historie i det omfang, det er nødvendigt.

Ved sin genindtræden i partiet måtte Marie Nielsen indordne sig under den særlige disciplin som rådede i Komintern. Og det blev enden på hendes tidsskrift *Kommunistisk Internationale*. Da det svenske kommunistparti i 1924 blev spaltet, tog den EKKI repræsentant - almindeligvis betegnet ExR - der havde forestået slaget videre til Danmark og fik det danske parti til at vedtage en resolution til støtte for resterne af det svenske parti. Ved spaltningen gik Höglund ud og tilbage til Socialdemokratiet. I nr. 6 af *Kommunistisk Internationale* skrev Marie Nielsen en kommentar til spaltningen. I denne kommentar skrev hun en del pæne ting om Höglund, hvad der næppe kan undre. Men hun stod fast på, at sagen skulle ses fra Kominterns synspunkt:

"Det klinger af Selvhævdelse", skrev hun, "naar Höglund erklærer: Javel Disciplin, men ikke som Zar Peters Soldater, der blindt paa Befaling kastede sig i Afgrunden blot for at præcisere, at saa stærk var Disciplinen. Jo, det vil sikkert blive nødvendigt, før "Kommunistisk Internationale" bliver til, hvad den skal være, at nogen "frivilligt begaar Selvmord" blot for at give Exempel paa den nødvendige Disciplin." Og hun sluttede artiklen: "I den svenske Sag har Höglund med Flertallet af Partiledelsen nægtet at bøje sig for en Beslutning af *selve Verdenskongressen, vor højeste Instans*, de har dermed brudt verdensdisciplinen - her ligger Synden - og ikke i noget andet Forhold.

Höglund har sat sin egen stejle Mandsvilje mod den proletariske Verdensvilje. Den enkelte maa vige."

Mere skulle man vel ikke tro, man kunne forlange. Men det var ExR for lidt. Han krævede Marie Nielsen afsat som redaktør på grund af de pæne ting hun havde sagt om Höglund¹¹⁰. Nr. 6 blev tidsskriftets sidste nummer.

12. Fagligt arbejde 1924-29.

I de følgende år var det småt med Marie Niensens offentlige fremtræden for partiet. I det hele taget havde de det ikke godt sammen, hende og partiet.

Et undtagelsestilfælde skal dog nævnes: den 31. januar 1924 holdt partiet mindehøjtighed i anledning af Lenins død. Ernst Christiansen, Th. Thøgersen og Marie Nielsen talte ved højtigheden. Der var stuvende fuldt i Idrætshuset, og ifølge

Arbejderbladets referat (1.2.1924) talte Marie Nielsen "[...] saa stemningsfuldt som kun en Kvinde kan gøre det." Bagefter måtte talerne gentage deres taler udenfor for 8.-10.000 mennesker. Ifølge referatet deltog mellem 40. og 50.000 mennesker derefter i fakkeltog. Selv om tallene skal tages med adskillige gran salt, har denne demonstration givet været et højdepunkt i disse år.

Da Marie Nielsen i 1927 fejrede 10-årsdagen for den russiske revolution udgav hun en række af sine artikler fra *Klassekampen* i 1918 samt sin tale ved Lenins død, samlet i pjecen *Revolution*¹¹¹. Karakteristisk nok kom pjecen ikke på partiets forlag.

Ved sin genindtræden i partiet i 1923 mente hun, at der var to arbejdsområder, der var vigtige: ungdomsarbejdet og det faglige arbejde. Man kunne osse udtrykke det på den måde, at med det indskrumpne parti, var det nødvendigt at skabe en helt ny basis, således at partiets arbejde ikke indskrænkede sig til fraktionskampe i ledelsen.

Kilderne til denne periode er ret tynde, men det fremgår, at Marie Nielsen især kastede sig over det faglige arbejde og arbejdet i Kommunistisk Ungdoms Forbund (KUF). I en indberetning til KI og Profintern aflagde den faglige opposition rapport for sit arbejde. Den skrev, at efter sammenslutningen foreslog partiledelsen, at alt arbejde blev centraliseret under en person. Marie Nielsen foreslog, at der nedsattes et særligt udvalg til at varetage det faglige arbejde. Ledelsen bekæmpede dette forslag.

"Det viste sig i det følgende kvartal, at kammerat Marie Nielsen havde ret. På fællesmedlemsmødernes dagsorden kom faglige spørgsmål sædvanligvis som sidste eller næstsidste punkt, og når der var virkelig meget at gøre med organisatoriske eller politiske spørgsmål blev der ikke tid tilovers til fagligt arbejde."¹¹²

På et fællesmedlemsmøde blev da arbejdsdelingen gennemført og et særligt fagligt udvalg oprettet. Det faglige udvalg, hvori Marie Nielsen sad, tog nu fat på systematisk at rejse fagklubber i København af oppositionelle arbejdere. Men det var svært at få partiet interesseret i sagen. Det var vanskeligt at få bevilget penge - ialt blev der bevilget 100 kr. - og det var vanskeligt at få kontakt til partiledelsen. Fra EKKI kom en ExR, Pepper¹¹³, i andet ærinde, og da han af partiledelsen fik besked om det faglige arbejde, stemplede han offentligt Marie Niensens linje som forkert. Efter alt at dømme trådte hun herefter tilbage fra det faglige udvalg.

I en resolution fra de faglige klubbers fællesmøde den 13. maj 1925 i Marie Niensens håndskrift hedder det:

"De faglige Klubbers Fællesmøde udtaler efter grundig Drøftelse af Partiledelsens Stilling til de faglige Arbejde i København en skarp Misbilligelse af, at det endskønt det f[aglige] Udvalgs] Bestræbelser derfor, ikke er lykkedes at faa en loyal Forbindelse oprettet mellem Partiledelse og D.F.U., men at Partiledelsen tværtimod saboterer den overenskomst, som den har indgaaet med D.F.U. om gens[idig] Repræsentation. Tillige udtaler Fællesmødet, at det anser det for ugørligt at føre det nu godt paabegyndte Arbejde indenfor Fagforeningerne videre, hvis Sabotagen fra Partiledelsen ikke ophører, og hvis Partiledelsen ikke finder Udveje til at yde dette Arb[ejde] nogen økonomisk Støtte."

Marie Nielsen var jo ansat på kontor, men det fremgår af forskellige kilder, at det især var i landarbejderoppositionen hun arbejdede. Hun måtte efterhånden indse, at der for hende kun var den mulighed at lave arbejde, som blev organiseret selvstændigt og delvist uafhængigt af partiet. Hun opgav herefter at gå ind i partiets faglige arbejde. I 1926 opfordredes hun til at

indtræde i det faglige udvalg, men afslog det.

Da det faglige arbejde hun mente var nødvendigt ikke kunne organiseres i partiregi, gik hun og formanden for den største smedeafdeling, Otto Wolf, igang med at organisere klubberne uden om partiet, således at dette arbejde kunne bruges til at sluse medlemmer ind.

Klubberne organiseres i Fagklubbernes Samvirke, der i 1928 repræsenterede mere end 1.000 arbejdere fordelt på 13 klubber. Samvirket udgav i 1928 et blad, der hed *Faglig Kamp*. De første par numre var Marie Nielsen redaktør af, men hun blev indlagt på hospital, og Wolf overtog redaktionen. *Faglig Kamp* erklærede sig åbent som socialistisk, men som uafhængig af partier.

Partiet var i 1928 i alvorlig opløsning og, en bølge af eksklusioner blev følgen, da man skulle svinge om til Kominterns nye ultravenstrelinje. Det gik bl.a. ud over Fagklubbernes Samvirke. Først røg Otto Wolf ud. Så blev Marie Nielsen indkaldt til et møde med sekretariatet. Her blev hun afkrævet en skriftlig erklæring om, at hun ville "følge Partiets Paroler som disciplineret Kommunist" inden 3 dage. Da hun ikke afgav en sådan erklæring blev hun suspenderet den 11. november 1928. Kort tid efter holdt Frederiksberg partiafdeling et møde med Marie Nielsen om hendes suspension. Sekretariatet forbød mødet. Da det alligevel blev afholdt blev afdelingens ledelse ekskluderet af partiet¹⁴. I det interne partiblade *Partiarbejderen* fra december 1928 kunne man læse: "Som svar paa disse aabne, kontrarevolutionære Handlinger paa oplagte Disciplinbrud har Partiets Central-Komité maattet gribe til organisatoriske Forholdsregler og ekskludere følgende Medlemmer: Peter Thomsen, Christiane Jensen, Hans Poulsen, Dagmar Akslund, Svend Frerslev, Frederik Frerslev. Desuden er Knud Hansen suspenderet for tre Maaneder og Marie Nielsen indtil videre, idet hun trods gentagne Opfordringer har nægtet at afgive en klar Erklæring om fremtidig at ville følge Partiets Beslutninger og optræde som disciplineret Kommunist. Endelig er Kr. Halberg slettet for Kontingentrestancer."

I *Partiarbejderen* for januar 1929 er der en artikel om Trotskij og Radeks eksklusion af SUKP. I den anledning skriver man: "Nu har Marie Nielsen igen tilladt sig et ganske enestaaende Fremstød mod vort Parti, Komintern og Sovjet-Unionen." Hun havde sendt organisationen "Røde Hjælp", som tog sig af politiske flygtninge, et nummer af bladet *Volkswille* med en artikel om Trotskij. "Bladet var overmalet med følgende: "*Hvad vil "Røde Hjælp" gøre for Trotski og de andre idealistiske Bolscheviker, der er forvist og i Fængsel, og hvis Liv trues som Joffes. Marie Nielsen.*" Endvidere skal hun have insinueret, at kapitalismen var under restaurering i Sovjet. "Partiets Central-Komité har derfor paa sit Møde den 7. Januar enstemmigt ekskluderet Marie Nielsen for kontrarevolutionær Propaganda."

Marie Nielsen skrev herefter til Otto W. Kuusinen og appellerede samtlige eksklusioner til KI. Samtidig berettede hun om de kaotiske forhold i partiet. Striden, der havde ført til hendes eksklusion drejede sig om den faglige linje. Hun og Wolf kunne ikke gå ind for partiets nye parole: "Ud af D.s.F." I brevet fortalte hun om en selvsupplerende centralkomité, underslæb med penge og forskellige andre lystige ting. Kuusinen har næppe reageret på brevet¹⁵.

13. Arbejderkvinders Oplysningsforbund 1925-34

Fra 1925 blev Marie Nielsen for anden gang draget ind i kvindepolitisk arbejde. Denne gang i direkte tilknytning til hendes faglige arbejde. Sammen med en gruppe kvinder, der udgjorde oppositionen i Kvindeligt Arbejderforbund dannede hun den 28. april 1925 Arbejderkvinders Oplysningsforening eller -forbund (AO), som organisationen senere kom til at hedde. Her samledes efterhånden oppositionelle kvinder indenfor de fleste kvindefag i industrien.

Fra august 1925 udgav AO et blad, der i begyndelsen hed *Kvindernes Oplysningsblad*, fra 1929 *Arbejderkvindernes Oplysningsblad* og fra 1933 *Arbejderkvinden* slet og ret. Sidste nummer udkom i september 1934.

AOs formand var den senere fremtrædende kommunistiske fagforeningskvinde Inger Gamburg. Marie Nielsen var redaktør af bladet, bortset fra nogle perioder, hvor hun var syg. Fra midten af tyverne blev hun hjemsøgt af den ene sygdom efter den anden og måtte tilbringe lange perioder på hospitalet. I et brev til KUF fra 1925 skrev hun således: "Jeg er træt nu og endmere jeg er næsten til Stadighed syg. Mit Nervesystem er helt ødelagt. Jeg duer ikke til noget mere."¹¹⁶

Bladet kom regelmæssigt i 2.000 eksemplarer og en opgivelse fra 1927 siger at AO havde 400 medlemmer. Det faglige arbejde spillede en vigtig rolle i bladet. Kampe, hvor kvinder var indblandet blev refereret og kommenteret. Men ret hurtigt trådte diskussionen af det seksuelle spørgsmål frem i bladets spalter.

I 1926 afholdt AO et møde med forfatterinden Thit Jensen og lægen J.H. Leunbach om forebyggelse af svangerskab. Først holdt man et møde kun for kvinder, senere osse for mænd. Thit Jensens agitation gik under parolen "Frivilligt Moderskab", dvs. udbredelsen af prævention og oplysning. I løbet af bladets levetid radikaliseres bevidstheden om det seksuelle, og Thit Jensen stod af, men Leunbach fulgte med. Det var især Marie Nielsen, der udformede AOs politik. Hun opstillede kravene om undervisning i forebyggelse fra 13-årsalderen, straffrihed for fosterfordrivelse og endelig fri abort. AO nedsatte et udvalg med Marie Nielsen som leder om spørgsmålet. Udvalget lavede bl.a. en underskriftsindsamling med en henstilling til rigsdagen om i den nye straffelov ikke at medtage bestemmelser, der kunne virke hindrende for kendskab til og brugen af præventive midler, samt at gøre fri abort lovlig. Henstillingen var underskrevet af AO, Fagforeningen for kvindelige Arbejdere i Jern- og Metalindustrien, Kvindeligt Arbejderforbunds afd. 8, og Verdensligaen for Sexualreform.

I 1930 blev danske arbejderkvinder inviteret til Sovjet, og det blev AO, der administrerede indbydelsen. 13 kvinder, heriblandt Marie Nielsen og Inger Gamburg, kom afsted. I ca. en måned rejste de igennem Sovjet helt ned til Krim. Da de kom hjem skrev de en pjece om rejsen og om de sociale og faglige forhold i Rusland. Pjecen hed *Hvad danske Arbejderkvinder saa og oplevede i Sovjet-Unionen*. I en redegørelse Marie Nielsen lavede i 1931 - til hvem vides ikke - skrev hun bl.a.:

"Den eneste skolede Kommunist var jeg selv, og jeg var jo desværre uden for Partirammerne.

For vore Kvinder var Rejsen meget streng. Disse Kvinder, der kan staa ved Maskinen Dagen lang og derefter passe Hus og Børn, for dem var Rejsen med dens Strabadser for streng. Dertil kom, at der ogsaa fordredes aandelig Anspændelse af dem [...] I den første Tid efter Hjemkomsten var Træthedsfølelsen derfor overvældende hos dem. [...] Talere er ingen af dem i særlig Grad. [...] Men i Samtaler i Smaakredse har alle Kvinder meget ivrigt taget parti for S[ovjet-] U[nionen] og de tilbageviser vrede alle Angreb. Deres største Indsats har de sikkert gjort i Samtaler [...]"¹¹⁷

I samme brev skrev hun, at KI havde ønsket hende sat fra kvindearbejdet, og at der herefter ikke blev lavet noget. I 1932 blev hun imidlertid igen optaget i partiet, og hun kastede sig igen over kvindearbejdet og arbejdet i AO. Det drejede sig stadig især om det seksuelle spørgsmål.

Under sygekassen Fremtiden havde AO fået nedsat et seksualrådgivningsudvalg, hvor bl.a. Marie Nielsen og Leunbach sad. Udvalget undersøgte hospitalsindlæggelserne i 1929 og 1930 og fandt ud af, at 16-17% af alle indlæggelser af kvinder skyldtes abort, livmoderblødning og underlivslidelse. Inspireret af Nic Hoel (senere Waal) fra Skienfjords Mødrehygiejnekontor i Norge oprettedes i 1932 en rådgivende seksualklinik i Malmøgade 7, der skulle rådgive kvinder i prævention¹¹⁸.

I en indberetning til partiet fra 1934 skrev hun, at hun havde fået til opgave at reorganisere AO. Hun kastede sig ud i arbejdet og fik afdelingerne til at fungere igen og bladet til at udkomme i et oplag på 2.000. Men problemet synes navnlig at være forholdet til partiet: "Senere har imidlertid den Anskuelse fæstnet sig hos de Komm[unistiske] Kv[inder] i A.O., at Arbejdet dér ikke er komm[unistisk] og derfor tidsspildende [...]". Hun nævner tillige, at partiet søger at begrænse AOs arbejde. Det faglige arbejde hører under partiet, osv. "Arbejdet for det sexuelle Problems Løsning [...] har efterhånden faaet et vist odiøst Skær inden for Partiet. Stemningen karakteriseres bedst ved Udtalelsen: "I har faaet det sexuelle Spørgsmaal paa Hjernen.""¹¹⁹ Som sagt udkom sidste nummer af *Arbejderkvinden* i september 34. Reorganiseringen af AO medførte, at det faglige arbejde skulle udskilles. AO må antages at ophøre kort efter¹²⁰.

14. Eksklusion 1936

I 1936 fremkom et nyt forslag til seksuallov i Sovjetunionen. Hermed afskaffedes bl.a. den frie abort, og der indførtes præmier til kvinder med mere end 8 børn. Det afgørende var, at befolkningstallet skulle stige i Sovjet. Kravet om fri abort blev stemplet som individualistisk¹²¹. *Arbejderbladet* bragte ret mange artikler om sagen, som åbenbart var svær at få til at glide ned. Den 26. juni bragte bladet et indlæg fra Marie Nielsen. Hun skrev, at præmiesystemet ville reducere kvinderne til fødemaskiner. Videre måtte forbudet mod svangerskabsafbrydelse vel følges op af en "[...] Likvidering af al Undervisning i Svangerskabsforebyggelse og maaske ogsaa af anden Sexualviden, og derved driver man igen Sexualproblemet ind i den lumre Sovekammeratmosfære og kommer til at understøtte det katolsk pavelige Standpunkt: alt sexuel Samvær mellem Mand og Kvinde, der ikke har Forplantning til Formaal, er "syndigt". (Om ikke mod Gud, saa mod Stalin.)"

I et efterfølgende brev til bladet gjorde Marie Nielsen opmærksom på, at "Stalin" var en trykfejl for "Staten". Det gjorde Martin Nielsen en del ud af i sit svar, hvor Marie Nielsen karakteriseres som en "drømmende Smaaaborger". Han anklagede hende for ikke at se lovsforslaget i sammenhæng med de socialistiske produktionsforhold. Da produktionsforholdene var anderledes, måtte svangerskabslovgivningen også være det (*Arbejderbladet* 26.6.1936). Den 31. juli kom der et næsten 2 sideres indlæg til forsvar for loven fra partiet. Her stod der, at det var at gå for vidt i liberalisme, når *Arbejderbladet* overhovedet havde trykt Marie Niensens artikel. Den 16. august sendte hun en svarartikel, men fik den tilbage med et længere brev fra Aksel Larsen om, hvorfor hun blev afvist. Det var dels fordi diskussionen var slut, og dels fordi hun ikke havde ret¹²².

På dette tidspunkt løb de store processer i Moskva mod de gamle bolsjeviker. De satte de vestlige kommunistpartier i en vanskelig situation. For Marie Nielsen var processen mod Zinoviev og Kamenev begyndelsen til enden. Den 23. august 1936 sendte hun et brev til

Kominterns generalsekretær Georgi Dimitrov. Hun refererede det norske Arbeiderpartis appel om at lade repræsentanter for 2. internationale overvære processerne. Hun tilsluttede sig forslaget og skrev: "Man kan og vil her ikke tro, at gamle marxister, Lenins mangeårige disciple [...] har forvandlet sig til individuelle terrorister [...]"¹²³.

Den 27. august holdt partiet aktivmøde om sagen. Martin Nielsen holdt et to timer langt foredrag til forsvar for processerne. "Marie Nielsen fik Ordet skønt hun ikke har nogen tillidspost i Partiet, og holdt en Tale, spækket med allehaande usandsynlige Angreb paa Sovjet-justitsen og Kammerat Stalin, et Tale, som var eet eneste Forsøg på at lobhudle Attentatmændenes Anfører Trotski.[...] Kammeraterne Aksel Larsen og Martin Nielsen imødegik kort Marie Nielsen, og derefter sattes den allerede offentliggjorte Resolution under Afstemning. Den blev vedtaget enstemmigt, og det er notorisk, at kun een eneste af de tilstedeværende, nemlig Marie Nielsen selv, undlod at stemme." (*Arbejderbladet* 30.8.1936).

Dimitrov var ikke begejstret for Marie Niensens brev. Man kan følge hans sagsbehandling i Kominternarkivet, fordi han normalt med en blå blyant skrev direkte på breve og dokumenter, hvad han mente, man burde gøre. Han skrev med nogle frygtelige kragetæer i en blanding af russisk og bulgarsk. På Marie Niensens brev, står der: "1. Giv CK besked om dette brev (eller bedre: send kopi. 2. Kontrollere hvordan den opdragende kampagne i forbindelse med processen forløber fra CKs og partiapparatets side. 3. Man bør gøre sekretariatet opmærksom på *det danske parti*, eftersom der er trotskister i partiet og måske endda i selve CK. 4. Man bør sende k[ammerat] Heimo til Norge og Danmark. G. D."

Der er næppe tvivl om, at det første punkt betød Marie Niensens eksklusion. Men Aksel Larsen greb ikke umiddelbart efter aktivmødet til eksklusion. Marie Nielsen var nemlig en nær ven af Larsens kone Betty. Men fra Moskva lod den Komintern-funktionær, som havde med de danske sager at gøre Wilhelm Florin, Larsen forstå, at Marie Niensens opførsel måtte få konsekvenser¹²⁴. Den 7. september 1936 blev hun så for 3. og sidste gang ekskluderet af DKP. Meddelelsen blev bragt i *Arbejderbladet* dagen efter under overskriften "Til Ernsts Brigade". Ernst Christiansen var i 1930 vendt tilbage til Socialdemokratiet. Meddelelsens indhold var ligeså perfid som dens overskrift.

Kort tid efter eksklusionen færdiggjorde Marie Nielsen manuskriptet til en pjece om Trotskij. Hun samlede materiale sammen om Trotskij's stilling i det russiske parti omkring partikrisen i 1924. Pjecen kaldte hun *Kampen om Trotzki*, og hun lovede i forordet, at følge den op med en række pjecer om kampenes videre forløb i det russiske parti. Det blev aldrig til noget. Pjecen udkom i 1937 på Broby Johansens forlag Frem.

For Aksel Larsen fik Marie Niensens brev til Dimitrov og hendes trotskisme følger. Marie Nielsen var som sagt en nær veninde af Aksel Larsens kone. Da Aksel Larsen i 1937 var i Sovjet til politisk torskigilde hos Dimitrov i anledning af Larsens modstand mod den nye folkefrontspolitik, havde en medarbejder forberedt adskillige papirer til Dimitrov om Larsens trotskistiske fejltagelser. Et af anklagepunkterne lød: "*Marie Nielsen var indtil hendes åbne optræden som trotskist en stadig gæst i Larsens lejlighed og tæt veninde med fru Larsen.*"¹²⁵

15. Efterskrift 1936-51.

Marie Niensens politiske biografi slutter naturligvis ikke med, at hun blev ekskluderet. Hun gik nemlig ikke til 'Ernsts brigade', men fortsatte med at være kommunist på sin egen måde. Fra 1937 havde hun kontakt med og arbejdede i den udstrækning hendes sygdom tillod det med i Socialistisk Samvirke. Det var startet af Alfred Kruse og var et forsøg på at samle, hvad der dengang lå til venstre for DKP: Leninistisk Arbejdsgruppe, Kommunistisk Opposition, SUF (et nyt) samt Alfred Kruse, Marie Nielsen og Chr. Christensen. Sidstnævnte var igen

dukket ud af glemslen og forsøgte at genoplive Fagoppositionens Sammenslutning. Han udgav dertil et blad med støtte fra de svenske syndikalister, der hed *Arbejdet*. Men Chr. Christensen ville ikke være med, da han opdagede, at Socialistisk Samvirke var trotskistisk indstillet. Marie Nielsen mente, at det var godt de samme.

Forsøget på at samle smågrupperne ebbede ud i løbet af 1938. Socialistisk Samvirke nåede at udgive 3 numre af et blad, som kaldtes *Spartakus*¹²⁶. I det sidst bevarede brev fra Marie Nielsen til Alfred Kruse skrev hun: "Ja I er jo ikke mange, og ikke særlig kvalificerede, men den Slags Kaar følger med, naar man vil "Mod Strømmen". I er jo nogle unge - I maa se at holde ud. Vi gamle døende er ikke at regne med."¹²⁷

Hun holdt kontakten med de folk hun her mødte. Det fremgår af *Det ny Arbejder-Blad* fra 1947, første nummer. Bladet var organ for Revolutionære Kommuniste og blev redigeret af Paul Moth, der havde været den ledende kraft i Leninistisk Arbejdsgruppe og en vigtig skikkelse i Socialistisk Samvirke. I en artikel om Revolutionære Kommunisters grundlæggelseskongres stod der: "Blandt Deltagerne saas den revolutionære Veteran Marie Nielsen [...]". I bladets nr. 11 kunne man læse Marie Nielsens sidste offentliggjorte artikel, og i nytårsnummeret 1951 hilste de hende på 75-årsdagen.

Ellers var der ikke mange, der huskede hende. Den gamle arbejderdigter Oskar Hansen gjorde. Han lavede et fødselsdagsinterview med hende til *Social-Demokraten*, hvor de mindedes gamle dage, hendes møde med Lenin, og hvad der ellers kunne interessere i en avis. Interviewet sluttede med disse ord: "[...] det kan være svært at være udenfor, sidde i en stol og se begivenhederne gå forbi. Men nu er jeg jo en gammel kvinde, ikke? 75 år...Og sagde jeg forresten ikke før i samtalen, at jeg er et fnug...forresten er der dem, der har sagt, at selv om jeg ikke står i det kommunistiske parti, er jeg Danmarks eneste kommunist" (*Social-Demokraten* 17.12.1950). Den 6. april 1951 døde Marie Nielsen.

Kobbersmeden

Niels Johnsen 1893 - 1931

Niels Sophus Hansen Johnsen er født den 7. oktober 1893 i Århus. Faren Johs. Kathinkus Johnsen var sømand, moren Anne Marie Johnsen avisbud. Faren døde tidligt, så Niels Johnsen voksede op hos sin mor og boede hos hende indtil sit 19. år. Efter konfirmationen kom han i lære som kobbersmed hos kobbersmed Vilson i Klostergade. Da han var udlært, drog han et halvt år på valsen i Tyskland. Omkring 1915 slog han sig ned i København. Her blev han i 1916 gift med Johanne Marie Lund, som han fik to børn med¹²⁸.

I i en kort biografi med billede fra *Solidaritet* 1. april 1916 hedder det om Niels Johnsen, at han siden sit 15. år har deltaget i de socialistiske bevægelser. Det skulle altså være fra omkring 1908. Det tidligste spor, jeg har fundet af ham, er fra 1910, hvor han var medlem af Socialistisk Ungdomsforening, centrum distrikt¹²⁹. Århus afdeling af SUF var den eneste i landet, som hed socialistisk og ikke socialdemokratisk ungdomsforening.

Niels Johnsen var aktiv i SUF Århus. I 1913 var han medlem af bestyrelsen, ligesom han tit talte ved møder afholdt af SUF¹³⁰. Især var han aktiv i SUFs Diskussionsklub. I 1912 var han sekretær for klubben og førte dens forhandlingsbog og i januar 1913 blev han valgt til formand for klubben. I diskussionerne stod han på et klart venstrestandpunkt. Han forsvarede syndikalismen mod den højredrejede ledelse, og så tidligt som i 1912 udtalte han: "Man skulde optræde langt skarpere overfor Militarismen, f.Eks. ved at nægte at trække i Trøjen."¹³¹ Og et andet sted: "En mand som Tordenskjold burde kaldes en dumdrstig masse-morder."¹³²

Niels Johnsen stod klart i opposition til ledelsen af SUF. Modsætningen førte til, at han i juli 1913 nedlagde sit mandat som bestyrelsesmedlem og sammen med andre dannede 'Socialistklubben'. SUFs blad *Vort Blad* gjorde sig meget lystig over Socialistklubben i en sag, som fik et omfattende retligt efterspil for Niels Johnsen¹³³. *Vort Blad* meddelte, at Socialistklubben havde opsat nogle røde plakater, der opfordrede til værnepligtsstrejke. I nattens løb havde politiet imidlertid pillet dem allesammen ned igen, meddelte bladet. En resolution fra Socialistklubben antyder imidlertid, at det snarere var SUF, der havde gjort det:

"Resolution !!!

Den her i Byen bestaaende Oplysningsforening for unge socialistiske Arbejdere, hvis navn er "Socialistklubben" vedtager herved at tage skarpt Afstand fra den herværende "Socialdemokratiske Ungdomsforening", der ved sin tarvelige Optræden har søgt at tilintegøre, "Socialistklubbens" antimilitaristiske Arbejde, og iøvrigt har udtalt sig nedsættende om vort hele Arbejde, hvilket vi som organisation hverken kan eller vil tåle.

Foreslaaet af Niels Johnsen
og saaledes vedtaget den 17. September 1914."

Den antimilitaristiske plakat blev opsat i august måned, og politiet arresterede straks Henrik Mikkelsen fra Socialistklubben, der havde underskrevet opråbet. Den 1. oktober blev der rejst tiltale mod ham, klubbens formand og to andre, bl.a. Niels Johnsen. Dommen lød på fire måneders fængsel til Mikkelsen og 1 måned til Johnsen og en anden. Tiltalen lød på overtrædelse af straffelov for krigsmagten. Da sagen nåede til overretten i Viborg blev den annulleret, da den ikke tog hensyn til presseloven og dens bestemmelser om ytringsfrihed. Århus ekstraret måtte da igen tage sagen op og stadfæstede strafudmålingen for Johnsen. Sagen appelleredes nu til Landsoverretten i Viborg, som frikendte de tiltalte under henvisning til presseloven. Sagen kæredes nu til Højesteret, som i november 1915 stadfæstede landsoverrettens dom¹³⁴.

Socialistklubben udgav omkring årsskiftet 1914-15 et enkelt nummer af bladet *Oprøreren* med Niels Johnsen som redaktør. Bladet var meget påvirket af ungsocialismen, som man især kendte den i Sverige. Bladet var holdt i en højstemt revolutionær-romantisk stil, som var mere lyrisk end den var politisk.

Meget tyder på, at Niels Johnsen på dette tidspunkt knyttede mere varige forbindelser til det politiske miljø i København omkring Ungsocialistisk Forbund og Fagoppositionens Sammenslutning (FS), som nok blev en medvirkende årsag til, at han flyttede til København¹³⁵.

I september 1915 var Niels Johnsen med til at starte Foreningen for konsekvente antimilitarister (FfkA) i København. Det hedder i foreningens protokol:

"Paa Initiativ af Niels Johnsen, Alfred Mogensen, Johannes Nielsen, Georg Jensen afholdes flere Møder for at faa Tilslutning til Ideen Organiseret Værnepligtsstrejke, da denne er opnaaet, afholdes konstituerende Generalforsamling onsdag 17. September 1915. [...] Efter nogen Debat foreslog Niels Johnsen et af Chr. Christensen tidligere indbragt Forslag Foreningen for konsekvente Antimilitarister."¹³⁶

FfkA blev aldrig nogen stor forening. Den krævede nemlig af sine aktive medlemmer, at de skulle nægte at gå på session og nægte at lade sig indkalde. Blev de tvangsfremstillet på session og tvangsindkaldt, skulle de sultestrejke til de blev kasseret. Der stilledes store krav til de konsekvente, og netop det personlige mod spillede en vigtig rolle i agitationsformen. For kvinder, kasserede og tidligere indkaldte var der den mulighed at blive passive medlemmer, som økonomisk skulle bidrage til foreningen.

Ville man være militærnægter måtte man først "indsende sine papirer", dvs. hvis man var indkaldt meddele krigsministeriet, at man havde forladt sin militære afdeling og ikke i fremtiden ville bære uniform eller deltage i nogen øvelse. Var man endnu ikke indkaldt, skrev man til Indenrigsministeriet og sendte lægdsrullebeviset med og erklærede, at man ikke ville give møde på session. I begge tilfælde var begrundelsen:

"Jeg finder der ganske under min Menneskeværdighed at lade mig iklæde Uniform og optræde som Statens kommanderede Morder.

Jeg finder det i Modstrid med mine Interesser at tilhøre en Institution, der aabenlyst bekæmper min classes, Arbejderklassens, tunge Kamp for bedre Livsvilkaar.

Jeg anerkender kun en Værnepligt - Værnepligten mod Arbejderklassens Undertrykkelse og Forkuelse.

Jeg nægter at adlyde Loven om tvungen Værnepligt og stempler denne som en forbryderisk Lov, der har til Formaal at holde Underklassen i Ave og at værne om den regerende Magt - Kapitalismen.

Jeg erklærer mig som revolutionær Socialist og vil som saadan aldrig iklæde mig den militære Trøje eller optræde som Kapitalismens Vaabendrager."¹³⁷

Fagligt var Niels Johnsen organiseret i Kobbersmedenes Fagforening¹³⁸ vel en af landets mindste fagorganisationer (på det tidspunkt havde Kobbersmedeforbundet kun ca. 100 medl.). Samtidig var han fagpolitisk organiseret i FS. Politisk var han organiseret i Ungsocialistisk Forbund, hvis formand han var. Endelig var han så medlem og et meget aktivt medlem af FfKA. Sammenhængen i denne organisationstilknytning forklarer han selv i pjecen *Kampen mod Værnepligten*, som Ungsocialistisk Forbund udsendte i november 1915. Arbejdernes revolutionære kampmiddel nr. 1 er generalstrejken:

"Verdenskrigen har nu fjernet enhver Tvivl. Betydningen af Generalstrejken som Vaaben imod enhver nationalistisk Krig kan ikke længere bortdiskuteres.

Enhver ærlig Proletar - alle ærekære Antimilitarister maa derfor i Fremtiden arbejde for Generalstrejkens Organisering i de forskellige økonomiske Organisationer.

Men samtidig med at Arbejdernes økonomiske organisationer anerkender Generalstrejken som Vaaben mod Krigen, har disse ogsaa erklæret aabent Oprør mod Statens Suverænitet. De erklærer sig dermed rent praktisk for en ny Stat, der træffer Forberedelser til at trodse den kapitalistiske Stats Bestemmelser og Anordninger og med Magt vil søge at ødelægge denne." Men: "Det nytter kun forbandet lidt, at Arbejderne ved en krigs udbrud iværksætter Generalstrejke, nedlægger Arbejdet overalt i de paagældende Lande, naar de derefter gennem Værnepligten som Soldater atter blev jaget ind i Fabrikkerne for at optage det lige nedlagte Arbejde.

Sideordnet med det økonomiske Oprør mod Staten maa nødvendigvis følge det moralske Oprør: den konsekvente Nægtelse af at gøre Militært jeneste."¹³⁹

Niels Johnsen's pjece var det første forsøg på at sammenfatte idéen om værnepligtsstrejke og dens placering i en revolutionær strategi. Pjecen udsendtes i 3.000 eksemplarer, hvoraf 200 sendtes til Norge. Under verdenskrigen, hvor Danmark søgte at opretholde neutralitet bl.a. ved forøget militær (den såkaldte sikringsstyrke) faldt disse tanker klart nok statsmagten respektstridige. Ved skrivelse af 28. december 1915 bad Justitsministeriet derfor det offentlige udtage stævning mod Niels Johnsen for overtrædelse af straffelov for krigsmagten §§98 og 112. Sagen var meget enkel; der kunne ikke herske nogen tvivl om, at det havde været Niels Johnsen's hensigt at overtræde loven, og han blev ved Kriminalretten i København idømt 2 måneders fængsel den 15. februar 1916. Den 11. maj 1916 stadfæstedes dommen af Højesteret¹⁴⁰.

Inden han nåede at afsone straffen for pjecen kom imidlertid et andet forhold på tværs. Den 15. marts 1916 indsendte Niels Johnsen nemlig sin erklæring til ministeriet om ikke at ville møde på session. Han blev som følge heraf arresteret den 8. april i forsamlingshuset i Aarhus. Han holdt her foredrag om militærnægtning, da en opdager kom ind og sagde til ham, at politiassistent Haurbach ville tale med ham. Johnsen svarede ham, at han jo så måtte vente til bagefter mødet, ellers måtte han jo komme ind. Haurbach rykkede så ind i spidsen for en flok betjente og arresterede Johnsen. På vej ud af salen sang han *Internationale*. Han blev derefter overført til Odder. Den 9. april blev der efter et kort forhør afsagt arrestdekret over ham, og den 10. blev han fremstillet på tvangssession og udtaget til infanteriet. Han blev tillige idømt 2 x 5 dages vand og brød for udeblivelse¹⁴¹.

I *Solidaritets* referat af tildragelsen hedder det: "Ved turen til Odder fik Niels Johnsen's Moder - en sjælden prægtig Arbejderkvinde - Lejlighed til at tale med ham, og gennem hende bringer vi alle Kammerater hans hjærtelige Hilsen, og hun tilføjer i Brevet til

os, at han stærkt betonedede, at det, at de havde udtaget ham til Soldat aldeles ikke betød, at han nogensinde vilde trække i Modertrøjen! Han var ved godt Mod."

At Niels Johnsen havde rustet sig til denne kamp på forhånd og gjort sig klart, hvad den kostede, fremgår af et brev han kort forinden sendte til sine "Klassefæller og gamle Kampfæller i SUFs Diskussionsklub i Arhus". Det hedder bl.a.:

"Den Handling jeg har foretaget er vel nok *desværre* noget ejendommelig, men er dog en logisk Følge af en for Aar siden taget Beslutning - og jeg haaber selvfølgelig, at Eksemplet vil smitte og dermed faa Betydning i vor fremtidige Kamp mod Militærvæsenet, der danner selve Pansret om Kapitalismen."¹⁴²

Den 28. august begyndte Niels Johnsen afsoningen af de to måneder i Vestre Fængsel. Den 28. oktober 1916 blev han løsladt efter 62 dage.

Årene 1916-17 var militærnægterbevægelsens vigtigste år. FfkA begyndte i august 1916 at udgive bladet *Militærnægteren* med Alfred Mogensen som redaktør. Der udkom 12 numre frem til november 1917, hvorefter det med en pause på et år udkom igen fra januar 1919 til juni 1919. Bladet blev brugt som agitationsmiddel i stort omfang. Beretningen for 1915-17 opgiver at de 12 numre blev trykt i 64.500 eksemplarer, hvoraf 35.-40.000 blev uddelt gratis¹⁴³. Af politiets arkiv fremgår det, at bladene i stor udstrækning blev uddelt på og ved militærforlægninger¹⁴⁴. Et opråb til "Arbejdere og Soldater i Sikringsstyrken" om at "smide Statens Slagtertøj og gaa Hjem!" blev uddelt i 10.000 eksemplarer.

Men det blev måske især militærnægternes møder, der vakte postyr. Beretningen nævner, at man i de to år havde holdt 64 offentlige, velbesøgte møder over hele landet. Flere blev afholdt som protestmøder mod tvangsfodringen af de sultestrejkende militærnægtere, som på brutal vis blev udført på hospitaler. Men når møderne vakte så megen offentlig diskussion, skyldtes det ikke mindst, at FfkA havde en række meget dygtige talere, der kunne holde en forsamling i ånde. De to mest brugte talere var Niels Johnsen og Andreas Fritzner (medlemmer fra marts 1916), som begge var ydstyret med udmærkede talegaver. Et kraftigt tilskud fik man i 1917, da Thøger Thøgersen og Poul Gissemann blev medlemmer. Især blev mødet i Figaro den 8. november 1917 (dagen efter den russiske revolution) noget af en sensation. Ifølge politirapporten var "Allerede klokken 7,40 Salon og Balkonerne ganske overfyldt, ligesom Indgangen og Fortovet udenfor var fyldt med Mennesker". *Folkets Avis* skriver, at der var så stoppende fyldt, at folk besvimedede. En anden politirapport anslår, at der var 3.000 til mødet. Lad os give ordet til Overbetjent Marker:

"Mødet aabnedes Klokken 7,55 af en Dirigent, der gav Ordet til en Taler, vistnok Niels Johnsen, men hvad han sagde, var det umuligt at høre på Grund af det infernalske Spektakel med Raab og Skrig og hvinende Damer. Det første Kvarter af Mødet forløb i det hele under et vistnok i den overvældende Trængsel begrundet øredøvende Spektakel, og den første Taler fik overhovedet intet sagt til Forsamlingen udover, at næste Taler vilde blive Th. Thøgersen.[...]

Thøgersen fik dog efterhaanden og periodisk saa megen Ørenlyd, at han kunde fortælle Forsamlingen, at han to Gange var blevet anholdt og overgivet til Militærmyndighederne. Politiet havde optraadt human overfor ham, medens militære Autoriteter havde behandlet ham med mørk Arrest, der truede med at ødelægge hans Øjne, med Arrest i Bøje, der de første Dage efter Udstaaelsen havde omtrent forhindret ham i at bevæge sig, og med Fængsel paa Vand og Brød, der alene kunde undergrave og ødelægge hans Sundhed. Da han imidlertid nægtede at tage Føde til sig, blev han to gange overført til

Garnissionssygehuset, hvor han ligeledes etablerede Sultestreike. 4-5 Læger med Overlæge Lange i Spidsen, en Sygepasser og Sygeplejerske forsøgte nu ved at øve Vold imod ham at faa ham tvangsfodret, men han slog sig fra dem og fik sig trods sin dødssyge Tilstand rejst op fra Sengen; han stillede sig op i Cellens Krog, og her turde de modige Bøddler ikke angribe ham, vel af Frygt for selv at faa braadne Pander. Følgen af Voldshandlingerne imod ham fra Lægernes Side var Misfarvning og Hudafskrabninger overalt paa hans Legeme. Overlæge Lange bemærkede, at Taleren var dem for stærk, og de maatte hellere lade ham ligge, til han var ved at dø, og saa smide ham ud.

Taleren skildrede derefter, hvorledes en Tvangsfodring foregik. Tænderne blev brækket fra hinanden ved Hjælp af en Tang, et par Gummipropper blev anbragt for at hindre Tillukning af Munden, hvorefter en lang Gummislange blev ført ned i Mavesækken til Indsprøjtning af Føden. Dette bevirkede, at Slimhinderne i Svælg og Spiserør blev beskadigede, saa Blodet drev af Saarene."

Tilhørerne råbte nu "Hvor bor Lange". Og efter mødet drog tilhørerne i Flok gennem Byen. Undervejs blev en Officer forulempet. Ca. 2.000 siges at være trængt ind på hovedbanegården, hvor de søgte at genere nogle officerer, der skulle med toget. Til sidst drog folk ud mod Garnisons Sygehus i Rigensgade. Her blev de imidlertid modtaget af politi, som drev dem væk¹⁴⁵.

FfkAs beretning 1915-17 giver et ganske godt billede af militærnægtningens omfang. Det siges her, at 18 medlemmer tilsammen havde sultestrejket i 427 dage. Heraf var 3 blevet kasserede og 15 midlertidig hjemsendt. Der var blevet fældet 36 domme over medlemmer, ialt 28 havde været arresterede og afsonet 1.332 dage eller ca. 4 år¹⁴⁶.

På en generalforsamling i december 1918 besluttedes det at gøre FfkA til en landsorganisation. Der oprettedes i løbet af 1918 21 provinsafdelinger. Tilsammen havde organisationen 1. april 1919 203 aktive og 1.400 passive medlemmer¹⁴⁷. I løbet af 1919 begynder organisationens arbejde at matte af, og i midten af 1920 afgang den stille ved døden. Niels Johnsens forbindelse med FfkA stopper imidlertid aktivt i begyndelse af 1918. Hans sidste aktive handling er som revisor at underskrive regnskabet¹⁴⁸.

Året 1918 blev det store konfrontationsår mellem den revolutionære bevægelse og statsmagten. Vinteren 1917-18 var præget af arbejdsløsheden og de dyre varer. De arbejdsløses Organisation arrangerede flere møder og demonstrationer, som bl.a. bakkedes op af FS. FfkA arrangerede møder mod den nye lov om civil værnepligt. Flere af disse møder og demonstrationer fik et forløb, som f.eks. Figaro-mødet, der bekymrede politiet og Justitsministeriet. Man prøvede at finde 'bagmænd', der altid er det sidste ord i ordensmagtens og politikernes sociale filosofi. Tilskyndet af nogle større demonstrationer i løbet af 1918 samledes denne interesse for 'bagmændene' sig til sidst i et generalangreb på de revolutionære organisationer, der endte med, at hele kredsen af ledere i efteråret 1918 sad bag lås og slå.

Første kulminationspunkt var Stormen på Børsen den 11. februar 1918. Demonstrationen var arrangeret af de arbejdsløse, men udviklede sig, uden det var blevet aftalt på forhånd, til at demonstrationstoget gik til Børsen, hvor man jog børsherrerne ud, væltede lidt inventar og satte et skilt på døren med teksten "Spillebullen lukket af de arbejdsløse"¹⁴⁹.

Politiet reagerede meget voldsomt og arrestationerne var mange. Både Thøger Thøgersen, Poul Gissemann, Andreas Fritzner og Chr. Christensen blev arresteret. Dertil mange andre. I 9. kriminalkammer, hvor retsassessor Ipsen residerede, blev der gravet tilbage til møder i 1917 - bl.a. Figaro. Artikler fra *Solidaritet* blev endevendt. Udtalelser på møder refereret af politibetjente blev grundlaget for senere sigtelser.

Efter Chr. Christensens arrestation opsøgte Jens Storgaard, som var formand for *Solidaritets* kontrolkomité (bladets ledelse) Niels Johnsen og spurgte, om han ville være midlertidig redaktør mens Chr. Christensen sad i fængsel. Johnsen svarede ja, og den 13. februar vedtog kontrolkomitéen enstemmigt at ansætte ham. Fra den 16. februar står Niels Johnsen som "midlertidig ansvarshavende". *Solidaritet* var en stor avis på dette tidspunkt, målt med venstrefløjens alen. Før stormen på Børsen udkom bladet i 10.000 eks. Efter steg oplaget til ca. 15.000¹⁵⁰.

Den 23. februar stod der en artikel i bladet, som forsvarede Chr. Christensen mod politiets anklager. Den hed "Politiets Ynkelihood". Den var oprindelig indsendt, men skrevet om af Niels Johnsen. En passage, som især blev læst grundigt af politiet, lød:

"Ja, netop saa idiotisk har Politiet baaret sig ad i disse Dage. Man vræler skrækslagen op om, at Chr. Christensen vil lave Oprør. Ja, Herregud, hvis ikke, stod han vel ikke i den Bevægelse, han staar i. Har Bladet "Solidaritet" ikke fortalt det hver eneste Uge i al den Tid, det er udkommet? Hvad tror I ellers Ordet Revolution betyder? - Ja, vær forvissede om, at vi vil lave Oprør, og det saa hele det kapitalistiske Samfund med Politi og Militær og Parlament og Løgnepresse og hele Pibetøjet forsvinder fra Jordens Overflade for bestandigt; og det lader sig næppe gøre uden at komme i Konflikt med Jeres gamle, mugne Lovparagraffer." Og senere hed det: "Nej, vi laver Revolution, naar Tiden kommer, men saa lukker vi Børsen for bestandig."

Efter endt læsning sendte politiet artiklen til læsning hos justitsministeren den 1. marts. Den 14. marts svarede Zahle, at der skulle rejses tiltale mod den ansvarlige for den anstødelige artikel, dvs. mod Niels Johnsen. Den 20. marts mødte han op i 9. Kriminalkammer til forhør. Han blev spurgt om han ville tage ansvaret for artiklen; det ville han godt. Videre blev han spurgt om, hvad han forstod ved revolution. Ifølge forhørsprotokollen svarede han bl.a.:

"Under alle Omstændigheder vil der blive en Revolution, maaske vil den blive blodig, maaske ikke. Sigtede for sit Vedkommende nærer ikke noget Ønske om andet, end at det maa ske saa roligt som muligt. Revolutionen vil naturligvis medføre, at hele den bestaaende Samfundsmagt, som denne nu er med Kongemagt, Politimagt og Rigsdagsvælde, vil forsvinde for at give Plads for det nye Samfund, der skal baseres paa Føderalismens Ideer."

Niels Johnsen mente ikke, at hans artikel adskilte sig fra andre artikler i *Solidaritet*, "men Arbejderne maa gøres klare over deres Stillinger, og dertil kræves stærkt agitatoriske Artikler."

Derefter blev Chr. Christensen afhørt: "Arrestanten sympatiserer ikke synderligt med Johnsen, uden at der dog ligger noget bestemt til Grundlag herfor. Skal Arrestanten anføre noget bestemt, bliver det, at Johnsen engang fraterniserede med en yderliggaaende Ungdomsbevægelse, som Arrestanten for sit Vedkommende havde Afstand fra [...] Arrestanten blev forbavset, da han hørte, at Johnsen var blevet midlertidig ansvarshavende Redaktør af "Solidaritet"."

Den 25. marts blev kontrolkomitéens formand Jens Storgaard afhørt. Han forklarede, at "Straks efter at Chr. Christensen var blevet arresteret, maatte Kontrolkomitéen se sig om efter en anden Redaktør, og Komparenten for sit Vedkommende bestemte sig hurtigt for Niels Johnsen, som han kendte som særlig principfast Syndikalist."

Også Johnsens kone blev afhørt. Hun forklarede, "at hun blev gift med Johnsen i Maj 1916, og de har en Datter. Han har altid været flink i Hjemmet og sørget godt for Kone og Barn. Komparentinden kender ikke synderligt til hans syndikalistiske Meninger, det omtaler han ikke hjemme."

Den 4. maj besluttede 9. Kriminalkammer sig endelig for at anlægge sag mod 7 personer i forbindelse med Børssagen, herunder Chr. Christensen og Niels Johnsen, skønt disse to intet som helst havde med sagen at gøre. Tiltalen mod dem gik alene på deres artikler i *Solidaritet*¹⁵¹.

Under sagen var Chr. Christensen blevet løsladt og kunne igen tiltræde arbejdet på *Solidaritet*. Nummer 328, den 13. april 1918 er det sidste, der har Niels Johnsen som midlertidig ansvarshavende. Om han nu igen søgte arbejde som kobbersmed er ikke godt at sige. Men i august måned omtales han i bladet som ekspeditør af *Solidaritet*¹⁵². Og i juli er han på landsturné som taler for FS¹⁵³.

I august indtraf imidlertid andet kulminationspunkt i konfrontationen mellem de revolutionære og statsmagten. Det startede den 9. august om formiddagen på Åboulevarden i København. På en lygtepæl var ophængt en soldateruniform. Det var noget, der undertiden skete når en soldat var deserteret, hvadenten det nu var af politiske grunde eller i protest mod kadeverdisciplinen i militæret. Sommeren over havde der været mange protester og militærnægtninger.

Politiet ankom for at nedtage uniformen. Ifølge politiets udsagn blev de på det groveste forulempet af tilskuere. Ifølge en herreekviperingshandler, der havde sin butik lige ud for stedet forholdt det sig præcis omvendt: politifolkene var udsøgt brovtende og grove i deres fremfærd. En ung mand ville ikke lade sig arrestere og flygtede ind på kontrolstedet på Gl. Ladegård. Politiet fulgte efter. Her deler forklaringerne sig igen. Ifølge politiet blev en overbetjent straks overfaldet "af den Sværm, der stod derinde. Han fik et dog ikke videre stærkt Slag oven i Hovedet og et Stød paa højre Kæbeben, hvorved skete en Sprængning af Huden indvendig i Mundhulen."¹⁵⁴ Ifølge vidner overfaldt politiet derimod de arbejdsløse, der stod opmarcheret til kontrol. Ved 12-tiden trængte politiet de arbejdsløse ind mod byen. De søgte mod Sølvgades Kaserne, hvor det kom til et nyt voldeligt sammenstød med politiet. 3 drenge, der var tilskuere, blev slået ned af politiet.

På baggrund af disse sammenstød indkaldte FS, Socialistisk Arbejderparti og De arbejdsløses Organisation til protestmøde i Fælledparken dagen efter, lørdag den 10. august. Det blev et meget stort og meget kaotisk møde. Folk var ret ophidsede efter sammenstødene dagen i forvejen. Talerne (Bl.a. Lauritz Hansen, Chr. Christensen, Thøger Thøgersen og Poul Gissemann) tog kraftigt afstand fra politiets optræden. I den ophidsede stemning råbte nogen "Husarerne og Politiet kommer"¹⁵⁵. Folk søgte nu op mod tribunen, som imidlertid styrtede sammen under vægten, og folk bevæbnede sig med lægtestumper fra konstruktionen. En politibetjent med cykel blev opdaget i mængden og overfaldet på trods af Chr. Christensens ihærdige protester fra talerstolen. Efter mødet drev folk ind ad Nørre Allé. Da de kom til station 6, rykkede politiet ud, og det kom til et større slag. Frem til midnat bølgede gadekampslignende tilstande frem og tilbage¹⁵⁶.

Politiet svarede nu igen med arrestationer. Lauritz Hansen, Chr. Christensen, Niels Johnsen og Thøger Thøgersen blev arresteret. Niels Johnsen blev arresteret den 13. august kl. 6 om morgenen¹⁵⁷. Børssagen blev nu afbrudt og forhørene igen åbnet. Den gamle sag begyndte igen at svulme.

Situationen for venstrefløjen var den, at den var blevet kraftigt styrket i løbet af 1918. Både Fagoppositionen og Socialistisk Arbejderparti (SAP) havde fået en kraftig tilgang. Begge steder gik man med planer om at gøre organisationernes ugeblade til dagblade.

Den 1. oktober kunne SAP således udsende første nummer af *Klassekampen* som dagblad. FS fremskyndede nu sine planer og 1. november så *Solidaritets* dagbladsudgave dagens lys. Opslutningen bag den revolutionære bevægelse var stor, men den blev formentlig også overvurderet af nogle af bevægelsens ledere, som mente, at revolutionen nu var sat på dagsordenen. Gejsten fik et yderligere skub opad, da den tyske kejser den 9. november 1918

abdicerede startskuddet til den tyske revolution.

Fremfor alt er der næppe megen tvivl om, at de borgerlige politikere og det statslige magtapparat overvurderede den trussel, der lå i den revolutionære bevægelse. De domme, der regnede ned over bevægelsens ledere i 1918-19 var usandsynlig hårde og vidner om borgerskabets angst. En angst, som imidlertid aldrig må forveksles med en revolutionær trussel af virkeligt omfang. Borgerskabet overreagerede denne gang som i 1870-71, da Socialdemokratiets ledere måtte undgælde for den angst Pariserkommunen havde sat i borgerskabet.

Den 5. november blev Thøgersen løsladt, men de andre var fortsat arresterede. Efter således at have siddet 3 måneder i varetægt uden dom gav de 3 FS-ledere optakten til tredje kulminationspunkt i konfrontationen mellem de revolutionære og statsmagten i 1918. FS, SAP og det lille Uafhængige Socialdemokrati indkaldte nu til protestmøde på Grønttorvet den 10. november. På mødet blev der vedtaget en resolution til myndighederne om, at blev de tre syndikalister ikke frigivet, ville man opfordre til generalstrejke. Der blev givet frist til den 13. november, hvor der indkaldtes til nyt møde på Grønttorvet. Begge møder fik stor opslutning, men fangerne blev ikke løsladt, og det blev ikke til generalstrejke. Til gængæld kom det til et voldsomt sammenstød mellem demonstranter og politi. Ifølge politiet kom 106 betjente til skade¹⁵⁸, ifølge forskellige aviser 150 demonstranter. Omfattende materielle skader skete også: rudeknusning, afsporing af sporvogne osv. Af de mange anholdte var der 34, der fik mindre bøder, 16 fik større bøder. Nu slog politiet til og arresterede Thøger Thøgersen, Poul Gissemann, Andreas Fritzner, Johs. Sperling, Marie Nielsen, Alfred Mogensen og 9 andre. Forsøget på at få Chr. Christensen, Lauritz Hansen og Niels Johnsen ud af fængslet var mislykket - og det ret bastant.

Alt i mens dette stod på nærmede retssagen om Fælleddemonstrationen sig. Den 30. november 1918 løb retssagen af stablen. Anklageren lagde sagen op således, at talerne på Fælledmødet faktisk havde haft til hensigt at ophidse tilhørerne til forbrydelser, dvs. især revolution. Dette på trods af at Chr. Christensen jo havde forsøgt at tale folk til ro. Ja, Niels Johnsen havde slet ikke talt. Sandsynligvis var han slet ikke til stede på mødet¹⁵⁹. Johnsen er da også igen anklaget for præcis samme sag som under Børssagen: artiklen fra *Solidaritet* om politiets ynkelighed.

Forsvareren nedlagde påstand om frifindelse, idet han påpegede, at agitatorisk sprogbrug ikke kan ligestilles med opfordring til revolution. Men dommeren argumenterede ligesom anklageren, måske endda hårdere. Specielt om Niels Johnsens artikel hedder det i dommen: "Om det end efter Artiklens Indhold maa antages, at det ikke har været Hensigten at agitere for en allerede stedfindende Samfundsomvæltning, findes det dog efter Artiklens Ord og Tone utvivlsomt, at det har været Hensigten at hidse til Oprør, idet Ordene i Artiklen ikke er forenelige med Tanken om en fredelig Forandring af Samfundsforholdene."¹⁶⁰

Dommen blev hård - også målt med samtidens alen: Chr. Christensen fik 18 mdrs. forbedringshus, Lauritz Hansen 12 og Niels Johnsen 8 mdr. Og da Grønttorvssagen i maj 1919 nåede frem til doms faldt dommene her med samme hårdhed: Thøgersen, Gissemann, og Marie Nielsen fik hver 18 mdrs. forbedringshus, Fritzner 12 mdr., Alfred Mogensen 8 mdr., de resterende almindeligt fængsel fra 40 dage til 4 mdr.¹⁶¹

Retsforholdene var en del anderledes dengang end nu. F.eks. blev varetægten ikke fratrukket i straffen, og Niels Johnsen og de andre i Fælledsagen havde siddet i 4 mdr., inden der faldt dom. Men samtidig var forbedringshus en strafkategori, som de færreste sikkert forestiller sig karakteren af. Fra et radioforedrag Niels Johnsen holdt i 1929¹⁶², kan man få et indblik i sagen. For det første var der fangedragter: mørkegrå knæbukser, lange grå strømper, et par læderslæbere til fødderne, stramtsiddende mørkegrå jakke og til hovedet en grå hætte med ansigtsmaske. På brystet et hvidmalet skilt med fangenummeret i sorte tal. Alt hår og skæg blev afraget. Dagen begyndte kl. 6 med at tøjlet blev udleveret. Derefter skulle sengetøjet ordnes. Der

arbejdedes fra 6.30 morgen til 19.30 aften afbrudt af 3 spisepauser på tilsammen 2 timer. Alt arbejde foregik i enecelle. Niels Johnsen snittede legetøjsheste, 8 om dagen, hvorfor han fik 4 øre.

En gang om måneden måtte fangen modtage et brev fra sine pårørende og selv sende et. Besøg kunne finde sted en gang hver 3. måned i et kvarter. Fangen kunne idømmes straf for forseelser: fratagelse af breve eller besøg, af retten til at låne bøger og skrivemateriale eller retten til skråtobak.

Morgenmaden bestod af et krus øl, nogle skiver rugbrød af indtil 2 cm tykkelse, en lille bid ost samt en klat margarine. Til middag et varmt måltid (sulevælling, suppe, gule ærter, øllebrød). Om aftenen en skål te plus en rugbrødsration.

Cellen var umulig at holde ren og WC var inde i cellen. Men fangen kunne ikke selv trække ud. Spiseredskaberne skulle ligge på en hylde ovenover WCet.

Den totale isolation medførte en ensomhed, der grænsede til sindssyge. Alle havde frygtelige søvnproblemer og fremfor alt brændende seksuelle problemer. Ingen skulle være i tvivl om, at der var tale om straf. Flere af fangerne pådrog sig alvorlige sygdomme i fængslet. Chr. Christensen fik således tuberkulose. Niels Johnsen sad i Vridsløse til den 5. juni 1919¹⁶³. Han kom ud til en revolutionær bevægelse på tilbagetog. Værst stod det til i Socialistisk Arbejderparti, som tillige havde svært ved at holde dagbladet *Klassekampen* i live. I efteråret 1919 splittedes SAP. Højrefløjen gik ind i det i november startede Venstresocialistisk Parti (VSP), og venstrefløjen gik ind i FS.

Niels Johnsen begyndte formentlig hurtigt igen at arbejde på *Solidaritet*, denne gang i redaktionen¹⁶⁴. Efter sprængningen af SAP fik FS et tilskud af skrivende folk, bl.a. Andersen Nexø og Marie Nielsen. Til gængæld vandt de mere anarkistiske strømninger i FS frem i løbet af 1919, hvor Chr. Christensen stadig sad fængslet. Det fik en vis betydning omkring den tilspidsede situation i påsken 1920, hvor kongen lavede statskup og afsatte den lovlige regering. Socialdemokratiet lagde op til generalstrejke, og i denne sammenhæng havde det en vis betydning, at få syndikalisterne med, fordi de havde magten i visse fagforeninger. Men FS ville ikke være med til at bruge generalstrejken til at genindsætte en borgerlig regering.

Chr. Christensen var blevet løsladt nogle få dage før krisen og var på rekreation. Han brød op og hastede til København for at få sin organisation til at skifte standpunkt. Man skulle i stedet stille nogle krav til Socialdemokratiet for at være med, mente han. Bl.a. at generalstrejken skulle være ved til de enkelte fag havde ordnet deres krav, at septemberforliget skulle ophæves, og de politiske fanger skulle løslades. Han fik FS overbevist og derved trængt de anarko-syndikalistiske strømninger noget tilbage. Men da krisen var ovre, var det eneste af kravene, der var kommet igennem, kravet om amnesti for de politiske fanger.

I løbet af 1920 gik det tilbage for *Solidaritet*. Kun med store ofre lykkedes det at holde det kørende som dagblad. Arbejdsgiverne forsøgte bl.a. at ramme bladet over papirpriserne.

For VSP gik det heller ikke for godt. Partiets blad *Arbejdet* var under påskekrisen begyndt at udkomme som dagblad med et endnu lavere oplag end *Solidaritets*. Partiet, som i december 1920 tog navneforandring til Danmarks kommunistiske Parti (DKP), kunne endda regne med et vist tilskud fra Komunistisk Internationale (Komintern). Vinteren 1920-21 havde *Solidaritet* et oplag på 7.000, *Arbejdet* kun 1.500¹⁶⁵.

Denne vanskelige situation satte skub i tankerne om at slutte de to organisationer (DKP og FS) og deres to dagblade sammen. Det var Marie Nielsen og Andersen Nexø, der satte processen i gang. Der var mange hurtler at komme over: forholdet til Komintern, syndikalisternes modstand mod partiorganisering, gamle modsætninger mellem lederne osv.

Det lykkedes imidlertid at føre processen igennem: i marts 1921 blev det besluttet at lave en føderation af FS og DKP, således at de to organisationer bestod hver for sig med sine

programmer, apparater osv. Men bladet skulle være fælles, ligesom der skulle oprettes en fællesledelse med lige deltagelse fra begge sider. Arbejdsfelterne opdelt, således at FS skulle tage sig af den faglige kamp, mens DKP skulle tage sig af den politiske.

I FS var meningerne delte. Kontrolkomitéen delte sig i et flertal for føderationen og et mindretal imod. Flertallet var under ledelse af Chr. Christensen, mindretallet af Lauritz Hansen. Niels Johnsen gik med flertallet ind for føderationen, hvad der måske signallerer en holdningsændring hos ham, der frem til 1919 havde tilhørt Ungsocialistisk Forbund og FSs radikale fløj. Nu skal det siges, at den redegørelse kontrolkomitéens flertal udarbejdede ikke gjorde sig nogen politiske illusioner. Faktisk var argumentationen, at man intet valg havde: man kunne ikke længere holde liv i dagbladet. Gik man over til ugeblad ville det påkalde en voldsom hetz imod FS, som ville slå på overgangen som en svækkelse. Dette, mente man, ville gøre det umuligt at oparbejde et ugeblad. Man gik således med til føderationen primært for at opretholde dagbladet. Som det hedder i redegørelsen: "For alvorligt overfor FSs Medlemmer at ramme en Pæl gennem alle sådanne løse og uverhæftige Paastande underskriver vi overfor Medlemmerne med vore Navne paa, at *Vedtagelsen af dette Forslag ikke vil ændre en Tøddel i vor Bevægelses hidtidige Program, Selvstændighed, Virkefelt og Arbejdsmaader!*" Redegørelsen er underskrevet af *Solidaritets* kontrolkomité, Københavnsafdelingens forretningsudvalg plus bladets 8 medarbejdere, herunder Niels Johnsen¹⁶⁶.

Det gik ikke så godt som ventet, hverken med føderationen eller dens blad *Arbejderbladet*. Der kom ikke den fremgang for bladet som man havde håbet på ved sammenslutningen. I løbet af 1921 faldt oplaget på *Arbejderbladet* mens underskuddet steg. Juli kvartal 1921 udviser et driftsunderskud på 10.262 kr. og et akkumuleret underskud på 19.835 kr.¹⁶⁷

Politisk gik det heller ikke for godt. Føderationen kunne ikke vinde den enhed indadtil, som mange havde håbet. Uenighederne og modsætningerne var store.

Umiddelbart efter sammenslutningen af DKP og FS rejste Niels Johnsen fra Danmark. Han skulle deltage både i Den røde faglige Internationales (RFI) grundlæggelseskongres og i Kominterns 3. kongres. I den sidste havde han "rådgivende stemme".

Kominterns tredje verdenskongres blev afholdt fra den 22. juni til den 12. juli 1921. Der var 509 delegerede fra 48 lande, hvoraf 291 havde fuld stemmeret. Fra Danmark deltog (ifølge *Arbejderbladet* 19.6.21): Niels Madsen, Thøger Thøgersen, Sigv. Hellberg, Georg Laursen, Edv. Jensen og Aage Jørgensen. Niels Johnsen deltog med rådgivende stemme, men er ikke med på billedet i *Arbejderbladet*. Sandsynligvis har der ved siden af delegationen været en delegation til 1. RFI kongres, hvori Niels Johnsen og Poul Gisseman deltog.

Den tredje verdenskongres var afslutningen på 1. periode i Kominterns historie. På 3. kongres måtte man konstatere, at verdensrevolutionen ikke længere stod på dagsordenen, og at man derfor måtte omvurdere taktiken. Lenin sagde at fra 2. til 3. kongres gik man fra angreb til belejring. Fra den 3. kongres og fremefter udarbejdes enhedsfronttaktiken.

Forud for verdenskongressen var der gået dramatiske begivenheder. Kronstadtmatroserne havde gjort oprør og var blevet nedkæmpet. Den russiske partikongres havde erklæret krigskommunismen for overstået og vedtaget den nye økonomiske politik (NEP). Vigtigst var imidlertid udviklingen i Tyskland. Det tema kom til at dominere kongressen.

På det italienske socialistpartis Livorno-kongres i januar 1921 skulle man tage stilling til de 21 betingelser for optagelse i Komintern. Partiet var delt i tre fløje på spørgsmålet (Bordigas for tilslutning, Serrattis for betinget tilslutning og Turatis for afvisning). EKKIs 2 repræsentanter pressede på for at venstrefløjen skulle bryde ud af partiet. Formanden for de tyske kommunistparti (KPD), Paul Levi, kritiserede EKKI-repræsentanternes fremfærd, men partiet blev splittet og det italienske kommunistparti (PCI) dannet.

På vej tilbage fra Livorno-kongressen passerede EKKI-repræsentanterne Berlin, hvor de opfordrede den tyske partiledelse til at fordømme Levi. På August Thalheimers forslag blev en fordømmelse vedtaget med et knebent flertal. Herefter trak Levi, Clara Zetkin og tre andre sig fra partiledelsen¹⁶⁸.

Efter Levi kom Heinrich Brandler og August Thalheimer til som ledere. Under indtryk af de tre EKKI-repræsentanter, som var faste rådgivere for partiledelsen (turkestanerne blev de kaldt; Bela Kun var den mest fremtrædende), udvikledes nu den såkaldte "offensiv-teori", ifølge hvilken partiet helt havde overvundet den fase, hvor man troede at kunne gennemføre revolutionen ved et kup, og derfor kunne man nu gå over i offensiven. Det har sikkert også betydet en stor del, at de russiske bolsjevikker jo hele tiden havde sat deres lid til den tyske revolution, som det der skulle redde socialismen i Rusland. Partiledelsen begyndte forberedelsen af en påskeaktion.

Men den preussiske regering kom KPD-ledelsen i forkøbet. Den 16. marts 1921 rykkede det preussiske sikkerhedspolitiet ind i Mansfeld for at afvæbne arbejderne. Disse satte sig til modværge, og i de følgende dage sluttede enkelte andre områder sig til i solidaritet. Bl.a. forsøgte Ernst Thälmann i Hamburg at få værfterne til at ligge stille. I Halle-Merseburg igangsatte KPD en væbnet opstand, men mere kom der ikke ud af det; det spredte sig ikke. KPD udråbte nu generalstrejke, men parolen blev kun sporadisk fulgt. Bela Kun anbefalede nu at sprænge partilokalerne i Halle og Breslau i luften for at ophidse arbejderne. På trods af flere andre bombeattentater kom det ikke til nogen revolutionær rejsning. Derimod til nogle blodige sammenstød med politiet. Den 31. marts måtte partiet afblæse aktionen.

Brandler-Thalheimer ledelsen blev nu voldsomt kritiseret, bl.a. af Paul Levi og Clara Zetkin. Levi fremførte sin kritik offentligt i en pjece, hvor han fordømte "martsaktionen" som kup-politik. Herefter blev han ekskluderet af partiet, men ikke Zetkin, hvis autoritet var for stor til, at man turde antaste den¹⁶⁹.

På verdenskongressen forsøgte man en balancegang. Både Lenin og Trotskij var meget enige med Levi og Zetkin i deres kritik af martsaktionen. De mente, at partiledelsen groft havde overvurderet situationen, omend de mente, at Levi var gået for vidt ved at snakke om kup-politik. Både Trotskij og Lenin talte imod "offensiv-teorien". På den anden side ville de nødig desavouere EKKIs repræsentanter under Bela Kuns ledelse og ej heller støde Brandler og Thalheimer fra sig. Og det blev til meget lange diskussioner inden et kompromis blev nået¹⁷⁰.

En kommunistisk fagforeningsinternationale var blevet grundlagt på et uformelt møde i Moskva den 15. juli 1920. I forbindelse med 3. Komintern kongres blev der samtidig indkaldt til 1. kongres af fag- og industriforbund. Der blev indkaldt både faglige repræsentanter fra de forskellige kommunistiske partier og repræsentanter fra forskellige ikke-reformistiske forbund og fagforeninger og oppositionstendenser. Kongressen fandt sted i Moskva fra den 3. til den 19. juli 1921. Der var 380 delegerede fra 41 lande.

Kongressen skulle fastlægge den nye internationale struktur og politik. Man enedes om navnet Den Røde Fagforeningsinternationale (forkortet på russisk Profintern). Men herefter hørte enigheden også op. Der var en ret stor opposition af revolutionære syndikalister, der ønskede at Profintern skulle være helt uafhængig af Komintern. Mens repræsentanterne fra kommunistpartierne ønskede RFI underordnet under EKKI. Man enedes om et kompromis, hvor der tales om en tæt forbindelse og gensidig, lige repræsentation i eksekutivorganerne.

Også taktikspørgsmålet var sprængstof. De revolutionære syndikalister var tilhængere af at danne selvstændige revolutionære fagorganisationer. Både tyske og tjekkiske repræsentanter talte for dette synspunkt. Ligeledes repræsentanter for det amerikanske Industrial Workers of the World (IWW). Men partirepræsentanterne og Lozovskij, der var valgt som formand, talte for en taktik, hvor man blev i de reformistisk dominerede fagforbund og agiterede der for en revolutionær politik. Det sidste synspunkt sejrede. Hermed blev RFI også grundlæggende af en

anden karakter end Amsterdaminternationalen, der var en sammenslutning af landsorganisationer på verdensplan¹⁷¹.

Niels Johnsen førte dagbog under sin rejse¹⁷². Den afspejler i en vis udstrækning disse forhold, selvom han var nok så optaget af at se det nye Rusland. Og iøvrigt også det gamle. Han var imponeret over de mange nye sociale institutioner; men også over Kreml og paladserne. Det tyske spørgsmål spiller en vis rolle og Johnsen tager klart afstand fra Levi og Zetkin. I det hele taget synes Johnsen at bevæge sig mere og mere over mod kommunismen. Den 26. juni kan han således skrive: "Skandinavisk Fællesmøde for de faglige Repræsentanter for i Fællesskab at gennemgaa Teseerne i Organisationsspørgsmaalet. Almindelig Uenighed blandt alle 3 Delegationer. P.G. og undertegnede enedes dog sluttelig om et Fællesforslag angaaende Stillingen til Komintern, hvorved førstnævnte opgav sin "teoretiske" Modstand mod Kominterns Førerskab". P.G. er den danske syndikalist Poul Gissemann. Han taler med begejstring om Lenin og Trotskij som talere. Men han synes nok, at oppositionen på RFI-kongressen blev behandlet noget hårdt. I sine artikler til *Arbejderbladet*¹⁷³ var han præget af den samme begejstring over det nye Rusland, men også en tydeligere opslutning bag kommunistiske synspunkter.

Den 29. juli 1921 var han tilbage igen. Tolderne underkastede ham og de andre delegerede et kraftigt eftersyn. Johnsen fik beslaglagt "en 20-30 Bøger, Pjecer og Bulletiner, men maatte endog aflevere en Mappe med - Kultegninger over Moskva!!"¹⁷⁴.

Efter kongresserne i Moskva udgav partiet flere pjecer, der tog resultaterne op. Den røde faglige Internationales kongres' beslutninger udkom således ubeskåret i en stor pjece på Arbejderforlaget - på norsk (*Den faglige Kamporganisation*). Hele delegationen (minus Aage Jørgensen) bidrog til en pjece med titlen *Danske Kommuniste om Rusland*. Niels Johnsen skrev et afsnit om "Den russiske Industri i Opblomstring". Han konkluderede her:

"Den russiske Smaaindustri er praktisk talt dødsdømt ligesom det primitive Haandværk, om end der endnu findes kummerlige rester, om end den gamle Aand endnu sidder adskillige i Blodet. Fremtiden vil i endnu højere Grad end Nutiden kræve Stordrift, og just derfor er de russiske Proletarledere i Pagt med Fremtiden, just derfor er det russiske Samfund trods al sin øjeblikkelige Fattigdom saa uhyre rigt paa Muligheder.

Om blot den danske Arbejderklasse kunde se og opleve, hvad jeg har set og oplevet; saa tvivler jeg intet Øjeblik om, at den vilde føle det som en hellig Sag at være Sovjet-Systemets trofaste Vaabendragere."

I en tredje pjece tog Niels Johnsen specielt fat på den nye faglige internationale: *Moskva kontra Amsterdam*. Pjecen viser den faglige organisations historiske udvikling frem mod international organisering. Han argumenterer for nødvendigheden af en international faglig organisation, men samtidig for at den socialdemokratiske Amsterdam-Internationale ikke vil være i stand til at leve op til denne nødvendighed.

"Mest af alt har man tværtimod al mulig Grund til at frygte for, at den i den afgørende Stund vil berede Arbejderne nye Skuffelser, om muligt af endnu større Omfang end det enorme Sammenbrud, der skete i 1914. Mest af alt har man Grund til at frygte, at Amsterdam-Internationale i en afgørende Situation skal udlevere Arbejderne til nye blodige Orgier."

På denne baggrund var det kun naturligt at søge at samle de spredte oppositionsgrupper i en ny revolutionær faglig internationale. Men ikke for at befordre "den omsiggribende Tendens blandt revolutionære Arbejdere for Udtrædelse af de gamle Organisationer", men tværtimod for at få dem til at blive i organisationerne "og erobre *dem* for de revolutionære Ideer samt arbejde paa at

uddrive de opportunistiske Ledere, der havde plejet Samarbejde med Borgerskabet og det reaktionære "Folkenes Forbund".

På kongressen havde flere anarko-syndikalistiske repræsentanter hævdet umuligheden af et sådant projekt. 20.000 kommunister og 75.000 IWW-medlemmer i USA måtte anses for helt magtesløse overfor American Federation of Labour.

"Man kunde ligesaa træffende anføre for Danmarks Vedkommende, at samtlige Landets Kommuniste og Syndikalister ligesaa godt kunde standse ethvert Forsøg paa at skabe en fornuftig Arbejderbevægelse, saafremt de ikke tiltroede sig Muligheden for at kunne fordrive en *C.F. Madsen og Konsorter* fra deres nuværende dominerende Stilling indenfor den danske Fagbevægelse."

Når det alligevel blev en næsten enstemmig vedtagelse på RFI-kongressen at blive indenfor de gamle organisationer, skyldtes det, at Amsterdam-internationalen slet ikke var nogen arbejder-internationale, men ledernes egen gule internationale, dvs. en organisation for forbrødring med borgerskabet.

Organisationsprincippet for RFI var celler indenfor de eksisterende organisationer,

"gennem hvilke en ensartet Optræden kan blive planlagt for med saa meget desto større Vægt at søge sine Reorganisationsplaner gennemførte og distancere de reformistiske Ledere i deres Forsøg paa at forfladige Fagforeningernes Opgaver og skabe en Fagegoisme og borgerligsindet Tilfredshed, der bortleder Arbejdernes Opmærksomhed og vaagne Interesse for det endelige Maal, den sociale Revolutions Gennemførelse."

Cellernes opgave var at gå ind i de daglige kampe og vise, at der findes en kamp-vej som alternativ til forhandlingsvejen. Det var den direkte aktion, der gav resultater. I det hele taget bar denne nye kommunistiske faglige taktik syndikalismens tydelige præg. Bortset fra to - meget væsentlige - punkter nemlig centraliseringen af cellerne og akcepten af nødvendigheden af en dobbeltorganisering i et revolutionært parti og en faglig organisation - bar beslutningerne fra RFIs 1. kongres tydelig præg af syndikalisternes stærke position på kongressen.

Niels Johnsen tog i et sidste afsnit den danske fagbevægelse op. Han mente at på trods af den høje organisationsgrad så udviste De samvirkende Fagforbund (DsF) i sit forhold til udbytterne "det mest ynkelige Billede paa Sagtmodighed og blødagtig Eftergivenhed." Der var virkelig brug for et brud med reformismen, hvis "ikke den triste Dekadence skal fortsætte i det uendelige."¹⁷⁵

Niels Johnsen havde på RFIs grundlæggelseskongres fået sæde i dens øverste organ, generalrådet. Generalrådet skulle holde sit andet plenum i januar-februar 1922, og Niels Johnsen måtte afsted til Moskva igen. I februar-marts holdt Kominterns eksekutivkomité (EKKI) sit første udvidede plenum, hvortil DKP sendte Ernst Christiansen og Aage Jørgensen. De to konferencer fik en del med hinanden at gøre. Dels på den måde, at EKKI behandlede fagforeningsspørgsmål af betydning for RFI, og dels på den måde, at EKKI tog en række sager op af generel betydning.

I fagforeningsspørgsmålet fastslog EKKI den linje, som flertallet på første RFI-kongres havde stemt for: at bevare fagforeningernes enhed og ikke danne nye røde fagforeninger. Interne problemer i det franske og det engelske parti blev ligeledes behandlet.

Af overordnet principiel betydning var diskussionen om enhedsfronten. Det var kominterns generalsekretær Zinoviev, der fremlagde EKKIs synspunkter. Enhedsfronten var en ny taktisk linje, som skulle tage højde for, at verdensrevolutionen ikke længere stod på dagsordenen. Når det altså ikke længere var kommunisternes umiddelbare opgave, at kæmpe sig frem

til den politiske magt, måtte den taktiske linje tage højde for, at arbejderklassen var splittet i en socialdemokratisk og en kommunistisk tendens. Enhedsfronten var EKKIs svar på dette problem. Det var nu kommunisternes opgave, at gå i spidsen for arbejderklassens kampe for dagsaktuelle krav, krav som havde umiddelbar opbakning i hele arbejderklassen. Gennem disse kampe skulle kommunisterne vinde de socialdemokratiske arbejdere til at kæmpe sammen med sig. Vigtigt var det imidlertid, at disse kampe ikke måtte ske på en måde, der bragte de socialdemokratiske arbejdere i et modsætningsforhold til deres egen ledelse.

Et andet vigtigt spørgsmål, der blev bragt op, var spørgsmålet om indgrebene overfor Arbejderoppositionen. På det russiske kommunistpartis 10. kongres i marts 1921 havde partiets venstrefløj under ledelse af Alexandra Kollontaj og Aleksandr Sjljapnikov under navnet Arbejderoppositionen kritiseret partiets ledelse bl.a. for centralisme, og for at arbejderne ikke havde nok at sige i den politiske udvikling. Samtidig med partikongressen fandt oprøret i Kronstadt sted. Partikongressen kædede de to begivenheder sammen, hvad der gjorde, at Arbejderoppositionen fik en meget ublid medfart. Kongressen endte med at bryde med partiets traditioner og forbyde fraktionsdannelse. Arbejderoppositionen klagede nu til det første udvidede EKKI-plenum, men fik her en lige så ilde medfart. Hermed var vejen banet for det stramt centraliserede parti, som eftertiden identificerer med kommunismen.

Niels Johnsen førte også dagbog fra sit andet Ruslandsbesøg¹⁷⁶. Dagbogen afslører, at selv om Niels Johnsen ikke udtaler sig åbent kritisk, så er han klar modstander af denne disciplinære stramning. I sine artikler til *Arbejderbladet*¹⁷⁷ refererer han generalrådets møde loyalt og udstikker opbygningen af en fagopposition som den vigtigste opgave i Danmark.

Mens Niels Johnsen var til møder i Moskva skete der voldsomme omvæltninger i det danske parti. Modsætninger, der havde ligget fra dannelsen af Føderationen slog ud i lys lue. I et brev til Aage Jørgensen i Moskva fra august 1921 skriver Niels Johnsen:

"Iøvrigt kan jeg meddele dig, at Forholdene her hjemme gaar sin jævne og rolige Gang.

Det synes, som om der skal komme lidt Liv i Arbejdløshedsspørgsmaalet, hvad der muligvis kan komme til Gavn for vor Bevægelse. Den trænger sandelig i høj Grad dertil.

Hellberg-sagen er stadig uafgjort; men København-Oppositionen arbejder, saa vidt man meddeler mig, ufortrødent videre.

Hilsen og Haandslag
Niels Johnsen."¹⁷⁸

Hellberg-sagen hentyder til modsætningerne i Føderationens enhedsudvalg, som skulle forberede overgangen til et egentlig enhedsparti. Her var Chr. Christensen og Sigvald Hellberg tørnet voldsomt sammen.

Hvorom alting er, endte forsøget på enhed med et voldsomt brud i januar 1922, hvor et kup afsatte føderationens ledelse og proklamerede oprettelsen af et enhedsparti.

Kuppet blev gennemført på et medlemsmøde i København den 31. januar 1922. Af de ledende folk, var kun Erwig og Thøgersen til stede (Christiansen, Aage Jørgensen og Niels Johnsen var i Moskva, Marie Nielsen i Tyskland, Sigvald Hellberg og Chr. Christensen var ikke til stede). De gik begge imod kuppet. Erwig forbød *Arbejderbladets* typografer at sætte resolutionen, men trykkeriet og partikontoret var besat af kupfolkene. Der eksisterede nu to partier: Enhedspartiet, der var blevet udråbt på medlemsmødet og det gamle DKP under ledelse af Ernst Christiansen, Sigvald Hellberg og Johs. Erwig. I midten af februar holdt begge partier kongresser. Enhedspartiet besluttede at lade *Arbejderbladet* blive ugeblad og det andet parti oprettede *Klassekampen* som sit ugeblad.

Den 1.-2. april 1922 indkaldte de skandinaviske kommunistpartier til konference om den

danske partistrid i Stockholm. Johs. Erwig fremlagde sagen fra DKPs side, og formanden Peter Thomsen fra enhedspartiets side. Peter Thomsen erkendte, at der var tale om et kup, og at en række af beskyldningerne fremsat mod de gamle ledere ikke var rigtige. Faktisk stod sagerne ikke så godt for kuppet. Men på konferencens anden dag nåede Niels Johnsen og Aage Jørgensen frem til Stockholm med direktiver fra EKKI, som man jo ikke kunne sidde overhørigt. Disse direktiver gik ud på, at der skulle nedsættes en kommission til behandling af sagen. Imidlertid havde finnen Kuusinen, der havde ordnet direktiverne, taget stilling for kuppet på forhånd. Det afgjorde kommissionens sammensætning: af danskerne i den var 3 for kuppet og 1 imod.

På kuppet kongres i februar 1922, trådte Chr. Christensen, kuppets åndelige leder, tilbage som redaktør af *Arbejderbladet*. Han trak sig helt ud af politik i en årrække. Alfred Mogensen overtog en tid redaktørposten. Han afløstes igen af Karl V. Jensen. På kongressen i juli 1922 blev Niels Johnsen imidlertid valgt som redaktør, hvad der siden blev bekræftet ved urafstemning¹⁷⁹. Fra den 26. august 1922 er han ansvarshavende.

Komintern forsøgte på forskellig vis at forlige de stridende parter i Danmark. Men det gjorde kun ondt værre. Langsomt tødtes fronterne dog op, således at man i september 1923 kunne genforene de to små grupper, der nu var tilbage af de to partier. Den nye ledelse blev til ved et kompromis, således at der sad folk fra begge fløje. Som led i dette kompromis blev Ernst Christiansen formand, mens Niels Johnsen beholdt redaktørposten, en post han beholdt indtil den 10. oktober 1924.

Om Niels Johnsens liv indtil hans tidlige død i 1931 har jeg kun få oplysninger at videregive. Således kan man kun gisne om hans politiske udvikling fra 1924-31. Formentlig forblev han i hovedbestyrelsen for partiet efter han fratrådte som redaktør. På 10. kongres i 1926 nævnes han ikke i kongresreferatet, men Kai Moltke har i et brev til mig oplyst, at Niels Johnsen blev indvalgt i hovedbestyrelsen igen, hvor han så formodentlig sad til 11. kongres i august 1927.

Det er givet, at disse år bragte ham afgørende i tvivl om rigtigheden af at opretholde DKP som parti. Om dette synspunkt skyldes en reel tilnærmelse til partiets højrefløj under ledelse af Sigvald Hellberg (mellem 10. og 11. kongres), som på dette tidspunkt mente partiet burde opløses, eller om det snarere var Kominterns politiske udvikling, der bevægede ham er ikke til at sige.

Efter 6 år i redaktørstolen vendte han i 1924 tilbage til sit fag og fik arbejde på Orlogsværftet. Her beklædte han forskellige faglige tillidsjobs og endte som sekretær for Fællesorganisationen af arbejdere på Orlogsværftet.

Fra 1928 sad han i bestyrelsen for sygekassen Fremtiden, der havde den gamle revolutionære Mikkel Christensen som forretningsfører¹⁸⁰. På generalforsamlingen i sygekassen i 1931 stillede to fremtrædende kommunister Inger Gamburg og Marie Nielsen forslag om, at oprette en klinik, hvor der kunne gives råd i seksuelle spørgsmål, og hvor der kunne udleveres præventive midler ved sygekassens foranstaltning. Sidste del af forslaget var imidlertid i modstrid med sygekasselovgivningen, men første del, rådgivningsklinikken, vandt opbakning, bl.a. fra Niels Johnsen. Han indgik i et udvalg, der skulle behandle sagen og udvalget blev suppleret med læge J.H. Leunbach og Marie Nielsen. Johnsen døde dog inden klinikken så dagens lys¹⁸¹.

Den 29. maj 1930 aiholdt fremtrædende repræsentanter for DKPs højrefløj, bestående af gamle SUF-Ledere og faglige tillidsfolk en konference om forholdet til partiet. Heri deltog Niels Johnsen. De tilstedeværende besluttede, at bryde med DKP og søge optagelse i Socialdemokratiet. Den 10. juni besluttede forretningsudvalget for Socialdemokratiet at anbefale de lokale partiorganisationer at optage de 14 gamle kommunister¹⁸². I udtalelsen fra konferencen hedder det: "Partiet har vist stigende Opløsningstendenser, under hvilke en hastigt skiftende og af mere eller mindre ukendte Personer bestaaende Partiledelse, endog ukendt af Partimedlemmerne, har søgt ved Udelukkelse saa af én, saa af en anden, at gennemføre en diktatorisk Regereform, fjernt fra alt Partidemokrati og Selvstyre." I *Politikens* udgave af nyheden stod der om Niels Johnsen: "I lange Perioder var han Redaktør af Syndikalistbladet Solidaritet og senere af Arbejderbladet, og for sin Virksomhed ved disse to Blade er han gentagne Gange blevet idømt Fængselsstraffe. Hans Navn vil huskes fra Grønttorvsspetaklerne i 1918, men iøvrigt hævder Folk, der kender ham nøje, at et mere beskedent og tilbageholdende Menneske end Kobbersmed Niels Johnsen skal man lede længe efter."¹⁸³

Den 16. september 1931 døde Niels Johnsen 38 år gammel efter længere tids sygeleje med tilstødende meningitis. Han efterlod sig kone og to børn¹⁸⁴. Den 20. september 1931 blev han bisat fra Krematoriet på Bispebjerg Kirkegård. *Social-Demokraten* skrev om begivenheden:

"En meget stor Kreds af Fag- og Partifæller var mødt frem til Kobbersmed Niels Johnsens Bisættelse fra Krematoriet i Gaar. Fra talrige Organisationer var sendt smukke Kranse og ved Baaren saas Fanerne fra Vanløse social-demokratiske Forening, Sygekassen Fremtiden og Kobbersmedenes faglige Organisation.

Efter "Endt er Arbejdsdagen" var afsunget, talte *Ernst Christiansen* om den Afdøde som Ven og Klassefælle. Han skildrede, hvorledes Niels Johnsen i hele sin Livsgerning havde følt sig bundet til Socialismen og Arbejderklassens Kamp. Den Afdøde havde været en trofast Kammerat for sine Standsfæller og en opofrende Familieforsørger. Niels Johnsens Minde vilde blive bevaret længe, thi han var en af dem, hvis Gerning styrkede Troen paa Arbejderklassens Sejr.

Formanden for Arbejdernes Sammenslutning paa Orlogsværftet, *Schøtz*, bragte en Tak fra Arbejdskammeraterne, der havde givet Niels Johnsen mange Tillidshverv, som han altid havde røgtet paa en sjælden god Maade.

Formanden for Kobbersmedenes Forbund *L.P. Christensen*, bragte en Tak fra Fagfællerne, der vilde savne hans friske Indsats. Endelig mindedes Formanden for Typografernes Fagforening *Sigv. Hellberg* Niels Johnsen som den aabne, ærlige og modige Stridsmand, hvem man kunde være uenig med, men som baade Modstandere og Meningsfæller lærte at sætte pris paa som Menneske. Forsamlingen afsang derpaa en Sang af *Oscar Hansen*: Naar Storme stiger styrter gamle Ege, hvorpaa den Afdødes Svoger paa Familiens Vegne takkede for den store Deltagelse."¹⁸⁵

I søgen efter kærlighed og sandhed
Konrad Simonsen 1876-1945

Som intellektuel type var Konrad Simonsen en ener. Ikke kun fordi han var en flakker og rejste hele sit liv, men også fordi han gennem sine lidenskabelige engagementer og voldsomme skift i tilknytninger ikke ligner nogen anden dansk intellektuel.

Han er idag helt ukendt, ikke engang skandalerne huskes længere. Mit liv krydsede hans posthume liv, da jeg indsamlede materiale om den tidlige danske kommunisme¹⁸⁶

Konrad Emil Eickstedt Simonsen blev født ind i det københavnske borgerskab i 1876. Hans far var udgiver af vittighedsbladet *Punch*. En akademisk uddannelse var den vej, han tragtede efter og fulgte - så langt det nu lod sig gøre. Han blev student 1898, mag.art. i sammenlignende litteratur 1904 og dr.phil. 1909. Han fungerede i flere omgange som privatdocent ved Københavns Universitet, men egentligt lønarbejde har han aldrig haft. Arv, artikelskriveri, indtægter fra bøger, foredrag, enkelte stipendier og understøttelse fra venner synes at have udgjort det materielle grundlag for hans ofte kummerlige tilværelse.

Fra hans dagbøger og fra korrespondancen med to af hans lærere - Julius Paludan og Valdemar Vedel¹⁸⁷ - ved vi en del om hans studieår. Han var en lidenskabelig person, som havde meget svært ved at finde en sikker grund at udvikle sig fra. Hans tidligt erkendte homoseksualitet havde han vanskeligt ved at ytre sig om offentligt. Han kunne heller ikke beslutte sig til, om han ville være digter eller videnskabsmand.

I sine dagbøger vender han stadigt tilbage til sit forhold til mænd. F.eks. skriver han den 24.10.1900: "Jeg skjuler nemlig ikke for nogen at det erotiske spiller en Rolle i mine Følelser overfor Mænd - hvorfor skulde dette være en Hemmelighed for nogen - idetmindste er det skæbnesvangert, har jo vist sig at være det, at skjule sligt i et gryende Forhold - og det er tillige en Prøvesten for et Menneskes Frisind". Denne holdning til sin homoseksualitet var svær for ham at holde. Han måtte i stor udstrækning ty til hemmeligholdelse. Og med hensyn til frisindet var han alt for tidligt ude. Han kom i Studentersamfundet og kendte Jeppe Aakjær, men 'frisindets' holdning til homoseksualitet har han givet overvurderet.

I 1903 sendte han således Valdemar Vedel en artikel til *Tilskueren* om "Kærligheden mellem Mænd", som imidlertid aldrig blev optaget. Kort tid efter sendte han Vedel manuskriptet til en roman med titlen *Slægtens Sidste* til bedømmelse. I følgebrevet skrev han bl.a.:

"Det er for mig en ligefrem Sorg, at G. Brandes er saa aldeles blind for Følelser der har eksisteret hos Digtere fra de ældste Tider og derved har G. B. Igefrem af Fordom forvandsket sin Bedømmelse af mangen en Digter og hans Kunstværk [..]. Følelseslivet i complicerede Naturer er saa forskelligt, at hvor det ikke netop er kvindekært behøver det derfor ikke at være homoseksuel, og selvom det er dette, burde det være enhver Videnskabsmands og Digters Stræben - baade for Livets og Kunstens Skyld - at uddybe Kendskabet til det menneskelige Følelsesliv. [...] kun fordi jeg føler det som *mit* Kald, min nødvendige Glæde og Livsbetingelse digter jeg, og jeg kan ikke - som H. Bang har sagt mig - bøje udenom og skildre dagligdags Typer; jeg føler mig - i hvert Tilfælde foreløbigt - kun i Stand til at skildre egne Oplevelser og Erfaringer."¹⁸⁸

Gyldendal havde haft manuskriptet til gennemsyn, men Peter Nansen turde ikke udgive det, med mindre en anerkendt autoritet anbefalede bogen med et forord. Vedel syntes dog ikke, Simonsens roman var moden nok¹⁸⁹. Manuskriptet kendes ikke idag.

Konrad Simonsen begyndte at rejse allerede som student. Han opholdt sig en tid på et slot i Bagpommern, "hvor den smukke Riddergodsbesidderinde, Fru Walevska, tog sig moderligt af ham."¹⁹⁰ At moderligheden var forbundet med mere complicerede seksuelle følelser, fremgår dels af den senere selvbiografiske roman *Den ny Adam*, dels af hans debutbog, versdramaet *Hadrian* fra 1899. Dette højstemte og patetiske stykke i klassisk metrum er tilegnet husfruen. At Simonsens forhold til kvinder var dybt problematisk fremgår allerede her. Han forsøger flere gange i sit liv at gifte sig, en enkelt gang lykkes det endda. Men det anfægter aldrig hans bevidsthed om at være homoseksuel, som det kom til at hedde i løbet af hans levetid.

De kommende år og stort set resten af livet rejste han. I begyndelsen til Tyskland, siden til Island, Frankrig, Algeriet, Ægypten, Palæstina, ja, helt til Indien og Ceylon nåede han. Hans anden bog, disputatsen fra 1909, er dateret Algier 31. Januar 1909.

Goethes Naturfølelse hed disputatsen, som er en ret traditionel litterær og åndshistorisk gennemgang af naturtemaet hos Goethe. Under sine studier i Weimar havde han opsøgt Nietzsches søster Elisabeth Förster-Nietzsche. Han var meget optaget af Nietzsche. Interessant er det imidlertid, at man her for første gang mærker Simonsens nye ideologiske bagland. Han skriver f.eks. i disputatsen:

"En Undersøgelse af Goethes Slægts- og Fødeegn vil vise, hvorledes hans Fantasis Retning, Følelses Art og Karaktens Beskaffenhed delvis kan forklares ud fra denne. Særlig i Goethes senere Aar, traadte Slægtens Akklimatisation med Omgivelserne frem i ham som nedarvet Kærlighed til Stamlandet og udpræget Hjemfølelse." (s. 27)

Umiddelbart kan man høre den franske litterat Hippolyte Taines forståelse nedenunder. Sikkert er det, at Simonsen i sin ungdom var "en begejstret Tilhænger af Georg Brandes"¹⁹¹, fra hvem han kunne have kendt Taine og især Brandes' kritik af samme. Men den begejstrede brandesianer var efter 1908 blevet en af Brandes' mest forbitrede modstandere. I 1908 opsøgte Simonsen Brandes. De talte om hans disputats, men Brandes ville ikke tale om racespørgsmålet "eftersom GB fornægter sin Race og dermed gør Danskerne til Jøder" (dagbog 3.11.08). Det ideologiske bagland, som spores i disputatsen, er i langt højere grad den spekulative antisemitismes østrigske chefideolog Otto Weiningers (1880- 1903). Til Valdemar Vedel skrev Simonsen således:

"I Anledning af Weiningers Geschlecht und Charakter [...] kan jeg ikke længere beherske min

Trang til at udtale minde Anskuelse om en Aandsretning, Danmark staar bornert overfor, takket være især G. Brandes i Jødernes snævre Opfattelse af "Kærlighed", og Uforstaaelse af, at ogsaa det erotiske lader sig udvikle, hvor det staar i Forb. med Kærlighed til Kraft og til Intelligens."

I brevet lægger Simonsen distance til den homoseksualitet, som er "en ensidig Tilbedelse af det mandlige Legeme" til fordel for den intellektuelle kærlighed mellem mænd. Denne højere form kalder han med henvisning til Nietzsche for overmenneskelig eller karakteristisk for "Det tredje Køn".¹⁹² I dagbøgerne optræder dikotomien ånd-krop også som en vigtig del af hans opfattelse af homoseksualiteten. Men den afstandtagen fra tilbedelsen af den maskuline krop, han her giver udtryk for, dækker ikke hans holdning og slet ikke hans praksis. Der var snarere tale om, at han drives af en fantastisk erotisk tiltrækning ved mænd, men tit pådrager sig problemer (fra afstandtagen over overfald til fængsel) på denne baggrund. Livet igennem søger han efter en ven, som kan forene begge aspekter, men ender med at slå sig til tåls med, at aspekterne adskilles: han kan have en nær ven, men må leve i cølibat eller have erotiske forbindelser ved siden af.

Karl Gjellerups oversættelse af Otto Weiningers bog udkom under titlen *Kjøn og Karakter* i 1905, og værket øvede stor indflydelse på datidens åndsliv. Men dengang og helt op til 2. verdenskrig var racetankegang almindeligt akcepteret - først masse mordet på jøderne gjorde den odiøs herhjemme. Og det var ikke kun på højrefløjen, race teorierne florerede; også i arbejderbevægelsen fandtes den, og langt op i tyverne træffes den også blandt kommunister.

Weiningers ærinde er en begrebslig adskillelse af det mandlige og det kvindelige. Han ser den afgørende forskel deri, at kvindens bestemmelse går fuldstændig op i parringssfæren, dvs. i forholdet til manden og børnene. Kvinden er således rent seksuelt bestemt. Manden er derimod både seksuelt og sjæleligt bestemt. Kvinden har ingen sjæl; hun modtager hele sit hevidste liv fra manden. Kvinder kan derfor ikke besidde genialitet. Genialitet er en højere form for mandighed. Kvinden besidder ingen moral, og Weinger kan afslutte sin logiske begrebsanalyse med at fastslå, at kvinder intet 'jeg' har.

Fra bestemmelsen af de psykiske forskelle mellem mand og kvinde ud fra biologiske og arvelige størrelser alene bevæger Weinger sig over i race teorien. Han ser jødernes verdenshistoriske betydning deri, at de bestandig bringer arieren til bevidsthed om sit eget selv. For Weinger er jøderne således at betragte som racernes kvinder. De mangler både ånd og jeg. Han kan følgelig bestemme jødedom som kvindelighed (og sanselighed), ligesom han drager den konsekvens, at kommunismen er jødisk. Man vil kort sagt hos Weinger finde langt det meste af det gods, som siden indgik i den fascistiske race ideologi. At Weinger, der iøvrigt selv var jøde, fandt proselytter blandt jøder kan undre¹⁹³. Når det kommer til stykket, består Weiningers fortjeneste - eller hvad man nu skal kalde det - kun deri, at han ordner alle kendte fordomme om kønsforskelle og raceforskelle i et logisk system. Hans radikalitet hestår i, at han udtaler det tilsyneladende indlysende som logisk konsistent. Hans svaghed er naturligvis, at hele systemet falder med dets forudsætninger, som er, at historisk frembragte forskelle kan tilbageføres til biologiske forskelle.

Omvendelsen til Weinger medførte ikke, at Simonsen i gængs forstand blev reaktionær. Politik lå i det hele taget uden for hans interesseområde. Han var i en lang periode en nær ven af Marie Bregendahl¹⁹⁴ og i en periode tillige med Johan Skjoldborg¹⁹⁵. Han var kommet i Studentersamfundet og følte sig givet intuitivt knyttet til venstrefløjen.

Forholdet til Georg Brandes blev af afgørende betydning for Simonsen. Det er næppe for meget sagt, at angrebet på Brandes bestemte den karakter af fattigdom og isolation, som kendetegnede Simonsens liv efter 1913. I Brandes-arkivet på Det kgl. Bibliotek findes to

breve fra Simonsen til Brandes. Det første er fra 1899 og er et følgebrev til debutbogen *Hadrian*, som Simonsen sendte til Brandes¹⁹⁶. Det andet er fra 1906 og er en nærmest panegyrisk henvendelse, efter at Simonsen første gang var blevet præsenteret for Brandes. Her skriver han f.eks.: "Uden Dem, havde jeg ikke udviklet mig til det, jeg nu er. *De* lærte mig at tænke frit, *De* aabnede Verdenslitteraturen for mig." (8.1.1906). Selvom bruddet ikke klart fremgår af dagbogen, så er det dog klart, at Weininger for Simonsen bliver indfaldsvinklen til en sønderlemmende kritik af Brandes.

I 1912 holdt Simonsen som privatdocent en række forelæsninger på Københavns Universitet om "Geniet". Den fjerde forelæsning var over emnet "Jødisk Aand i Danmark", hvor pointen var, at jøderne de sidste par tusind år ikke havde frembragt nogen genier. Ved den næste forelæsning kom det til et voldsom furore. Med Viggo Cavling i spidsen sattes en pibekoncert igang, så forelæsningen måtte afbrydes og Simonsen flygte - det kom endog til håndgemæng mellem tilhængere og modstandere, kaldet pibere og klappere¹⁹⁷. I Folketinget gav det anledning til en ophidset ordveksling mellem Højre på den ene side og Radikale og Socialdemokrater på den anden¹⁹⁸. Forelæsningerne udkom i bogen *Georg Brandes* (1913), ligesom en kortere foredragsversion samme år udkom under titlen *Jødisk Aand i Danmark*. Simonsen rejste rundt i provinsen og holdt foredraget mange steder. Der udsendtes også en omarbejdet tysk version (Leipzig 1914).

Simonsen bebrejder Brandes hans fornægtelse af sin jødiske afstamning, en bestemmelse, man ifølge hele Simonsens indstilling ikke kan undslippe. Han siger f.eks. om ham: "I den Grad er Brandes racebunden, at skønt han forarges over, det kun overfladisk er lykkedes ham at paaklistre os sin israelitiske Livsanskuelse, kan han ikke selv paa et eneste Punkt sætte sig ind i ikkesemitisk Tænke- og Følemaade, men bedømmer ethvert Geni jødisk." (s. 96). At hans bedømmelse af Brandes indeholder væsentlige dele af det antisemitiske register fremgår også af hans bestemmelse af jødisk ånd: "For Skandinaverne er den liberaljødiske Aand bleven Guldkalvens Aand, Ringhedens Aand, den sjælelige Armod's Aand. Dens Syn paa Kulturen og Litteraturen er Forretningsmandens." (s. 185). I den kortere foredragsversion sammentrænger han problemstillingen: man kan ikke frigøre sig fra sin arv, fra blodet. Brandes har ikke en dansk egenskab. Han er orientalsk, sydlandsk lidenskabelig. Han sigter kun mod berømmelse, og er ikke videnskabelig.

Forfatteren Knud Bruun-Rasmussen skrev i 1927, da Simonsen var glemt i Danmark, om Brandes-bogen:

"Bogen om Brandes var ment som et Mord. Der er ingen Tvivl om, at Konrad Simonsen af et oprigtigt Hjerte ønskede ondt over den Mand, han angreb. Derfor er det ogsaa retfærdigt, at Kampen ikke førtes igennem til Sejr. Bogen om Brandes berørte ikke denne synderligt, men den var ved at ende Konrad Simonsens Dage som Skribent. Ikke fordi den var overfladisk eller uden Sammenhæng; Bogen om Brandes er tværtimod et velskrevet og gennemtænkt Aktstykke. Men fordi Konrad Simonsen gjorde alle Udsving hos Brandes afhængige af hans Fødsel og Race."¹⁹⁹

Bruun-Rasmussen overdrev ikke konsekvensen af Brandes-bogen. Den lukkede stort set alle døre til den akademiske verden, til pressen og forlagene for Simonsen. Brevene til hans gamle lærere Valdemar Vedel og Julius Paludan og iøvrigt også til andre er lange bønsskrivelser om en chance: en anbefaling til et stipendium, et godt ord i forbindelse med et lektorat på Island, et docentur i Berlin eller en religionslærerstilling i Haderslev. Men dørene var lukkede. Simonsen måtte leve fra hånden i munden fra 1913: honorarer, når de en sjælden gang gaves; nådsensbrød hos venner; salg af sin bogsamling og til sidst endog giftermål for blot at

overleve. Sult kendte han til i lange perioder.

Efter Brandes-forelæsningserne nærmest flygtede Simonsen til Indien, hvor han opholdt sig nogle måneder. Sammenstødet med den ikke-europæiske verden satte sig så vidt man kan skønne dybe spor. Sammen med verdenskrigen og ikke mindst Walther Rathenau skabte det baggrunden for en ny type kulturkritik hos Simonsen²⁰⁰.

Walther Rathenau var en kendt tysk finansmand, der i lighed med andre inden for borgerskabet under indtryk af 1. verdenskrig blev bragt i tvivl om kapitalismens velsignelser og forsøgte at redde de borgerlige værdier gennem en kritik af kapitalismens kulturødelæggelse. Han sammenfattede sin kritik i bøgerne *Zur Kritik der Zeit* (1912) og *Zur Mechanik des Geistes* (1913). Simonsen oversatte den sidste til dansk. Rathenau var begejstret for Brandes-bogen, og det førte til et venskab mellem de to mænd²⁰¹.

Simonsen fremlagde sin nye kulturkritik i fem forelæsninger, som han holdt i København og Kristiania i 1917 under titlerne "Sjælens Mekanisering" og "Sjælens Vækst". De udkom samme år under fællestitlen *Den moderne Mennesketype*. Bogen blev en formidabel succes og udkom i løbet af to år i 11 oplag, hvortil kom en svensk og en finsk oversættelse. Bogens hovedtankegang er den, at den moderne mennesketype har forlagt sit tyngdepunkt fra det indre til det ydre. Mennesket er blevet gjort til ét med maskinen. Teknikken har medført en afgermanisering, selvom grunden hertil ligger i germanernes naturel. Racetankegangen har han fortsat, og antisemitismen trives på trods af det faktum, at Rathenau selv var jøde:

"At Æstetikens og Intellektets Tid blev en mere gold Periode for os end for Nordens øvrige Folk skyldes, at Førerskabet i Kritik, Presse, Litteratur og Moral erobredes af "frisindede" Jøder, der opdrog en hel Generation til at hylde deres letvindte Fornægtelse af Race, Religion, Ægteskab, af alle nationale Traditioner og istedet hævde den "frigjorte" Forstand som Rettesnor og Kulturbringer." (s. 51)

Tankegangen i denne bog har en del til fælles med strømninger inden for fascismen. Simonsen er både religiøs, racistisk og antisocialistisk. Alligevel lykkes det ham faktisk at levere en antikapitalistisk kulturkritik af stor sensitivitet.

Også den ekspressionistiske dramatiker Bertel Budtz Müller kunne suge næring af Rathenau, men kritiserede samtidig Simonsens brug af ham: "Herhjemme har *Konrad Simonsen* optaget hans Tanker i den Kamp, han har indledt mod Georg Brandes og Forstandsmenneskene, og derved endydeligere bevist sin Mangel paa Vidsyn, der skyldes hans ensidige religiøse Standpunkt."²⁰² Knut Hamsun, som Simonsen allerede på dette tidspunkt var en stor beundrer af, læste *Den moderne Mennesketype*, da den udkom, og skrev i en anmeldelse:

"Jeg kommer i denne Forbindelse til at tænke paa den mærkeligste Bok jeg har læst i denne raae Tid, den er av Dr. Konrad Simonsen og heter "Den moderne Mennesketype". Han er ikke av de Professorer som læser femti eller hundrede Bind for at skrive sammen endda et, han reiser omkring i den vide Verden og iagttar, han sænker Hodet og grubler. Hvad nogen hver kan ha følt overfor det Mysterium som Livet er, det utløser han til en dyb og skjøn Livslære: Bort fra vor Tids Mekanisering av Mennesket, tilbake til en mere Sjælelig Tilværelse! Jeg skylder denne Bok saa stor Tak og jeg under andre den Berikelse at dukke ned i den..."²⁰³

Simonsen drog konsekvenser af sin kulturkritik, hvad Hamsun aldrig gjorde. For Simonsen spillede det en afgørende rolle, at han selv i den krise, verden var ude i, pludselig oplevede et

brud på sin ensomhed. Han havde altid følt sig ensom i den borgerlige verden. Hans møde med Centraleuropas arbejdere betød et brud på ensomheden; oplevelsen af solidariteten og af forventningen om et nyt historisk initiativ fik ham til at gribe sin kulturkritik radikalt anderledes an. Og herfra gik vejen til kommunismen. I bogen *Tusind og eet Liv* fra 1926, hvori han beskriver sin udvikling, giver han denne bedømmelse:

"I de revolutionære Kredse, som nu efterhaanden blev min Omgang, traf jeg talrige Mænd, som optoges af Idéer og af et ogsaa ellers stærkt aandeligt Liv. Dette var mig noget helt nyt, tilmed da disse Mænd ikke altid var unge og oftest levede i dyb Fattigdom eller ligefrem Nød. [...] Kommunismen betød for mange, ligesom for mig, ikke paa langt nær en blot økonomisk og politisk Stat efter Marx' Teorier, men en moralsk, litterær og psykologisk Omvurdering af alle hidtidige Værdier." (s. 74).

Litterært vender han sig imod Hamsuns pessimisme:

"Den Anklagepsykologi, som Henrik Ibsen havde begyndt og Knut Hamsun fortsat i dybeste Pessimisme, var bleven en frejdig Verdensbrand hos Jack London, Patrick Macgill og Upton Sinclair, hos Frank Norris og Papini, hos Henri Barbusse og Franz Jung, hos Gorki og i mit eget Land hos *Martin Andersen-Nexø*." (s. 75).

Simonsen mødte Nexø i sin ungdom "i et Selskab af Æstetikere, og han havde dengang bedt mig besøge sig. Men først nu - tyve Aar efter havde jeg Længsel efter at tale med ham, fordi jeg nu kunde motivere mit Bekendtskab med ham." (s. 75). Da Nexø den 20. november 1918 sendte Socialistisk Arbejderpartis blad *Klassekampen* 100 kr. til støtte for de arresterede kammerater ved Grønttorvs-demonstrationerne de foregående dage, blev det en de facto udmeldelse af Socialdemokratiet²⁰⁴. Konrad Simonsen kvitterede med et brev til Nexø, hvori han takkede ham og meddelte ham, at han også havde sluttet sig til kommunismen²⁰⁵. Hermed indledtes et venskab, der varede til Simonsens død. I Martin Andersen Nexøs efterladte papirer (Nachlaß) på Det kgl. Bibliotek opbevares omkring 60 breve fra Simonsen i årene 1918-1945. Nexøs svarbreve - bortset fra et par stykker - er gået tabt²⁰⁶.

Konrad Simonsens overgang til kommunismen satte sig markante spor i forfatterskabet i form af romantrilogien *Den ny Adam* 1919-22. Den er formet helt åbent over Simonsens eget liv, som han forsøger at fortolke i lyset af den nye indsigt.

Trilogiens første bind hedder *Grev Halfdans Vildfarelse* (1919). Den handler om grev Halfdans opvækst og søgen efter frihed. Hovedpersonen er altså aristokrat, omend ud af en familie, der har mistet det meste af sit gods. Men dannelsen har den dog i behold. Man mærker sig iøvrigt, at greven har jødisk blod i sine årer. Den frihed, han søger, er frihed fra det materielle, frihed fra fordomme, frihed fra konventioner, frihed fra klassesamfundet. Denne søgen lægges ind i oplevelser, som i hvert fald i omridsene kendes fra Simonsens eget liv.

To temaer spiller en afgørende rolle ved siden af eller knyttet til frihedstemaet: racetænkningen og kvindehadet. Om jøderne hedder det f.eks.:

"I alle Verdens Storbyer hævede nu en fanatisk, ærgerrig og fritænkerisk Jødetype sit Mefistohoved i Forretningsverdenen, i Pressen og i den litterære Kritik. Den forkyndte med et spotsk Grin, at Menneskene var fri og lige og at der ikke gaves Skyldfølelse eller Syndsbevidsthed, ikke Autoriteter, hverken i os eller om os, ikke heller Hellighed af nogen Art.

Hvad disse fri Aander i Stedet gav Menneskene at leve for, var ikke Kærlighed til Folket

som ens Brødre, ikke Ligheden uden som Frase, ikke Friheden uden den erotiske. Det seksuelle som Halfdan følte som Dyret i sig og som han af en Bog som en ung, religiøs, østrigsk Jøde var bleven berømt ved, - endnu mere end før lærte at betragte som en Skændsel og en Skyld, foraarsaget af Kvinden som et lavere Væsen - dette seksuelle blev af Ateisterne dyrket som det der ved Siden af Mammon og Berømmelse var Livets Maal og højeste Skønhed [...] Og Halfdan saa, hvorledes hans radikale Bekendte overgik hinanden i Beundring for det perverse og patologiske." (s. 135f.)

Her introduceres den opfattelse af kvinden, som spiller en afgørende rolle i bogen. Halfdan søger nemlig en fri kvinde og mener hermed én, der er manden lige. Men han finder, at kvinden ikke alene er manden underlegen, men tillige den instans, der hele tiden river manden væk fra hans egentlige kald: det åndelige. Han indser, at kvinden er helt afhængig af driften. Hans kærlighed til den mystiske kvinde Jesabel Glinchie i Algier går i stykker, da hun afslører sin drift. Samtidig dør hans mor: nu er han endelig fri, fri af sine vildfarelser.

Ved disse to temaer fremhæver jeg ganske vist kontinuiteten i Simonsens forståelse, kontinuiteten tilbage til Weininger, som også nævnes i citatet som en "ung, religiøs, østrigsk Jøde". Visse elementer af en socialistisk forståelse optræder imidlertid i bogen. F.eks. klassernes forskellige erfaringer, klassekampen som historiens dynamik o.lign. Men de spiller ingen virkelig rolle i komposition og handling. Og genremæssigt er bogen helt og holdent en udviklingsroman i klassisk klædebon, ganske uden forsøg på at lade hovedpersonen opløse sig i eller blive del af kollektive sammenhænge.

Trilogiens andet bind *En Dag vil komme* (1920) foregår op til og under 1. verdenskrig. Her bevæger Halfdan sig fattig og helt afhængig af andres godgørelse fra et dekadent parisisk overklasse miljø til den tyske arbejderklasse og krigens virkelighed. Et vigtigt tema i dette bind er muligheden for askese, seksuel afholdenhed, som en vej ud af kærlighedens blindgyde. Det hedder f.eks.: "Kærligheden, den var noget andet end den Følelse, der drog Kønnene mod hinanden. Den normale Mand kunde ikke elske. Han nød kun en Kvinde [...]" (s. 70). Senere hedder det: "Skridt for Skridt havde han opgivet alle Lyster. Hvad kunde der kræves mere af ham?" (s. 79).

Trilogiens tredje bind hedder *Den rene Daare* (1922) og er tilegnet Martin Andersen Nexø. Her møder Halfdan arbejderen Jan Straeten. Forbindelsen imellem dem understreges af, at Halfdan ser sig selv om en besiddelsesløs, lærd landstryger, mere elendig end proletarerne. I Schweiz møder han sammen med Jan de russiske revolutionære, og her føler han sig hjemme. Man overværer en diskussion mellem Jan, som er syndikalist, og Anizimoff (der er et portræt af Lenin): "Er den kapitalistiske Stat et Aag, udbrød Jan Straeten og hævdede sin Røst, saa er Proletarstaten en Magt, der ogsaa gemmer en Fare i sig, nemlig den, at den hindrer den enkelte i at udvikle sig til selvstændighed." Anizimoff svarer hertil, at menneskene ikke foreløbig kan blive frie på grund af de mange århundreders undertrykkelse, der hviler på dem. Halfdan spørger nu Anizimoff, om det ikke er jøderne, der sidder på kapitalen, og hvordan en revolution skal kunne gennemføres, når der også er jøder i den revolutionære bevægelse. Anizimoff svarer, at der findes to slags jøder, Jesus-typen og Judas-typen:

"Jødens Sjæl ejer en Spændkraft, en kameleonisk Tilpasningsevne, som ingen Mand af hvid Race sidder inde med. Og hvor ligegyldigt er det ikke, hvilken Race det er, som bliver den sejrende! Fremtiden tilhører Folkene af blandet Blod." (s. 69-76).

Det er lidt svært at sige, om Anizimoff skal vurderes positivt eller negativt. Men ud fra

bogens handling tyder meget på, at vurderingen af jøderne skal nuanceres, uden at Weininger definitivt slippes. Herfor taler dels Halfdans eget "blandede" blod og dels romanens kærlighedsintrige, som står i et ufrivilligt komisk skær: Under et togsammenstød møder Halfdan mangemillionæren Readymoney (som er et billede af Max Ballin²⁰⁷). Readymoney er en kendt jøde og liberal. Han inviterer Halfdan hjem til sig, og det fører til kærlighed mellem Halfdan og Readymoneys datter Dalila. Halfdan indfører Dalila i socialismen, og det bliver til forlovelse. Den finder sted under megen pomp og pragt på Readymoneys ene slot Thorshammer. Han ejer også Grærup Slot, som er Halfdans familjes gamle gods. På forlovelsesdagen forærer Readymoney slottet til Dalila. Halfdan holder nu en lang tale, hvor han på Dalilas vegne afslår gaven og siger, at hvis hun elsker ham, vil hun følge ham uden denne sikkerhed. Der bliver stor skandale og opstandelse, hvorunder Jan Straeten ydermere bliver afhentet af to politibetjente for militærnægtelse. Dalila siger, at Halfdan skal gå sin vej, og bogen slutter med, at Halfdan holder et foredrag i en arbejderforsamling, som Jan skulle have holdt - om kommunistisk åndsliv.

Forsoningen med kvinden og jøden i en og samme person bliver ikke anfægtet af den mislykkede forlovelse. En ting er, at hun ikke elsker ham nok til at opgive sikkerheden. Han elskede dog hende, men må vælge proletartilværelsen fremfor den sikre grevetilværelse. Forsoningen er kunstig af en anden grund, som antydes gennem askesetemaet i andet bind: forfatterens homoseksualitet.

I tredje bind har han splittet sig selv op i to personer, grev Halfdan og litteraten dr. Dines Delius. Dines Delius er forlovet med Readymoneys ældre datter Lea, men indrømmer i en samtale med Halfdan, at han er homoseksuel. Han forsvarer retten til at være homoseksuel, men gifter sig alligevel for at bevare respektabiliteten. Halfdan kommer i den anledning med et varmt forsvar for homoseksualitetens ret. Siden får han brev fra Delius, som skriver, at han vil tage sit liv. Han kan ikke bære ydmygelsen i ægteskabet med Lea.

Hertil kommer den symbolik, som Simonsen har indlagt i de to kvinders navne, som indgår i værkets væsentligste kærlighedshistorier. Jesabel Glinchie har fået navn efter den bibelske kvinde, der ville slå profeten Elias ihjel (Kongernes bog I, 19, 2-3). Dalila var hende, der i ledtog med filistrene klippede Samsons hår, så han mistede sin styrke (Dommernes bog 16, 15-20). Man kunne jo her tilføje, at afklipningen af håret i den psykoanalytiske tolkning associerer til kastration.

Forsoningen er altså mere end tvivlsom. Snarere kunne man tolke tredje binds titel derhen, at Halfdan er en *ren* dåre. Han er ren, fordi han gør det moralsk rigtige ved at sætte Dalila på en prøve, som afslører hendes reelle hensigter (dvs. hendes bundethed til jøderne = kapitalisterne/filistrene).

Den ny Adam alluderer til menneskets syndige natur. Bogen skulle da kunne tolkes som en beskrivelse af, hvordan det nye menneske vokser ud af det gamle. Om det syndige her skal forstås i den snævrere seksuelle betydning er lidt tvetydigt. I givet fald er *Den ny Adam* måske tillige et forsvar for askesen som en vej til det nye menneske.

Den ny Adam er en mærkelig bog, som ikke minder om meget i samtiden. Som roman er den mislykket, fordi den er for filosofisk og begrebslig i hele sit skelet og sin udførelse. Simonsen er ikke nogen skønlitterær forfatter, han mangler overhovedet billeddannende evne. Men bogen fascinerer på et andet plan, som måske hænger sammen med Simonsens næsten grænseløse naivitet. Hans evne til at tænke klart og gennemskue tingene er stor, men samtidig virker han i sine breve utrolig naiv. Og den person, han tegner billedet af i romanen, ligner ikke de hovedpersoner, vi kender fra datidens romaner. Han mangler en række autoritære træk, hvad der gør ham uskikket til at leve i denne verden. Selv om Halfdan er tænkt heroisk, bliver han snarere en tragisk person på grund af sin godhed og naivitet.

Af korrespondancen med Nexø fremgår det, at både denne og Hamsun syntes godt om første bind²⁰⁸. Hvad de mente om de følgende bind vides ikke. Dog indvilgede Nexø i, at tredje bind tilegnedes ham²⁰⁹. De to første bind blev ikke anmeldt i den kommunistiske presse, men da tredje bind udkom, svingede *Arbejderbladet* sig højt op. I en foromtale (16.4.1922) hedder det:

"Det er Martins Forlag, der tidligere har indført *Barbusses* "Ilden" og *Jack Londons* "Jernhælen" og nu som tredje kommunistiske Roman og første revolutionære i Norden udgiver Konrad Simonsens højst ejendommelige og dybt personlige Roman. Siden *J.P. Jacobsens* "Niels Lyhne" er i dansk Litteratur dette den eneste Udviklingsroman. Vi bringer i næste Nummer af Bladet en Anmeldelse af Forfatteren Bertel Budtz Müller."

Budtz Müller, som på dette tidspunkt også var kommunist, svingede sig ligeledes højt op i sin anmeldelse (23.4.1922):

"Konrad Simonsen har skrevet "*Den ny Adam*," fordi han ikke kunde andet - det var hans Sjæl, der trak Vejret, var Bogen ikke blevet skrevet, var dens Digter blevet dræbt, og det er denne barske indre Trang, der gør netop denne Bog saa skøn og saa rig, selv om den sprænger Formen og gør hele Skildringen udflydende flere Steder, men Livet er der i hver Linje, paa hver Side, det blodige hadfyldte Liv, der blev det revolutionære Menneskes - under Kommunismens Disciplin og Krav paa hver Trævl af vor Krop, hver Blodsdraabe, hvert Minut af vor Tid og vor Tænken og Stræben."

Den meget positive modtagelse af en bog, som meget taler for, at Budtz Müller skulle synes ilde om, hænger måske sammen med, at Simonsen i den korte tid, han var kommunist, var en fremtrædende person i et parti uden de mange kendte navne. Desuden var han litteraturanmelder ved *Arbejderbladet*. - Som sådan fungerede Simonsen omkring et år. Hans anmeldelser er kvalificerede og bygger på en stor viden. Samtidig er de letlæste. Han forholder sig ikke overpolitiserende til sit stof, dvs. han reducerer ikke litteratur til en særlig form for politik.

Det vil føre for vidt her at komme nærmere ind på Simonsens anmeldelser. Men en enkelt skal fremhæves. Det er en anmeldelse af forfatteren Karl Larsens lille bog *Daniel-Daniela*. Den udkom på tysk i 1908, men blev først oversat til dansk i 1922, og Simonsen anmeldte den i *Arbejderbladet* (28.10.1922). Bogen handler om en homoseksuel, og i anmeldelsen konstaterer Simonsen, at selv om de største genier i historien var homoseksuelle, er der stadig knyttet en lang række fordomme hertil. Karl Larsen

"gør derved alt for at nedbryde de Fordomme, der hersker blandt Flertallet paa dette Omraade, ligesom jeg selv i min Roman "*Den ny Adam*"s tredje Bind [...] I reglen er Homoseksuelle stærkt aandeligt og kunstnerisk interesserede; man træffer derfor de fleste blandt Skuespillere og Digtere, hvor det feminine Element i dem er af stor Betydning til universel Forstaaelse af Menneskene. Det homoseksuelle Følelsesliv danner alle Overgange; vi finder det baade som seksuelt begærligt efter evig Afveksling, som hos snart alle *normale* unge Mænd, vi finder det ogsaa blot søgende i erotisk farvet Venskab, og vi finder det som helt asketisk ene homoseksuelt i Fantasien. Vi finder det uklart over sig selv og ubevidst som hos H.C. Andersen, og vi finder det som aldeles kvindeligt i Bøger og Tankegang hos det andet danske homoseksuelle Geni, Herman Bang."

Nietzsche og af ringere Aander i mit eget Land; jeg befordrede min Egoisme, idet jeg kaldte den individualistisk Udvikling, mine Lyster ved at kalde dem Veje til Frisind, dog endnu aldrig har jeg i Praxis erfaret det, man docerede som Humanitet uden Kristendom. Min religiøse Uro formaaede dog Tidsalderens "Oplysning" ikke at kvæle, den voksede gennem Oplevelser og gennem Fortvivlelse, den fandt Næring i Rathenaus Kultur-Betragtninger, i Dostojevskis Digtning og endelig i Kommunismens Ideer.

Det var Dostojevski, der førte mig til studiet af Evangelierne, til Studiet af Helgeners Liv, som ogsaa af Kirkens Historie. Det er Dostojevski, jeg kan takke for megen Selverkendelse og for Vejen til Katolicismen." (s. 6).

I april-maj 1923 kommer Simonsen ud i en dyb religiøs og eksistentiel krise. Den 20. maj skriver han i sin dagbog: "Mine religiøse Kampe har pludselig slut. Jeg vaagner om Morgenen og erkender mig som Katolik". Han besøger en katolsk præst i Roskilde og tilbringer iøvrigt dagen i bøn og andagt. Krisen er ikke kun religiøs. Som han skriver den 2. juni 1923: "Og dog har jeg aldrig økonomisk, litterært, socialt ja i alle Henseender været saa usselt stillet, jeg er naaet til Bunden af Fattigdom og Gæld og jeg er dertil arbejds- og erhvervsløs, intet Forlag, intet Tidsskrift, ingen Avis staar mig aaben [...]"

Simonsen foreslår den pater, han rådfører sig med, at blive præst. Men denne foreslår ham at fortsætte sit litterære virke i et kloster.

Simonsen var på dette tidspunkt i juli 1923 48 år gammel og søgte nu optagelse i klostret Saint Maurice de Clervaux i Luxembourg. Her mødte han den 22-årige islænding Halldor Laxness²¹⁵. Efter en længere foredragsturné i efteråret 1923 får han i december 1923 tilladelse af den katolske biskop til at blive præst i Danmark og til at studere i St. Maurice de Clervaux. Han sælger herefter alle sine ejendele og slår sig igen ned i klostret. Opholdet bliver af kort varighed. Den 12. juni 1924 kommer det til en skandale i klostret, som ender med, at Simonsen må forlade stedet.

I essayet "Leitin að sannleikanum" (Søgen efter sandheden)²¹⁶ har Halldór Laxness en ret morsom beskrivelse af sit og Simonsens ophold i Clervaux. Laxness fortæller, at Simonsens landsmænd aldrig havde kunnet tilgive ham hans angreb på Brandes og derfor sendte en ung journalist ved navn Holmbjörn til klostret. Holmbjörn konverterede og blev i klostret. Han fortalte prioren om Simonsens homoseksualitet og mente, at hans ophold kun havde til formål at forføre novicerne. Da Simonsen tidligere havde indkøbt 50 pund flødechokolade til novicerne, fordi han syntes, de spægede deres kød for kraftigt, rejste der sig en stærk uvilje imod ham. Men prioren, pater Beda, forsvarede Simonsens ret til at blive. Holmbjörn var utilfreds med beslutningen og rejste væk for at komme tilbage med den vidtberømte professor Sakristan for sammen med ham at redde klostret fra det svineri, som hidtil havde gået for sig. Simonsen blev derefter bortvist fra klostret og brød med katolicismen. Den unge journalist hed i virkeligheden Knud Holmboe. Ifølge Simonsens dagbog var de en tid tæt på hinanden i klostret, men bliver uvenner, fordi Holmboe gør tilnærmelser til Simonsen. Holmboe mobiliserer herefter digteren Johannes Jørgensen (Sakristan) og pastor Schindler for at "afsløre mig som en Sædelighedsforbryder og saa drive mig ud af Klostret". Det lykkes at få ham smidt ud. Og Holmboe skriver et indlæg i *Politiken* (17.7.24) om "En dansk Dr. phil. skandaliserer et Klostbroderskab". Simonsen nævnes ikke ved navn, men ingen, som kendt lidt til ham har kunnet være i tvivl. Og selvom ordet homoseksuel ikke var nævnt, behøvede man ikke at læse mellem linjerne for at fatte meningen.

Laxness' essay, hvor Simonsen hedder dr. Knud Sörensen, er båret af en let ironisk tone over for Simonsen på grund af hans naivitet og det på mange måder komiske i hans historie. Ikke desto mindre udviste Laxness stor respekt for ham. Da han i 1937 var i

København, besøgte han både Nexø og Simonsen - "min kære unge Ven fra Klostret", som Simonsen kaldte ham²¹⁷. I 1938 sendte Laxness ham *Dagleið á fjöllum* (Dagsrejse på fjeldet), hvori essayet står. I den anledning skrev Simonsen til Nexø, at han troede, Laxness anså ham for meget blåøjet.

Af dagbøgerne og brevvekslingen med Nexø fremgår det, at det var hårde tider for Simonsen; han følte sig meget ensom. Han ville aldrig sætte sin fod i Danmark, hvor han kun kendte til forfølgelser²¹⁸.

I juni 1925 giftede han sig overraskende i Marseille med Minna Brock, som han kendte gennem mange år. Han boede en overgang i Tunis for derefter at slå sig ned ved Nürnberg. Herfra skrev han til Nexø, at han var død, hvis han ikke havde giftet sig lidt penge til²¹⁹. Og af dagbogen fremgår det med pinagtig tydelighed, at der lå en sådan kalkulation bag giftermålet.

Efter bruddet med katolicismen arbejdede han på en ny bog om sin udvikling, og fra Kartago kunne han i december 1925 skrive til Nexø: "Jeg haaber i Febr. at kunde tilsende dig min Bekendelse "1001 Liv", hvoraf du ser min Kommuniste er den samme, som da vi saas."²²⁰

Det gik nu ikke helt så hurtigt med *Tusind og eet Liv*. I juni 1926 skrev han: "Jeg er blevet klar over Religionens Virkelighed, og det fuldt retfærdige i Kommunismen som er den eneste Wirtschaftsordnung, som kan afløse alle Tidens Klasse og Kapitalistherredømme."²²¹ I et brev en måned senere opmuntrede Simonsen Nexø med hensyn til kommunismens muligheder. Nexø var meget skuffet over kommunisterne. "Mig har de ikke skuffet; snarere har jeg skuffet dem", skrev Simonsen²²². Efter hans mening var der ingen vej uden om kommunismen. I oktober 1926 kunne han så endelig sende Nexø den netop udkomne *Tusind og eet Liv*.

I bogen gennemgår han med stor åbenhed de forskellige stadier i sin udvikling, som han kalder illusioner: illusionen om geniet, om kommunismen, om katolicismen, om sig selv. Han ender med en bekendelse til en evangelisk kristendom. Afsnittet "Illusionen om Kommunismen" er en ret hårdhændet kritik af kommunismen, som den praktiseres:

"Det havde jeg nemlig erfaret gennem de halvtredje Aar, min Tilslutning til det kommunistiske Parti varede, at de kommunistiske Ideer efterhaanden som de skulde praktiseres, antog en ganske anden Skikkelse end naar de funkede som Sole og Stjerner i det uendelige Verdensrum. Det at være revolutionær betød kun at kæmpe for Proletariatets økonomiske Sejr og blindt følge Retningslinjerne fra Moskva. [...] Marxismen er sluttelig ingen aandelig Vej men udelukkende en materiel Revolution. Hvorledes kan ad den Vej Karaktererne omdannes?"

Det viste sig, at Kommunisterne, hvor de var naaet ud over Ungdommens naive Idealisme, i intet afveg fra det Bourgeoisi, som de vilde til Livs uden ved deres Bornerthed, Mangel paa Dannelse og deres store Appetit efter vulgære Nydelser. [...] Hvorledes Kommunismen ser ud, naar den sejrer, det ved vi saa temmeligt nu. Ulighed i det økonomiske, Ufrihed i det aandelige, og Ubroderlighed i Forholdet til de mindre heldigt stillede vil blive Frugten af Revolutionens Gennemførelse. Og alligevel vil Kommunismen sejre, den vil sejre overalt, og den vil gøre det af med tusinde Uretfærdigheder i dette Samfund, som selv er Skyld i sin Undergang. I Staten under Proletariatets Diktatur vil enhver Nød være fjernet, og al Usselhed i Karakteren, som Snobben for Rang og Rigdom, for Kirkefyrster, Finansfyrster og andre Fyrsteligheder nu fremkalder, vil forsvinde og daarlig krigerisk Patriotisme vil vige for fredelig Hjemstavnglæde. Men i dette Samfund, hvori Klassekamp vil være ukendt, vil Menneskene opdage, at de gennem Aartusender har stridt for en Illusion [...] Naar Vommen er mættet og Individualismen bliver standset i sin Vækst, vil Sjælen søge Døden af Mangel paa

Næring." (s. 78-80).

Nexøs kommentar til bogen var: "Hvad bliver næste Etape?" Det var et passende spørgsmål, for Simonsen fik først ro på sig hen mod slutningen af sit liv. Hans liv med Minna Brock i Burg Thann ved Nürnberg kom til en brat afslutning i slutningen af 1926, da han i landsbyen blev beskyldt for at have villet forføre en mand. De nærmest flygtede til Marseille. Men her gik det ikke bedre. Simonsen indledte et forhold til en ung mand, som udnyttede ham. Minna flyttede fra ham og de blev skilt. Igen havde han de voldsomste økonomiske problemer. Han forsøgte at komme tilbage til Danmark. Nexø skrev bl.a. en anbefaling for ham, så han kunne komme på finansloven, hvilket dog mislykkedes.

I 1929 kom han i kontakt med den såkaldt apostolske kirke under ledelse af den kendte skuespillerinde Anna Larsen Bjørner og hendes mand. I november 1930 vendte han tilbage til København for at blive evangelist i denne sekt. I et års tid var han aktiv i sekten og blev i slutningen af 1930 udsendt til sektens Sahara-mission i nærheden af Bône i Algeriet. Ifølge dagbogen afslørede han, at missionen er noget humbug, men opnåede ikke nogen tak og anerkendelse herfor fra København og lå og sultede på et hotel.

Desværre mangler en del af dagbogen for denne periode, men ifølge Laxness var formålet med missionen at udbrede kristendommen blandt hedninge i Saharas oaser. Menighedens opgave i København var at samle ind til missionsarbejdet, som ifølge Laxness lededes af en grevinde. Det viste sig imidlertid, at hverken station 1 eller 2 af missionen eksisterede. Simonsen blev af en konsul vist længere ind i Sahara, hvor han havde hørt rygter om nogle europæere. Efter en udmarvende rejse nåede Simonsen endelig frem til grevinden, som boede i et hus med en lille kirke sammen med en dansk-amerikansk prædikant og to tjenere. Simonsen bad om at måtte overvære en gudstjeneste i menigheden. Efter forskellige diskussioner blev han så næste dag indbudt til gudstjeneste og mødte her den samlede menighed: ud over de nævnte personer bestod den af 16 katte i bur!

Hvorom alting er: Simonsen kom tilbage til København og anklagede Sahara-missionen for at være ren svindel. Efter nogen tid kom det til et brud mellem ham og vækkelsesbevægelsen. Han prøvede at leve af at give sprogundervisning. Han forsøgte endda igen at gifte sig med en rig kvinde. Det nåede så vidt, at brylluppet blev planlagt; men det blev aflyst i sidste øjeblik.

Efter vækkelsesbevægelserne og svindelen koncentrerede Simonsen sig om at overleve. I 1933 besluttede han sig til at rejse til Grækenland i landflygtighed. Han bad Nexø hilse Barbusse (der deltog i den skandinaviske antifascistiske konference i København) og skrev: "Jeg er nu langt borte fra al Kristendom. Jeg var altid revolutionær. Nu er jeg som før omend ikke som erklæret Ateist, Kommunist."²²³ Nazismens sejr i Tyskland fik ham til endnu engang at reflektere over sit forhold til Georg Brandes: "Hvad jeg indigneredes over hos Brandes i 1912 er nu bleven en uretfærdig Dom i Tyskland over *alle* Jøder, som i Gemyt og Intelligens dog staar over os Germanere."²²⁴ Han indså, at hans bog om Brandes ville være vand på Hitlers mølle og sagde derfor nej til genoptryk.

Opholdet i Grækenland på øen Zagenthos (Zante) ved Korfu blev ikke nogen lykkelig tid. Der er ingen dagbog fra denne periode, men i senere dagbogsnotater taler Simonsen med bitterhed om en ven, som hindrede ham i at leve et "Eneboerliv helt helliget Betragtninger over Livets Mening". Samme ven udnyttede ham og fik ham arresteret. Den sidste detalje dokumenteres af et udateret avisudklip fra en græsk avis, som Simonsen har gemt i sit arkiv²²⁵. Heraf fremgår det, at Simonsen blev arresteret for at have bedraget sin forlovede Ida Christiansen for 150.000 drachmer plus alt sølvtøjet. Ifølge udklippet havde undersøgelsesdommeren i 8. afdeling (i Athen?) telegraferet arrestordren til Zagenthos,

hvorfra han blev ført til forhør. Ida Christiansen var en ret velhavende kvinde, som var forelsket i Simonsen og som i perioder understøttede ham. Hvordan han slap ud af den græske historie vides ikke. Men i efteråret 1934 vendte han tilbage til Danmark og slog sig ned i Låsby i Jylland. Han holdt foredrag om grækerne, Dostojevskij, Hamsun og Nietzsche, skrev artikler til *Tidens Stemme* og forelæste på Århus Universitet. En bog med titlen "Mellem Bajadser" var der ingen, der ville udgive.

En tid lang er han meget ulykkelig og dagbogen er fuld af overvejelser over hans karakter. I september 1934 betror han den f.eks.: "Jeg hader min egen sanselige Lyst og dog er det den som befrugter min Aand mit Velbefindende. Jeg er kun vel mellem Genier, altsaa døde, eller unge mandige Mænd. Og jeg forstaaer at Indre Mission og Nazisme er sadistiske Bevægelser derfor drages jeg af deres maskuline Repræsentanter helt seksuelt og føler mig bedre i Tyskland. Troen paa et Helvede er den rene Sadisme og jeg er Masokist". Politisk er han dog klart antinazist. I marts 1935 skrev han: "Jeg skammer mig i den Grad ved at læse i mine Dagbøger, at jeg synes mit liv er spildt for mig om jeg ikke ændrer mig, idetmindste saalangt jeg har selvkontrol og ikke bliver et Bytte for en Fortvivlelse som har Seksualitetens Utilfredsstillelse til Grund. Jeg har været en fjortenaarig hele mit Liv i illusoriske Drømme om Venskab og Samliv med en jeg elsker [...]".

I august 1935 kommer han til Ask Højskole, hvor han får lov at bo et stykke tid. I dagbogen kredser han bestandig omkring dette at kunne få en ven. "Hvor gærne vil jeg ikke elske. En verdensdel for en Ven som jeg er Nummer eet for og som følger mig, selvom det er asketisk Venskab". Her har han i dagbogen senere tilføjet: "og dette mit dybe Ønske opfyldtes i Ask Dec 35 ved Mødet med Julius". Det fremgår med stor tydelighed af dagbogen, at efter mødet med Spile fik livet en ny betydning for Simonsen. Kærligheden var mulig.

Julius Spile²²⁶ var 20 år og fodermester, da han i november 1935 kom på Ask Højskole. Her mødte han Konrad Simonsen, da han en aften viste lysbilleder fra Grækenland. De blev gode venner og det blev indledningen til det "asketiske Venskab", han tragtede efter. I perioder ernærede Spile Simonsen ved det periodevise arbejde, han havde som fodermester, arbejdsmand eller skovarbejder.

I 1936 flyttede Simonsen til København sammen med Spile, hvor de boede i et hus i en havekoloni ved Kalvebod strand. Efter et besøg hos Nexø i juni samme år skrev han: "Tak for iaftes. Maaske især da det er det sidste gode Samvær jeg havde med dig." Simonsen levede i stor nød. Han tjente 25-60 kr. om måneden ved at skrive. Han havde faet 300 kr. over finansloven til et helt år, men nu var han blank. Fire år før havde han modtaget socialhjælp, og det fandt han meget ydmygende. "Kan du hjælpe mig til et Legat eller et Arbejde? Jeg har ikke Mod til at berøve mig Livet. Naar jeg er 60 kan jeg nok faa Alderdomsunderstøttelse. Undskyld Brevet, som jeg har krympet mig ved at skrive."²²⁷ Han opretholdt livet ved at spise gratis hos en sætter i kolonien, der knapt havde til sig og sine. Hvad Nexø gjorde ved sagen, ved jeg ikke. Men det næste bevarede brev er underskrevet: "Konrad Simonsen, som ikke længere har noget at klage over." Han levede isoleret, men var efter eget udsagn lykkelig. I anledning af Nexøs erindringer skrev han til ham, at det var underligt, som han blev bedre med årene. De fleste digtere plejede at være færdige som kunstnere, når de blev fromme. Det gjaldt f.eks. Tolstoj. Og han betragtede Nexø som from.

I 1938 inviterede han Nexø og frue til kaffe og lidt vin i havehuset. På det tidspunkt var religiøsitet igen i tiltagende. Men nu var det parapsykologien, der trak. Allerede i 1936 havde han holdt forelæsninger i Århus om "Kosmisk Livsindstilling," og det blev hans nye og vistnok sidste fase. I et brev fra 1939 opsummerede Simonsen en række af sine synspunkter: "Jeg elsker *ikke* Sovjets Forsøg med *Vaaben* at drage frem; men jeg er overbevist om, at der hersker mere Frihed og Samhold i Kommunismen end i nogen kapitalistisk Stat, selvom Kommunismen foreløbig har paa sit Program Forbud mod "psykisk Forskning," *om ikke* Resultatet af denne Forskning viser sig at være at mediumistiske Kræfter ikke *eksisterer* i os." Han holdt 24 forelæsninger om parapsykologi for 3-400 tilhørere til "Forargelse for hele den materialistisk brandesianske Aandsretning og alle kirkelige Partier." Om kommunismen skrev han: "Du ved fra alle Kommuniste, at det enten er Fanatisme, eller Nød eller Begærlighed efter at indtage Bourgeoisiets Plads med dens materielle Nydelser som dikterer de *flestes* Indstilling til Kommunisme. Med dem har jeg intet at gøre, men vel med Kommunismens Idé, og vi ejer ingen bedre for det ydre Samfunds Organisation end den."²²⁸ På dette brev kender vi Nexøs svar i kopi²²⁹. Nexø lykønsker Simonsen til fødselsdagen, men iøvrigt er brevet mest en række overvejelser i forbindelse med den kamp, Nexø var ude i i anledning af den russisk-finske vinterkrig. Brevet synes klart at bekræfte, at venskabet mellem Nexø og Simonsen var gensidigt.

Simonsens forelæsninger ved Københavns Universitet om "De mediumistiske Kræfter i os" startede i oktober 1939 og blev en forrygende succes. Jacob Paludan skrev, at der var så mange mennesker, at der ikke ville have været "Plads til at udføre Aandedans". Han fortsatte sine forelæsninger i parapsykologi i 1940-41. Han blev interviewet i *Ekstrabladet* og indvarslede en åndelig revolution, som ville overflødiggøre kirken. "Det er *derfor*, Præsterne vender sig saa skarpt mod enhver Form for "Spiritisme"!" (15.10.40). I forlængelse heraf udsendte han i 1941 et lille skrift om *Spiritisme*. Heri annonceredes, at forelæsningerne ville blive genoptaget i februar 1942.

I 1941 flyttede han til Jonstrup sammen med Spile, hvor de købte et lille hus, hjulpet økonomisk af Ida Christiansen. Herfra sendte han i 1945 på Nexøs fødselsdag følgende telegram: "Til Lykke med din straalende Sejr som Digter og Kammerat gennem et langt Livs Kamp. Med kammeratlig Hilsen Konrad Simonsen."²³⁰ Få måneder senere døde Simonsen på et hvilehjem i Jonstrup knap 69 år gammel. Bortset fra vennen Niels Jensens nekrolog i *Dansk Politik* gik han ret ubemærket over i døden. I august 1946 besluttede en kreds af venner dog at rejse en sten på hans grav. Nexø, "en af Dr. Simonsen's ældste Venner", gav tyve kr. til stenen²³¹.

Politik og religion

Martin Andersen Nexø 1869-1954

Normalt holder vi os til, at arbejderbevægelsen og socialismen hviler på et materialistisk grundlag. Dermed plejer vi også - i det store og hele - at afgøre arbejderbevægelsens forhold til religionen. Bevægelsen selv gjorde religionen til en privatsag, dvs. den blandede sig ikke i om folk var troende kristne. Men, kunne man lidt provokerende spørge, hvad skete der med religiøsitet? Hvor gik den hen, da den gik ud?

Jeg skal straks åbne for en del af pointen: Utopien spillede rollen som brobygger. Og den var knyttet til et langt større religiøst kompleks i socialismen. Socialismen var imidlertid ikke selv nogen religion. Den tilbød ikke noget evigt liv, noget liv efter døden eller en ritualiseret liv i tro. Den var en dennesidig tro. For den krævede, at man troede. Selvom dens analyse af samfundet, historien og vejen til socialismen var en rationel analyse og kun prøvede at overbevise folk ved argumenter, så måtte man tro på de forestillinger om fremtiden, som den fremlagde.

Socialister måtte i hvert fald tro disse prognoser var rationelle. De måtte tro, at optimismen med hensyn til den grænseløse rigdomsophobning og den grænseløse beherskelse af naturen var realistiske prognoser. Det ved vi idag var tro, for fremskridtet kan ikke længere tænkes som grænseløs rigdomsvækst. Men religiøsitet?

For at få mere greb om dette ingenmandsland vil jeg dykke ned i Andersen Nexø, nærmere betegnet i *Pelle Erobreren*²³² og se lidt nærmere på den status religiøsitet har dér.

I anden bog fortæller Morten Pelle om de bøger, han læser, og det hedder om Pelle: "Maalet for hans Higen maatte ud i det overskydende, sin Gru hentede han nu fra det store mystiske *derude*, hvor Omridsene af det gaadefulde Gudsansigt ligger gemt" (s.312). Pelle *har* en religiøsitet, før han bliver socialist, en religiøsitet, som er knyttet til livets grundlæggende spørgsmål. Men hermed åbnes en strøm i bogen, som strømmer hele vejen igennem. Da Pelle møder socialismen og beslutter sig for at slutte sig til den - det er ved den slesvigske sten i Dyrehaven - da omtales tilslutningen som "Daabspagten", og det hedder, at han var glad for ikke at stå "udenfor lige som Hedningene" (s.466). Pelle opfatter socialismen som en videreudvikling af *Lykketroen*, som er slægternes nedarvede og erhvervede erfaring, den lykketro, som meget ligner den tyske filosof Ernst Blochs *Håbets princip*²³³ (s.474 + s.478). Og han kobler denne tanke til kristendommen, da han juleaften i Arken fortæller de andre, at Kristus var på jorden for at forberede tusindårsriget for de fattige. Kristendommen var i Pelles forståelse, som socialismen, en version af Lykketroen (s.542).

Morten, som Pelle har en løbende diskussion med i 3. og 4. bog, opfatter også utopien i religiøse termer. For ham er mennesket helligt (s.512) og revolutionen "Guds Røst" (s.578). Sidenhen i bog 4 giver Pelle Morten ret i, at mennesket er helligt (s.761). Og i den nyformulering af utopien, som finder sted i bog 4, hedder det, at mennesket er skabningens herre og arbejdet er skaber (s.867). Den humanistiske religiøsitet, som her kommer til udtryk beskrives også som "intet mindre end Godhedens Sejr" (s.883).

I sin tale ved Dynæs-Festen 1913 "Fattigper og Fremtiden"²³⁴ kom Nexø ind på problemet mere direkte: "Fattigper kommer ikke anstigende som den gudløseste af alle, tværtimod, ingen møder med bedre Vilje til at træde i Forhold til det gaadefulde i Tilværelsen end han [...] de, der skal leve og overtage Fremtiden, behøver den stærke Tro paa de gode Kræfter og det Positives Sejr. Og et frimodigt Forhold til til det ukendte behøver de, for der er det jo, Fremtiden hviler. Derfor har Fattigper paa sit Program - ikke at afskaffe Religionen, men at gøre den til en privatsag."

Nexøs vej fra sit sociale udgangspunkt til forfatteriet gik over højskolen og Grundtvig. Med *Pelle Erobreren* knyttede Nexø sig til arbejderbevægelsen. Hans opfattelse af historien og dens mening knyttes hermed til et område af samfundet, han hidtil ikke havde skænket mange tanker, nemlig politikken. Han blev medlem af Socialdemokratiet og knyttede sine forhåbninger hertil indtil han i efteråret 1918 meldte sig ind i Socialistisk Arbejderparti.

Den 9. november 1918 var revolutionen brudt ud i Tyskland. De danske revolutionære forstod det på den måde, at nu var revolutionen sat på dagsordenen også i Danmark. Den 13. november og de følgende dage kom det til omfattende sammenstød mellem politi og demonstranter på Grønttorvet i København. Det førte til en bølge af arrestationer indenfor den revolutionære bevægelse. Faktisk lykkedes det politiet i løbet af få dage at få alle dens ledere bag lå og slå. Heriblandt Marie Nielsen, redaktøren af SAPs blad *Klassekampen*²³⁵.

Den 18. november kunne man i *Social-Demokraten* læse niende afsnit af Nexøs rejsebrev fra det krigshærgede Tyskland. To dage efter kunne man i *Klassekampen* læse, at han havde sendt 100 kr. til de fængslede.

Nexø blev en flittig bidragyder til *Klassekampen* den følgende tid. Han talte ved flere møder og partiet udsendte to af hans bandbuller mod Socialdemokratiet som pjecer. På SAPs første og eneste kongres i januar 1919 blev han valgt ind i partiets hovedbestyrelse. Det var ellers ikke fordi han ikke vidste, hvad han skulle tage sig til. Han var travlt optaget af at skrive på *Ditte Menneskebarn*. På trods heraf tog han i marts måned på en landsturné for sit parti. Han holdt foredraget "Underklassens Idealer set paa Baggrund af den russiske Revolution".

Faktisk var foredraget blevet til før den russiske oktoberrevolution, idet det første gang blev holdt ved indvielsen af arbejderhøjskolen i Esbjerg i maj 1917²³⁶. Dengang hed det "Underklassens Ideer og Idealer". Efter et par tilrettelser var det blevet genbrugt ved arbejderfesten i Almindingen den 28. juli 1917. Nu blev det rettet til nok en gang og passet til til den aktuelle titel og situation. Men centralt står altså en række tanker om arbejdernes idealer, som uændret passerer fra hans socialdemokratiske periode med over i hans revolutionære.

"Er det ikke betegnende for den gamle Verdensorden, at *den største Opgave, Verdenshistorien* har at opvise, den at skabe menneskelige Kaar for alle, forvandle *Tilværelsen fra et Helvede til noget af et Lykkeland*, at den fik Lov at hvile, til FATTIGPER var stærk nok til at tage den op!", sådan ser Nexø på det i sit foredrag. Han ser socialismen som den første lære, der tager konsekvensen af, at vi lever i et samfund. For socialismen er

"Læren om Varetagelsen af alles Tarv". Godt nok drejer det sig om at fordele de materielle goder, "Men ogsaa den *aandelige Frihed* er i bedre Hænder hos Underklassen, ja varetages i Grunden kun der [...]", siger Nexø videre. Og han fortsætter: "Socialismens Stilling til *Religion og Nationalfølelse*, som for den er Hjærtets private Sager, dens Respekt for den enkeltes Tro og Overbevisning overhovedet, viser en Nænsomhed over for det individuelle, som er ny paa Jorden".

Her skal man høre efter! Nexø forviser ikke religionen til privatlivet, fordi han mener, den ikke har noget med socialisme at gøre. Nej, det er rigtigt, at religion er en hjertesag, og det viser socialismens respekt for den enkeltes tro, en nænsomhed overfor det *individuelle*, som er ny på jorden. Således er socialismen ikke kun en nyordning af det materielle, men en nyordning med henblik på, at enhver kan udfolde sin ejendommelighed, siger Nexø. Fra kollektiviteten går der en lige linje til en ny individualisme.

Da Nexø skal vise det nyes plads i historien, griber han som tidligere til et bibelsk billede: fattigper har været ude på en ørkenvandring. Men nu er det slut, nu - eller aldrig. Gennem historien har fattigper haft en *drøm*. Nu skal den realiseres. Derfor er proletariatets program simpelthen menneskehedens program. Mod slutningen af sin tale siger Nexø: "Man har - ogsaa indenfor vore egne Rækker - kaldt vor *Bevægelse materialistisk*. Men mon der er gaaet nogen Bevægelse over Jorden, der har haft saa *høje Idealer* som vor? Og mon nogen Bevægelse heller har talt saa mange *uegennyttige Ofre*, saa mange Frivillige?"

Hvad, Nexø her argumenterer for, er, at socialismen er en idé med et materialistisk udgangspunkt, men med en idealistisk målsætning. Han argumenterer endvidere for, at forholdet mellem idéen og dens udøvere er af religiøs natur.

Nexø argumenterer gang på gang imod, at socialismen og senere kommunismen skulle være en materialistisk bevægelse, eller som han siger en *mavebevægelse*. Tværtimod er det en bevægelse, som kæmper for en stor og smuk idé, nemlig det menneskeliges idé - og kæmper med opofrelse. Mod tanken om kommunismen som en mavens bevægelse sætter han tanken om *kommunistisk ånd!*²³⁷

Socialistisk Arbejderparti gik i opløsning i efteråret 1919. Nexø og Marie Nielsen fulgte ad ind i den syndikalistiske Fagoppositionens Sammenslutning. De var begge to aktive i sammenslutningen af denne syndikalistiske gruppe med det nye kommunistparti i 1921. Men efter en spaltning i 1922 kom de til at stå på hver sin fløj indtil genforeningen i 1923.

Nexø var partipolitiker den korte tid han sad i SAPs ledelse. Men også herefter spiller politik en vigtig rolle i hans liv. Selvom han forlader DKP omkring 1924 og først vender tilbage til partiet i 1937, spiller politik resten af livet den afgørende rolle i hans opfattelse af verden. Politik bliver den instans, der formidler mellem fortid, nutid og fremtid. Politik bliver også den instans, hvor hans historiesyn eller metafysik mødes med virkeligheden.

Nu kunne man jo tro, at Nexø var ene om at have en religiøs dimension i sin socialismeopfattelse. Men det er langt fra tilfældet. Der er masser af eksempler på bevidst og ubevidst religiøsitet knyttet til socialismen og dens utopiske dimension. Der synes imidlertid at være en tendens til, at religiøsiteten formuleres stærkest tidligt i bevægelsens historie og senere mest på venstrefløjen. Dermed synes denne tendens af følge styrken af den utopiske dimension i arbejderbevægelsen.

Lad mig f.eks. citere den erklæring, som stod at læse på forsiden af Venstresocialistisk Partis (det senere DKP) blads første nummer. På forsiden af *Arbejdet* nr. 1, den 29. november 1919 kunne man læse: "Arbejdet skal beherske Verden! Det skal være Livet for *alle*, Begyndelsen og Enden, ogsaa for dem, som kun kender det af Navn./ Det skal være Rytmen i Samfundets uroligt bankende Puls, Nerven i Verdens Hjerne, Drivkraften i

Udviklingens Hjul./ Derfor *elsker* vi Arbejdet, det legemshaarde, der kræver Sved og stærke Arme, og det aandsbaarne der fatter vor Tanke i Sølvtraade ind og former og frigør vort Sind./ Og derfor *tror* vi paa Arbejdet, Menneskets Gud, Samfundets Grundvold, Rigdom, Lykke og evige Liv!"

En mand som Christian Christensen, syndikalisternes leder, var helt enig i en sådan holdning, bortset fra at han næppe ville dyrke arbejdet så hæmningsløst. Han kunne f.eks. i forbindelse med en debat i ungkommunisternes blad *Fremad* i 1921 om Georg Brandes skrive: "Han har ikke alene forsøgt at tage Gud fra Menneskene, men han har forsøgt at frarøve Menneskene selve den religiøse Følelse. Og har han ikke magtet dette, saa har han forsøgt at forhaane og skænde den. Han har forsøgt at latterliggøre denne Følelse, hvor den sprang ud i hengiven opofrende Handling for Sagens, Idéens, Fællesskabets Skyld./ Og han har i Stedet søgt at paanøde Menneskene den kolde Reflektion, den kolde Fornufts kyniske Egoisme som bærende Livsmoral." (*Fremad* dec. 1921).

Som vi ser kredser Chr. Christensen om de samme forhold som Nexø: opofrelsen for en sag, idéens betydning osv. Det nye er, at han kalder dette religiøs følelse. Han uddyber det på samme tidspunkt i en anmeldelse af en digtsamling af en af DKPs digtere Georg Vittrup-Rinfeldt. Han skrev da om forfatternes opgave: "Vi trænger til at faa samlet vore adsplittede sjæle, vi trænger til at samle vore Sjæle i Tilbedelse af det store Under, som Tiden er ved at skabe: Fællesskabet, vi trænger i Sandhed til at krybe ud af denne fade Forelskelse af vore egne Hjerters Kvaler, dette elendige Navlestirreri og faa Syn for en samlende Guddom, der ene formaar at give det enkelte Menneskes Liv lødig Indhold i Kamp for en Sag, en løftende livsforskønnende Idé./ Det er ikke agitatoriske Fraser, vi forlanger af vore unge Digtere - Fraserevolutionære er der desværre nok af - men det er Sjælekampen paa Tidens samlende Baggrund, vi beder, nej, anraaber jer om!" (*Arbejderbladet* 16.12.21).

Også hos en kommunistisk forfatter som Bertel Budtz Müller træder religiøsiteten tydeligt frem. Han ser ikke mindst kunsten som forløser af religiøsiteten. Han kan f.eks. om teatret skrive: "Derfor skal teatret blive den nye kirke, det sted, hvor mennesket, det nye ædle menneske, skal fremstilles og dyrkes. Andagstfulde skal tilskuerne føle sig udløst for deres bedste og skønneste følelser, den menneskelige evigheds værdi, alt det i os, vi sammenfatter under begrebet det *religiøse*."²³⁸

I udarbejdelsen af forbindelsen mellem religiøsitet og politik spiller Nexø's forhold til Sovjet en vigtig rolle. Han besøgte første gang Sovjet, eller Rusland som det endnu hed dengang, i 1922. Da han kom hjem udsendte han bogen *Mod Dagningen* (Kbh. 1923).

Den havde undertitlen "Skildringer fra Rusland" og kom til at betyde meget for datidens kommunister. Men selvom den altså formidlede første hånds indtryk, giver Nexø udtryk for i forordet, at han egentlig ikke havde haft behov for at *se* Rusland, for han "vidste jo hvad der var løs - vidste det med en Viden som gik dybt under baade Rygter og Fænoméner, og ikke trængte til ydre Bekræftelse. Jeg hade set Proletaren afkaste sit Aag Aartier før det virkelig fandt Sted, og kendte ham godt nok til at vide hvordan han vilde forholde sig baade til det ene og det andet. [...] Proletaren er den samme Krystallisationslov underkastet Verden over, og vil - om han har frie Hænder - forme Tingene efter nøjagtig samme Linjer i Rusland og i Avstralien, i Vestevropa og Amerika." (s.7)

Hvad Nexø ville se i Sovjet, det vidste han allerede ad indre, intuitiv vej, det trængte ikke til ydre bekræftelse. Men dén fik han alligevel. Han *så* den russiske virkelighed med andre øjne: "Noget i mig kræver uvilkaarlig, at det ringeste Kræ skal arte sig anderledes her, at selve Lyset skal skinne paa en anden Maade. / Og lyset skinner virkelig paa en anden Maade, tyndt indtil videre - som under en partiel Solformørkelse - men paa alle!" (s.54). Og han finder, at russerne har en tro at bygge på, man "maa beskæmmet slaa Øjnene ned for Rus-

serens Tro! Uden Tro kan ikke engang et Aks frembringes, end sige Skove plantes for kommende Slægter: Bondens urokkelige Tro til Livets Love, til Spiring og Vækst" (s.56).

Hos Nexø betyder oplevelsen af Sovjet et krystalliseringspunkt for mange strømninger i hans sind og forfatterskab. For det første ser han her en bekræftelse på sin historieopfattelse, fattigper har løftet menneskehedens opgave. Sovjet er begyndelsen på Lykkeriget. For det andet er socialismen nu ikke længere kun en idé, men også en udfoldelse af et princip, som allerede eksisterede længe inden 1917. Dette princip lader sig kun forstå, hvis man, som Nexø siger, *læser fremad*, dvs. ser hvad det skal blive til. For det tredje giver Sovjetoplevelsen Nexøs religiøse sans et fast ankerpunkt. Tror man - og det bør man efter hans mening - på at socialismen er under udvikling, vil man også kunne *se*, at børnene er lykkeligere og at lyset skinner på alle. Tror man, kan man kort sagt bevæge sig over i den metaforiske forholden sig til selve *det væsentlige, til essensen*. Ved at forsvare Sovjet forsvarer man dette væsentlige. Men også, ses det tydeligt, sin egen tro.

Det er min tanke, at Nexø i og med sin Sovjetrejse i 1922 opbygger en politikforståelse, som forbinder en i forvejen fastlagt metafysisk opfattelse af *historiens gang* med en i forvejen fastlagt opfattelse af socialismen som *menneskehedens program* med en religiøsitet, som formentlig i det væsentlige går tilbage til højskoletiden.

Han udbygger dette kompleks gennem mange år og flere Sovjetrejser og flere sovjetbøger. Og det kommer til at spille en vigtig rolle i kommunismen.

Spørgsmålet er imidlertid om ikke perspektivet kan udvides til at gælde arbejderbevægelsen et godt stykke ind i dette århundrede. Spørgsmålet er, om ikke hullet efter vorherre var ligeså aktiv en figur som vorherre selv. Løsrivelsen fra jorden og bondesamfundet skulle slå religionen ihjel. Men religiøsiteten, hvad skete der med den?

Socialismen var som kristendommen en universalistisk bevægelse. Dens gennemslag skyldes naturligvis, at dens opgaver nøje svarede til arbejdernes problemer. Men at den fik denne udformning, bundet til en utopi er næppe uden betydning. Snart dages det brødre, det lysner i Øst! *Mod Dagningen* svarede Nexø med sin bog.

Man kunne opstille den hypotese, at den folkelige religiøsitet langt fra forsvinder som dug for solen, men transformeres til en dennesidig religiøsitet. At arbejderbevægelsen kanaliserer en kæmpe ideologisk kraft ind i sit eget kanalsystem. Det forklarer det mystiske med et så pludseligt brud med traditionens religion og den omfattende sækularisering i Danmark. Det overraskende er, at Nexø spillede en rolle heri.

II

I min bog om den danske kommunisme og de intellektuelle²³⁹ har jeg fremsat den tanke, at man for at forstå problemet, må operere med, at der i hjertet af kommunismen ligger en religiøs kerne. Det er ikke nogen ny og kættersk tanke inden for kommunismeforskningen. Faktisk skrev Alf Ahlberg for mange år siden en nu klassisk artikel, hvor han opfattede kommunismen som en slags 'parallelreligion' eller en 'religionssubstitut'²⁴⁰. Bent Jensen gentager denne artikel, når han taler om kommunismen som en 'erstatningsreligion'²⁴¹. Når det kommer til stykket går denne tanke helt tilbage til Friedrich Engels, som sammenlignede socialismen med den urkristne kirke²⁴².

Jeg bruger i min bog religiøsiteten til at rejse det spørgsmål, hvordan det kan være, at intellektuelle der helt og holdent opererer i en rationalistisk diskurs kan leve med, at der er et rum i deres tankeverden, som ikke er tilgængeligt for argumenter, for denne herskende rationalitet. Dette rum er et vigtigt rum. Det indeholder nemlig forestillingen om, hvad

socialisme og kommunisme er for noget.

For de gamle socialister (lad os sige før 1917) var dette rum jo *utopiens rum*. Og der er ikke noget underligt i, at utopien ikke er tilgængelig for en rationel diskussion. For den er jo en fantasi. Man kan diskutere dens *prognostiske værdi*, dvs. man kan diskutere om den faktisk hænger sammen med analysen af det eksisterende samfund på en overbevisende måde, altså om utopien er, hvad Ernst Bloch kalder *konkret*. Men et ikke-eksisterende samfund kan af gode grunde ikke gøres til gengæld for videnskabelig argumentation.

Etableringen af stalinismen, marxismen-leninismen eller kommunismen indebærer imidlertid to afgørende ændringer i disse forhold. For det første *eksisterer* utopien. Den har fået en adresse: den ligger i Sovjetunionen. For det andet knyttes konstruktionen af kommunismen til akcepten af denne faktiske eksistens. Utopien *er* realiseret. Herom kan der ikke diskuteres. Det er prøvestenen på enhver kommunist, hedder det i samtidig liturgi. Der oprettes omkring den eksisterende utopi en hellighed, som udelukker den enkle operation, at tage over og undersøge sagen i detaljer og derefter rejse diskussionen.

Diskussionen af, hvad socialisme er for noget, må jo siges at være selve livlinen mellem dagens aktuelle politiske kamp, via de strategiske hovedlinjer til det politiske mål. Denne diskussion blev med konstruktionen af kommunismen sat uden for parentes. Det at rejse diskussionen var i sig selv en anfægtelse af kommunismens grundlag og førte til eksklusion af bevægelsen. Og her taler jeg kun om forholdene i de ikke-socialistiske lande. For dem, som boede i Sovjet og senere i de andre socialistiske lande, var forholdene naturligvis helt anderledes. Både på den måde, at de levede i reservatet og på den måde, at i stedet for eksklusion måtte de regne med at befinde sig et sted på skalaen fra lejr til nakkeskud.

Jeg mener ikke, at de intellektuelle blev kommunister fordi de følte sig tiltrukket af dette forhold. Jeg tror snarere, at intellektuelle såvel som arbejdere blev kommunister primært ud fra en stillingtagen til deres samtids konkrete problemer. Kommunismen var ét bud på en løsning. Men den var så at sige en *pakkeløsning*. Man kunne ikke nøjes med dele af pakken. Kommunismen var i det store og hele en færdig konstruktion, som man måtte akceptere sammen med den politiske stillingtagen.

Helligørelsen af Sovjet var imidlertid kun ét aspekt af konstruktionen af kommunismen. Og det var et aspekt, som indgik i en langt mere omfattende transformation af den utopiske religiøsitet til et *religiøst system*. Til dette system hører gudeligørelsen af Lenin og Stalin, oprettelsen af en særlig liturgi og fremfor for alt: etableringen af en særlig ideologisk optik eller blindhed. I min bog dokumenterer jeg det ved en læsning af rejseberetninger af folk, som havde været i Sovjet. Heri finder man en slående blindhed overfor, hvad man ser her og nu og foran sig. Jeg ser ikke blindheden som et udtryk for, at de rejsende blev snydt af de sovjetiske venskabs-bureaukrater. Det gjorde de sikkert også. Men man kan ikke skjule virkeligheden helt. Og til den kommunistiske blindhed hørte evnen til at se socialismen blive til og bortcensurere alle de træk, som ikke passede, som levn fra fortiden.

Det religiøse system, som oprettes i og med konstruktionen af kommunismen, bygger på og transformerer en religiøsitet, som findes i alle utopiske bevægelser.

Hvis man ikke tror, der er en gud, eller en anden overhistorisk instans, som har ansvar for eller magt over historien, så må man starte med at overveje, hvilken psykisk realitet religiøsiteten har. For hvis ikke man tror, at det, som mennesker oplever ved at være religiøse, kommer fra en guddommelig instans, må det komme fra mennesket selv og dets relationer til andre mennesker.

Det religiøse er en oplevelsesdimension. Og det er en oplevelsesdimension, som ikke er forbeholdt de troende. Den religiøse oplevelse er i sin grundform oplevelsen af at 'gå ud

over sig selv'. Med lidt andre ord kunne man sige det samme med ordene, at det subjektive overskrides eller ligefrem ophæves.

Denne ophævelse eller overskridelse antager formentlig mange former. Fra fornemmelsen af at tilhøre Gud, altså være sikker på, at man som individ er en del af noget større. Videre til oplevelsen af, at bønner som meditation har en mening, som netop er overskridelse. Til visheden af at man er styret af en magt, som ligger uden for én. Ja, endnu videre til den mystiske oplevelse eller ekstasen.

Robert Pirsig, som skrev den gamle kulturbog *Zen og kunsten at vedligeholde en motorcykel* har i sin nye bog *Lila* rejst spørgsmålet: hvad er sindssyge filosofisk set. Måske skulle jeg tilføje, at han rejser spørgsmålet ud fra sin egen erfaring med at være spærret inde på en psykiatrisk afdeling som sindssyg. Han definerer sindssyge som 'en religion for én person'. Hvis sindssygen breder sig til mange personer, siger han, så bliver det netop en religion. Hans ærinde er ikke at kritisere religion ved hjælp af sindssyge, men at pege på, at den erfaring, de sindssyge gør sig, ikke er noget unikt, men noget som de fleste ikke-sindssyge kan opleve.

Den franske filosof Georges Bataille har nærmet sig det samme problem, men fra en anden vinkel²⁴³. Han er en slags fænomenolog, som arbejder i den surrealistiske tradition. Han siger det på den måde, at ethvert menneske er en diskontinuitet. Dvs. et oplevelsesmæssigt hele, som er helt adskilt fra andre mennesker og deres oplevelser. Vores psyke og oplevelsesberedskaber kan kommunikere, men de er adskilte, diskontinuerede. Han mener imidlertid, at der findes oplevelser af, at 'komme i kontinuitet med væren', som han kalder det. Oplevelser, hvor diskontinuiteten momentvis ophæves og fornemmes som forsvinden, sammensmelten eller 'gåen op i'.

Han ser netop den religiøse oplevelse som en sådan kontinuitetsoplevelse, og andre steder peger han på meditation som en anden type overskridelse. Mest fundamentalt peger han imidlertid på orgasmen som en sådan overskridende oplevelse. Han mener den er så fundamental, at han ligefrem taler om den guddommelige eros. Pointen er her, at religiøsitet er erotisk, og at kærligheden til gud altså skal forstås bogstaveligt.

Jeg kan måske sammenfatte disse betragtninger derhen, at den religiøse oplevelse ikke udspringer fra en guddom, men er en oplevelse, som også ikke-religiøse kender. Dens grundform er overskridelsen af subjektet.

Det er min påstand, at denne overskridelse ikke kun er almindeligt kendt som en seksuel erfaring, men at den findes udfoldet i bevægelser, som er knyttet til en utopi. Og jeg understreger, at jeg ikke mener det som en kritik, men som en fænomenologisk erkendelse.

Der er masser af eksempler på en parallellisering mellem socialismen som doktrin og bevægelse og en kirke. Denne parallellisme hviler imidlertid på den helt og holdent dennesidige religiøsitet, som er knyttet til utopien. Den socialistiske utopi lover ikke et lykkeligt liv efter døden, men efter fødslen. Der er imidlertid stor forskel på at tro på en utopi som fantasi og en 'utopi som realitet'. Kommunisterne skulle tro på at Sovjet *var* socialisme, ja de skulle kunne *se* det når de var der, selvom det ikke passede.

Man kan naturligvis diskutere, hvad religion egentlig er. Og religionshistorikere er meget forsigtige med udtømmende definitioner, da de sjældent omfatter alle de fænomener, som vi forstår som religioner. Men lad mig fremhæve de træk, som jeg har lagt vægt på.

Det første træk er *troen*. Tro som modsætning til rationalitet. Tro er imidlertid et træk, som også findes i videnskaben i visse faser af dens proces. Man må kunne tro for at ville eftervise en hypotese. Socialister må også kunne tro, at utopien kan realiseres. Men i kommunismens historie går troen ind i en ny fase. For her skal du tro på, at utopien er realiseret. Og du skal udvikle immunitet overfor angreb på denne grundlæggende trosforestilling. Den skal således kunne bekræftes af alt, hvad du ser, når du er på besøg i Utopia.

Det andet element er *religiøs oplevelse*. Det anser jeg for et psykisk potentiale, som alle mennesker har. I sin grundform er det simpelthen subjektets overskridelse. Den findes ikke mindst i bevægelser, hvor ideologien bygger på overindividuelle begreber. Hvor du kan have fornemmelsen af at tilhøre noget, som er større end dig selv. At befri selve menneskeheden ligger i marxismens utopi. Denne idé overtager Lenin fra marxismens arsenal.

Det tredje element er *hellighed*. Den rumænske religionshistoriker Mircea Eliade²⁴⁴ gør det simpelthen til det centrale. Hellighed vedrører urørlighed. For kommunismen konstrueres Sovjet som det realiserede Utopia som helligt. Det er helligt i den forstand, at det ikke kan berøres af argumentation.

Men udover at udvikle religiøsiteten, som ligger i den socialistiske tradition videre end andre dele af traditionen, så konstrueres kommunismen altså også i sine *ritualer* som en egentlig religion. Enhver, som har stået foran Lenins mausoleum på Den Røde Plads kender dens topik: øverst rangerer Guden Lenin. Tidligere var Stalin, hans profet, også placeret helt ude på pladsen. Men nu ligger han med halvguderne i anden række. Her har vi partilederne. Oppe ved Kreml-muren har vi så englens Clara Zetkin, John Reed og andre.

Men også i udviklingen af Trotskij som et satanbillede fulgtes denne udvikling op. Og måske i virkeligheden mest udpræget. I udviklingen af den liturgi, som fra slutningen af trediverne i stigende grad gjorde profeten til en selvstændig gud. Da han fyldte 70 i 1949 projicerede Berija Stalins portræt op på skyerne over Kreml, så de forsamlede på pladsen kunne se Gammelfar kigge ned på dem fra det høje. Fuldstændig som, hvis de var i en ortodoks kirke. Her finder man nemlig indeni hver eneste løgkuppel Jesus, som kigger lige ned på dig.

III

For Nexø var der intet underligt i at forbinde socialisme og religiøsitet. Men for den senere kommunisme var det en skjult indsigt. Betonningen af det ateistiske og rationelle i kommunismen har gjort religiøsitet fremmed og uafslæselig.

Mange gamle kommunister har reageret meget negativt på de kapitler i min bog, hvor jeg behandlede den kommunistiske religiøsitet. Men også på det nye venstre har der været modstand. Men faktisk har forskellige dele af det nye venstre genoplivet religiøsiteten i deres forhold til Cuba, Kina, Nordkorea eller Albanien. Benito Scocozza den mangeårige

leder af de danske maoister var således meget negativ i sin holdning til spørgsmålet i sin anmeldelse af min bog. Han mente, at historien gik ud, hvor religiøsitet gik ind²⁴⁵. Han ville godt indrømme, at der havde været "religiøse elementer" i Stalin-tiden, i Maos Kina, i Castros Cuba "for slet ikke at tale om Kim Il Sung's Korea". Men tilsyneladende fandtes disse elementer kun i de pågældende lande og ikke i de bevægelser, der støttede dem.

Netop maoisternes forhold til Kina er vel i nyere tid et af de bedste eksempler på, at religiøsitet producerer blindhed. Rejseberetningerne fra Kina i 70'erne ligner i dén henseende 30'ernes rejseberetninger fra Sovjet. Og at denne religiøsitet kunne slå an blandt nutidens sækulariserede unge viser lidt om potentialet i den politisk forbundne religiøsitet.

Den revolutionære husmandsdigter
Anders Christensen 1884-1967

I oktober 1919 udkom på Nyt nordisk Forlag en lille tynd digtsamling med titlen *Ved Bålet*. Den var skrevet af Anders Christensen, som til daglig var husmand ved Store Restrup. Og den vakte en vis opsigt i den revolutionære bevægelse. Det var ikke kun fordi han brugte bolle-å i stedet for dobbelt-a. Der var ingen tvivl: manden var også digter.

Anders Christensen blev født den 17. maj 1884 i Vendsyssel. Han voksede op hos sine bedsteforældre. Da han havde engelsk syge blev han skånet i det daglige arbejde, og kunne så meget desto mere kaste sig over de bøger, han kunne skaffe sig. I 1904-05 var han på Ollerup Højskole og 1907-08 på Kærehave Husmandsskole. Derefter var han et årstid karl på Johan Skjoldborgs gård på Dynæs. Opholdet her fik stor betydning for den unge og videbegærlige karl. Her mødte han bl.a. Martin Andersen Nexø og Chr. Christensen. Sidstnævnte er især kendt som forfatteren til *En rabarberdreng vokser op*, men var også grundlæggeren og lederen af den syndikalistiske bevægelse i Danmark.

Chr. Christensen fortæller om Anders Christensen i Dynæs-tiden:

"Han var dengang en ganske ung Mand, men var allerede da fortrolig baade med Karl Marx' og Henry Georges Lærer. Derimod savnede han Kendskab til Syndikalismen og Anarkismen, og jeg fik ikke Fred. I en hel uge maatte jeg holde for med Krapotkins kommunistiske Anarkisme, Max Stirners individualistiske Anarkisme og Bakunins anarkistiske Syndikalisme saavel som Pellotiers og igen disse Lærers stilling til Landarbejderne og jordspørgsmaalet.

Det var dog Pokker til Bondekarl, tænkte jeg. Han var utrættelig i sin brændende Videbegærlighed. Han erklærede til Slut: "Disse Idéer skal ud af jeres Diskussionsklubber i Byerne, de skal ud at trampe i Pløjejorden, saa alle Spidsfindighederne slides af dem, at de kan blive daglig Kost og Kraft for vi Udmarksfolk ud over Verden. De nationale Riskoste skal rykkes op med Røde og Markskellene skal sløjfes, at Folkenes Vinduer aabnes paa vid Gab for Fællesskabet, dets Arbejde, Tanker og Moral" (*Solidaritet* 23.5.1920).

Denne usædvanlige bondekarl mente det alvorligt med fællesskab. Han rejste til Holland, dvs., han cyklede derned og slog sig ned der, hvor han nogle år var med i en landbrugskoloni efter Robert Owens mønster. Chr. Christensen fortæller herom: "Efter et Par Aar blev han dog træt, ikke fordi Fællesarbejdet skuffede ham, men fordi Kvinderne, medens Mændene, var paa Arbejde, ragede uklare, og paa den Maade skabte Ufred blandt Mændene, og saaledes skadede Arbejdet. Han drog hjem med den Erfaring rigere, at man skal ikke skabe Fælleshjem, men nøjes med Fællesarbejde, medens Hjemmet fremdeles maa blive Personlighedens eller Individualitetens suveræne Herskersæde".

I 1914 slog Anders Christensen sig ned som husmand på det nyudstykkede gods St. Restrup ved Nibe. Der, hvor der siden kom til at ligge en husmandsskole. Og siden sammesteds en rød højskole. Og her dyrkede han sin jord til han døde. Her giftede han sig i en sen alder, og her fik han familie. Det blev et fattigt og arbejdsomt liv. Mange penge kunne der ikke lægges til side. Men den russiske revolution i 1917 fik ham alligevel til at tage hul på de små sparepenge. Det fortæller forfatteren Knuth Becker om:

"Da Revolutionen ovre i Zarens store Rige brød ud og Baalets Flammeskær over hele Himlen i Øst, i Solopgangshjørnet, lyste for nogle skrækkende, for andre nedslaaende eller opmuntrende, helt herover i Vest, hvor Solen hver Aften gaar i Hav, faldt Skæret henover

Anders' kobberbrune, vindhærgede og sammenbidte Karleansigt.

De hvide sendte Hære over, hvad de nu havde at kunne undvære fra "Hjemmeslagtingerne" paa Fronterne i Europa. Anders sendte en god dansk Fabriksplov, som han købte og betalte af sine egne smaa Penge og skikkede derover. "Værsgo, fra Anders paa Restrup Mark til Lenin og Rusland."

Her under den første verdenskrig begyndte Anders Christensen at skrive digte i den tid han fik tilovers. Han begyndte ogsaa at offentliggøre dem i Chr. Christensens og syndikalisternes blad *Solidaritet*.

I september 1917 sendte han en stak til Johan Skjoldborg og bad om hans uforbeholdne mening om dem. Skjoldborgs breve er ikke bevarede, men af Anders Christensens svarbrev fremgår, at Skjoldborg syntes om dem, selv om han havde nogen tekniske indvendinger. Der går imidlertid to år inden samlingen var klar til at udkomme. Det var svært at finde et forlag og Anders Christensen tvivlede tit på digtenes lødighed. "Her beder jeg dig, mester, være skånselsløs og stryge grumt alt, hvad der er sneget sig med af hundede", skriver han til Skjoldborg i januar 1919²⁴⁶. Men Skjoldborg holdt fast, digtene skulle ud, og han fandt forlaget og lovede at skrive et forord. Blot ber Anders Christensen om at få sin 'svenske' retskrivning bibeholdt. Han brugte små bogstaver i navneordene og gennemført bolle-å. I oktober 1919 kunne han så skrive til Skjoldborg, at bogen var kommet. Den var pæn og det var udtalelserne ligeledes.

I sit forord skrev Skjoldborg bl.a.: "Det er mig en stille Fryd at henlede Opmærksomheden på denne Digter-Bonde, for her er da en virkelig Bonde, der kan digte. Der rører sig en kraftig Personlighed i mange af disse Vers, der til tider gnistrer af virkelig Diamant og ofte lynet af en ikke almindelig Heftighed."

Samlingens titeldigt "Bålet" var en allegorisk beskrivelse af historiens slidere, som var segnet, om ikke de havde set "det gudetændte ørkenbål":

I ørknen hist, på bakken her
et bål vort tvivlerøje sér.
Og én, som drog sin ørkenlod
af bålet ild fik oprudsmod.

Og sliderhænder strækkes frem
mod bålet flammekranste bræm
og pander sænket før i frygt
tør løfte sig mod lyset trygt.

Thi kranser ungdom bakkens bål
at hærde hedt vor digtnings stål
til flammebålet stærk og glad
erobringstogt mod lykkens stad.

Med bålet som symbol på utopien er anslået et typisk træk ved Anders Christensens digtning, det metaforisk-symbolske. Symbolikken henter han som oftest ud af jordbruget og dets arbejde.

I digtet "Kain" omdigter han den bibelske myte, således at han er Kains arvtager:

Jeg er af Kains onde slægt,
har følt hans hævnerhertes slag
og kendt hans skæbnes verdensvægt

så mangelangstfyldt nat og dag.

Pointen er, at Abel fik alt, og Gud var ligeglad med Kains arbejde. Digtet slutter:

Men, Kain: I slægtens retfærdsrøst
det ulmeraf din hævneglød,
og over årets tidselhøst
står oprørsfanen, blodigrød

Man mærker i Anders Christensens digte et enormt stofpres; at han har så meget på hjerte, at det har svært ved at finde vej til papiret. Samtidig betoner han mere end sine samtidige blandt arbejderdigterne det subjektive i det fælles, således at det subjektive ikke ender op i kærlighedsdigte og det fælles i kampdigte, som vi ser det hos mange af arbejderdigterne.

Chr. Christensen var ovenud glad for *Ved Bålet*. Litterære anmeldelser var sjældne i *Solidaritet*, men her kom en hel kronik. Han roste mange af digtene, men kritiserede tendensen til at glorificere hadet: "Er det anmassende at nævne, at der er andre Følelser i vor Klasse, som har langt større æggende Kraft i sig til Rejsning mod Undertrykket end Hadets: thi Hadet mod det som er, det er i sig selv blindt, naar det ikke parres med Kærligheden til det, vi vil!" (*Solidaritet* 23.5.1920). Både i kommunisternes blad *Arbejdet* og i ungkommunisternes blad *Fremad* blev bogen modtaget meget positivt.

Man må gå ud fra, at hans korn har sat flere fold end hans pen. Op gennem tyverne dukker nu og da et digt op i den revolutionære presse. Og nu og da en artikel om husmandens kår. Men der var langt imellem dem. Og der skulle gå, 11 år inden den næste digtsamling så dagens lys.

I DKPs blad *Arbejderbladet* kritiserede han i et par artikler i 1924 selve husmandsprojektet med udgangspunkt i sine erfaringer fra St. Restrup. Den udlagte kapital i form af huse, redskaber og trækdyr, som skulle forrentes, var så stor, at det relative udbytte af jorden faldt i forhold til dengang St. Restrup var en herregård. I stedet skulle man have drevet godset i fællesskab blandt de 50 familjer, der nu havde hvert sit sted. På den måde havde man kunnet unddrage sig kapitalens tyranni meget bedre (*Arbejderbladet* 19. og 26.9.1924).

Et par år senere var han inde på de samme problemer i et par artikler i tidsskriftet *Clarté*. Her så han husmandsbrugets indførelse som en social sikkerhedsventil mod de spændinger i bondesamfundet som det store fattige lag af daglejere udgjorde. Samtidig var husmandsbruget en forøget udbytning af landbruget gennem prioritetsanbringelsen i de mange nye ejendomme. Lidt optimistisk forudsagde han, at husmændene ville blive kommunister, fordi kommunismen "yder hans kald som jorddyrker bedre beskyttelse end det system, der har frembragt ham, men som ikke længere formår - eller er interesseret i at holde ham oppe" (*Clarté* 2/1926). Da han i 1937 blev interviewet om husmandsbruget af Aage Pallesen, sagde han kort og godt: "Husmandsbruget er en antikveret form for Landbrug. En Meningsløshed i et teknisk fremskredent Samfund." (*Arbejderbladet* 8.10.1937)

I 1930 udkom Anders Christensens anden digtsamling. *Troldkirken* hed den. Den lignede meget den første, men var teknisk nok mere færdig. Den handlede som den første en del om det at være bonde, som f.eks. i digtet "Plovmand":

Vi er plovmand, en fattig, enfoldig slægt,
vi er jordbundne tankers træl,
og der klæber et ler med sin dødsensvægt

ved vort sind og vor støvlehæl.

Digtene rummer en bunden lidenskabelighed, som ryster leret af træskoene. Og denne gang var der flere, der opdagede det. Harald Bergstedt var meget begejstret i *Social-Demokraten* og lavede også et fælles interview med Erling Kristensen, Knuth Becker og Anders Christensen (21.6.1931). Og da Julius Bomholt i 1933 udsendte sin bog *Moderne Skribenter*, skrev han om Anders Christensen: "*Ved Bålet* indeholder nogle af de stærkeste digte, der er skrevet på dansk."

På sit husmandssted gik han og sled; husmændene blev ikke kommunister. Derimod blev de indhentet af industrialiseringen og flyttede ind til byerne som arbejdere. Men Anders Christensen blev. I 1959 fik han besøg af Hans Kirk, der ville interviewe ham til *Land og Folk*: "Så kommer han, den gamle, der ikke blot er en dygtig husmand, men en fin og ædel lyriker, om hvem der kun kan indvendes, at han digter alt for lidt." (15.11.1959)

Men faktisk blev de sidste otte år af Anders Christensens liv de litterært mest produktive. Samme år, 1959, kom den tredje digtsamling *Brød i Ørknen*., som vidnede om, at den gamle mand stadig kunne digte, selv om digtenes form og tone nu virkede helt fremmed blandt modernismens lyrikere:

Trækfuglekiler kløver skyens fråde,
i deres sus går alt det skabtes gåde.
Vildgæs! Huad gav jer denne sang i blodet?
Længslen og modet.

I 1962 kom erindringsbogen *En mand og hans næste*, en prosabog på hele 229 sider, mere end hele det øvrige forfatterskab tilsammen. Det er en utrolig bog, meget ulig andre erindringsbøger. Den handler ikke blot om hans liv, men væsentligst i essay-form eller novelleform om små centrale oplevelser med mennesker, dyr og natur. Broby Johansen var helt oppe på mærkerne i sin anmeldelse i *Information*. Især var han begejstret for sproget. "Både den hårde kuling fra vest - *Hemingway* og alt det der - og den blide brise fra sydøst - *Rainer Maria Rilke* - spores i tonefaldet; det var jo ikke jysk hvis ikke blæsten hviskede, tudede eller brølte bag hvert ord..." (18.10.1962). Og Jacob Paludan i *Politiken* var også begejstret. I et interview i *Politiken* sagde Anders Christensen, at kunne han skrue tiden tredive, fyre år tilbage, ville han være husmand igen. Det strenge kropslige arbejde var det reelleste (21.10.1963).

På baggrund af succesen med erindringsbogen udsendte Buscks forlag i 1963 et udvalg af digte fra alle 3 samlinger med samme titel som den sidste, *Brød i Ørknen*, og samme år udsendte museumsdirektør Peter Riismøller (ham med *Sultegrænsen*) bogen *Bondens Eje*, hvor Anders Christensen beskrev bondens liv, dyr og redskaber som han huskede det fra før industrialiseringen.

I 1966, året før sin død, udsendte han sin sidste bog, es-saysamlingen *Træet*, som samlede hans refleksioner over bondelivet. I essayet "Frihed" kom han ind på bondens liv nu:

"Der er ingen plads for følelser i det industrielle landbrug. Man græder ikke, ler ikke, man griner og harker, skærer tænder i olien, støvet og larmen. Det var bonden, der gik sammen med hesten. Han var fuld af fejl og fulhed. Jeg vil ikke sige laster just, men med nedvurderende, ufremkommelige, tvære karaktertræk. Gud hvor har jeg dog rakkert ham ned gennem årene. Jeg kender typen, for jeg er selv en bonde og en bondes søn.

Men ikke et ondt ord mere. Jeg ønsker mig aldrig et andet ophav."

Den sidste litterære opblomstring til trods: Anders Christensen blev glemt. Ikke engang 70ernes arbejderlitteraturbegejstring kunne støve ham op. Ikke engang den nye store littera-

turhistorie fik øje på ham. Måske hang der alligevel for meget ler ved.

Blod og revolution, billeder og modernisme
Rudolf Broby Johansen (1900-1987)

Den 9. august 1987 døde Rudolf Kristian Albert Broby Johansen. I november samme år ville han være blevet 87. Jævn gammel med århundredet forberedte han os på at gå ind i dets sidste årti.

Broby ejede en stor del af sit liv evnen til at forurolige og forarge. En stor del af sit liv var han en oprører. Hans nekrologskrivere gav ham alligevel et forsmædeligt eftermæle. De formelig kvalte ham i lovord og savlende begejstring. Godt han er død, ellers ville han være gået i sin grav over sådan et eftermæle.

Broby inkarnerede den sjældne undtagelse, hvor et utal af positive omstændigheder bringer en af de underste i samfundet helt frem til studentereksamen. Brobys forældre var fattige, og tidligt blev hans far tilmed alvorligt syg. Han ernærede sig ved at lave husgeråd af blik. Broby måtte gå rundt hos gårdmændene og spille violin for at hjælpe på indtjeningen. I 1911 kom Broby i realskolen på lærerens initiativ. Da faren døde, tog moren plads på en gård i nærheden af Haslev, og familien måtte flytte fra Fyn til Sjælland. Her havde Indre Mission sit gymnasium, og Broby fik friplads for at bringe det samlede gennemsnit derop, hvor gymnasiet ikke mistede sin eksamensret. Sådan gik i hvert fald rygterne.

I andenudgaven af *Imprimatur* skrev Broby: "Digte havde jeg skrevet fra jeg gik i Landsbyskolen i Lunde. De første, jeg fik trykt, var i skolebladet i Haslev: *Sunt qui dicant*."²⁴⁷

Broby har i samme udgave (2.) af *Imprimatur* optrykt nogle af digtene fra *Sunt qui dicant*, og især digtet "Møde i missionshuset" står med sikker hånd og fin sprogtone. Formmæssigt og tematisk er digtet præget af modernismen.

I foråret 1919 sendte han et brev til Georg Brandes og bad om hans dom over digtene, som han medsendte. De udgjorde ifølge brevet prøver på et halvt hundrede. "Skal mine Drømme dræbes, da ønsker jeg kun Falken - den, der som Lynet - må knuse dem, hellere end Spurvvene skulde hakke dem sønder".

De digte han sendte Brandes var mere traditionelle i stilen end de, der blev trykt i skolebladet. Det er mest kærlighedsdigte. De gør ikke det store indtryk, omend sproget også her har en egen intensitet²⁴⁸.

Broby forestillede sig, at han skulle være digter. Hans debut blev et lille stykke fiktionsprosa - vistnok det eneste han nogensinde har offentliggjort. Det blev trykt i det kulturelle tidsskrift *Klinte* i 1920 og hed "Agraf. Et Fragment". Det er en lidt mystisk historie om et stævnemøde skrevet i et farvemættet sprog.

Udover sin litterære debut tog Broby i 1920 et andet initiativ med vidtrækkende konsekvenser. Sammen med Aage Jensen, Kai Moltke og flere andre startede han Kommunistisk Studenterfraktion. Det skete i efteråret, og i februar 1921 kunne partiavisen *Arbejdet* meddele, at fraktionen havde Rud. Broby som formand og var tilsluttet partiet. Broby var som fraktionsformand delegeret til partikongressen i april 1921. Det skulle blive til et stormende forhold mellem de to, Broby og partiet. Medlemskabet varede kort. Men han kom tilbage til sin ungdoms kærlighed, da han var blevet gammel.

Brobys første politiske artikel blev i øvrigt trykt i *Arbejdet* den 29. marts 1921 under pseudonymet Rudolf Broberg. Det var en artikel, der gjorde op med skolesystemet og tegnede omridset af en ny pædagogisk holdning, som i mangt ligner, hvad der siden blev realiseret med skolereformerne efter 2. verdenskrig.

Kommunistisk Studenterfraktion gik ind i Studentersamfundet, da dette blev genoprettet i 1921. Men i utilfredshed med tilknytningen til Det radikale Venstre brød gruppen og dens sympatisører i september 1922 ud og dannede Det Ny StudenterSamfund (DNSS). Det

blev et dynamisk centrum for en alliance mellem avantgardekunst og radikal politisk tankegang. Broby og den 4 år ældre Harald Landt Momberg havde i Berlin fået kontakt til gruppen omkring Herwarth Walden og tidsskriftet *Der Sturm*. Walden trykte faktisk digte af både Broby og Momberg på dansk i *Der Sturm*. Den avantgarde de her knyttede an til var især den tyske ekspressionisme. Og den var ugleset på parnasset i København. Bortset fra Storm P. orienterede man sig blandt modernisterne herhjemme i retning af Frankrig og kubismen. Den modernisme, som Otto Gelsted og PH var bannerførere for, var klart francofil, helt indtil Bauhaus væltede kortspillet. Udover den tyske ekspressionisme spillede også den russiske modernisme (især konstruktivismen, men også Malevičs suprematisme) en stor rolle for Momberg og Broby.

På DNSSSs forlag udsendes de første egentligt modernistiske digtsamlinger herhjemme, nemlig Brobys *Blod* og Mombergs *Parole*. *Blod* var Brobys forsøg på at komme overens med det sammenbrud hans værdisystem hjemmefra havde oplevet i sammenstødet med den moderne verden.

Ekskurs om *Blod*

I førsteudgaven af *Imprimatur* skriver Broby: "I forsommeren 1922 boede jeg nogle måneder i Tyskland. Alt, hvad jeg havde levet på fra barneårene i den fynske landsby og skoletiden på Indre Missions kostskole i Haslev, raslede sammen i mødet med inflationstidens Berlin. "Blod" var et forsøg på at se vor nutids virkelighed i øjnene, et de profundis: det animalske, biologiske menneske mellem maskin- og reklamecivilisationens tandhjul [...]"²⁴⁹. Der er næppe nogen tvivl om, at Berlin i tyverne var kapitalismens hovedsæde i den forstand, at modsætningerne her udvikledes voldsomt. Elias Canetti giver i andet bind af sine erindringer, *Faklen i øret*, en malende beskrivelse af i hvilken grad Wien var provins i forhold til Berlin. Og i Erich Kästners roman fra 1931, *Fabian* (dansk 1959), formidles et utroligt sanseligt billede af weimartidens Berlin. En heksekedel af normer i opløsning på grund af kapitalismens hæmningsløse bemægtigelse af enhver afkrog af samfundet. Og samtidig et produktivt miljø for avantgarden. Den tyske ekspressionisme antyder i modsætning til den franske kubisme også, hvad der er på færde: kubismen var i sin renhed en modernistisk *harmoni*.

Kubismen koncentrerede sig om grundstrukturen i billedet, linjen og farven. Motivet var langt hen underordnet. Den tyske ekspressionisme emmede af voldsomme følelser, seksualitet misdannet af undertrykkelse, religiøsitet og oprør spillede en afgjort væsentlig rolle.

I lyriken, som Broby stiftede bekendtskab med i Berlin eller kendte på forhånd er August Stramm og tilsvarende tyske digtere vigtige. Men de russiske futurister omkring Majakovskij må han afgjort have læst i oversættelse. Fra begge kilder kan han have set den nedkortede syntaks anvendt som et middel til at presse sproget til nye udtryk. Det næsten telegramagtige passede bedre til den nye tidsfølelse og kunne grundlægge en ny poetisk rytme uafhængig af den klassiske metriks versfødder, der havde fået hård hud.

Hvad angår det motiviske var Broby afgjort også påvirket af den tyske modernisme. Interessen for det geometriske i opfattelsen og ikke mindst den bevidste tilintetgørelse af tabuer var fællesgods. For Broby var det dog ikke nogen blot og bar motivisk interesse i greuel-fænomener. Tabuoverskridelsen tillod ham at vise den vrede, digtene blev skrevet på, at vise den usamtidighed han må have oplevet mellem sin opvækst(-idyl) og Berlin(-inferno).

Når kapitalen i sin ulvehunger efter merværdi nedbrød enhver grænse, der optrådte som en hindring, faldt enhver begrundelse for det moralske status quo. Intimiseringen af seksualiteten, som havde stået på den borgerlige opdragelses dagsorden siden borgerskabet kom til magten, måtte falde for avantgardens *modbevægelse* mod kapitalens underlægning.

Underlægning og grænsesprængning måtte modgås med fritlægning og offentliggørelse. Som vi skal se faldt Broby på, at hans digte skulle udgives i en provins og ikke i Berlin.

Endelig peger *Blod* tilbage mod Berlin-besøget og den tyske avantgarde i sin omsorg for det grafiske udtryk. Hele digtsamlingen er sat med versaler uden anvendelse af andre skilletegn end skråstreg. I tekstforløbet er i et tilfælde inkorporeret små tegninger. Overskrifterne er alle spatieret, så de fylder hele klummens bredde og med dobbelt understregning.

Udover digtenes særlige udformning, der naturligvis er Brobys egen, bidrager han ikke mindst sprogligt ved at bruge stavrimet så meget, som han gør, og ved den udstrakte brug af nykonstruerede ord med to komponenter, hvor substantiver tit erstatter adjektiver og adverbialer. Det undertstreger tyngden og rytmen i ordene.

Broby kaldte sine digte for "expressionære" og legede hermed med den ekspressionistiske ideologi om, at teksterne var det, som de var, et udtryk. De er ekspressionistiske. De er også udtryksfulde=ekspressionære. Og så er de naturligvis ikke ekspressionistiske dusindigte, men noget særligt, derfor ekspressionære og ikke ekspressionistiske. Det kan muligvis også have spillet ind, at Mombergs *Parole* havde undertitlen "33 ekspressionistiske digte", og Brobys derfor måtte hedde noget andet.

Mombergs *Parole*, som også udkom i 1922 på DNSSs forlag adskiller sig fra *Blod* ved i første række at være meget køligere i sin tone, eller mere behersket. Den er ikke båret af vrede, men af eksperiment. Og Momberg er en artistisk eksperimentator. På sin vis er han en større digter, han kan sit håndværk bedre. Men måske netop derfor var han en hård nød for samtiden. *Parole* blev anmeldt i *Arbejderbladet*, men formentlig af Broby under pseudonymet Tare Tarkas²⁵⁰. Anmeldelsen lyder i sin helhed:

"Momberg laver i Modsætning til det, man før kaldte Digtere, Kunstværker. Hvert enkelt maa man arbejde sig ind i. De "moderne" Kunstnere (Seedorf etc.) er Efterplaprerer af en historisk, nu forhistorisk Kunst. Til at modtage "Parole" hører ikke andre Forudsætninger end det danske Sprog og alvorlig Vilje til at arbejde sig ind i Digtene. 1ste Halvdels 1ste Halvdel vil glæde Rytmemennesker, 2den Kompositionsmennesker. 2den Halvdel virkelig Realisme, Naturalisme. Overflødigdigør de hyggelige Lyrikere og Romanforfattere." (AB 16.12.1922)

Momberg gik i en efterfølgende digtsamling endnu mere radikalt til værks. I digtsamlingen *Rose*, som ligger i manuskript i hans arkiv og som åbenbart var planlagt udgivet af DNSS, har han forsøgt at lave suprematistiske digte ud fra de teorier, Kazimir Malevič lavede sine billeder på. Med grundlæggende fire sproglige elementer og nogle få associationer bygger han digtene op fra intet til det afsluttende trekantede digt.

Momberg forsøgte at få nogle af sine digte trykt i *Klingen*, men Gelsted sendte dem retur, da han ikke forstod dem. Han mente ikke, at syntaktisk dekomposition var vejen frem, og at det nok var "det tyske Svindlerblad Der Sturm, der har faaet Dem ind paa" den vej²⁵¹.

Herwarth Walden optrykte to af digtene fra *Blod* i *Der Sturms* januarnummer 1923, dvs. efter beslaglæggelsen, men før byretsdommen. Det var digtene "Grytåge" og "Syd-Rusland i marts 1922". Digtene var uden dikkedarer trykt på dansk og det meddeltes efter sidste linje: "Aus der soeben erschienenen Sammlung Expressionaere Digte Blod von Rud Broby/ Kopenhagen DNSS 1922"²⁵². I *Imprimatur* skriver Broby: "Herwarth Walden mere end neutraliserede al hjemlig chikane ved at tilbyde at optage de beslaglagte digte i "Der Sturm"."

Også Momberg fik optaget digte i *Der Sturm*. I majnummeret 1923 cyklusen "Røg" og i nr. 10 "Kommunistvise" og "La Victoire".

Blod blev trykt hos trykkeriet Rasmussen & Rugh, som på det tidspunkt også trykte *Arbejderbladet*. Bogen udkom den 23. november 1922.

Den 28. november skrev Justitsministeriet til anklagemyndigheden for København og anmodede om, at der snarest muligt blev rejst tiltale mod forfatteren for overtrædelse af straffelovens §184 af hensyn til bogens usædelige indhold. Samtidig anmodedes om, at oplaget af bogen blev beslaglagt. Justitsministeriet medsendte et eksemplar af *Blod*, så dommeren selv kunne stifte bekendtskab med den.

Dommeren i Københavns Byrets 1. afdeling læste digtsamlingen og afsagde samme dag kl. 16.55 følgende kendelse: "Samtlige Expl. af Bogen "Blod" af Rud. Brobye udkom. i Kbh. 1922 paa det nye Studentersamf. Forlag, Købmagerg. 59 vil i Medf. af Retsplejelovens § 746 og Lov af 3/1 - 1851 § 13 være at beslaglægge."²⁵³

Bogens oplag var 700 eksemplarer, men da politiet den 28. november mødte op på Det Ny Studentersamfunds Forlag for at beslaglægge den, fandt de kun 79 eksemplarer. Rygter vil vide, at restoplaget var bragt i sikkerhed i Norge²⁵⁴.

Forundersøgelsen i sagen fandt sted den 19. december i Byrettens 1. afd. Her blev Broby bl.a. spurgt om, hvor restoplaget kunne være henne. Han svarede, at de andre måtte være solgt. Videre ville dommeren vide, om han havde haft noget økonomisk udbytte af bogen. Det havde han ikke endnu, men ventede at få det. Han afviste derimod "enhver Tanke om at Bogen skulde være Udtryk for en pornografisk Spekulation og mener at naar Bogen blev solgt saa godt var det fordi den vakte opsigt som noget nyt paa det litterære Marked."²⁵⁵ Bogens egentlige hensigt var "at kritisere den Moral, der virkelig gælder for Tiden altsaa den Moral, der ligger bag den officielle hykleriske Moral, som Sgt. [sigtede] vil kalde en "Luderkarlemoral" og under Hensyn til at en saa smudsig Moral maa bekæmpes med hensynsløs Ærlighed er det at Sgt. har anvendt de Udtryk der er anvendt i Digtene."

Dommeren har åbenbart været usikker på sin vurdering af sigtede og spurgte derfor, om han anså sig for at være normal. Det gjorde Broby, og han kunne tilføje, at han i sin tid tog studentereksamen med 1. karakter og filosofikum med udmærkelse. På dommerens fornyede spørgsmål svarede Broby, at der ejheller var indtrådt nogen ændring i hans mentale tilstand, og han erklærede sig på spørgsmål herom villig til at fremskaffe en attest fra sin læge.

Også et medlem af bestyrelsen for Det Ny Studentersamfund blev indkaldt og forhørt om de økonomiske forhold. Han kunne fortælle, at forlaget ikke forfulgte økonomiske formål, men ideelle. Forlaget skulle ikke selv have noget overskud. Et evt. overskud skulle deles, så forfatteren fik 50% og resten gik til at dække underskud på andre bøger.

På grundlag af forundersøgelsen blev der den 28. december 1922 udfærdiget et anklageskrift i henhold til Justitsministeriets skrivelse af 28.11.1922 og efter §184 i straffeloven.

Domsforhandlingen i Byrettens 1. afd. blev berammet til den 22. januar 1923. På grundlag af de forskellige avisreferater og dokumenter kan vi så nogenlunde sammenstykke begivenhedsforløbet:

I forværelset til retsalen var Broby mødt op med en del af sine venner fra Det Ny Studentersamfund. *Politiken* mente²⁵⁶, de ca. var 30, *Berlingske Tidende* mente et halvhundrede, mens *Arbejderbladet* mente helt op til 100. *Social-Demokraten* nøjedes med at bemærke, at forværelset var fyldt. De var enige om, at studenterne røg kraftigt. Mens *Politiken* mente, det var shagpiber med virgina-tobak, ja endda at det var Capstan, så mente *Social-Demokraten*, at det var cigaretter. Sådan divergerede referaterne, og jeg skal spare læseren for en sammenlignende analyse af dem og nøjes med en syntese.

Den megen rygning medførte, at skrivemaskinedamen i forkontoret besvime. Men

hele skaren ledsagede Broby ind i retslokalet. "Vor Herre bevares udraabte Dommeren, da han saa de mange Mennesker, hvad er dog det for et Optog?/ - Mine Meningsfæller, svarede Broby./ -Jamen der er aldeles ikke Plads til dem herinde, udtalte Dommeren." (*Politiken*)

Pressen og bestyrelsen for DNSS fik adgang og resten blev jaget ud: "Knurrende som vrede Han-Tigre forlod de unge Kommunistere Retsalen og dannede maleriske Grupper i Forværelset. En Films-Instruktør havde her en glimrende Lejlighed til at gøre Studier, thi det var *Masker*, originale kommunistiske Masker, langt bedre end dem, som Benjamin Christensens, Sandbergs eller Preben Rists Skuespillere anlægger med Sminke og falsk Skæg." (*Politiken*).

Anklageren fik ordet og læste anklageskriftet op. Bogen indeholdt vers, sagde assessoren, "men er *det* Vers, saa er Rundetaarn firkantet". Især fremhævede han digtene "Lystmord", "Bordelpige dræber ufødt", "Ligskænder" og "Foraaret kommer til Kaféen" som afgjort utugtige. Broby havde også sjoflet kendte mennesker som Asta Nielsen i et pornografisk digt. Anklageren krævede Broby dømt efter straffelovens §184.

Nu fik den beskikkede forsvarer ordet. Han fremhævede digtenes etiske værdi og mente, at Ruslandsdigtet i hvert fald var kunst. Og når side 12 af den mærkelige bog var kunst, var der grund til at antage, at det også gjaldt resten "selvom Bogen faldt tungt for een, der som han selv tilhørte en ældre Generation" (*Arbejderbladet*).

Forsvareren meddelte herefter dommeren, at Broby havde udarbejdet en forsvarstale, som han ønskede at læse op.

Broby's forsvarstale blev siden udsendt som pjece af DNSS. Talen giver en dobbelt begrundelse for digtene, en æstetisk og en politisk. Den æstetiske begrundelse var ekspressionistisk. Digtene var ikke udtryk for nogen hensigt, arbejdede ikke med associationer, de var kun sig selv. Som begrundelse for at udgive digtene og ikke blot beholde dem for sig selv angav Broby: "jeg lever i en epoke som jeg anser for at være et sådant tidevende at hvert eneste menneske som ikke er blevet desperat i denne desperationens tidsalder må anvende hver eneste mulige evne paa at skabe en ny, rent materielt sund, basis for menneskelig væren". Denne basis tilkæmpes af "det kommunistiske proletariat og den fra klassesynspunkter frigjorte sammen med det kæmpende intelligens".

Avisernes referenter havde imidlertid rig lejlighed til at spidse pennen. *Socialdemokraten* mente, at talen "var rig paa dramatisk Effekt, og et Bevis for, at han og hans Meningsfæller ikke stillede deres Lys under en Skæppe./ Med mægtig Pathos og med Haaret flagrende om de himmelvendte Øjne fortalte han, at han tilhører en ny Verdensanskuelse inden for Kunsten." *Berlingske Tidende* afholdt sig fra den slags kommentarer. *Politiken* derimod skrev: "Han indtog skønne, plastiske Stillinger, rundede Armen yndefuldt og gjorde sit Blik ædelt og sværmerisk./ *Det ny Studentersamfunds* Bestyrelsesmedlemmer, der havde taget Plads langs Retsalens Vægge, vaandede sig af Sympati./ Hr.Broby's Tale var vidt udspundet og laa højt oppe."

Da Broby var færdig, spurgte dommeren lidt syrligt om der var mere. Broby svarede ikke, til gengæld hørtes et lattergrynt. "Hvem var det? spurgte Dommeren./ -Det var mig, svarede en bister ung Mand. -Sæt ham udenfor! udtalte Dommeren." (*Politiken*).

Om domsforhandlingen hedder det i retsbogen: "Forsvareren nedlagde Paastand om Frifindelse Subs. mildeste Straf"²⁵⁷

Efter en halv times ventetid faldt dommen. Efter Byrettens dombog lyder den således:

"Tiltalte har anført, at han ikke kan erkende sig skyldig heri [dvs. i at digtene har et utugtigt indhold], da hans Hensigt med Bogen, har været at kritisere den officielle, efter hans Mening

hykleriske Moral, og for at give Udtryk for en hensynsløs og ærlig Kritik, har Tiltalte maattet anvende de ligefremme Udtryk i Digtene, som Anklagemyndigheden anser for utugtige.

Bogen, der er udkommet i 700 Ex.plarer, indeholder 16 Digte, der for en væsentlig Del omhandler kønslige og perverse Emner med Anvendelse af saa raa Udtryk, at de findes egnede til at vække Forargelse, idet de overskrider det ifølge Straffelovens §184 Tilladeliges Omraade."

Straffen udmåltes til 300 kr. subsidiært simpelt fængsel i 14 dage Samtidig opretholdtes konfiskationen af bogen, og Broby skulle betale forsvareren 35 kr. i salær²⁵⁸.

Samstemmende skriver flere aviser, at Broby straks appellerede dommen. Hvorfor, spurgte dommeren. Dommen er alt for mild, svarede Broby. Det kunne dommeren ikke akceptere."Jeg udtaler da, svarede Digteren, at jeg anser Dommen.../ -for at være uretfærdig, raabte en af Tilhørerne./ -...for at være afsagt paa et urigtigt Grundlag, og jeg appellerer, afsluttede Digteren, idet han tændte sig en Cigaret." (*Politiken*).

To af bladene knyttede kommentarer til deres referater. I *Politiken* havde *Sekundanten* således en lille opsats over temaet "Uartige Digtere". I ironiserende stil hed det bl.a.: "Navnlig den unge Broby, der stod paa Plakaten i Gaar, venter jeg mig en Del af. Han skal nok ikke være kedelig. Hans Bog er ganske vist temmelig snavs og ligegyldig, saa man maa nærmest forbavses over, at Byretten gider invitere ham som Oplæser, men hans Forsvar for sin "Literatur" har været af overordentlig opmuntrende Art." Sekundanten tænkte her på den passage i forsvarstalen, hvor Broby retorisk kræver, at der skrives ind over for Shakespeare og Goethe. Efter forskellige ironiske udfald opsummerede han: "Lettere vil det vist være, om vi lod de gamle Syndere være i Fred og lod den unge Broby udgrunde sine skælmske Griserier i velfortjent Upaaagtethed." Man kan vist nærmest tolke kommentaren i frisindets blad derhen, at Byretten kun har stimuleret interessen for Broby, og at man i stedet burde have tiet ham ihjel.

I det kommunistiske *Arbejderbladet* erkendte referenten Niels Johnsen, der i det daglige var kobbersmed, at digtene faldt ham lidt tungt, og at han havde svært ved at se deres kunstneriske værdi. "Men det betyder paa ingen Maade, at vi billiger Politiforfølgelsen. Tværtimod mener vi at Politiet ved Beslaglæggelsen af Brobys Bog er gaaet langt ud over Rimelighedens Grænse./ En Digter bør, synes det os, have saa temmelig frie Hænder, da han jo ligefrem er direkte indstillet paa - burde i hvert Fald være det - at bryde nye Veje og anslaa Streng, der ofte af en uforstaaende Samtid vil blive taget ilde op, men som derfor fuld vel senere vil kunne berette sin Ophavsmand til den højeste Anerkendelse./ Vi tiltror *ikke* Brobys Bog nogen stor Mission, men dens "Samfundsfarlighed" holder det sikkert haardt at faa nogen til at tro paa. / Dermed er *Politiovergrebet* en aabenbar Kendsgerning!"

Appelsagen i Østre Landsret var berammet til den 6. februar 1923. Pressen gjorde ikke meget ud af sagen, idet kommissionen i sagen om den krakkede Landmandsbank fyldte aviserne med celebre detaljer. *Politiken* ytrede således ikke et ord om appelsagen. Det gjorde derimod *Nationaltidende*, der ikke havde omtalt byretsagen. Det skyldes formentlig, at forsvareren i retten kunne fremlægge fire litterære erklæringer, der sagde god for det kunstneriske indhold af *Blod*. Det var professorerne Valdemar Vedel og Vilhelm Andersen, og det var forfatterne Henrik Pontoppidan og Emil Bønnelycke!²⁵⁹ "Deres Udsagn gik i Hovedsagen ud paa, at Broby har talent", skrev *Nationaltidende*. Valdemar Vedels og Bønnelyckes erklæringer er bortkommet sammen med sagens akter. Vilh. Andersen referede efter hukommelsen sin til *Nationaltidende*:

"Jeg slutter mig til Prof. Vald. Vedels Opfattelse af de kunstneriske og psykologiske For-

udsætninger. Til trods for en Betændelse i Fantasien, som er fremkaldt ved en Indboring i modbydelige Emner, er Hr. Brobys Forhold til Stoffet ogsaa efter mit Skøn kunstnerisk set, maaske som han selv hævder "moralisk" - som en Kur imod Raahed - i alt Fald ikke lystent. Han hører ikke til de Skribenter, der spekulerer i Utugt. Midt i Vildskaben og, maa man tilføje, Uselvstændigheden er der Pligt og Evne i hans Vers. Han kan blive god, naar han faar løbet Hornene af sig. Det var ønskeligt, om han vilde opfatte denne Sag og dens Udfald som en Tilskyndelse til Selvudvikling."

Således meldte morgenudgaven af avisen. Men til aftenudgaven meddelte Vilhelm Andersen, "at hans Erklæring i Student Broby-Sagen i vor Gengivelse i vor Morgenudgave har faaet en noget anden karakter end den skrevne Erklæring./ Blandt andet har Professoren ikke "fundet Pligt og Evne", men "Glimt af Evne" i Versene./ Erklæringen havde til Formaal at sige Hr.Broby fri for at have skrevet i utugt Hensigt."

Henrik Pontoppidans erklæring har nok vejlet lidt tungere. Ingen kunne vel på det tidspunkt gøre ham rangen stridig som Danmarks største digter og næsten eneste nobelpristager. Hans erklæring offentliggjordes i 1925 i bladet *Quod Felix*, hvor Broby dengang var begyndt at skrive. Flere læsere havde åbenbart anket over hans fortid og redaktionen mente i manchetten, at de "kunde dog maaske vækkes til lidt Eftertanke, før de fortsatte Fordømmelsen af en ung Idealist, ved Læsningen af nedenstaaende Erklæring af en ikke ukendt litterær Nobelpristager."²⁶⁰

Pontoppidans erklæring lød:

"Hr. Rud. Brobys Digtsamling "Blod" er et artistisk Forsøg, paavirket af visse litterære Strømninger i Nutidens unge Tyskland. Men øjensynlig har Forfatteren i de fleste af Digtene ogsaa tilsigtet en Virkning af moraliserende Art. I de afskrækkende Skildringer af kønslige Udskejelser har et ungt, idealistisk Digttersind udøst sin Rædsel og sin Harme over den udbredte moralske Perversitet, som er en af Verdenskrigens onde Frugter. Man kan kalde disse skildringer raa eller modbydelige eller monomane. Men utugtige eller blot letfærdige kan de aldrig i Verden kaldes, idet de lige saa lidt som Billederne i et anatomisk Atlas appellerer til Kunstfølelsen. Sammenlignet med den Frihed, hvormed lyriske Digttere i deres Vers plejer at besynge og befamle Kvindens Yndigheder, er der snarest noget munkeagtigt i denne unge Poets Holdning overfor Vellysten. At stemple hans alvorlige lille Bog som et pornografisk Spekulationsforetagende vilde være en beklagelig Misforstaaelse og en blodig Uret.

Kbhvn. 3die Febr. 1923.

Henrik Pontoppidan"

Det forekommer mig, at der mangler et par ord det sted, hvor han sammenligner versene med billederne i et anatomisk atlas, men sådan står der i *Quod Felix*.

Nationaltidende mente iøvrigt, at Broby "optraadte mere behersket end i Byretten." Af Østre Landsrets dombog fremgår det iøvrigt, at ogsaa anklagemyndigheden havde anket byretsdommen. Og det kan vel kun have været for at få den skærpet.

De forskellige erklæringer gjorde indtryk på retten. I dommen hedder det således, udtrykt lidt bagvendt: "De i Bogen offentliggjorte Digte findes ved deres beskrivelse af Kønsakten og seksuelle Perversiteter paa enkelte Punkter at være af en saadan Art, at de uden Hensyn til Digtsamlingens kunstneriske eller moralske Værdi maa anses for utugtige, hvad Tiltalte maa have været klar over." Denne mildere indstilling udmøntede dommeren i en fastholdelse af dommen, dog sådan, at den blev gjort betinget. Bogen skulle fortsat være konfiskeret og salær ved byretten skulle fortsat betales af Broby. "Byrettens Dom bør ved Magt at stande, dog at Fuldbyrkelse af den Tiltalte Rudolf Kristian Albert Broby Johansen idømte Straf udsættes og efter Forløbet af 5 Aar fra denne Doms Afsigelse bortfalder, saafremt de i midlertidig Straffelov af 1 April 1911 Kap. 3 fastsatte Betingelser overholdes."²⁶¹ Som *Berlingske Tidende* bemærkede: "En betinget Bøde er vist et meget sjældent Fænomen."

Hermed var retsagen slut.

Men ikke dens betydning! Den fik betydning for Broby, ja næsten mytologisk betydning. Dels i det billede offentligheden fik af Broby som person ikke mindst formidlet af den kommunistiske bevægelse, som han året efter, i 1924, kom voldsomt på kant med. Og dels som hændelse i åndshistorien. Som Herman Bangs *Håbløse Slægter* var Brobys *Blod* en tragedie i litteraturhistorien og som sådan blev den mytologisk.

I 1960 udsendte Broby *Imprimatur*, en kommenteret tekstsamling fra alle årene. Her optrykte han i faksimile 7 af digtene plus forsvarstalen. Holdningen til pornografi var i de mellemliggende 37 år ændret radikalt. I 60'erne var Jean Genets *Tyvens Dagbog* og Henry Millers *Krebens Vendekreds*, *Stenbukkens Vendekreds* og *Sexus* alle blevet frikendt for at være pornografi. De var murbrækkerne i den proces, der fik pornografiparagraffen til at forsvinde helt ud af straffeloven. Der blev heller ikke skredet ind overfor Brobys bog. Det skulle der nok ellers have været, da sagen var helt parallel til Freddie'sagen fra 1961. Freddie havde fået en buste og to malerier beslaglagt i 1937. Da han genskabte dem, måtte anklagemyndigheden rejse sagen. Under den nye sag blev Freddie frifundet og de beslaglagte kunstværker udleveret til ham. Noget lignende skete ikke for Broby, muligvis på grund af sagens alder, muligvis fordi tekst og billede stadig behandledes forskelligt

Efter denne første halve genudsendelse kunne *BT* i 1965 optrykke 3 af digtene og dele af forsvarstalen under den samlende titel: "Digtene var en kamp mod prostitutionen". Og den kamp ville *BT* godt være med på. I manchetten hed det: "Bogen blev beslaglagt dagen efter udkommelsen, og Broby-Johansen blev idømt 14 dages fængsel." (*BT* 21.10.1965)

Nu er det jo ikke forkert (bortset fra, at bogen først blev beslaglagt efter 5 dage). Men dels var de 14 dage forvandlingsstraffen, dommen lød faktisk på 300 kr. i bøde og dels blev den jo gjort betinget ved landsretten. Om det er journalisten, der har misforstået, hvad Broby har fortalt ham, eller om det er Broby selv, der har bidraget til mytologiseringen, er ikke til at sige. Men historien vandrer videre lige ind i *Dansk Litteraturhistorie* fra 1966, hvor det hedder: "Forfatteren blev for digtsamlingen *Blod* idømt en række dagbøder og til sidst indsat til afsoning."²⁶²

I *Imprimatur* skrev Broby: "Digtsamlingen blev beslaglagt dagen efter den var udkommet. Jeg blev dømt ved Københavns Byret og dommen appelleredes til Landsretten." Muligvis er denne ubestemte formulering kilden. I det interview, der blev lavet af Claus Clausen og Mogens Kløvedal til en radioudsendelse i 1969-70, udtaler Broby f.eks. også, at Henrik Pontoppidan i et åbent brev i *Politiken* gik ind for bogen²⁶³. Det passer ikke. Erklæringen, som er optrykt ovenfor blev første gang offentliggjort i 1925. Således har Broby også selv medvirket til, at det henstod lidt i det uvisse, hvad der egentlig skete.

Endelig så i 1968, 45 år efter dommen, udkom *Blod* i andenudgaven i Gyldendals

spættebøger.

Ekskurs slut.

DNSS startede i september 1923 (og efter aftale med DKP) ugebladet *Pressen*. Officielt var det organ for DNSS, men reelt blev DNSS mere og mere en del af partiet. Og det var ikke uden problemer. De radikale holdninger, der blev udtrykt i *Pressen* var ikke lige partiledelsens kop te. Og især var man irriteret over den utrolige selvfølelse, der prægede gruppen omkring DNSS og *Pressen*. Det var et meget usædvanligt blad, både typografisk og indholdsmæssigt. Typografisk brugtes virkemidler, som pegede frem mod moderne reklame, men også mod dadaismens fascination af typografi. Sprogligt skete der en kraftig modernisering af skriftsproget, en tilnærmelse til talesproget. Ind imellem var artikler ikke til at kende fra prosadigte.

Det udviklede sig til et klarere og klarere modsætningsforhold mellem den ledende gruppe i DNSS og partiledelsen. Nedenunder lå modsætningen mellem arbejdere og intellektuelle og et ufravigeligt krav fra partiet om underordning. Det udviklede sig til helt kaotiske forhold, som vi ikke her skal komme ind på. Men Broby blev ekskluderet af partiet, og *Pressen* blev nu organ for et nyt parti, Kommunistisk Arbejder- og Husmands-Bevægelse. Begge dele levede kun kort.

Broby havde været en flittig skribent i *Pressen*. Efter at han havde opgivet tanken om en akademisk uddannelse, blev det netop sit skriveri Broby satsede på. Det blev en hård kamp at finde frem til levebrødet i skriveriet. Det startede her i tyverne efter erfaringerne med *Pressen*. Det bliver til artikler i *Ekstrabladet*, *Social-Demokraten* og studenterbladet *Quod Felix*. I 30'erne bliver det også søndagstillæggene *Magasinet* og *Hjemmets Søndag*. Meget bredt må man karakterisere hans artikler som kulturjournalistik.

Fra 1925-27 forsøgte han sig med et rent intellektuelt og kunstnerisk tidsskrift. *Imorgen* hed det, og det var mere Brobys private talerør i en tid uden de store engagementer. Heri offentliggjorde han bl.a. sit eneste drama *Bodsspil*, som blev opført i Studentersamfundet i 1925. Et stykke gennemført ekspressionistisk drama, hvor skuespillerne bar kropsmasker.

I DKPs ugeblad *Arbejderbladet* kom det en gang imellem til udfald mod Broby. Her hånes "den danske Futurist" for, at han skriver i de borgerlige blade. At det var mandens levebrød og at han var pisket til det, stod der intet om, ejheller hvad han skrev. Faktisk var mange af hans artikler her fra tyverne pionergerninger. Det var den første udfoldelse af en kunstpædagogik, som introducerede den nye kunst for den - sikkert undrende offentlighed. Men én artikel blev refereret grundigt i *Arbejderbladet*. Det var da Broby ved valget i 1926 i *Social-Demokraten* opfordrede til at stemme socialdemokratisk. Han mente, at fascismen var så meget op over, at arbejderne måtte stå sammen for at bevare det vundne. Der blev ikke sparet på krudtet i DKPs avis: "Rudolf Broby - afvekslende kaldende sig Johansen - forsøgte først at gøre sig bemærket som "Forfatter" ved at udgive forrykte Digtsamlinger, hvor han erstattede sit manglende Talent med afskyvækkende Griserier. Det gik ikke. Saa slog Fyren sig paa Politik! Han blev overrevolutionær! Der var ingen Ende paa hans "revolutionære" Kommunisme." Artiklen sluttede med, at Broby jo nok havde fået penge for sit "Snigløb". Broby selv var alt andet end bodfærdig og optrykte den famøse artikel i faksimile i sit tidsskrift *Imorgen*.

Da Hartvig Frisch i november 1925 tog initiativ til en dansk Clarté-bevægelse, hvor socialistiske intellektuelle uanset partifarve kunne arbejde sammen, kontaktede han Broby og spurgte, om han ville være med. Det ville Broby godt. Personligt satte han Frisch højt, og han deltog aktivt i arbejdet frem til foreningens lukning (mest på grund af modstand fra Socialdemokratiet) i 1927.

Da DNSS var blevet opløst i 1924 blev Studentersamfundet igen rammen om de vensueorienterede studenters politiske liv. Clarté fungerede ikke som en fraktion, men påvirkede tydeligvis Studentersamfundet og drejede det mod venstre. Der viste sig efterhånden et klart skel mellem på den ene side de gamle brandesianere og på den anden side kommunisterne og de nye kulturradikale.

På en antifascistkongres mødte Broby den franske forfatter Henri Barbusse. Barbusse, der oprindeligt havde fostret Clarté-ideen om den brede alliance mod krigen og reaktionen, ville nu genoplive ideen i en ny bred alliance mod fascismen. Broby fulgtes med Barbusse til Paris og lovede ham at arbejde for ideen i Danmark. Bevægelsen blev dannet omkring bladet *Monde*, hvis franske udgave begyndte at udkomme i juni 1928. Allerede i oktober 1928 kunne Broby præsentere første nummer af den danske udgave. Men *Monde* i Danmark og gruppen bag, Monde-gruppen, fik en helt anden funktion end Barbusse havde tænkt sig. *Monde* blev efterhånden et intellektuelt kommunistisk blad med Arne Munch-Petersen som partiets kontrollant og kommissær i gruppen. *Monde* blev et meget læseværdigt blad, som til og med var moderne. Det knyttede an til tidens avantgarde, ikke mindst Bauhaus-bevægelsen og den russiske konstruktivisme. Og bladet slog an. I løbet af et års tid nåede bladet et oplag på ca. 2.000, hvad der var ret meget for et sådant tidsskrift.

Monde var også et forlag, som udgav en hel række bøger om kunst og politik, som fik afgørende indflydelse på etableringen af en socialistisk kultur i Danmark. I Monde-gruppen finder vi bl.a. folk som Ebbe Neergaard, Aage Jensen, Harald Rue, Robert Mikkelsen, Carl Madsen, Hans Kirk, Edvard Heiberg, Mogens og Ester Boserup, Per Kirstein og Torben Gregersen. Og så Broby naturligvis.

Monde-gruppen kom til at dreje Studentersamfundet endnu mere i venstreretning. Og på generalforsamlingen i december 1929 sejrede en bestyrelse med Broby som formand. Den var blevet valgt på et clartistisk grundlag. Forholdet var nu altså det, at den ekskluderede kommunist Broby Johansen sad stærkt på hele det arbejde blandt de intellektuelle, som måtte interessere DKP. Partiet var omkring årsskiftet 1929-30 ude i en dyb krise, som førte til næsten 2 års uafbrudte magtkampe, der truede med at opløse partiet. Samtidig blomstrede den kommunistisk orienterede intellektuelle bevægelse.

Broby havde været redaktør af *Monde* indtil februar 1930. Fra marts overtog Harald Rue posten. Hermed blev orienteringen mod DKP tydeligere. I august 1931 overtog Ester Børgesen (senere Boserup) redaktørposten. I hendes redaktørtid var tonen igen mere neutral overfor DKP. Ved indgangen til 1932 skiftede bladet navn til *Plan*, hvorved man lagde afstand til det oprindelige Monde-projekt. I maj 1932 overtog Edvard Heiberg redaktionen som et led i det opgør, som var på vej.

Politiske kampe i så små organisationer er det tit svært at gengive sandfærdigt. Det er svært ikke at komme til at overvurdere det psykologiske eller det politiske. Hvorom alting er, var der masser af politiske og personlige modsætninger i Monde-gruppen. Politisk var der simpelt hen en kommunistisk gruppe som var loyal mod partiet, og en gruppe som var kritisk indstillet overfor DKP og ikke mindst den politik, der førtes her i ultravenstreperioden fra 1928-34.

Detaljen, der udløste konflikten var en indsamling til skotøjsarbejderne under deres konflikt i 1931. DKP prøvede at komme til at styre strejken, hvad der mislykkedes. Efter nederlaget kom det til en diskussion om, hvorvidt de indsamlede penge skulle udbetales og revisorerne Mogens Boserup og Per Kirstein gav kassereren Carl Madsens regnskaber en påtegning. Det førte til et opgør, hvorunder revisorerne blev ekskluderet af Monde-gruppen med stemmetallet 14-10. Mindretallet omfattede selvsagt Broby, men også Harald Rue. *Plan* fortsatte nu som et rent DKP-organ med Heiberg, Kirk og Scherfig som redaktion.

Sagen med skotøjsarbejdernes penge kom frem i *Social-Demokraten*, hvilket ikke stemte DKP blidere. I *Arbejderbladet* interesserede man sig ikke for Kirstein eller Boserup eller Rue. Derimod for Broby. Der havde de stikkeren. Hør blot stilen: "Stinkdyret Broby - Johansen optræder igen! Marodøren optræder kun i Situationer, hvor det er afgørende for Socialdemokratiet at skabe Forvirring i Arbejderklassen!". Han fremstilles som en regulær stikker for Socialdemokratiet (*Arbejderbladet* 26.8.32).

Hermed var fjendebilledet Broby så nogenlunde færdigt fra DKPs side. Op gennem trediverne fik det ganske enkelte nye træk. Broby gøres til trotskist, og i forbindelse med de store processer i Moskva knyttes så forbindelserne til nazismen. Alle trækkene sammenfattes i den nøgleroman Hans Kirk skrev under pseudonymet Olaf Rye med titlen *Mørke Magter*. Den gik som føljeton i *Arbejderbladet* 1939-40 og udsendtes i bogform i 1956. Heri fremstilles Broby under navnet Jensen-Skrævs som en dyster, pervers og trotskistisk intellektuel, som bliver en brik i storkapitalens og nazismens rænker mod Sovjet. Bogen er både meget morsom og uendelig ondsksfuld. Men frem for alt sammenfatter den nogle meget tvetydige træk i kommunismens forhold til intellektuelle.

Efter bruddet i Monde-gruppen lavede Broby sit eget tidsskrift med navnet *Frem*. Det udkom fra 1932-35 og er sammen med Boseruppernes blad *Information* noget af det bedste 30'ernes marxisme frembragte. Bladet var ikke så velskrevet, flot og morsomt som *Plan*, men der var betydelig mere gods i det. Bl.a. skrev Harald Rue i det. Asger Jorn debuterede i det, og den senere næstformand for LO Einar Nielsen skrev om faglige forhold.

Broby var medlem af den norske gruppe Mot Dag og modtog kraftige ideologiske påvirkninger herfra, ikke mindst i kritikken af kommunismen. Det gav sig også udslag i et samarbejde mellem Frems Forlag og Mot Dag. På Frems Forlag kom bl.a. den første pjece herhjemme om Trotskij (*Trotski. Hans Liv og Værk*, 1932), og på Frems Forlag udkom Marie Nielsens opgør med kommunismen i pjecen *Kampen om Trotski*(1937).

Da *Frem* gik ind i 1935 ophørte Brobys mere eller mindre organiserede politiske arbejde. Hans kunstpædagogiske, formidlende arbejde overtog stadig mere af hans engagement og arbejdstid. Men det gjorde ikke Broby upolitisk. Tværtimod var politikken en dimension, som forblev vigtig hele livet igennem. Og da den kinesiske kulturrevolution rasede, støttede Broby den. Han tog til Kina med sin datter som tolk, kom hjem og rejste land og rige rundt som "kineser". Han deltog i den politiske kamp for at gøre Selskabet til kulturel forbindelse med Kina til et venskabsforbund, der kunne tjene maoismen på rigtig vis.

Men mod slutningen af halvfjerdserne eller begyndelsen af firserne skete en bemærkelsesværdig kovending. Han lagde afstand til den nye venstrefløj og Kina. Han følte sig udnyttet i en kamp mod DKP, sagde han. Og 83 år gammel meldte han sig for anden gang ind i DKP. Han påstod ganske vist, at han aldrig havde været medlem og altid kommunist (*Land og Folk* 23.6.84). Begge dele er enten udtryk for hukommelsestab eller bevidst forfalskning.

Vender vi os nu fra den politiske side af Broby til den kunstpædagogiske, må vi igen tilbage til tyvernes hegyndelse. Dengang han var ideolog herhjemme for den tyske og midteuropæiske ekspressionisme. I 3 kroniker i *Pressen* samlede han sine tanker om en ekspressionistisk kunstoplevelse. De blev senere udsendt i pjeceform (*Kunst. En Introduktion*, DNSS 1924). Her ses det kunstneriske arbejde som en handling som alle andre. Impressionismen, som frembragte illusioner, var derfor borgerlig kunst og i virkeligheden slet ikke kunst. Ekspressionismen var, hvad den var. Den gav sig ikke ud for noget. Den var proletarisk kunst, den var den virkelige kunst. Af andre positive bevægelser i maleriet nævnte han: futurismen, kubismen, det abstrakte maleri, dadaismen og konstruktivismen. Det fremgår måske ikke helt af de uddrag af pjecen, Broby siden valgte at optrykke i *Imprimatur*, men han var klart en ekspressionistisk teoretiker.

I løbet af tyverne ændrede Broby syn på grundlæggende dogmer. Et første tegn herpå kan man se, da han omkring 1926-27 gjorde Anton Hansen til Danmarks største kunstner. Det skete i flere artikler og ikke mindst i bogen om Anton Hansen fra 1927. Tydeligere markeredes skiftet i artiklen "Maleriets faser", som han skrev sammen med Aage Jensen (*Monde* juli 1930). Her betonedes den indholdsmæssige side af sagen med en helt ny vægt. Kunsten var ikke blot en selvstændig handling, men også et sæt af referencer med et bestemt formål. Alle hidtidige kunstretninger ansås nu for borgerlige bortset fra den konstruktivistiske, som byggede på kooperation og kollektivism, centrale træk i proletariats kultur. "Proletarisk saglig kunst må blive agitation." Om den tidligere roste Kandinsky kan man nu læse: "Kandinsky, som selv tror, han er revolutionær, laver simpelthen dagligstuetapet til borgerskabet." Og her danner ekspressionisterne ingen undtagelse. Forestillingen om avantgardekunsten som revolutionær er helt forsvundet. Klassekampen er blevet et vigtigt moment i kunsthistorien. Når Broby skrev om indhold, skal det ikke forstås som motiv slet og ret. Det var motivets maleritekniske gestaltning, der var indholdet for ham.

Broby's kunsthistoriske opfattelse blev i høj grad præget af den kommunisme, han havde kritiseret. Han er som den besjælet af en fremskridtstanke så stærk som en naturlov. Tydeligt udtrykker han dette i den lille pjece om *Filmens Forbandelse Fornedrelse og Opstandelse* (1938): "Alligevel viser Filmens Historie, at ethvert Fremskridt i sidste Instans tjener den store, sammenhængende Udvikling. De skarpeste Sakse og det sejgeste Klister holder ikke Stand overfor Samfundsudviklingens Naturlove, som efterhaanden sætter alting paa rette Plads." Denne tro på at alting finder deres rette plads som efter en bestemt hensigt eller plan i historien besjæler ham i den grad, at han mange år senere (i *Vor Kunst* fra 1962) kan foreskrive de forskellige kunstretninger, at de skal forenes for at overleve, således at billedsproget kan blive et verdenssprog.

Det bliver tanken om disse almene træk i historien, der vinder frem med tiden. Hvor det i begyndelsen af Broby's kunstformidling (frem til bogen om kalkmalerier) var klasserne, der spillede en vigtig rolle i forklaringerne, med de undertrykte i en vigtig hovedrolle, træder folket frem som inkarnationen af alle de kreative træk i historien. Men bag folket synes et endnu mere abstrakt menneske at gemme sig, i hvilket enhver social modsætning og enhver kunstnerisk modsætning tenderer mod opløsning.

Broby's virke som kunstformidler er storslået og vidtspændende. Hans bøger har sendt det relativt enkle, men dog politisk umådeligt vigtige budskab ud i verden: alle kan se på billeder. Man må lære det, men alle kan lære det. Billeder er en form for meddelelse og tolkning, som vor hverdag er fyldt af. Ingen kunstpædagog i Norden kan formentlig måle sig med Broby, når det gælder arbejdets omfang og gennemslagskraft. Og der er næppe heller nogen tvivl om, at hans utrolige evne til langt op i alderen at provokere har sat mange i gang med at se billederne i deres liv og hverdag.

Men Broby var både genial og stærkt genialske. Det geniale lå i den enkelhed, hvormed han var i stand til at sammenfatte komplicerede problemstillinger. Det genialske i at han udtalte sig med samme sikkerhed om hvad som helst. Han skelnede ikke mellem de ting, han havde fod på, og dem han endnu ikke havde lagt hånd på. For læseren fremstod de alle som enkle og klart gennemskinnelige i Broby's pædagogiske lys. Utallige er de kortslutninger, fejlslutninger og amatørismer som ligger strøet ud over forfatterskabet. I bogen *Kunst Samfund Kunst*, som blev udsendt som En hilsen til Broby²⁶⁴ gennemgår Søren Kaspersen feks. Broby's syn på folkelighed og ufolkelighed i forholdet mellem det romanske og det sengotiske kalkmaleri. Og det viser sig, at det som Broby så, modsætningen, den var der. Men forklaringen, det folkelige islæt, viste sig at have et helt andet indhold. Broby var ikke meget for den akademiske kunsthistorie. Dens insisteren på at vide, hvad den taler om, var ikke

Brobys.

Allerede i Tom Kristensens *Hærværk* tegnede han et onskabsfuldt Brobyportræt. Lægger vi erindringsbøgernes portrætter til, får vi nok nuanceret billedet noget. Men det kan ikke skjules, at manden var selvbevidst hinsides det krukke. Han var sig sin genialitet bevidst, som kun måske en selvlært kan være det. Det viste sig med al ønskelig tydelighed i hans sidst udgivne, posthume bog *Testamente*. Hans trang til enkle forklaringer og klarhed er her blevet til snik-snak af værste godtkøbstype. Det værste der kunne ske for Broby, bortset fra den kvælende nekrologe anerkendelse, var at testamentet blev opfattet som et fuldgyldigt udtryk for hans evne til at tænke. Lad glemslen hylle den, så kan vi hylde den store revolutionære, som brød så mange brecher, at han ikke kunne holde styr på dem alle.

Skitse til en biografi
Børge Houmann 1902-1994

Det har været en væsentlig del af Børge Houmanns offentlige fremtoning at være halvvejs anonym. Han var kendt på sine gerninger, men tilhørte ikke den del af den kommunistiske ledelse, som færdedes mest i offentligheden. I modstandskampen kom dette træk til at gavne ham, højne hans sikkerhed. Mange af dem, han omgikkes vidste ikke hvem Nielsen, revisor Christensen eller bogholder Jensen var. Kommunisterne gjorde i nogle tilfælde²⁶⁵, men ikke folk udenfor de krese.

Det er tænkeligt, at en personlig beskedenhed spiller en ikke uvæsentlig rolle. Men det spiller også ind, at der ikke var megen plads i den kommunistiske top. Der var mere plads i andet geled. Hertil kommer sikkert også, at kommunisterne i hvert fald før krigen omgærdede partiet med en vis sikkerhedszone for at undgå infiltration og stikkeri.

Opvækst

Houmann har naturligvis en historie, der går forud for hans tilslutning til kommunismen. Og selvom han ikke selv har oplyst meget om den, lader visse oplysninger sig da stykke sammen af relevante opslagsværker²⁶⁶.

Børge Kruise Houmann blev født den 26. marts 1902 i Fredericia som søn af brænderibestyrer Ludvig Christian Kruise Houmann og Ida Sofie Hansen. Det brænderi, faren bestyrede, var ét under De danske Spritfabrikker, hvorfor Richard Jensen i sine erindringer husker, at Houmann blev kaldt "brændevinsbrænderens søn"²⁶⁷. Houmann husker selv: "I Fredericia f.eks. havde De danske Spritfabrikker endnu i 1908 store stalde, hvor kreaturer, der skulle eksporteres til Tyskland, afventede eksportbådernes afgang. Det hørte blandt de større forlystelser for os børn i Norgesgade at følge kreaturerne på deres usikre vandring fra staldene til skibet. Masken indeholdt en ikke ringe mængde spiritus, og de slingrede så bravt som noget døddrukkent tobenet væsen og fyldte gaden med brøl."²⁶⁸

Om barndommen har han ellers fortalt om den frygtelige nærhed af 1864. De blev som børn truet med at tyskerne ville tage dem, hvis ikke de ikke var artige. Og de etbenede soldater med hvidt skæg kunne ses på volden omkring byen²⁶⁹.

Omkring 1909 rejste familien Houmann til England, hvor faren overtog en gærfabrik i Derby. Børge Houmann kom derfor til at gå i Derby Grammar School og fik engelsk som andet modersmål. Under verdenskrigen beslaglagde regeringen fabrikken til krigsformål. Efter endt skolegang meldte Houmann sig som frivillig engelsk soldat, "og stod parat til at drage til Fronten, da Fredsslutningen indtraf"²⁷⁰.

Ifølge Halfdan Lefévre i *Mændene i Danmarks Frihedsråd*, som imidlertid har lidt uorden i kronologien, stak Børge Houmann til søs i 1918 og sejlede som kartoffelskræller og køkkenkarl på amerikabådene. Han gik i land i New York, hvor han levede af tilfældige jobs. Bl.a. offentliggjorde han sine første digte og artikler i det dansksprogede *Nordlyset*.

I 1920 er han tilbage i Danmark. I hvertfald redigerer en B. Houmann den 1. juli 1920 et enkelt nummer af annonceavisen *Herregårdens Hovedadresseavis*, som havde kontor inde på Frederiksberggade 25. Han søgte i 1920 ind i Store Nordiske for at blive telegrafist og komme til Østen. Men efter et halvt år blev han syg og lå nogle måneder med gigtfeber, og da han blev rask fyrede Store Nordiske ham.

Statsbanerne, digtningen og revolutionen

Han søgte så ind ved DSB som trafikelev. Han var ved flere sjællandske stationer, bl.a. ved Espergærde station i 1922, hvor han lærte Martin Andersen Nexø at kende, som boede i Espergærde. Den store Nexø-biografi starter med Houmanns beskrivelse af, hvordan han blev sendt til Villa Gryet med "Telegram til den Røde" (s.9ff.). I 1926 blev han trafikassistent og fra 1930 knyttet til generaldirektoratet. Her var det bl.a. hans opgave at lære generaldirektør Knutzon engelsk.

Sideløbende med arbejdet som guldtresset trafikassistent havde Houmann imidlertid et litterært liv. Han blev knyttet til kredsen omkring bladet *Klinte*, som udkom fra 1920. Hertil hørte også Ove Johannsen og Johs. Weltzer. Han bidrog med digte til tidsskriftets første (1920-21) og anden årgang (1925-26). Både Ove Johannsen og Johs. Weltzer havde tilknytning til Det Ny Studentersamfund og Johannsen også til Kommunistisk Studenterfraktion, hvor Broby Johansen var en stærkt ledende person.

Selv daterer Houmann sit møde med den revolutionære venstrefløj til 1923, hvor Marie Nielsen baksede med oversættelsen af John Reeds *Ti dage, der rystede verden*. Hun lod Nexø kigge sin lidt usikre oversættelse igennem, og han lod den gå videre til Houmann²⁷¹. Gennem Nexø lærte Houmann ikke blot revolutionen, men også Sovjet at kende. Nexø ankom den 22. december 1922 til Danmark efter sin første Sovjet-rejse (som resulterede i bogen *Mod Dagningen* 1923). Den 27. december var Houmann blandt de første, der hørte om rejsen sammen med andre Sovjet-venner: Aage Jørgensen fra DKP, Anker Kirkeby, redaktør ved *Politiken* og forfatteren Aage Hermann, der selv i 1924 udsendte en bog om sin Sovjet-rejse (*Øjeblikkets Rusland*). "Det blev en langvarig sammenkomst, eller rettere en langvarig enetale, for det var kun Nexø, som talte. Han fortalte oplevelser fra rejsen og berettede om alle de opgaver, han havde påtaget sig. Han tog dem så alvorligt og skildrede dem så detaljeret, at man til tider måtte få det indtryk, at proletarstatens fortsatte eksistens var afhængig af, om kammerat Nexø gennemførte, hvad han havde påtaget sig."²⁷²

En af opgaverne var at understøtte et børnehjem i Samara. I foråret 1923 samlede han en kreds af venner til at hjælpe sig med understøttelsen. I april gav både Aage Hermann og Børge Houmann 5 kr. til børnehjemmet. Det må have været en betragtelig del af en trafikelevs løn²⁷³.

Houmann bidrog litterært også til *Hver 8. Dag og Verden og vi*, ligesom han i 1920 skrev digte og artikler til det socialdemokratiske eftermiddagsblad *Kl. 5*.

I 1921 udsendte han sin første digtsamling, der simpelthen hed *Opus I*. I 1923 udsendte Klintes forlag samlingen *Smaa Altre*.

I 1924 blev han forretningsfører for Otto Gelstedes lille tidsskrift *Sirius*, og gennem Gelsted lærte han Hans Kirk at kende. Det intellektuelle miljø, Houmann færdedes i, Klinte-miljøet, adskilte sig fra Gelsted og Kirks projekt. De var klart begyndt at orientere sig mod kommunismen, hvilket de gav udtryk for i digte og artikler.

I 1926 kom i serien Ung Dansk Literatur den store digtcyklus *Huset ved Havet*. Samme år knyttedes Houmann til Cai M. Woels forlag som konsulent og oversætter. Han beholdt sin tilknytning til dette overvejende 'litterære' miljø. Bl.a. var han knyttet til tidsskriftet *Femte November*, som udkom på Woels Forlag og redigeredes af Knud Bruun-Rasmussen. Tidsskriftet udkom frem til juni 1928 og Houmann bidrog med både digte og prosa. Også til *Woels litterære tidsskrift* skrev Houmann, dog kun et par anmeldelser (1929-30). Houmann oversatte svenske og engelske bøger for Woel og arbejdede på forlaget hver eftermiddag. Det var også Woel, som udgav Houmanns fjerde og sidste digtsamling *Forlis*, som udkom i 1931. I *Kommunist under besættelsen* beskriver Houmann, hvordan han ved et tilfælde sikrede sig Jens August Schades *De levende Violin* til Woels forlag. Det skete fordi

Schade glemte manuskriptet på Klampenborg station, hvor Houmann klippede billetter (s.38f.).

Blandt oversættelserne kan der være grund til at nævne oversættelsen af Walt Whitmans *Sangen om mig selv og andre digte* fra 1929. Whitman introducerede Houmann også med en kronik i *Social-Demokraten* 29.1.30. Upton Sinclairs *Dollars* oversatte han i 1931, ligesom han oversatte James Joyce' *Ulysses*, som imidlertid aldrig udkom, da Woels forlag måtte lukke. Oversættelsen blev sammen med andet materiale beslaglagt af politiet under besættelsen, og er ikke siden dukket op.

En særlig side af oversætteriet var versificeringen. I 1926 udkom således E.L. Demuths *Maria* versificeret af Børge Houmann (Næstved 1926), ligesom han skrev operatekst til Jeppe Aakjærs *Jens Langkniv*, til forskellige af Aug. Ennas operaer, "og arbejder i øjeblikket sammen med Komponisten Professor v. Klenau paa en Operatekst, bygget over Thorkild Gravlunds Roman, "Ransmænd om Samsø"²⁷⁴.

Mere specielt i forfatterskabet står nok værket *Opfindelsernes Sejrsang*, som Houmann redigerede for Baltisk Forlag i 5 bind 1928-29. Bøgerne handler om teknikkens velsignelser og er skrevet fortrinsvis af fagfolk, men lange afsnit er skrevet af Houmann selv på grundlag af andres fremstillinger. "Det er den læge Mands Eventyrbog, der bringer Beretningerne om den moderne Teknik saa populært fortalt, at de ikke for at forstaas forudsætter teknisk Kunnen af nogen Art hos Læseren", skrev redaktøren.

Ligeså overraskende er nok pjecen *Boksning*, som Houmann skrev til Woels forlag i 1930. Den udkom som nr. 5 i Folkeoplysningsbiblioteket og var en teknisk gennemgang af boksningens regler, stød, parader osv.

Houmanns skønlitterære forfatterskab afsluttedes med romanen *Lystgas*, som udkom på Funkis Forlag i 1932. Den optimistiske tone, som havde domineret de tre første digtsamlinger, var ændret kraftigt i *Forlis*. Men i *Lystgas* var tonen mørk og nærmest pessimistisk. Men det så heller ikke for lyst ud i Europa i 1932, slet ikke for en kommunist.

Kommunist

Det var i 1927, Børge Houmann henvendte sig til DKPs partisekretær Arne Munch-Petersen for at blive optaget i partiet. Baggrunden for denne beslutning finder han selv to steder, i tiden og i miljøet. Om tiden skrev han i sine erindringer: "Vi, som var unge i 20'erne, havde et andet og mere følelsesladet forhold til Sovjetunionen, end unge har i dag. Vi havde alle sammen større eller mindre ar i sindet efter Første Verdenskrig. Vi havde oplevet revolutionen i Rusland. Vi havde læst de første telegrammer derovrefra. [...] Sovjetunionen var blevet en del af vort liv - den del, der vendte mod lyset og fremtiden. Den var for os virkeliggørelsen af drømme og forventninger." (s.41). Den anden faktor, miljøet, peger først i retning af venskabet med Nexø, siden med Gelsted og Kirk. Og dog slap Houmann ind i DKP før de to sidstnævnte.

Arne Munch-Petersen slap nemlig Houmann ind på trods af, at han ingen anbefalere havde. Der krævedes normalt to. Det var ikke alle Munch-Petersen lukkede ind. Scherfig prøvede også i 1927 at blive medlem, men Munch-Petersen mente ikke det var noget for ham²⁷⁵. Houmann mener, at det kom ham til gode, at han udover at være en mistænkelig intellektuel, havde det interessante træk, at han var en forbindelse til centraladministrationen. Han fik derfor lov til at blive medlem, hvis han ville holde det hemmeligt og betale kontingent direkte på partikontoret (*Kommunist under besættelsen*, s.38).

Houmann husker, at hans første møde i partiet var et aktivmøde i 1927, hvor en tysk kammerat skulle fortælle om omlægning af partistrukturen til bedriftsceller. Den tyske kammerat var den senere mesterspion Richard Sorge, som en tid var udstationeret som

Komintern-instruktør i Danmark. Houmann fungerede som tolk ved mødet. Kun må året være galt, Sorge var i Danmark fra begyndelsen af februar 1928²⁷⁶.

Houmann boede på Frilands Allé i Valby og tilhørte celle 28, som hørte til i kælderens til Valborg Allé 8. I begyndelsen af 30'erne var han formand for cellen. Meget tyder på, at det først var i 1933, Houmann mere omfattende gik ind i kommunistisk arbejde. Han var således ikke med i de to større begivenheder, hvor kommunistiske intellektuelle gik sammen, nemlig Nakskovkomitéen (1931) og Den danske Antikrigskomité (1932). I 1933 vil Arne Munch-Petersen således have ham til formand for Studentersamfundet, trods hans egen protest og trods modstand blandt samfundets kommunistiske fraktion. Det endte i stedet for med at Edvard Heiberg blev formand og den tidligere formand Stig Veibel blev ekskluderet for en tid sammen med Villum Hansen og Karl Roos²⁷⁷.

Partifunktionær

I 1933 blev Houmann forretningsfører for DKPs forlag, Arbejderforlaget. Det holdt til i Larsbjørnsstræde 15. Herfra udsendtes en lang række politiske pjecer, som var centrale for kommunisternes arbejde. Houmann var tillige aktiv i Kampfronten mod Fascismen, populært kaldet Antifa. Han var organisationens kasserer og ved Antifas første store arrangement, Den skandinaviske Antifascist-Konference den 14.-15. april 1933, var han konferencens organisator sammen med partisekretær Knud Smith. I konferencen deltog Henri Barbusse som gæst. Også Nexø deltog i konferencen.

Nexø tog initiativ til at starte en Hjælpekomité for Nazismens Ofre i sommeren 1933. DKP udpegede Houmann til at hjælpe til. I komitéens korte levetid hjalp den tyske flygtninge i Danmark. Houmann var komitéens sekretær og kasserer.

Houmanns åbenbare organisatoriske talenter gjorde ham til en nærliggende forretningsfører, da *Arbejderbladet* fra januar 1934 overgik til dagblad. I 1934 blev han tillige forretningsfører for Mondes forlag efter Ove Johannsen. Mondes Forlag var konstrueret som et aktieselskab, og ifølge aktieselskabsregistret blev Houmann direktør den 13. september, men det er formentlig reelt sket før. Muligvis er skiftet sket allerede i 1933, for Houmann oplyser, at han udgav Scherfigs *Hvad lærer vi i skolen?*, og den udkom i efteråret 1933²⁷⁸.

Mondes Forlag var oprindeligt startet af Mondegruppen, en gruppe af kommunistiske studenter og intellektuelle. Da gruppen sprængtes i 1932 blev forlaget selvstændiggjort i nogen grad, dog således, at nogle fra gruppen fortsat var engageret i arbejdet med forlaget. I Houmanns tid udgav Mondes Forlag bl.a. Gelsteds digtsamling *Under Uvejret* og hans *Udvalgte Digte* til 50-årsdagen i 1938. Her kom også Kjeld Abells succes-stykke *Melodien der blev væk*, Edvard Heibergs *2 Vær. straks*, Erik Ib Schmidts *Landbruget i Krise*, Nexøs *Mod Lyset* og *Familien Frank*, Ebbe Neergaards *Teater i tusind år* og Helge Andersens *Hvem ejer Danmark?*. Det var ikke mindst her kommunistiske intellektuelle kunne få deres bøger ud. Forlaget udgav også Marxs *Udvalgte Skrifter* i 2 bind, bøger af Stalin og de stenografiske beretninger fra Moskvaprocesserne, de sidste betalt af russerne.

De tre jobs i partiet blev iøvrigt suppleret i 1934 med forretningsførerposten for Riddersalen. Houmann havde haft et samarbejde med Per Knutzon i Revolutionært Teater. Da Knutzon året efter satte Albert Maltz' *Ned med krigen* op på Nørrebro Teater, oversatte Houmann stykket. Iøvrigt var Houmann også - sammen med Gelsted - oversætter på Brechts stykke *Rundhoveder og spidshoveder*, som blev opført den 4. november 1936.

De mange aktiviteter var for meget sammen med det guldtræssede arbejde i DSB. I slutningen af 1934 sagde Houmann farvel til DSB²⁷⁹ og blev fuldtids partifunktionær. Han havde i løbet af et par år fuldstændig skiftet løbebane. Fra at være forfatter var han nu blevet

organisator. Han skrev godt nok i *Arbejderbladet*, bl.a. deltog han af og til i pseudonymet *Obadias*, som eller især udfyldtes af Hans Kirk. Nogle foredrag blev det også til - ikke kun i partiet. Han figurerede på den liste over foredragsholdere, Studentersamfundet udsendte i midten af 30'erne. Han tilbød her at holde foredrag om "Litteraturen og arbejderne". I Frisindet Kulturkamp var han formand for Frisindet Skribentgruppe. Men hovedindsatsen lå på det område, hvor kommunisterne med rette fik et stort ry: på det organisatoriske.

Medlem af ledelsen

Der hersker en del usikkerhed om, hvornår Houmann blev optaget i partiets ledelse²⁸⁰. Man kunne jo tro, at en så betroet medarbejder var selvskrevet som medlem af centralkomité og sekretariat. Af de arkivalier, som er tilgængelige fremgår det, at Houmann var gæst på partiets 14. kongres i 1936 som repræsentant for forlaget. Og her blev han ikke valgt ind i ledelsen. Så sent som på centralkomitémødet den 22. oktober 1939 var Houmann med som gæst uden at være medlem eller kandidat²⁸¹. I sine erindringer skriver Houmann, at han var til stede på det berømte forretningsudvalgsmøde den 9. april 1940, hvor det kom til et opgør med Richard Jensen. Her besluttede man en række sikkerhedsforanstaltninger og tog skridt til at forberede illegaliteten, som jo måtte komme (s. 74).

Aksel Larsen var ikke tilstede ved dette møde, da han var i Moskva. Her udarbejdede han den 8. april 1940 en liste over medlemmerne af centralkomitéen. Her figurerer Houmann for første gang som medlem, men ikke som medlem af sekretariat eller politibureau (dvs. forretningsudvalg). Derimod betegnes han som "Geschäftsführer Partei, Zeitung und Verlag"²⁸². I en "Kortfattet Beretning om K.P.s Virksomhed Efteråret 1938" til Komintern havde Aksel Larsen skrevet: "*Partiledelsen konstitueredes som følger*: Formand Aksel Larsen, Næstformand Alfred Jensen, Orgsekretær Svend Nielsen, Faglig Sekretær Hartvig Sørensen, Politisk Redaktør Martin Nielsen, Sekretær for Hovedstaden Johannes Hansen, Provissekretær Johannes Poulsen, Forretningsfører Børge Houmann". Børge Houmann betegnes her som medlem af *partiledelsen*. Men i samme beretning er han hverken medlem af sekretariat, politibureau eller centralkomité, derimod nok af organisationsudvalget.

Hvorfor gik der så lang tid inden Houmann fik plads i centralkomitéen, når han reelt var en del af ledelsen. Måske man betragtede det som et problem at en intellektuel med borgerlig baggrund indtog en så fremtrædende plads. Resten af ledelsen var arbejdere. I en udateret indberetning, formentlig fra 1938, over partiets kadrer til Komintern ligger en hel række korte levnedbeskrivelser af partiets øverste ledere. I alle disse beskrives også forældrenes erhverv. For Houmanns vedkommende står der: "Søn af Brænderibestyrer ved de danske Spritfabriker S.K. Houmann. Moder Datter af Trafikchef R. Hansen D.S.B.". Det er næppe af snobberi overfor Komintern, at Houmann er den eneste, hvis forældre er mere end et erhverv og den eneste, hvor man går 2 generationer tilbage for at vise hans betænkelige borgerlige herkomst. Muligvis ligger der en forklaring her. Der var intellektuelle medlemmer af CK: Robert Mikkelsen, Karen Tovborg-Jensen og Nexø. Arne Munch-Petersen havde på trods af sin baggrund været partisekretær. Men efter hans udstationering i Moskva var det først, da Ib Nørlund i 1940 afløste Alvilda Larsen som formand for DKU, at en intellektuel blev optaget i politibureauet.

Forlæggeren

Houmanns arbejde bestod altså fra 1933-34 og frem til krigsudbruddet i at forestå partiets samlede agitation og propaganda for så vidt denne var trykt. Det drejede sig om *Arbejderbladet*, som var et dagblad, der voksede fra ca. 6.000 i oplag i 1935 til måske 10.-12.000 i 1940. Det drejede sig om *Arbejderbladets Ugeblad* (eller *Ugens Ekko*), som måske nåede op

omkring de 20.000 i oplag i 1941. Og det drejede sig om to forlag med en ganske pæn produktion. For Arbejderforlagets vedkommende var der tale om 161 udgivelser 1933-41, mest pjecer, men også en del bøger. På Mondes Forlag kom der mindst 40 bøger i Houmanns periode. Udgivelsesprofilen for Monde vendte sig mere mod de intellektuelle, mens Arbejderforlaget mere vendte sig mod arbejdere.

Det var ikke altid lige let at være kommunistisk forlægger. Da Houmann i 1936 på Arbejderforlaget udgav Stalins tale på 8. unionssovjetkongres om forslaget til ny forfatning havde han lavet nogle forkortelser ikke mindst i fremstillingerne af ovationernes omfang og forløb. Houmann husker²⁸³, at han blev bebrejdet dette af én af Kominterns udsendinge. Måske var det ikke lige hændt sådan som det stod i pjecen, men det beskrev folkets kærlighed til Stalin. Faktisk afstedkom sagen større furore. For lederen af forlagssektoren under Kominterns eksekutivkomité afkrævede skriftligt Houmann en forklaring. Houmann forklarede, at de udeladte steder ville forstyrre læseren, når talen udsendtes som pjece. Han understregede, at han havde sikret sig, at Larsen og politbureauet var af samme mening. Men når partiet i 1937 skulle udsende et samlebind med talerne fra kongressen, så skulle alle ovationerne komme med. Janson, lederen af forlagssektoren, citerede dette svar i en indberetning til Georgi Dimitrov, lederen af Komintern den 8. februar 1937, og den 16. februar henstillede Dimitrov til Florin, der i Komintern havde med DKP at gøre, at han lavede et udkast til en skrivelse til DKPs politbureau. Det gjorde Florin. Han foreholdt politbureauet, at det med rettelserne havde forholdt de danske læsere "den dybtføjte forbundethed mellem Stalin og folket, det stærke bevis på kærligheden til Stalin og begejstringen for denne grandiose tale, som kom til udtryk i forbindelse med den". Og han gjorde politbureauet opmærksom på, at der var en forskel på, "om der bliver holdt en dagsaktuel tale i det danske parlament, eller en verdenshistorisk tale, på om en eller anden taler, eller om føreren for verdensproletariatet taler"²⁸⁴.

Besættelsen

Efter den 9. april deltog Houmann i forberedelsen af partiets illegalitet, herunder grundlæggelsen af en illegal presse. Og efter den 22. juni 1941 blev han medlem af den lille ledergruppe, som førte partiet gennem krigen. Han deltog i opbygningen af Frit Danmark og i opbygningen af den kommunistiske illegale presse. Han repræsenterede partiet i Frihedsrådet og havde sabotagen under sig. Med krigen rykkede Houmann fra at være organisator ind på pladsen som partiets måske vigtigste leder i Aksel Larsens fravær. Dele af sine oplevelser har han skildret i *Overfrakken* (Århus 1987), i *Kremls klokker* (Risskov 1989) og i *Kommunist under besættelsen* (Kbh. 1990).

Selvom forbindelserne til Moskva blev afbrudt, da DKP måtte gå under jorden og Sovjet var i krig fra 22. juni 1941 fulgte efterretningstjenesten med i, hvad der skete i Danmark og rapporterede til Dimitrov. I oktober 1941 rapporteres således fra Stockholm om arrestationerne af danske kommunister, men også, at "Aksel Larsen, Holst, Alfred Jensen, Nørlund og Børge Houmann, der nu opholder sig illegalt, fortsætter deres arbejde, og de vægter især kampen mod tyskerne"²⁸⁵. I januar 1943 får Dimitrov besked fra Fitin om at Aksel Larsen er arresteret. "På nuværende tidspunkt er det kun 4 personer fra hele partiledelsen, som er på fri fod. Det er den danske kommunist Børge Houmann, der leder al partiets illegale arbejde, Gestapo har intensiveret eftersøgningen af ham". Herudfor har Dimitrov skrevet: "Hvem er Børge Houmann?" Og det var en forespørgsel til EKKIs kadreaddeling, som svarer ham den 8. februar med en hel biografi - en såkaldt *spravka*. Heri sættes hans indmeldelsesår til 1932 og hans medlemsskab af centralkomiteén dateres til 1939. Ifølge biografien gav Aksel Larsen og Martin Nielsen i 1940 denne karakteristik: "Han er

vældig dygtig, han har beskæftiget sig meget med litteratur og litterært virke. Han har gode organisations- og administrative evner. Han er meget arbejdssom. Han har ikke vist tegn på afvigelse fra partilinjen". Og i kadreaddelingens konklusion hedder det: "Han er en politisk udviklet kammerat med god uddannelse. Et underdanigt partimedlem". Biografien er skrevet sammen på grundlag af hans li□noe delo, hans personsag. Og det passede helt fint, at Dimitrov havde spurgt i sin kadreaddeling, for den 29. juni beder efterretningsvæsnet om "alt hvad De kender til den danske kommunist Børge Houmann" og han får kadreaddelingens spravka²⁸⁶.

Chefredaktør på én af landets største aviser

Straks ved befrielsen gendannedes og indsuppleredes DKPs ledelse. Houmann indtog her en meget central rolle. Han blev udset til at være chefredaktør for partiets nye dagblad.

Allerede under illegaliteten havde partiledelsen truffet forberedelser til at kunne starte et dagblad op ved befrielsen. Men på trods af forberedelserne var vanskelighederne enorme. *Arbejderbladets* gamle trykmaskine var ikke blevet beslaglagt af politiet i 1941, af den simple grund, at den var ejet af et aktieselskab, konstrueret til lejligheden, ved navn Clea. Clea havde opstillet maskinen på Nørrebros Centraltrykkeri.

Det viste sig imidlertid straks, at maskinen slet ikke kunne leve op til de krav om hurtighed og oplag, som nu stillede²⁸⁷. Man måtte således give afkald på at få postomdelt bladet og kunne derfor kun satse på løssalg. Man kunne heller ikke nå at blive færdig til postgenes afgang, så fynboer og jyder fik ikke noget blad. Det kneb også med at finde et sted at være, så i begyndelsen var bladets adresse en postboks på Nørrebros Postkontor.

Uvist af hvilken grund havde det illegale *Land og Folk* den 3. maj skiftet navn til *Folkets Dagblad*. Nr. 2 udkom den 4. maj med to opråb fra Frihedsrådet. På befrielsesnatten den 4.-5. maj udkom en løbeseddel med navnet *Folkets Dagblad* og med *Land og Folk* som undertitel. På forsiden var Frihedsrådets proklamation af landets frihed og nazismens nederlag. På side 2 var der et opråb fra DKPs CK, hvori den takkede alle medlemmer for deres indsats de forløbne år. Her bragtes også den nye ministerliste, som sikkert har overrasket én og anden. Men der var dog 3 kommunistiske ministre, hvis Mogens Fog regnedes med. Så var der en anden frisk nyhed, nemlig at Den Røde Hær havde befriet 85 af de 150 danske kommunister, der var interneret i Stutthof, og at blandt dem var også Martin Nielsen.

Endelig præsenteredes det nye dagblad. "Tekniske Vanskeligheder vil de første dage umuliggøre Udsendelsen af det store, moderne Dagblad, det er vor Agt at skabe, men vi kan love Læserne, at Bladet vil gøre Fremskridt for hver Dag, der gaar." Man lovede, at bladet ville udkomme om søndagen. Og det gjorde det. Søndag den 6.maj udkom *Folkets Dagblad* nr. 5. Hvor nr.6 blev af, ved jeg ikke. Bladet meddelte på forsiden, at Aksel Larsen nu var hjemme igen og at Alfred Jensen ville være "en af det fremtidige Danmarks Bygmestre". På forsiden fandt man også en tegning af Herluf Bidstrup - den første i en meget lang række.

Den 7. maj meddeltes, at adresse, telefon, postkonto etc. senere ville blive meddelt. Lederen skrev, at medlemmerne havde været meget skuffede over første nummer. Én ting, medlemmerne især var skuffede over, var navnet²⁸⁸. Så fra nr. 8, den 10. maj 1945 hed bladet *Land og Folk* - og det hed bladet til det lukkede i 1991.

Den 10. maj skrev Nexø og Eric Danielsen i bladet, den 11. Scherfig, den 15. skrev Kirk, den 23. Werner Thierry, den 31. Sven Møller Kristensen, den 4. juni dukkede Didrik Skelet (pseudonym for Hans Ditlev) op med sine ultra-short-stories, som skulle følge bladet de næste år, og den 8. juni skrev Otto Gelsted. Det var et stærkt hold Houmann samlede om sig. 10 journalister ansatte han.

Trykkeriproblemerne fandt man en midlertidig løsning på, ved at få bladet trykt i Nationaltidendes Trykkeri. Men betingelsen var, at bladet fra den 1. juni 1945 udkom som eftermiddagsavis²⁸⁹. Hermed ville abonnenter kunne få bladet med den sene omdeling i København og i provinsen næste morgen. Bladet fik nu adresse på Sortedams Dosseringen 29, senere på Kastelsvej 38. Iøvrigt kunne man den 1. juni interviewe Martin Nielsen, der netop var kommet hjem fra Tyskland via Moskva.

Oplaget meddeles den 27. juni at have passeret 43.000, den 13. juli 51.000 og den 5. september 60.000.

Man forsøgte at finde et egnet bladhus, ligesom man overvejede at bygge selv. Men efter forskellige vanskeligheder købte partiet Hotel Phoenix i Dronningens Tværgade, populært kaldet landadlens hotel. Her rykkede parti, ungdomsforbund og blad ind. I huset indrettedes også en boghandel. Den 2. februar 1946 kunne indflytningen ske. Men først den 1. maj var trykkeriet på plads. Bladet investerede i en ny rotationsmaskine, der kunne trykke 30.000 12-sidede aviser i timen. Den kostede 350.000 kr., en formidabel sum i 1946. Den blev finansieret af genrejsningsfonden, som indsamlede over en million kr.²⁹⁰. En af sættemaskinerne blev givet af Foreningen af kommunistiske fanger. Som erstatning for beslaglæggelsen af *Arbejderbladet* i 1941 modtog DKP 750.000 kr. fra staten. Den 1. maj 1946 kunne *Land og Folk* udkomme som morgenavis, trykt på sit eget trykkeri og i eget bladhus. Det var en gammel drøm, der gik i opfyldelse, skrev bladet i lederen den dag.

Bladet fandt sig hurtigt til rette i sin nye teknik. Fra 1. oktober 1946 fik bladet et nyt lay-out og et nyt hovede. Begge dele (designet af Eli Reimer) holdt til engang i 80'erne, bortset fra en opstramning i 1957. Lay-outet på bladet var moderne og iøvrigt retningsgivende senere for andre aviser. Det var klart disponeret og prioriterede overskuelighed højt. Indholdsmæssigt var bladet præget af en helt ny stil i forhold til *Arbejderbladet*. *Land og Folk* var i de første efterkrigsår ikke nær så meget partiavis og havde en stor bredde i sit stofvalg. Bladet udtrykte naturligvis partiets meninger. Men i overenstemmelse med partiets brede enhedslinje frem til 1947 og med det store læserunderlag udviklede bladet sig i denne periode til at blive en ny type avis i den danske avisverden. Det var i sin dækning af arbejdspladsstoffet og det faglige stof stadigvæk en arbejderavis. Men journalistisk adskilte den sig fra de socialdemokratiske aviser ved sin offensive stil. Kulturstoffet var uden sammenligning landets bedste. Selv presseforskeren Niels Thomsen, der bestemt ikke kan mistænkes for at være *Land og Folk*-sympatisør, skriver i sin disputats om dagspressen: "Bladet fastholdt betydelig interesse på arbejdspladser og i videre kredse ved sin raske farverige opsætning, sin offensive og særdeles direkte polemik, ved konkret aktiviserende faglig og social reportage og ved vægne kultursider skabt af førsterangs intellektuelle"²⁹¹.

Kulturstoffet blev redigeret af Hans Kirk. Han havde Sven Møller Kristensen og Werner Thierry til at hjælpe sin med at anmelde litteraturen. Billedkunsten tog Otto Gelsted og Jørgen Fastholm sig af. Film blev især set af Thierry, mens Møller Kristensen tog sig af teatret. Musik blev anmeldt af Svend Westergaard og Walther Zacharias, mens Allan Fridericia tog sig af balletten. Herudover skrev andre jævnlige i bladet. Erna Watson redigerede rubrikken "Familje og Hjem", Johs. Glavind redigerede rubrikken "Videnskaben og Samfundet", Isi Grünbaum skrev om "Produktion. Erhverv. Finanser", Mogens Korst skrev om økonomi, Thorkild Knudsen skrev om musik, Scherfig skrev radioanmeldelser, en sportsside var der, ja selv frimærkesamlerne fik deres rubrik.

En fast bestanddel af kulturstoffet var føljetonen, som fandtes frem til september 1957, hvor bladet måtte indskrænke fra 12 til 8 sider. Eksempler på føljetonen kunne være: Moa Martinsson: *Bogen om Sally* (1947), Howard Fast: *Clarktown* (1948), William Heinesen: *Den sorte gryde* (1951), Hans Kirk: *Djævlens penge/ Klitgaard & sønner* (1951-52), Hans

Scherfig: *Skorpionen* (1952-53), Halldór Laxness: *Islands klokke* (1952), Jaroslav Hasek: *Den gode soldat Svejks eventyr* (1953-54), Nexø: *Ditte Menneskebarn* (1954-55), H.C.Andersen: *De to Baronesser* (1955), Mao Dun: *Silkeormen* (1956) og John Reed: *Ti dage, der rystede verden* (1957).

Også tegneserier gjorde bladet sig i. Bidstrup havde sin søndagsstribe uden ord. Helge Kühn-Nielsen tegnede i 50'erne flere klassikere som *Skælmen fra Bukhara*. Anker Landberg tegnede *Hvordan mennesket blev en kæmpe*, og Scherfig tegnede *Niels Klims underjordiske rejse*. I midten af 50'erne introducerede man flere kinesiske tegneserier, der ellers var helt ukendte i Danmark.

Også kronikken må nævnes som et væsentligt kulturjournalistisk indslag i avisen. Her mødte man et bredt udvalg af partiets skribenter, intellektuelle som arbejdere. Men også ikke-partimedlemmer (f.eks. Harald Rue) skrev kronikker.

Hvor stor *Land og Folks* stab var i 40'erne vides ikke. Men da man i 1953 nedsatte et spareudvalg, opgjorde det de ansatte på det tidspunkt til 26 redaktionelle medarbejdere og 28 i trykkeriet. Hertil kom pakkeri og administration. Ialt var der 153 ansatte i partihuset, hvoraf 22 i partiet. En stor del af de resterende 131 var bladets folk²⁹².

Men som sagt: der måtte spares. Ikke blot i 1953, men jævnt hen. *Land og Folk* toppede sit oplag stort set, da det startede. Fra efteråret 1945, hvor oplaget måske nåede over 60.000, faldt det til ca. 40.000 i 1946, til ca. 33.000 i 1947, til ca. 27.000 i 1948 og stød nedad med 1-2.000 pr. år indtil det i 1960 havde et oplag på 7.700. Søndagsoplaget holdt skansen lidt bedre.

Der var en periode fra 1945-48, hvor avisen nåede langt ud over partiets rækker. Med det store indhug, den kommunistiske magtovertagelse i Tjekkoslovakiet gjorde i partiet, blev bladet for lille til at være en 'selvkørende' forretning. I perioden 1948-53 fik bladet igen et mere udpræget partipræg som *Arbejderbladet* før 1935. Der blev blødt noget op i dette efter Stalins død.

Den avis, Børge Houmann byggede op, havde på mange måder sin rod i *Arbejderbladets* bedste periode 1935-41. Bladet var i denne periode i stand til som avis at bryde ud af den snævre partioffentlighed og ikke mindst gennem sit kulturstof henvende sig også til sympatisk indstillede. Det præg Hans Kirk satte på *Arbejderbladet* som kulturredaktør var helt afgørende i denne sammenhæng. Det kom også til at præge *Land og Folk*, blot med en større bredde i det stof avisen tog op.

Land og Folks historie var underkastet de samme dramatiske bølger som DKP. I forbindelse med påskehysteriet i marts 1948, da efterretningsvæsnet havde sat det rygte i omløb, at kommunisterne ville lave opstand, blev bladet udsat for en næsten total annonceboykot. Boykotten førte til oprettelsen af en *garantfond*, hvorigennem medlemmerne hele tiden samlede ind til bladet. Og år efter år blev der samlet ind i forskelligt døbte indsamlingsrunder. Det var store beløb, der blev samlet. Fra 1947 til 1956 mellem 380.000 og 580.000²⁹³ om året.

En særlig udløber af bladets tilknytning til modstandsbevægelsen var Wright, Thomsen & Kier-sagen. Det var den største værnemagersag overhovedet. Den havde haft Carl Madsens særlige bevågenhed i hans tid som ansat i anklagemyndigheden. Børge Houmann begyndte at oprulle den skandaløse sag i en række artikler i *Land og Folk* i august 1948. Efter at være blevet opfordret adskillige gange anlagde justitsminister Busch-Jensen i oktober injuriersag mod Børge Houmann. Den begyndte i januar 1949. Den 28. marts 1950 blev Houmann kendt skyldig. Dommen lød på 60 dages fængsel og 40.000 i erstatning. Han appellerede dommen. Landsretten skærpede dommen til 3 måneders fængsel og 50.000 kr. Den 30. november 1951 stadfæstede Højesteret landsrettens dom, og Houmann måtte gå i

fængsel den 29. januar 1952. Men inden da talte han ved et kæmpemøde i KB-hallen.

I 1955 blev Houmann fyret som chefredaktør. Dvs. formelt blev han på partisekretær Svend Niensens forslag gjort til administrationschef for hele koncernens økonomi. Forslaget fremsættes af forretningsudvalget på CK-mødet den 4.12.55. Her retter Houmann den indvending mod forslaget, at han så ikke vil kunne fortsætte som chefredaktør. Erik Skinhøj mente, at Houmann og bladet var uadskillelige og Isi Grünbaum mere end antydede, at der var forhold, som ikke var blevet ordentligt oplyst overfor CK. Aksel Larsen henviste til at forretningsudvalget var enige. Svend Nielsen selv lå på hospitalet med en blodprop. På et CK-møde den 23.-24.8.58 så Holger Vivike tilbage på situationen med disse ord ifølge referatet: "CK mødet den 4.12.55, hvor Børge Houmann blev afsat som chefredaktør viste, at der var noget galt i FU".²⁹⁴ Man kan sige, at Svend Nielsen lagde en fælde for Houmann ved at foreslå, at han også skulle være forretningsfører vel vidende, at man ikke kunne bestride begge job.

Børge Houmann mener selv, at den udløsende årsag var, at Finn Høffding havde skrevet en kronik om Šostakovič, som var lidt kritisk overfor den sovjetiske musik-politik. Kronikken stod sat i sætteri, da Svend Nielsen kom forbi og så den. Han bad om et aftræk, og da han havde læst den, forbød han trykningen af den. Herefter udkastede han planen til ændrede forretningsgange, som medførte, at Houmann blev overflyttet til posten som administrationschef og Martin Nielsen (som havde været medredaktør fra 1952) blev eneredaktør den 8. december 1955²⁹⁵. I Martin Niensens redaktør-periode blev bladet i højere grad et forudsigeligt partiblad.

Én af partiets ledere

Som sagt blev Houmann i og med modstandskampen én af DKPs øverste ledere. Han var medlem af CK og forretningsudvalg fra 1945 til kongressen i 1958. Han var medlem af sekretariatet 1952-53 og en periode i 1955 frem til han blev afsat som chefredaktør.

Der var flere af de folk, som han havde arbejdet sammen med under krigen, der undrede sig over at høre ham som offentlig person, som kommunistisk politiker. Kate Fleron kunne således op til valget i 1945 skrive: "Naar Houmann holder Valgtale, er det med en besk Indignation og med en Voldsomhed i Angreb og Krav, der staar i forbløffende Modsætning til Niensens Optraeden, der havde sin Styrke og sin Charme i hans Ro, i hans faa, men velgennemtænkte Bemærkninger, der var udtryk for en usædvanlig Respekt for de øvrige Tilstedeværendes Meninger. Kun sjældent lynede hans Lidenskab som et Sværd gennem Luften. Var det virkelig en Kommunist, denne distingverede Herre, der lignede en Kontorchef i et Ministerium, og som talte saa dæmpet og velovervejet? Niensens borgerlige Medarbejdere var først forvirrede, lidt senere blev de trygge, og det endte med, at de nærede en ubetinget Tillid til ham, som forblev urokket."²⁹⁶ I interviewet, som fulgte efter denne karakteristik gav Houmann udtryk for stor mistillid til muligheden for samarbejde med Socialdemokratiet. Og selvom disse bemærkninger faldt efter sammenbruddet i de berømte enhedsforhandlinger mellem DKP og Socialdemokratiet, så afspejler de en holdning, som ikke deltes af andre i ledelsen på dette tidspunkt. Det havde også været hans synspunkt, at de to kommunistiske ministre Aksel Larsen og Alfred Jensen skulle trække sig ud af befrielsesregeringen, hvis de løfter, der var afgivet under regeringsforhandlingerne ikke blev ført ud i livet, konkret indførelsen af 8 timers dagen for søfolkene, som regeringen ville udskyde. Dette synspunkt var ikke populært i den øverste ledelse.

Ved valget i oktober 1945 fik DKP 18 mandater, og Houmann, der var opstillet i Hørups gamle kreds i Køge, blev også valgt. Men allerede i juli 1946 kunne *Land og Folk* meddele, at han ville udtræde af rigsdagen på grund af for meget arbejde med bladet. I 1946-

50 sad han i Radiorådet og fra 1947-55 tillige i bestyrelsen for Ritzaus Bureau.

Det fulgte med arbejdet som kommunistisk politiker at holde taler, noget som Houmann havde prøvet i 30'erne, men efter krigen i meget større målestok. Bl.a. blev det Houmann, der på et stort og meget omtalt møde for partiets intellektuelle den 10. april 1946 skulle holde en tale, der redegjorde for partiets kulturpolitik. Man må gå ud fra, at han var en meget flittig lederskribent. Men ellers sætter han sig ikke selv mange umiddelbart identificerbare spor i sit blad eller i *Tiden*, som han redigerede 1945-46. Der er naturligvis enkelte undtagelser som f.eks. Wright, Thomsen & Kier-sagen, hans rejse til Sovjet i 1955 og visse ideologiske præciseringer. En enkelt pjece skriver han på forlaget *Tiden*, nemlig *Herre i vort eget hus* fra 1953 med undertitlen "Nogle bemærkninger til debatten om stationering af fremmede tropper i Danmark".

Besættelsestidens historie

Men faktisk finder Houmann tid til at begynde på to større projekter. Det ene var *Besættelsestidens historie*. Sekretariatet besluttede den 29. oktober 1954 at udsende et første bind af en planlagt besættelsestidshistorie til 5. maj 1955 i anledning af 10-året for befrielsen. Børge Houmann skulle udarbejde et manuskript. Manuskriptet forelå i januar 1955 og det blev fremstillet i 7 eksemplarer, som Aksel Larsen, Alfred Jensen, Ib Nørlund, Martin Nielsen, Johs. Hansen, Thorkild Holst og Mogens Fog skulle læse inden den 5. februar. Den 19. februar holdt de nævnte (bortset fra Fog) møde med Houmann om sagen. Ifølge referatet indstillede man, at søge manuskriptet gennemarbejdet til udgivelse i hæfter, idet der foreløbig arbejdes videre på kapitel 1. Den 1. marts konfirmerer forretningsudvalget denne indstilling. Ifølge Børge Houmann selv var det kun Ib Nørlund, der havde læst hele manuskriptet, de andre var ikke nået langt. Og Nørlund var meget utilfreds med den kritiske linje Houmann havde lagt overfor Socialdemokratiet. Han og flere andre ønskede kritikken afsvækket²⁹⁷. Manuskriptet er meget omfattende, på 672 sider og går kun frem til omkring den 20. august 1943. Det fremstiller besættelsestiden i hele sin bredde, men naturligvis med hovedvægten på kommunisternes indsats²⁹⁸.

Værket blev aldrig skrevet om eller færdig. I maj 1958 besluttede forretningsudvalget, at Houmann skulle udarbejde værket, dog skulle der først afholdes samtale med ham inden udarbejdelsen begyndte. Da han i 1958 blev afskediget bad forretningsudvalget ham skrive den færdig, men det skete ikke. Historikeren Jørgen Hæstrup besøgte Houmann omkring 1960 og fortalte om det omfattende projekt, som skulle sættes i værk omkring besættelsestidens historie. Houmann gav her udtryk for, at han gerne ville skrive om enten kommunisternes historie eller Frihedsrådets. Hertil svarede Hæstrup, at det kunne ikke lade sig gøre, da han var for tæt på i begge tilfælde. Men ingen af de to helt centrale emner blev faktisk taget om af forskningen²⁹⁹.

Nexø-forsker

Det andet større projekt Houmann tog hul på var Nexø. Han havde som sagt kendt Nexø siden 1922 i Espergærde. I forbindelse med forberedelsen af Nexøs 85 års fødselsdag den 26. juni 1954 havde Houmann efter aftale med Nexø samlet rejsebreve, artikler og taler til et stort trebindsværk på *Tiden*. Den 27. maj rejste Houmann til Dresden for at forhandle med Nexø om fødselsdagen, som han gerne ville hjem til. Nexø var da meget syg og lå for døden. Da Houmann kom hjem den 1. juni var Nexø død og fødselsdagen måtte aflyses. Han kunne gå igang med at arrangere begravelsen i stedet³⁰⁰. Til den 26. juni udkom som planlagt første bind af *Taler og artikler*.³⁰¹

Dette møde med helt ukendt stof havde gjort Houmann nysgerrig, og han begyndte at

samle udklip. Han samlede ind til en bibliografi. Den 6. december 1953 kan vi datere starten på Nexø-projektet til. Den dag ville han indrykke en 2 spaltet annonce i *Land og Folk*, hvori han annoncerede, at han til et bibliografisk arbejde om Nexø søgte aviser, tidsskrifter og udklip med tekster af eller omtale af Nexø samt "*alt hvad der iøvrigt kan tjene til at belyse Martin Andersen Nexøs indsats i dansk litteratur*". I det omfang Houmann frit kunne disponere over det indsendte materiale, ville det senere indgå i et arkiv, der skulle overdrages til Nexø-fonden. Annoncen blev imidlertid aldrig bragt. Svend Nielsen fik forhindret at den blev trykt, fordi partiledelsen ikke kunne akceptere, at Houmann havde taget et sådant initiativ på egen hånd, dvs. uden tilladelse fra ledelsen³⁰².

I 1957 kom den lille bog *Drømmen om en ny verden* om Nexø og hans forhold til Sovjetunionen. Den udkom på Houmanns eget forlag Sirius³⁰³ og indledte en lang række bøger om og af Nexø på Sirius. I 1961 kom den store Nexø-bibliografi, 1969-72 brevudgaven i 3 bind og 1981-88 den monumentale *Martin Andersen Nexø og hans samtid* i 3 bind. Ikke noget under, at han i 1973 blev æresdoktor ved Københavns Universitet og i 1981 ved universitetet i Greifswald for sin Nexø-forskning.

Ud af partiets ledelse

I forbindelse med, at Houmann blev afsat som chefredaktør røg han også ud af sekretariatet, partiets snævre daglige ledelse. Houmann tog sig herefter af partiets økonomi gennem kriseåret 1956. På den ekstraordinære kongres i januar 1957 genvalgtes han til CK og til forretningsudvalget. På det konstituerende forretningsudvalgsmøde den 5. februar 1957 blev det klart, at det var et delt forretningsudvalg. Aksel Larsen, som i stigende grad nærmede sig oppositionens synspunkter havde kun støtte fra Børge Houmann og Carlo Hermansen, ligesom han var i mindretal i CK. Houmann fik ikke plads i det nye sekretariat, men indgik i et organisatorisk sekretariat som ansvarlig for økonomien. Han skulle ligeledes indgå i en gruppe under sekretariatet, der skulle tage sig af arbejdet i de intellektuelle grupper.

På trods af de store modsætninger opfordrede Houmann flere gange på CK-møder til at holde sammen og ikke give op. Vi står med ryggen mod muren, sagde han, men brug den som afsæt til et spring fremad. Men der var mange der gav op. På et CK-møde i april 1957 kunne Houmann opgøre det foreløbige tab af medlemmer siden SUKPs 20. kongres til 3.000. Hårdest ramt var Roskilde, hvor 32% havde meldt sig ud og Nordjysk distrikt med 20% tab.

Modsætningerne mellem flertal og mindretal i ledelsen af partiet spidsede til, da man i 1958 skulle tage stilling til 'det jugoslaviske spørgsmål'. Jugoslaviens Kommunisters Forbund havde indbudt DKP til sin kongres i april, og FU havde besluttet at sende Aksel Larsen og Knud Jespersen. Men offentliggørelsen af et nyt jugoslavisk partiprogram førte til en nedkøling af relationerne mellem Moskva og Beograd og starten på en ny 'revisionismedebat'. På trods af pres fra Moskva fastholdt DKP at sende to repræsentanter, dog ikke partiformanden. Det blev derfor Houmann og Knud Jespersen, der tog til kongres i JKF.

Da delegationen kom hjem igen, aflagde Houmann referat på forretningsudvalgets møde den 29. april, og det blev bestemt, at han skulle interviewes til *Land og Folk*, hvad han blev den 2. maj. På forretningsudvalgets møde den 13. maj indledte Houmann en diskussion om JKF's kongres. Det blev besluttet, at der skulle bringes artikler herom i *Land og Folk*, og JKF's program skulle oversættes i uddrag. Der kom en enkelt artikel i avisen.

På CK-mødet den 31. maj kom det overraskende for Houmann til et sammenstød med Knud Jespersen om vurderingen af kongressen. Knud Jespersens kritiske holdning til JKF havde han hidtil ikke ytret. Hvor Houmanns holdning indebar både kritik og positiv bedømmelse opsummerede Knud Jespersen sin holdning derhen, at "Noget af det farligste vi

kan gøre idag er at støtte Jugoslavien, hvor de står idag³⁰⁴. Ib Nørlund støttede Knud Jespersen og mente, at Kominforms fordømmelse fra 1948, ifølge hvilken JKF var kontrarevolutionært og totskistisk, stod ved magt. Aksel Larsen holdt en lang tale, hvor han bakkede Houmann op og opfordrede CK til at godkende beretningen. Det blev den, men samtidig forelagde Knud Jespersen en resolution, som støttede Sovjets linje. Resolutionen blev vedtaget med 24 mod 3, 11 undlod at stemme. Hermed var det tydeligt for enhver, at det trak op til et større opgør.

På CK-mødet den 23. august 1958 blev det meddelt, at Houmann ville flytte til Århus, men at han fortsatte som forlagsleder og økonomisk leder. Det kom til flere sammenstød på mødet, som besluttede at fremskynde kongressen. På mødet sagde Houmann, at flertallets synspunkter ikke slog til. "Vi skal ikke være bange for kritik", sagde han. Martin Nielsen udtalte, at de to dage mødet havde været de værste i hans liv.

Kongressen blev holdt den 31. oktober til 2. november 1958. Efter kongressen sad hverken Aksel Larsen eller Børge Houmann i CK. På CK-mødet den 15. november blev Aksel Larsen ekskluderet og Børge Houmann blev indstillet af sekretariatet til eksklusion på grund af hans virksomhed under partidiskussionen. Men CK ville kun gå med til afskedigelse, spørgsmålet om eksklusion måtte udskydes. Den 25. november besluttede forretningsudvalget at afskedige ham. Ifølge ham selv blev han "sat på porten med timers varsel", og "distraction og glemsomhed bredte sig som en smitsom sot og førte til, at kammerater, jeg havde arbejdet sammen med i både ti og tyve år, ikke genkendte mig, om vi mødtes på gaden"³⁰⁵.

Tilbage til litteraturen

Børge Houmann blev ikke ekskluderet af sit parti, og han forlod det heller ikke selv. Han kastede sig over Nexø-forskningen, og han blev forlægger for sit eget lille kvalitetsforlag, Sirius. Den fornyelse af kommunismen, Aksel Larsen havde kæmpet for, havde Houmann støttet. Men han var ikke parat til at forlade DKP og gå ind i SF, selvom han dér havde været selvskrevet til en toppost. Måske var det tillokkende at knytte forbindelsen bagud til forfatter- og forlæggervirksomheden efter de hårde år, der noget bittert fulgte på anerkendelsen af indsatsen under besættelsen. Og partikampen 1956-58 havde formentlig tæret på kræfterne.

Efter 25 år som partifunktionær vendte Houmann tilbage til litteraturen. Både som forlægger, udgiver og forfatter. Udover bøger om Nexø udsendte Houmann en hel række udvalg af Hans Kirks breve og artikler. Han lavede en murstenstyk Otto Gelsted bibliografi og samlede nogle udvalg af hans noveller og artikler. Også Harald Rue blev betænkt med en stribe artikel-udvalg. Havde hans 'politiske år' 1933-58 været sparsomme på bøger, så kom de i tætte skarer efter 1958.

Selvom tiden lagde afstand, lægede den ikke sårene efter opgøret i 1958. Da Houmann fra 1979-81 udsendte 4 bind af *Det illegale Land og Folk* kom det til en skarp meningsudveksling mellem ham og Alfred Jensen om vurderingen af kommunisternes arbejde i Frihedsrådet (*Land og Folk* 26.3., 7.4 og 9.4.81). Værre var det, at Tage Revsgaard Andersen i 1981 udsendte Gestapos forhørsprotokoller over Aksel Larsen og gjorde det med partiledelsens godkendelse³⁰⁶. Børge Houmann tog til orde i et helt særnummer af *Frit Danmark* og gjorde rede for, at partiledelsen havde kendt protokollerne allerede i 1946, og at CK havde givet Aksel Larsen et tillidsvotum dengang. Det tjente derfor ikke sandhedens interesser at offentliggøre dem nu, som om de indeholdt noget, der kunne gøre Aksel Larsen halvvejs til stikker³⁰⁷.

Mange var opfordringerne og forventningerne til Houmanns erindringer. Både Mogens Fog og Frode Jakobsen havde givet deres version af Frihedsrådets arbejde. Man ventede på Houmanns. Da hans erindringer udkom i 1990 handlede de om noget helt andet

end Frihedsrådet. De handlede især om det seje arbejde i de første svære år.

Ved juletid 1989 udsendte Houmann en lille beretning om dengang i maj 1943, da hans kone Trille Høeg Brask med dæknævnet Mads, havde aflyttet meddelelsen om Kominterns opløsning. Opløsningen blev indvarslingen af en breddesøgende politik fra DKPs side, som førte til dannelsen af Frihedsrådet i efteråret 1943. "KOMINTERN's opløsning stillede store krav og åbnede store muligheder for partiet. Kremls klokker var gode at lytte til i dette urolige år"³⁰⁸. Sådan sluttede han sin lille beretning i vel det mest urolige år i verdenskommunismens og DKPs historie: 1989. Var det et indlæg i den debat, som løb om partiets fremtid? Kunne der ligge en ny begyndelse hinsides ændringerne i Øst? Måske var det, han mente.

Hvorom alting er, havde Houmann skrevet sit egentlige politiske testamente ind i sin gigantiske Nexø-biografi. Heri havde han i form af en kritisk analyse af det samfund og den tid, han selv havde været aktiv i, peget på sider af den kommunisme, han havde kæmpet for, som han mente kunne bære videre frem.

I begyndelsen af 1994 døde Børge Houmann, kort før han ville være fyldt 92.

Modernismens pædagog
Ebbe Neergaard 1901-57

En af mellemkrigstidens mest spændende kulturkritikere var Ebbe Neergaard. Han dækkede med sine interesser en meget bred vifte af kulturområder, sådan som også tilfældet var med f.eks. Broby Johansen, Harald Rue og Otto Gelsted. Men Neergaard var tillige teoretisk nybrydende på en række områder. På trods af disse træk blev han glemt af sin eftertid. Måske passede han ikke ind i det billede af en kulturradikal kritiker som Poul Henningsen eller Otto Gelsted havde udstukket. Og han var heller ikke nogen skarptskåret marxist som Harald Rue. Hvad han så var, det skal jeg forsøge at kortlægge i det følgende.

1. Skitse til et livsforløb

Ebbe Neergaards far var oberstløjtnant. Det var bestemt ikke hjemmefra, han havde sine venstreorienterede synspunkter. Men også hans brødre Jørgen og Paul³⁰⁹ spillede en rolle på venstrefløjen. Han var student fra Herlufsholm³¹⁰ og blev i 1927 cand.mag. i engelsk og tysk. Han rejste meget og var i Tyskland i 1925, England i 1926 og i Italien og Frankrig i 1928. Efter han kom hjem fra England, offentliggjorde han i *Social-Demokraten* en række kronikker om de engelske arbejderes forhold. Hans store lidenskab var imidlertid film og teater.

Mens han læste på universitetet skrev han flere skønlitterære bidrag til tidsskriftet *Klinte* (1925-26). Han skrev også til studenterbladet *Quod Felix*, bl.a. artiklen "Vi har brug for en studenterscene!" (2/1926). Her mærker man en klar venstredrejning i Neergaards standpunkter. I 1927 blev han redaktionssekretær på det radikalt prægede tidsskrift *Sind og Samfund*.

Han var formentlig med i Monde-gruppen fra starten, og dét var hans indfaldsvinkel til kommunismen. Han deltog imidlertid ikke fast i gruppens møder, da han samme år tiltrådte et lektorat ved Berlins Universitet, hvor han var til 1933. Det forhindrede ham dog ikke i også at være én af drivkræfterne bag Forsøgsscenen og 1929-30 at sidde i Studenteramfundets bestyrelse. I sommeren 1930 besøgte han Sovjet sammen med Ebbe Munch og Aage Jensen. I 1931 var han medlem af Nakskovkomitéen.

Efter han kom hjem fra Tyskland skrev han flittigt mange steder. 1934-35 anmeldte han film i *Arbejderbladet*. 1934-35 var han tillige formand for Studenteramfundet. I 1935 var han medlem af *Plans* redaktion og skrev en hel del i bladet. I 1940 blev han ansat som gymnasielærer på Østre Borgerdyd, hvor han var, til han flygtede til Sverige. Efter hjemkomsten til Danmark var han i årene 1945-48 anmelder ved dagbladet *Information*. I 1946 blev han direktør for Statens Filmcentral, en stilling han beklædte til sin død i 1957.

2. Politikken

Ebbe Neergaard kom til kommunismen som *modernist*. Og han kom til kommunismen, fordi han så den som et modernistisk eksperiment. Men han blev aldrig medlem af DKP. Han placerede sig i en position, hvor kommunisterne identificerede sig så meget med hans synspunkter, at han var én af *Arbejderbladets* tidligste kulturmedarbejdere. Men altså også en position, hvor han ikke blev til ét med DKP.

Mondegruppen, hvor Ebbe Neergaard var et fremtrædende medlem udgav bl.a. bladet *Monde*. Og her spillede Sovjet en vigtig rolle. Mondegruppens forlag udgav i 30'erne meget prosovjetisk litteratur.

Tre mand fra Monde-gruppen Aage Jensen, Ebbe Neergaard og Ebbe Munch besøgte i august-september 1930 Sovjet som almindelige turister i bil. De rapporterede i *Monde* (nov. 1930), at det gik hastigt fremad derovre. "Nu var de livlige, tempoet var voldsomt, alle skyndte sig, de lo meget". Folk var pænt og jævnt klædt. Det hele lignede Nørrebro, et Nørrebro i godt humør, med rankere ryg og en egen smidig elskværdighed uden puf og skub". Børnene havde det godt og bevarede i "en forbløffende grad [...] menneskenes medfødte gode egenskaber." Kun manglede der helt klart konsumvarer.

Ebbe Neergaard skrev tillige en kronik i *Politiken* (9.12.30) om "Den russiske Landsby". Her fik man virkelig en fornemmelse af, hvor tilbagestående det russiske landbrug var. Det var stort set den eneste beskrivelse hos nogen af de rejsende venstrefløjsfolk i 30'erne, der klart gav udtryk for dette. Samtidig var beskrivelsen meget positiv, den var langt fra ment som en kritik.

Mondegruppen udgav 1931 og 1932 to bøger, der betød meget for billedet af Sovjet de følgende år. Først kom *Sovjet-Unionens Femårsplan*, som var en gennemgang af den første femårsplan ud fra officielle tal og fremstillinger. Bogens tekst og billeder gav et billede af Sovjet som selve modernitetens hjemland. Den var båret af en begejstring for teknik og storslåede løsninger. Kameravinklerne i illustrationerne fik Sovjet til at ligne et kubistisk-konstruktivistisk paradys.

Året efter udkom *Kulturrevolutionen i Sovjet-Unionen*. Den var ikke mindst skrevet af folk, der havde været der (bl.a. Ebbe Neergaard) og af specialister. De fremhævede Sovjet, som kulturens hjemland. Her skete der noget på kulturens område. Overfor Vestens nedgangskultur "rejser der sig i Sovjetunionen en *ung* og *viljestærk* kultur" (s.6). Denne modsætning strukturerer hele bogen. Sovjet bliver til selve modernitetens, civilisationens og kulturens fremmeste udtryk. Dette billede var virksomt blandt kommunistiske intellektuelle langt op i tiden, også lang tid efter de små avantgardeteatre var lukket, og den socialistiske realisme hærgede kulturlivet.

Ebbe Neergaard havde sine reservationer i forhold til kommunismen. Han kunne således i et brev til Hartvig Frisch fra december 1931 skrive: "med monde er jeg ikke enig på mange punkter - de er gået over gevind". Og et par måneder senere skrev han: "Hvad vi trænger til i Danmark er *slet ikke* et kommunistisk parti, men et uafhængigt socialistisk arbejderparti - ikke et parti der følger tåbelige russiske paroler, men et parti, der ud fra de *stedlige* modarbejder den reaktion der næppe i årenes løb kan undgå at udvikle sig i et parti med så gamle førere som de danske [socialdemokrater]"³¹¹.

Men der kom ikke noget uafhængigt socialistisk parti ved siden af Socialdemokratiet, og Ebbe Neergaard valgte at samarbejde med kommunisterne. Dels som anmelder ved *Arbejderbladet* og *Plan* og dels som medlem af *Plans* redaktion sammen med Hans Kirk, Edvard Heiberg, Hans Scherfig og Erik Ib Schmidt.

I april 1934 rejste Studentersamfundets formand Elias Bredsdorff til England i 5 måneder og blev afløst af Ebbe Neergaard og med Per Knutzon som næstformand. På dette tidspunkt havde Samfundet ca. 300 medlemmer. Med Ebbe Neergaard havde kommunisterne for første gang fundet en ikke-kommunist, man havde tillid til. Problemet var imidlertid, at både Neergaard og Knutzon havde travlt med mange andre ting og derfor ikke havde tid til at få Studentersamfundet op at stå. Det gik ikke godt. Og kommunisterne overvejede, hvad man skulle stille op med det syge Samfund. I november 1934 beslutter man at melde Studentersamfundet ind i Studenterforeningen.

Den 30. november kunne *Politiken* meddele: "I Aften afholdes det absolut sidste Møde i Studenterfamfundet. Naar den norske Forfatter *Arnulf Øverland* har afsluttet sit Foredrag, lyder Dirigentklokken for allersidste Gang, og derefter melder alle Medlemmerne sig ind i Studenterforeningen, hvor Samfundet dog vil vedblive at danne en selvstændig Fraktion med egne Mødeaftener og Studiekurse." (30.11.34) I januar 1935 skete indmeldelsen, og kort tid efter overtog Peter P. Rohde formandsstolen i Samfundet, som nu var blevet en fraktion.

Neergaard var i højere grad kulturens end politikens mand. Men det var samtidig to sider af hans overvejelser, som hang sammen. Det giver han klart udtryk for i en artikel i bladet *Clarté* i 1937. *Clarté* var organ for de socialistiske faggrupper, som var samlet i organisationen *Clarté*. På dette tidspunkt var kommunistiske studenter med i arbejdet.

Bladets stofområde var klart det *politiske* og det *ideologiske*. Det studenterpolitiske var trængt meget stærkt tilbage og det kulturelle stof indskrænkede sig til småting. Redaktionen har sikkert været klar over problemet, i hvert fald bad den i oktober 1937 om en vurdering fra Ebbe Neergaard. Han fandt atmosfæren i bladet og diskussionerne for bladets store styrke. "Sådan formes en enhedsfront, og her synes jeg, de socialistiske faggrupper er gået i spidsen."

Og med hensyn til det kulturelle stof, så har det "i reglen ikke været så lødigt og centralt som det økonomisk-politiske". Han mente det muligvis hang sammen med vanskeligheden ved at håndtere stoffet fra et marxistisk standpunkt. Der var en tilbøjelighed til kun at se sociale og politiske momenter i stoffet, kun at læse det som "en social "text"". Samtidig så han det som en fare, at socialister tit anlagde en utilitaristisk vinkel på kulturforskningen. Derfor blev det hele let lidt naivt. "Vi socialistiske intellektuelle har en pligt til at vende alt, hvad der er og sker nu, til en positiv kraft ved at skabe klarhed eller altså *Clarté*." (7/okt 37).

Da Neergaard kom tilbage til Danmark i 1945 henvendte han sig til Børge Houmann og tilbød at arbejde for *Land og Folk*. Børge Houmann mente imidlertid ikke, det var nogen god idé. Han anså ikke Neergaard for kommunist. Og han mente, at bogen om Kaj Munk var noget underligt noget at bruge sine kræfter på³¹².

2. Teatret

Den socialmodernisme, som kom til at præge det kommunistisk orienterede teater havde sine rødder såvel i modernismen som i DKP. Det var Ebbe Neergaard, der første gang fremsatte forslag om at bringe det moderne teater til Danmark. I nogle artikler i studenterbladet *Quod Felix* foreslog han i 1926 oprettelsen af en studenterscene, som skulle forholde sig til de eksisterende teatre som et supplement. Derfor skulle den opføre klassikere og det mest moderne³¹³. Én af dem, som dengang gik ind i diskussionen med Neergaard var Oluf Rosenkrantz. Neergaard og Rosenkrantz fik realiseret den modernistiske del af projektet med Forsøgsscenen fra 1929.

Initiativet til Forsøgsscenen kom netop fra Ebbe Neergaard og Oluf Rosenkrantz. På et møde i foråret 1929 i Studenterfamfundet vedtog man at skaffe Danmark det, som man havde overalt, blot ikke her: "Et Teater, der i en Form, beregnet paa det moderne Menneskes Mentalitet, beskæftiger sig med vor egen Tids brændende Spørgsmaal eller kæmper for nye Ideer." På mødet valgtes en bestyrelse bestående af: Ebbe Neergaard, Knudåge Riisager, Jørgen Thomsen, Holger Kapel, Broby, Torben Brix, Johan Rosing og Oluf Rosenkrantz. Foreningen skulle have 3 afdelinger: filmafdelingen under Ebbe Neergaards ledelse, marionetteaterafdelingen under billedskærer Holger Kapel og endelig en teaterafdeling³¹⁴.

Det var næppe tilfældigt, at det blev Studenterfamfundet, der blev rammen om Forsøgs-

scenen. Man havde tidligere her opført eksperimentelt teater, bl.a. Brobys *Bodsspil*. Formelt var Forsøgsscenen naturligvis uafhængig af Monde-gruppen. Men reelt blev dens politik lagt i denne gruppe, hvor de centrale personer, var medlemmer. Forsøgsscenen var også jævnlige til debat på gruppens møder, og det bestemtes ligeledes her, hvem fra gruppen, der skulle gå ind i arbejdet.

Det blev filmafdelingen, der lagde ud. Det blev med filmen *Berlin* den 21. april 1929. Allerede den 22. maj samme år havde forsøgsscenen premiere på Bertel Budtz Müllers *Floden*. Det var et stort projekt iscenesat af Oluf Rosenkrantz og med dekorationer af Anton Hansen. Kai Aage Bruun anmeldte opførelsen i *Teatret* og gav den en pæn anmeldelse. Ikke mindst havde den karakter af en rehabilitering af Budtz Müller som dramatiker³¹⁵. I oktober 1929 opførtes Marcel Achards skuespil *Malebrok* bl. a. med en del af bestyrelsen som rolleindehavere. I november 1929 opførtes Sven Clausens *Uffe hin Spage* som marionetteater med dukker skåret af Holger Kapel. Ifølge Poul Uttenreiters omtale i *Ekko* burde forestillingen have været et tilløbsstykke for alle kunstnere og teaterinteresserede. Den blev kun vist to gange³¹⁶. Filmisk var det de store ting man havde fat i. Således vistes i 1929 Ester Choubs *Den Store Vej* og Vertovs *Manden med Filmapparatet*.

I 1930 viste Forsøgsscenen Nordahl Griegs *Barrabas* i Per Knutzons instruktion, Bert Brechts *De - anakist* ligeledes i Knutzons instruktion, Friedrich Wolfs *Cyankalium* og reportagestykket om Sacco og Vanzetti i *Folkets Navn*. Filmafdelingen viste bl.a. August Kroghs film om blodomløbet, et eksempel på en moderne videnskabelig film, den omdiskuterede russiske film *Abort*, franske avantgarde-kortfilm, filmen *Arveligt belastet*. Filmafdelingen blev iøvrigt nu organiseret i en særlig forening, Foreningen for Filmkultur, hvor Monde-gruppen, DKP og International Arbejderhjælp var indskydere og medejere.

I 1931 opførte teaterafdelingen Bjelowzerkowskys *Måne fra venstre*, Georg Büchners *Woyzeck*, begge instrueret af Per Knutzon. Af film vistes bl.a. den russiske filmatisering af Harald Bergstedts *Jørgensfesten*.

Fra 1932 holdt *Forsøgsscenen* op med at udkomme og *Plan* overtog helt og holdent annonceringen af forestillingerne. *Plans* abonnenter kunne blive medlem af Forsøgsscenen for 50 øre. I 1932 opførtes Anna Gmeyners *Rationalisering*. Man skaffede også medlemmer ind på Det sociale teater og Betty Nansen-teatret. I marts 1932 vistes arbejdsløshedsfilm *De Udstødte*. Herefter ophørte meddelelserne fra Forsøgsscenen i *Plan*. I september meddelte redaktionen, at samarbejdet var ophørt, da ledelsen af Forsøgsscenen ingen planer kunne fremlægge.

Der er næppe megen tvivl om, at Forsøgsscenen spillede en vigtig rolle som murbrækker for det moderne teater herhjemme. Per Knutzon fik her prøvet den stil igennem, som gjorde ham berømt som tredivernes moderne instruktør. Manden der satte Abell og Brecht op. Filmisk var linjen lagt af Ebbe Neergaard og med sikker hånd.

Ebbe Neergaard var "Per Knutzons teoretiske hovede"³¹⁷. Per Knutzons arbejde med DKPs Revolutionært Teater og hans år på Riddersalen med mega-sukcessen *Melodien den blev væk* gjorde ham til det moderne teaters instruktør par excellence. Men bag sig og som diskussionspartner havde han Neergaard og hans solide forankring i europæisk socialmoderne.

Denne linje var der ikke enighed om i DKP. Og i 1937 kom det til et sigende sammenstød omkring disse spørgsmål. Edvard Heiberg havde i november 1936 i DKPs tidsskrift *Tiden* rejst spørgsmål vedrørende partiets kulturpolitik. I januar 1937 tog Ebbe Neergaard bolden op. Det problem Heiberg havde rejst, "har interesse langt ud over partiets kres - det er af afgørende betydning for alle der kæmper på front med arbejderbevægelsen mod kulturreaktion og kulturfascisme". Derfor havde han bedt om plads til at diskutere med.

Som over-overskrift stod der: "Retningslinjer for marxistisk kulturpolitik, 1". Og Ebbe Neergaard lovede, at han senere ville vende tilbage til Heibergs og Hans Kirks artikler om emnet. Kirk havde i decembernummeret af *Tiden* skrevet om den borgerlige presses behandling af Brechts stykker³¹⁸.

Neergaards artikel handler imidlertid om noget helt andet. Den er et meget omfattende angreb på Otto Mortensen og især hans anmeldelse af Kjeld Abells *Eva aftjener sin barnepligt* i *Arbejderbladet*³¹⁹. Otto Mortensen var komponist og en fremtrædende DKPer. Han havde angrebet Abell for *formalisme*. Neergaard så tilsyneladende heri en kommunistisk skødesynd, siden han udfoldede kritikken så grundigt, som han gjorde. Han udfoldede sit kunstsyn ud fra denne tanke: "Den kunstner, der er radikal i sin *kunst*, sit fag, er osse socialt radikal i sin virkning. Men den kunstner der har politisk radikale meninger, er ikke af den grund altid socialt radikaliserende i sin virkning som kunstner." (*Tiden* 1/jan 1937).

I februarnummeret svarede Otto Mortensen, idet han afviste selve hovedangrebet. Han havde kun brugt ordet formalisme om en "tilbøjelighed til at lægge hovedvægten paa formen paa indholdets bekostning". Han så Abells svaghed deri, "at han ofte giver efter for sin hang til at fantasere planløst, kunstnerisk set paa anarkistisk vis". Han sluttede af med at tage afstand fra Neergaards modernistiske opfattelse af forholdet mellem det radikalt sociale i kunst og politik. Han havde håbet, "at dette uholdbare postulat gik i graven med salig "plan"". Og han fortsatte: "Netop de spørgsmaal, som knytter sig til de førhitlerske kultur-idealer (de frisindede selvfølgelig), mener jeg, maa komme i forgrunden i den debat, som nu skal oprulle sig om det kommunistiske parti's kulturpolitik, saaledes at forstaa, at det kommer til at dreje sig om en gennemgribende kritik og revision af disse kulturidealer. Hvad nu enten det bliver tilfældet eller ej, ser baade jeg og mange andre hen til den forestaaende debat med store forhaabninger."

Otto Mortensen var sikkert ikke den eneste, der havde store forhåbninger til debatten. Men mærkværdigvis sluttede den med hans indlæg. Det annoncerede andet indlæg fra Ebbe Neergaard udeblev også. Man kan kun gisne om årsagen. Formentlig var partiet ikke interesseret i at rippe op i de modsætninger blandt 'frisindede', som her var linet op.

Det var oprindeligt den store tyske teatermand Piscator, der var Ebbe Neergaards og Per Knutzons store inspiration. Men efter Riddersalsperioden følte Knutzon denne form for teater udlevet. I et interview i *Arbejderbladet* (30.3.1938) udtalte han bl.a.: "Og det er sikkert rigtigt, at Piscator-Formen er død. Udtryksmaaden forandrer sig stadig, og vi maa finde nye, forenkede, folkelige former. [...] *Det maa være et stort radikalt Folke-Teater, lagt an paa bredest mulig Basis.*" Ebbe Neergaard var optaget af samme problematik. Han kritiserede Piscator for at stille det politiske, viljen til at forandre verden, over det kunstneriske. Men det var en falsk modsætning, mente Neergaard. Det var gennem det kunstneriske man viste viljen til forandring eller det modsatte³²⁰.

Ebbe Neergaard holdt i 1938 han fire radioforedrag om teatrets historie i radioen, som han besluttede at omarbejde i bogform. Bogen udkom på Mondes forlag i 1939 og hed *Teater i tusind aar*. Det var en bog, som bredt malede teatrets historie fra oldtiden til det nyeste tyske og russiske teater. Gelsted gav bogen en grundig anmeldelse i *Arbejderbladet* (27.6.1939). På trods af hans irritation over Neergaards selvkonstruerede ortografi var han glad for den følsomhed, hvormed han udredte de mange tråde, der bandt skuespillet og samfundet sammen.

4. Litteraturen

Selvom filmen blev Neergaards livsværk, spillede litteraturen en vigtig rolle i hans

produktion. Et tidligt vidnesbyrd, og formentlig et resultat af hans ophold i England i 1926, er en lang artikel i *Edda* fra 1927 om "Forholdet mellem Swift og Stella". Artiklen er ret traditionel og biografisk i sin undersøgelse af Swifts kærlighedsliv. I en artikel om Jacob Paludan skrev han senere i 1927: "Det er literærkritisk kotyme at bedømme en digter, en romanforfatter efter hans kunst: hans kunnen, hans form, hans udtryk. Men alt dette afhænger til syvende og sidst af, eller er ihvertfald underordnet: hans tendens - hvad han vil; hvad han vil udtrykke" (*Sind og Samfund* 15.8.27). Denne tidstypiske, kulturradikale holdning ændres formentlig i Berlin til en erklæret marxistisk holdning.

Da Franz Mehrings samlede værker begyndte at udkomme i 1929-30 anmeldte Neergaard de første to bind i *Social-Demokraten* (26.2.30). Kronikken advarede "yngre intellektuelle" mod at forkaste fortidens litteratur, blot fordi dens meninger ikke var socialistiske. Han anbefalede "i Stedet for at gøre det besværlige Arbejde: vælge, vrage, søge og tilsidst ud fra et sundt marxistisk Instinkt forklare, hvorfor og hvordan og fiske de gode *endnu brugbare* Ting op."

Senere på året anmeldte han Julius Bomholts forsøg på en marxistisk litteraturhistorie, (*Dansk Digtning* fra 1930) ret positivt, selvom han havde sine indvendinger. Principielle indvendinger havde han dog ikke mod Bomholts metode. Det ville han imidlertid nok have haft, da han året efter skrev sin bog *Hvorfor er filmen saadan?* Da havde han stiftet bekendtskab med mere avancerede udenlandske kultursociologer, bl.a. ungarenen Béla Balázs. Hvis Bomholt var den første, der i praksis afprøvede det 'sociologiske paradigme' på litteraturens område, så var Ebbe Neergaard det på filmens område.

Som praktisk litteraturanmelder f.eks. i tidsskriftet *Plan* var Ebbe Neergaard en kritiker, der afvejede både litterære og politiske momenter. Men det var oftest det litterære moment, der vejede tungest.

En mere principiel diskussion kom han ind i, da han skulle tage stilling til Peter P. Rohdes *Litteraturen og Bourgeoisiet* fra 1934. Rohdes bog³²¹ var et forsøg på at udmønte en marxistisk litteraturanalyse. Hans fundamentale position var denne: "Kunstnernes Produktion er en Funktion af Kunstløbernes (d.e. den besiddende, altså den herskende Klasses) sociale position. Eller for at sige det paa en jævner Maade: Aandslivet er et Udtryk for den herskende Klasses Egenart" (s.5). Som det vil ses opererer Rohde med *to* forskellige forhold, som bestemmer kunstnerens udtryk, nemlig den herskende klasse egenart og kunstløbernes egenart. Selvom han intentionalt gør det til én bestemmelse, fører de hver deres liv i bogen.

Rohde hævder nemlig på den ene side, at borgerskabet hurtigt tabte interessen i kulturen, og at det herefter blev "Mellemlassen", som blev bærer af den borgerlige kultur (som købere) (s.8), selvom han fem sider længere fremme hævder, at "Society-Damen er Nutidens egentlige Kulturbærer!" (s.13). For så endelig til slut at tilslutte sig den modernistiske opfattelse, at kunstens virkelige udvikling foregår i tekniken. Cézanne var således revolutionær som kunstner, men stokreaktionær på det politiske og omvendt med Lenin. Og han kunne konkludere: "Saaledes naar vi til den overraskende slutning, at Bourgeoisiets kunst i sine sidste konsekvenser er revolutionær" (s.31).

Selvom der var mange gode idéer i Rohdes lille bog, var den også ret forvirret. Neergaard afviste, at Rohde var materialist, "endsige dialektisk materialist". I sin anmeldelse i *Plan* (6/juni 35) afviste han sammenhængen mellem betragtningen om bourgeoisidamen og den modernistiske kunst. Han troede ikke på, at bourgeoisidamerne læste James Joyce og konsorter. De var for intellektuelle, som ikke umiddelbart var identiske med borgerskabet. Hans centrale argument var imidlertid omkring det revolutionære, som for Rohde lå i at sprænge formerne. Det anså han kun for at være revolutionært, hvis det betød, at der herigennem skabtes betingelser for, at det historisk nødvendige kunne udtrykke sig frit.

Neergaards mere konkrete holdning til modernismen uddybede han i en spændende artikel i *Edda* 1936 "Om det expressionistiske digts funktion" (s.333ff). Her udkastede han den tanke, at kunsten i begyndelsen af dette århundrede gik ind i en ny epoke på samme måde, som da den 4-500 år tidligere svingede fra "gotikkens anonyme, didaktiske, asketiske og kristelige kunst" til "renæssancens individualistiske". Det nye omsving kaldte han opdagelsen af den "rene kunst", dvs. en bestræbelse på at arbejde med selve kunstens grundprincipper. Han så denne bestræbelse i kubismen, "det befriede teater (Tairoff)", "den absolutte film" og "den nye saglighed" i arkitekturen. Og han så disse kunstneriske bestræbelser som beslægtet med tendensen i atomteorien og den dialektiske materialisme. "De er alle tre skabt af samme forudsætninger: overgangen fra det individualistiske kapitalistiske samfund til det kollektive socialistiske samfund." Iøvrigt beskæftigede artiklen sig med en analyse af idéassociationerne som grundprincip i det ekspressionistiske digt.

Sporadisk viser der sig hos Neergaard en interesse for at kombinere den marxistiske analyse med psykoanalysen. Han viser det i sin tolkning af Disneys tegnefilm og flere andre steder. Mest overbevisende gør han det måske i sine to bøger om Gustav Wied. *Peter Idealist. Studier over Gustav Wieds ungdom* udkom i 1938 og gennemgik spændingen mellem religion og seksualitet hos Gustav Wied fra debuten i 1887 med aforismerne om interpellationen i Store Heddinge³²² til satyrspillet *Dansemus* fra 1905. Hans Kirk gav den lille bog en stor anmeldelse i *Arbejderbladet* og kaldte den "en indgaaende, psykologisk Skildring af Wieds Forfatterpersonlighed" (3.7.1938).

Neergaard fortsatte analysen i *Dommen og drømmen*³²³ (1951). Her er det en analyse af en drøm i *Ungdomshistorier*, der danner afsæt for udkrystalliseringen af en ødipal spænding, som Wied producerer på, ved at spalte sit jeg og afskærme sin følsomhed overfor virkeligheden.

Den dobbelte inspiration fra marxismen og psykoanalysen indgik en alliance i den lille pjece fra 1941 om *Mogens Klitgaard*. Her placerede Neergaard Klitgaards teknik et sted mellem 'de hårdkogte' og 'de sociale'. Klitgaard var begge dele. De to teknikker refererede ligeligt til de samme to inspirationer hos Klitgaard. Groft sagt refererede de også til de to indfaldsvinkler, som Neergaard brugte til at forstå Klitgaard med.

Som emigrant i Sverige skrev Neergaard et større bidrag til samleværket *Morgondagens Danmark*, et værk der blev skrevet af danske emigranter og som udkom i Stockholm i 1945. Neergaard udsendte senere sit bidrag som bog i Danmark under titlen *Det stædige Danmark. Forskydninger i dansk sind og kultur under okkupationen* (Kbh., 1945), hvor han forsøgte at indkrese, hvad der var specielt dansk. I analysen spillede litteraturen en ikke uvæsentlig rolle.

Hans litterære hovedværk blev også til i Sverige og udkom dér i 1944. Det kan måske virke overraskende, at det handlede om Kaj Munk. Hvad skulle en socialist vel hos Munk? Og givet har flere kommunister stillet sig det spørgsmål. Men *Vildt afsted over Himmel og Jord. Kaj Munk, en Digter mellem to Verdenskrige* (Kbh. 1946) var litteraturteoretisk alligevel i høj grad en Neergaard. Hans ærinde var det nemlig her at fastholde en modsætningsfylde, som det var hans agt, at en marxistisk litteraturvidenskab burde indeholde. Han siger programmatisk i forordet: "Hans værker betragtes som menneskelige dokumenter - derfor ses de i forbindelse med hans levned og er indsat på deres plads i en psykologisk biografi. Og de ses som tidsdokumenter - derfor er de tolket på baggrund af samtidens politiske og økonomiske forhold". Denne sidste tolkning udbyggede han imidlertid. Værkerne er *ikke* blot politiske manifeste, men litteratur. "Jeg er så fræk at mene, at i det øjeblik dette mystiske, fantasien, begynder at spille ind og skabe - så er det ikke sikkert, at det lykkes digteren kunstnerisk at udtrykke den bevidste politiske tendens, han vil ha frem, og det er

måske lykkedes ham i sin kunst, og revet med af den, at udtrykke noget andet end det, han vilde." Han så netop underbevidstheden som et virksomt moment i litteraturens tilblivelsesproces.

Den store bog på næsten 400 sider fulgte Munks opvækst og udvikling med en kombineret social og psykoanalytisk tolkningsnøgle. Væsentligst var det, at han placerede sig et helt nyt sted i Munk-litteraturen. Han var hverken *for* eller *imod*. Han delte den opfattelse, at Munk havde skabt stor kunst. Han delte også den opfattelse, at han havde været tæt på at blive nazist. Men ved netop at lade kunsten tale med - og med sin modsætningsfylde - fik han faktisk indkredset noget helt centralt hos Munk. Han viste, hvordan Munk efter sin tilnærmelse til nazismen igen bevægede sig: "hvordan en tro på demokratiets *indhold*, næppe dets former, bryder igennem - hvordan han for første gang tar stilling til de politiske partier, foreløbigt - hvordan en social fornemmelse, en gåen ind for de fattige overfor de rige, blir mere bevidst - men først og fremmest, hvordan det nationale overbetoner alt og koncentrerer sig i stadigt skarpere og mere *åbent* fjendtlig holdning overfor dem, der hade besat landet [...]" (s.376).

Interessant er det, at Kirk delte Neergaards synspunkt og fremhævede det fortjentsfulde med hans projekt. Hans anmeldelse i *Land og Folk* sluttede således: "Der er efterhaanden vokset en hel panegyriske Litteratur op omkring ham [Munk] - forstaaeligt nok. Ebbe Neergaards bog er rolig og saglig og den gir utivlsomt den rigtige Vurdering baade af Munks Digtning og af hans menneskelige Forudsætninger. Det er et meget betydeligt kritisk Arbejde, som man læser med største Interesse" (15.2.46).

I 1947 udgav Neergaard i privattryk en analyse af litteraturen mellem verdenskrigene, *Unge danske digtere mellem to verdenskrige*. Den afspejler på en meget direkte måde, at de intellektuelle kom ændrede ud af 2. verdenskrig. Ikke de intellektuelle i al almindelighed, men de som havde kæmpet og været antifascister. Han skrev heri: "Vi er stolte af at være intellektuelle, og en klassebevidsthed er ved at danne sig blandt os, vi smiler venligt til andre klasser, dem af dem, der er det værd, men vi må stå fast på, at vi har vores særlige betydning og opgave. Vi skal gi de usagte følelser form. Vi skal finprøve de nye formuleringer og undersøge kritisk, om de holder stik overfor livet." Denne helt uhørt selvbevidste holdning som *intellektuel* argumenterer han for i sit essay. Han viser, hvordan det blev den linje, der startede i ekspressionismen, som førte frem over kulturradikalismen til antifascismen, som bar igennem. Den var kunstnerisk fornyende, den indsatte hverdagsmennesket, den oversete kvinde og den umilitære mand i helterollen, men fremfor alt havde "kampen om sjælen" jo haft en vilje og en retning: den havde vundet demokratiet.

5. Filmen

Ingen har som Ebbe Neergaard præget diskussionen om film i det kulturradikale og kommunistiske miljø. Og for den sags skyld langt videre omkring.

Allerede i sin første artikel om film viste Neergaard en sans for det særlige ved filmen. Det var en slags anmeldelse af Carl Th. Dreyers *Jeanne d'Arc*. Her interesserede han sig især for Dreyers monomane brug af nærbilleder og viste, at det var kamerateknikken i filmen, der gav dens sit særpræg. Neergaard kaldte det en af de særeste film og "uforglemmelig i sin blanding af storslåede resultater og næsten patetisk virkende mangler"³²⁴. Dreyer syntes det var en spændende analyse og ringede og inviterede Neergaard på Krogs Fiskerestaurant. Det blev til et venskab for livet³²⁵.

I *Monde* skrev Neergaard om film og fremhævede her ikke mindst de russiske films store betydning³²⁶. Han skrev også teksten til en lang række af Forsøgsscenens programmer.

Filmens store pædagogiske værdi slog Neergaard til lyd for i et par kronikker, og foreslog detaljeret, hvordan skolerne kunne nyde godt af filmen samtidig med at eleverne fik deres billedhunger tilfredsstillet (*Berlingske Tidende* 23.3 og 6.4.29). Hermed foregreb han oprettelsen af Statens Filmcentral, hvis leder han selv siden blev. I en lang række kronikker gennemgik han filmens æstetik, produktionsvilkår og virkning. I samlingen *Filmkronikker* fra 1949 kan man se bredden i denne interesse.

I en kronik fra *Social-Demokraten* fra 1929 begynder Neergaard at bevæge sig ind på den betydning, som produktionsvilkårene har for filmen. Han ser filmtrusternes betydning for filmen som overvejende dårlig³²⁷. Denne tanke udvikles med større vægt, da Neergaard den 4. januar 1931 i radioen diskuterede "Filmen og Folket" med direktør Hjalmar Davidsen, som repræsenterede filmindustriens synspunkt. Neergaards synspunkt var, at filmen var en vare, en slags åndelig margarine. Industriens kontrol førte til serieproduktion. Efter at tonefilmen havde gjort film dobbelt så dyre, kontrollerede udlejerne udbuddet fuldstændigt.

Det fik konsekvenser for filmens verdensbillede. Det blev skævt og løgnagtigt. Han henviste til Béla Balász, der sammenlignede idyllismen med religionens funktion: folket trøstes med håbet om lyksaligheden. Filmen skildrede aldrig arbejdere, eller i hvert fald kun som forbrydere. Men filmen kunne ikke helt undslippe virkeligheden. Fotografiet kan ikke lade være med at skildre virkeligheden. Der var ved at opstå et mere kritisk publikum, der valgte i stedet for at søge underholdningen. Han opfordrede til at søge den *ærlige* film³²⁸. For kravet om den ærlige film blev Neergaard udskeget i pressen som kommunist, især af *Nationaltidende*. Men han svarede, at kommunistiske film havde han aldrig drømt om, at filmindustrien ville lave. Og det gjorde russerne udmærket selv. Derimod kunne man godt forestille sig, at ærlige film kunne sælges (*Social-Demokraten*, 27.1.1931).

Den forståelse af sammenhængen mellem film og samfund, som her kom til udtryk fandt sit mest afrundede udtryk i Neergaards nu klassiske bog *Hvorfor er filmen saadan?*, som kom på Mondes forlag i 1931. Den var et bud på, hvordan en marxistisk analyse kunne tage sig ud.

I forordet, eller "Forreklame" som han kalder det, skriver Neergaard om "det af den herskende samfundsform lovbundne forhold mellem filmindustrien og dens produkter, filmene" (s.3) og lidt senere: "Det er den forskellige samfundsform i U.S.A. og U.S.S.R., der har bevirket, at amerikansk film og russisk film er så forskellige som vand og ild, nat og dag. Det er ikke *D. W. Griffith* og *Eisenstein*, *Cecil B. de Mille* og *Pudowkin*, *James Cruze* og *Turin*, der er skyld i det - det er de forenede staters kapitalistiske system på den ene side og Sovjet-Ruslands kommunistiske samfundsorden på den anden side, der er den egentlige årsag" (s.3).

Det er ungarenen Béla Balász, som er Neergaards store inspiration. Hans bog *Der sichtbare Mensch, oder die Kultur des Films* fra 1924 blev retningsgivende langt op i tiden. Han fulgte den op med *Der Geist des Films* (1930), hvor han skelner mellem "der Geist der Filme" og "der Geist des Films", altså mellem *filmenes ånd* og *Filmens Ånd*. Man kunne også sige, at den måde, de enkelte film er udformet på, er forskellig fra selve de grundmuligheder, filmen som medium har. Og denne skelnen blev betydningsgivende for progressive filmfolk. De betragtede "Filmens Ånd", dens væsen, som det egentlige.

Neergaard så det uden tvivl også sådan. Men der er en nuance, som diskret kommer frem i bogen. Den er inddelt i 3 kapitler. Første kapitel beskriver "Den amerikanske gennemsnitsfilm" med udgangspunkt i en skitse af standardamerikaneren og filmindustrien i Hollywood. Han ser happy end som det fuldgylde ideologiske udtryk for hele dette kompleks. Kun i komikken (Chaplin, Keaton, Lloyd) har virkeligheden en virkelig chance. Andet kapitel beskriver "Russiske film" ud fra "Planmennesket" og filmindustrien under

"Goskino". Her finder vi hans store helte og "den bevidste filmkunst". Tredie kapitel hedder "Det fritsvævende mellemstandpunkt" og handler om "Film-Europa". Filmindustrien i Europa er blot en aflægger af USA. Men der er undtagelser fra denne regel. Det er her mellemstandpunktet kommer ind. Det er de europæiske sociale film, han henviser til. Men f.eks. også Carl Th. Dreyer. Det spørgsmål, som bogen diskret stiller, men aldrig formulerer, er: Findes der andet end "filmenes ånd", dvs. findes der andet end konkrete historiske udformninger af filmen. Er "Filmens Ånd" ikke en abstraktion, som netop er uden historie og derfor uden konkretion?

Det lå lidt tungt med at få bogen anmeldt. DKP var ude i sin tid da mest omfattende krise. Det er et muligt svar på, at bogen ikke blev anmeldt i *Arbejderbladet*. I *Sind og Samfund* skrev Henrik V. Ringsted, at billederne var gode. "Med Teksten er det desværre mindre bevendt, idet Bogen i Stedet for at besvare Titlens prekære og overordentlig vigtige Spørgsmaal, fortaber sig i en naiv og let gennemskuelig Forherligelse af Sovjet" (2/31). *Akademisk Tidende* bad Neergaard om selv at omtale bogen, og han opsummerede det i 8 punkter, hvor han bl.a. understregede, at han jo ikke havde skrevet om det mest interessante, filmens æstetiske og tekniske karakter. Iøvrigt skrev han også, at der ikke havde været plads til bogens konklusion, så den havde han trykt som kronik i *Politiken* (9/juni 31). Den pågældende kronik hed "Amerikanernes Erobring af "Films-Europa". Her oprullede han de dystre perspektiver af koncentrationen indenfor branchen, særlig efter tonefilmens indførelse. Koncentrationen ville gøre europæisk film til en koloni af Hollywood (*Politiken* 14.5.31).

Fra *Social-Demokraten* hørte Neergaard, at bogen ikke ville blive anmeldt, fordi den var kommet på det kommunistiske Mondes Forlag. Han skrev derfor til Hartvig Frisch og klagede sin nød³²⁹. Frisch anmeldte derefter bogen selv. Han skrev om Neergaard, at "han vel i øjeblikket [var] den mest bevidste marxistiske kunstkritiker, vi har." Og han bakkede bogen 100% op uden én negativ bemærkning om Sovjet (*Social-Demokraten* 16.10.31).

Bogen blev anmeldt i bladet *Film* af Hans Scherfig, som i 1932 var en flittig bidragyder til dette blad. Han refererede simpelthen bogen og konkluderede: "Trods enkelte Mangler er denne Bog med sine helt nye Synspunkter en værdifuld Forøgelse af vor ellers saa fattige Filmslitteratur. Den er sikker paa at interessere et stort Publikum" (9/18.11.32).

Da Ebbe Neergaard i 1930 var på biltur i Sovjet, havde han en lille maskot i fløj med. Den forestillede *Mickey Mouse*. Langt ude på landet viste han den til nogle børn, "- mon de aner, at den lille Figur repræsenterer et af de genialeste Udslag af den moderne Kulturs Rytme- og Legems-Sans?" I hvert fald var de vilde med den og ville gerne have den. Men Neergaard elskede den lige så højt, selvom han fik dårlig samvittighed over at stikke den i lommen (*Politiken* 9.12.30).

Denne kærlighed til Mickey Mouse blev anledningen til, at Neergaard efter at have afprøvet den sociologiske paradigme på filmen prøvede det psykoanalytiske, fuldstændig som han siden gjorde med litteraturen. I en artikel i de surrealistiske maleres blad *linien* offentliggjorde han i 1934 en artikel om "Jazz-tegnefilmens symbolsprog". Han filosoferede over den store succes tegnefilmene havde fået og mente at finde årsagen i, "at disse smaa film fungerer som *massedrømme*, idet drøm her opfattes i overensstemmelse med psykoanalysens teorier: drømmen fungerer udløsende paa fortrængte ønsker og drifter i menneskets underbevidsthed [...]". Tegnefilmene byder særlig mulighed herfor, da man ikke som ved fotografiet er bundet til virkeligheden.

Han pegede grundlæggende på, at tegnefilmens syntaks som drømmenes var associativ. "Associationerne blomstrer og gør tingene hjælpsomme, villige, pligtopfyldende og udtryksfulde, de udtrykker tydeligt deres funktion, hele verden er endelig blevet aabenlys og "magisk" (som freud kalder det); ting er hvad de ligner [...]".

At gå mere direkte ind i en symboltydning har sine problemer, så længe anklagemyndigheden ikke kunne skelne mellem analyse og pornografi. Men symbolerne er væsentligst af seksuel art. Han peger på, at Walt Disneys film er fyldt med "særlig mange anal-erotiske motiver, tit ikke engang særlig stærkt maskeret". Her henviser han til den rollen, røven spiller i mange Disney-film. I Fleischers *Old Man in the Mountain* om Betty Boop peger han på det stærkt "genital-erotiske": "Paa vejen op ad bjærgtet tar en bjørn pelsen af, for at hun kan gaa tørskoet over en pyt, en fisk springer op af vandet og følger lystent efter hende (begge ting temlig tydelige sexualsymboler), [...] man forstaar, at den gamle mand er saa at sige selve "den gamle adam", "det sexuelle", hans spidse skæg og lange næse skal vel understrege det."

Endelig peger han på forfølgelsesmotivet som noget helt centralt, som frembringer en stemningskurve, "der paafaldende minder om den erotiske: spændthed, stigende til orgasme med paafølgende mæt afslappelse." Men forfølgelsesmotivet har også en anden symbolfunktion: Heri "genkender publikummeren sin livsangst i vort anarkiske samfund, hvor han stadig føler sig forfulgt og truet af arbejdsløshed, lønnedskæring, arbejdsgiverens vilkaarlighed, de borgerlige pligtkrav og moralregler" (*linien* 1/15.1.34).

Artiklen førte iøvrigt til en goddag-mand-økseskaft-diskussion med Poul Henningsen. Den 29. januar 1934 polemiserede han i *Politiken* mod Neergaard og spurgte om usædeligheden steg eller faldt med tegnefilmene. Neergaard svarede ham i *linien* (2/15.2.1934) og skrev, at han da troede PH var enig i, at et erotisk liv var en fin ting, og at undertrykkelse var dårlig. Hertil svarede PH så samme sted, at Neergaard var alt for alvorlig, og at selvfølgelig mente han da det.

I *Arbejderbladet* blev der af og til anmeldt film. Men holdningen til de ikke-russiske film var meget svingende og uden nogen egentlig politik. Det ændrede sig afgørende, da bladet fra februar 1934 lod Ebbe Neergaard overtage stoffet. Han fulgte en ideologikritisk linje, som kobledes kritiken til både en æstetisk opfattelse af filmen og til dens muligheder for at fungere som 'vindue' til virkeligheden. Han forsøgte, at omsætte en ret kompleks opfattelse af filmen som medium i anmeldelsen som kulturpolitik. Han gav et godt eksempel allerede i sin første anmeldelse den 27. februar 1934. Den gjaldt den franske film *La Maternelle* (da.: Moderhænder). Efter gennemgangen konkluderede Neergaard: "Det er ikke svært at finde Fejl ved denne Films Ideologi. Det er saaledes typisk for en borgerlig Film (ogsaa naar den er bedst og ærligst), at naar der skildres Arbejdere, er det altid Pjalteproletariatet og andre "romantiske" Dele af Arbejderklassen, der findes frem [...] Alligevel maa denne Film anbefales, og anbefales kraftigt: den viser ærligt et lille Udsnit af Virkeligheden, den faar Publikum til at tænke sig om."

Neergaard anmeldte film frem til marts 1935 og gjorde det ret tit, nogengange hver dag. Han var ikke smålig med hvilke film, han kunne lide. Til gengæld stillede han store krav til det filmiske i en film. Det skulle ikke være filmet teater.

Ved juletid 1934 viste Metropol tegnefilm af Walt Disney. Ebbe Neergaard var en afgjort fan. Han anså Disney for uden sammenligning den bedste tekniker. "Men til denne rent tekniske Færdighed kommer noget andet, det, der gør ham til en fremragende Kunstner: hans straalende Fantasi og hans forbløffende Karakteriserings- eller Karikeringssevne." Og Neergaard havde ingen indvendinger mod de fem tegnefilm, der blev vist. Derimod havde han en indvending mod *Social-Demokratens* anmeldelse, der havde harcelleret over over musikken: "En hot Negerjazz-Film midt under denne dejlige Juleforestilling bryder Stemningen. Drej dog Halsen om paa de Musik-Aber og erstat dem med noget rigtig Julemusik." Neergaard kunne hverken dele anmelderens racisme eller musiksmag (15.12.34).

Filmatiseringen af Dashiell Hammetts *Den tynde Mand* var også en plusfilm for

Neergaard. Han så den som en afsløring af borgerskabets virkelige habitus. "Et Kig ind i Bourgeoisiets "Sjæl"" (23.1.35).

Da Neergaard stoppede i marts 1935 overtog Karl Roos og Theodor Christensen butikken. Det var da to unge filmentusiaster og ungkommunister. Men selvom de i modsætning til Neergaard var kommunister blev anmeldelserne ikke specielt mere ideologiske af det. Tværtimod må man sige, at de videreførte hans store krav til det filmiske og hans krav om ideologisk stringens.

Ebbe Neergaard var ikke alene om at interessere sig for film på venstrefløjen. Også Broby var dybt fascineret. Han samlede i 1938 sine hidtidige betragtninger i pjecen *Filmens Forbandelse Fornedrelse og Opstandelse* med undertitlen *En socialistisk Grundbog*.

Hans synspunkt udviklede han således: Filmen blev først en kilde til profit for den amerikanske filmindustri: "Første Kapitel af Filmens Historie blev saaledes en Voldtægtshistorie. Den amerikanske Storkapital gjorde Filmen til en prostitueret og Smittespreder i stor Stil" (s.9). Men filmen har i selve sin teknik en karakter, som gør, at den ikke kan undgå virkeligheden: "Paa denne Maade fører selve den højt udviklede Illusionsteknik med sig en ny Sans for Realiteten, Virkeligheden, Sandheden. Vi har et typisk Eksempel paa den mærkelige Udviklingslov, Marxisterne kalder den materialistiske Dialektik" (s. 15).

Det dialektiske omslag i filmen sammenlignede Broby med maskingeværet, som havde en god og demokratisk ånd, idet det meget lettere end muskendonneren kunne vendes den anden vej. Eller når filmen lagde kokkepigen i grevens seng, så "afslører det for hende, at der er Lopper i hendes egen" (s.17). Ikke mindst så man omslaget i de satiriske film. "Chaplins Idyller er blodige og beske og hans happy-end'er er ironiske som Biblens berømte Tornekroning" (s.21).

Filmen var propaganda. Men som sådan var den et kollektivt produkt. Derfor undergravede filmen den gamle illusion om den enkeltes betydning. Filmens opstandelse ses i omrids i den russiske film, mente Broby. Men "Vi staar i det hele taget ved Foden af et stejlt Fjeld i Menneskehedens Historie, ikke langt fra Socialismens Højslette. Først her vil filmens egentlige væsen: realisme, dynamik og kollektivismen smelte sammen."

Der udspandt sig en diskussion om pjecen mellem Ebbe Neergaard og Broby. Neergaard var utilfreds med pjecen og mente, den var lidt gammeldags i sit syn. Specielt hæftede han sig ved begrebet realisme. Han argumenterede for, at nærbilledet netop blev omdrejningspunktet for, at filmen blev en abstraktion fra det virkelige. "De to elementer, "realismen" og "dynamikken", virker *sammen* og gir filmens væsen, fotografiet og montagen (samt trick) gør *tilsammen* filmen til en fantastisk-realistisk kunstart" (*Clarté* 3/maj 38). Broby så i sit svar Neergaards indvendinger som en flugt fra Neergaards oprindelige synspunkter og anfægtede, at det skulle have noget som helst med socialisme at gøre (*Clarté* 4/juni 38).

Interessen for psykoanalysen var en nok så virksom faktor i tilblivelsen af Neergaards anden filmbog *En Filminstruktørs Arbejde* om Carl Th. Dreyer fra 1940. Det er en bog som konkret handler om Dreyer, men som overordnet handler om instruktionens betydning. Bogen starter med en biografi over Dreyer. Herefter følger en gennemgang af hans indtil da 10 film, bl.a. dokumenteret gennem klippesekvenser, kopieret fra filmnegativet. Bogen slutter med nogle opsummerende betragtninger over "Den kunstneriske Personlighed". Han taler her dels om Dreyers underbevidste afhængighed af sin egen historie: "at et meget følsomt Sind er blevet udsat for et sjæleligt Chok, dengang han ustandseligt følte kolde øjne bebrejde sig, at han overhovedet eksisterede. Til de fleste af sine Film har han selv valgt Temaet, og der er eet, som gaar igen Gang paa Gang: den passive Lidelse, der modsvarer Længslen efter bare eet Menneske skal komme een i Møde med umiddelbar Varme [...]" (s.58).

Bogen blev anmeldt af Otto Gelsted i *Arbejderbladet* i en hel kronik. Det var tydeligt, at Gelsted syntes om Neergaards fremgangsmåde. Og bogen fik en fin anbefaling med på vejen (15.5.40).

Da Ebbe Neergaard i 1946 blev direktør for Statens Filmcentral, blev hans arbejde næsten fuldstændigt rettet mod filmen. I tilslutning til sit arbejde skrev han *Den danske Filmordning* (1947) og *Documentary in Denmark 1940-48* (1948). I 1948 samlede han som omtalt sine *Filmkronikker* gennem tyve år (1949).

I 1950 holdt Neergaard 8 forelæsninger ved Københavns Universitet om film, som året efter blev gentaget ved Århus Universitet. Forelæsningerne samlede han til bogen *Filmkundskab. En introduktion* (1952). Det er en bog, som både gennemgår filmens historie fra 1895-1950 og teorier om filmforståelse. Både oplevelsen af film og filmens sociologi gennemgås i bogen. Den var ikke længere så ene i filmlitteraturen på dansk, som da hans første bog udkom 21 år før. Den anmeldte Werner Thierry godt i *Land og Folk* (2.3.52). Men han mente nok, at Neergaard burde skrive en ny filmsociologi, hvor han gik dybere med ansvaret for filmindustriens problemer. Men Neergaard fik ikke skrevet nogen ny sociologi. Han døde 5 år efter kun 56 år gammel midt i et kursus i filmkundskab på Esbjerg Højskole.

Kommunisten Mogens Fog 1904-1990

I et foredrag fra december 1931 omtaler Hartvig Frisch det forhold, at mange i Studentersamfundet i begyndelsen af 20'erne blev "rødglødende revolutionære". Han bemærker, at der var "paafaldende mange blandt de gammelradikales Sønner."³³⁰

Der er næppe megen tvivl om, at Frisch har ret. Man kunne indvende, at der også var en hel del med en anden baggrund, og at der i det hele taget ikke var så mange. Hvorom alting er, så passer karakteristikken på Mogens Fog. Hans far, Emil Fog, tilhørte 90'ernes radikalisme. Han var en ven af Brandes og medlem af Studentersamfundet. Mogens Fog lagde afstand til denne radikalisme og spurgte engang udfordrende sin far, hvad der kom ud af det hele? Faren svarede: "Bl.a. at der nu rundt omkring i landet sidder talrige ud af vores generation på vigtige poster, embedsmænd, sagførere, dommere, skribenter, som i deres holdning til det, de forvalter, er præget af af deres ungdoms idékreds." (*Efterskrift I*, s.10).

Efter at familien i 1919 flyttede fra Århus til København, kom Mogens Fog i Metropolitanskolen. Han gik i klasse med Otto Melchior og Arne Munch-Petersen, som han de følgende år udviklede sig sammen med - hen mod kommunismen. De kom som han fra frisindede, akademiske hjem. Munch-Petersens far var en kendt progressiv jurist. Otto Melchior kom fra et jødisk hjem, som imidlertid var helt ureligiøst. Hans far var læge.

Da de tre i 1922 blev studenter, var Studentersamfundet midt i forvandlingen fra gammelradikalt til nyradikalt. I marts 1922 havde en gruppe, som kaldte sig "Samfundets Unge" udsendt et manifest, som krævede, at Studentersamfundet skulle ophæve sin "Forlovelse med "Det radikale Venstre" og "Politiken"". Det hed videre, at gruppen ville, "at "S.S." skal tage Tidens Spørgsmaal -f.Eks. Militærspørgsmaal, Arbejderspørgsmaal, Kommunisme, litterære Spørgsmaal, Expressionisme op til Drøftelse i Stedet for idelig at tygge Drøv paa Fædrenes Excrementer." Samfundets Unge prøvede at vælte den siddende bestyrelse, men det lykkedes ikke. Den 28. september 1922 forlod gruppen Studentersamfundet og dannede Det Ny Studentersamfund (DNSS). I gruppen indgik den i 1920 dannede Kommunistisk Studenterfraktion med folk som Aage Jensen, Broby Johansen, Robert Mikkelsen, Kai Moltke og Ove Johannsen. Ved dannelsen af DNSS kom også H.R. Brøcker, Torben Hansen og Rakel Hansen til. De næste par år førte DNSS en noget tumultarisk tilværelse, som imidlertid blev skelsættende på flere fronter. Gruppen udgav bl.a. bladet *Pressen* (1923-24) og ekspressionistisk lyrik af Broby og Harald Landt Momberg.

Mogens Fog og hans to kammerater fra Metropolitanskolen meldte sig imidlertid ind i Studentersamfundet, og ved rusgildet i 1922 var Fog ordfører for årets russer. Ifølge hans eget referat holdt han en tale over temaet: nu var der indført et socialt sikkerhedsnet med sygekasser osv; dermed havde samfundet nået et stade af social retfærdighed, hvor det som stod tilbage var "at blive mennesker" under disse gunstige vilkår (*Efterskrift I*, 33). Ikke just nogen revolutionær tale. Men en vis interesse for kommunismen spores måske i en henvendelse til bestyrelsen for Studentersamfundet den 6.oktober 1922 i Samfundets Forslags- og Ankeprotokol: "Hvorfor er "Arbejderbladet" her ikke. Mogens Fog. anbefales. Otto Melchior."³³¹. *Arbejderbladet* var DKPs avis. De tre kammerater tilsluttede sig en gruppe i Studentersamfundet, som blev kaldt "De hellige syv". Forurden dem selv: Nels Forchhammer, Erik Høgstrøm, Ebbe Munch og Sigurd Wechselmann.

De overleverede erindringer giver kun ganske enkelte holdepunkter. Således beretter Sigurd Wechselmann om en generalforsamling: "Vi mødte op med sørgebånd og sorte slips; jeg blev valgt til dirigent og gjorde det så fortrinligt, at jeg efter ca. 10 minutters forløb blev væltet. Så kom der orden i sagerne; vores klogskab var så fremragende, at vi meldte os ud og

derved gik glip af en af de bedste sæsoner, samfundet fik.³³² Han daterer selv begivenheden til den aften, Hartvig Frisch blev valgt til formand. Det passer imidlertid dårligt med de følgende begivenheder. Muligvis har det været, da Ragnar Spärck blev valgt til formand i 1923.

I 1923 startede *Arbejderbladet* offentliggørelsen af dokumenter fra den kommission, som havde undersøgt Landmandsbankkrakket. Ved skæbnens tilskikkelse boede kommissionens sekretær til leje hos en kommunistisk grønthandler ved navn Lomholt. Lomholt fik fat i Karl V. Jensen, som var journalist på *Arbejderbladet*, og viste ham de papirer, sekretæren havde med hjem. Jensen var ved at tabe både næse og mund, og skrev papirerne af³³³. Den 25. august 1923 blev der nedlagt forbud mod yderligere offentliggørelse i *Arbejderbladet*. DNSS, der havde en de facto status som DKPs studenterorganisation overtog nu offentliggørelsen, først i flyveblade, siden i bladet *Pressen*. Mogens Fog husker, at han var med til at sælge disse blade, og at det i høj grad netop var Landmandsbankens krak, der satte de tre på sporet af kapitalismens væsen. Også arbejdsløsheden og Tysklands sammenbrud gjorde sin virkning. Og først derefter vendte interessen sig imod den unge Sovjetrepublik.

Det første skriftlige spor af denne nye interesse er fra november 1923. Det er en artikel med titlen "Kommunismen i Rusland og her", som stod i Marie Niensens tidsskrift *Kommunistisk Internationale*. I bladet havde der været en diskussion mellem bl.a. Johs. Erwig, som var redaktør af *Klassekampen*, organ for det ene af de to DKPer der eksisterede 1922-24, og Marie Nielsen. Han havde angrebet de intellektuelle for deres manglende interesse og forståelse for revolutionen i Rusland. Marie Nielsen havde forsvaret de intellektuelle og bl.a. henvist til det positive arbejde, der blev udført i DNSS. Som en slags yderligere svar trykte hun Fogs artikel umiddelbart efter. Den var underskrevet: "*Mogens Fog, stud.med.*".

Artiklen vender sig mod dem, som tror at NEP-politikken i Rusland er en vej væk fra kommunismen. Lige så klart det er, at man ikke kan nå kommunismen ad reformernes vej, lige så klart er det, at er magten først erobret, forestår et omfattende reformarbejde for at føre revolutionen ud i livet. "Det styre: Nep, som nu haanes overalt af uvidende dilettanter, er i virkeligheden netop det rolige, sikre overgangsregimente, - mere at frygte end at begrine, for de borgerliges vedkommende." Videre vender artiklen sig mod den tanke, at kommunismen kunne være god nok for det underudviklede Rusland, men for det højtudviklede Vesten ville det ikke gå. Det er tværtom mener Fog. "Det er sandt, at Danmark er et udmærket organiseret land; baade overklasse og underklasse har opbygget stærke, praktiske organisationer. Netop derfor er Danmark egnet til kommunismen som faa andre lande. Har arbejderne først med vold sønderknust overklassens organisationsbygning,- og de *kan* gøre det, hvis de enes derom - da staar deres eget, af dem selv tømrede hus rede til at rumme de kommunistiske princippers korporation. I andelsbevægelsen og særligt i fagforeningerne ejer vi et uvurderligt, sundt grundlag for et kommunistiske samfund, de er skelettet, der maa og kan bære vor fremtid." Blot måtte man altså bekæmpe den socialdemokratiske ånd og oplyse arbejderne om, hvad kommunisme er³³⁴.

Udover den særegenhed, som Fog delte med mange af datidens revolutionære intellektuelle, at stave substantiverne med lille begyndelsesbogstav, så mærker man allerede i denne første penneprøve det fogske sprog. Grundlæggende er stilen allerede på plads. Og hvad mere er: Det er tydeligt, at han på dette tidspunkt opfatter sig som kommunist.

De to stridende DKPer var i efteråret 1923 blevet genforenet til ét. Til gengæld kom det hurtigt til kontroverser med studenterne i DNSS. Partiet ønskede studenterne organiseret i ungdomsorganisationen DKU eller i partiet. DNSS stillede på sin side omfattende krav om ændring i partiets politik. Det endte med et dramatisk brud i april 1924, hvor Broby og Aage

Jensen blev ekskluderet af DKP. Studentergruppen delte sig nu i en fløj, som en kort tid dannede sit eget parti: Kommunistisk Arbejder- og Husmandsbevægelse og i en fløj, som gik ind i DKP. Det nye partiekperiment holdt kun kort. Til gruppen, der gik ind i partiet, hørte bl.a. Mogens Fog, Arne Munch-Petersen, Otto Melchior og Kai Moltke.

Mogens Fog fortæller, at efter det store opgør i DNSS vandrede de tre, Melchior, Munch-Petersen og Fog, op og ned ad Købmagergade og blev enige om, "at revolutionær studenterpolitik ikke kunne være vor sag." (*Efterskrift I*, 37). Et par dage efter gik de til et møde i DKU, hvor de blev modtaget med megen skepsis. Men ind kom de. Kort tid efter opsøgte de partiets formand Ernst Christiansen og foreslog ham, at de skulle påtage sig at lave en kommunistisk børneorganisation. Det syntes Ernst Christiansen var en god idé, og de tre gik ind i arbejdet med at lave Unge Pionerer, som organisationen hed. Den kommunistiske børneorganisation samlede børn til møder og udflugter og bibragte dem i fortællinger og sange noget revolutionær kultur. Fra 1924 udgav organisationen bladet *Pioneren*. Fra januar 1925 var Arne Munch-Petersen redaktør, og fra juletid samme år var det Otto Melchior. Organisationen eksisterede til langt ind i 30'erne.

Af de tre kammerater var det Arne Munch-Petersen, der hurtigst gjorde sig bemærket i partiet, som de formentlig alle tre blev medlem af i 1925. Udover at være leder af Unge Pionerer blev han i 1926 formand for DKU og fik derfor sæde i partiets hovedbestyrelse. Otto Melchior indlagde sig i 1926 uvisnelig hæder, da han sammen med Ebbe Munch og Jørgen Dich roede til det eventyrlige Sovjet i en kaproningsbåd. De roede 1600 km på 32 dage og berettede i *Arbejderbladet* om deres oplevelser.

De tre kammerater stillede sig på venstrefløjen i partiet. Der foregik en voldsom kamp mellem på den ene side Sigvald Hellberg, som var formand, og en hel del provinsafdelinger, og på den anden side Thøger Thøgersen, Richard Jensen og især den store Københavnsafdeling. Da venstrefløjen fik magten som følge af Kominterns intervention på kongressen i august 1927, blev de alle tre valgt ind i centralstyrelsen, som hovedbestyrelsen nu hed. Arne Munch-Petersen blev partisekretær, Mogens Fog blev organisationssekretær, mens Melchior var menigt medlem af centralstyrelsen.

De næste par år blev Mogens Fogs mest aktive som partisoldat. Han skrev artikler til *Arbejderbladet* om tuberkulosen i Grønland og om sygekasserne, ligesom det var hans opgave at forsøge at mobilisere partiets medlemmer til at blive valgt ind i sygekasser og brugsforeninger. Dog uden større held.

En synligt bevis på interessen for sygekasserne er pjecen *Statens angreb paa sygekasserne*, som udkom på Arbejderforlaget i 1928. Den tog sit udgangspunkt i, at den stabilisering af kapitalismen, som havde indfundet sig efter det revolutionære opsving ved tiårets begyndelse, var blevet betalt af arbejderne gennem rationaliseringer, kronestigning og sociale nedskæringer. Nedskæringerne på de sociale budgetter var et led i stabiliseringsprocessen. De var ikke kun en måde at komme den betrængte statskasse til hjælp, nej pengene gled direkte ned i de velhavendes lommer gennem en lempelse af formuebeskatningen. Nøje gennemgår han i pjecen konsekvenserne af ændringerne på sygekassernes område og maner til kamp imod ændringerne. Det skal ske ved at føre klassekampen ind i sygekasserne og fuldstændig ændre ledelsen fra den nuværende reformistiske til en revolutionær. Han opstiller en lang række krav til sygekassernes ledelser. "*Disse er dagskrav. I vil nok selv have mange at tilføje, ikke mindst vil I sikkert kræve adskilligt kontorkineseri og bureaukratisme fejlet ud af jeres sygekasser./ Men I faar intet udført, hvis I ikke anerkender, at sygekasserne er jeres egne organisationer, det er jer, der skal træffe valget: reformisme og underkastelse eller klassebevidsthed og klassekamp.*" Mange læsere han sikkert følt det som lidt af et antiklimaks, at pjecen endte med at

konstatere: "*Derfor: Mød op paa din sygekasses generalforsamling!*"

I begyndelsen af 1928 sendte Komintern en instruktør til Danmark med dæknævnet Johann. Han talte tysk og havde ofte Kai Moltke eller Otto Melchior som tolk. Hans opgave var at hjælpe med nyorganiseringen, bolsjeviseringen af DKP. Denne bolsjevisering gik ud på at omlægge partiets afdelinger fra vælgerforeninger til *celler* med udgangspunkt i produktionen i stedet for geografien. Mogens Fog var som organisationssekretær ansvarlig for omlægningen og rejste land og rige rundt med Johann for at oprette celler. Problemet var blot, at danske industrivirksomheder var så små, at der ofte kun var én eller to kommunister på stedet. Interessen samlede sig da også hurtigt om de store arbejdspladser. Johann og Fog fik bl.a. oprettet en aktiv celle på General Motors i København³³⁵. Også på B&W fungerede bedriftscellen. Ellers blev det meget ofte gaderceller, der blev oprettet. Sidenhen fandt Mogens Fog og Kai Moltke ud af, at Johann blev én af 2. verdenskrigs store spioner. Hans rigtige navn var Richard Sorge, og han var under krigen stationeret i Japan af den Røde Hær. Han gav russerne detaljerede oplysninger om tyskernes planer, troppebevægelser osv. uden at tyskerne opdagede det. Han endte sine dage i en japanske galge³³⁶.

Mogens Fog blev præsenteret for *Arbejderbladets* læsere i februar 1929 som en af "Fremtidens Mænd". Og selvom journalisten nok ikke helt havde forestillet sig rækkevidden af sin profeti, var det jo ganske godt set. Hans arbejde med at bygge partiet om til "et virkeligt bolschevikisk Parti" præsenteres og det hedder: "Mogens Fog har betingelser for at løse denne Opgave, fordi han forbinder et praktisk Haandelag med en teoretisk Viden og en ukuelig Energi." (AB 15.2.29)

I sine erindringer fortæller Fog, at han i september 1928 blev valgt som eksamensformand for det hold af medicinske studenter, der skulle til afsluttende eksamen 12 år efter. Han gik til partiets formand Thøger Thøgersen, som erklærede, at det var vigtigere at han blev en dygtig læge. "Vi har ikke i det lange løb brug for anden classes folk, hverken akademikere eller andre - og klarer os nok uden dig i arbejdet." (*Efterskrift I*, 41). Han daterer sin tilbagetrækning fra aktivt partiarbejde til september 1928, men citatet af *Arbejderbladet* kunne tyde på, at det først var i løbet af foråret 1929, det skete. I hvert fald trak han sig ud og blev i 1930 læge.

Hans to kammerater gjorde også deres studier færdige. Otto Melchior blev cand.jur. og aktiv fagforeningsmand i HK, statskontor. Han tilhørte Richard Jensens fløj i partiet og det blev hans skæbne. Han blev ekskluderet 1931, men genoptaget 1934 efter en ydmygende selvkritik. Han blev igen ekskluderet i 1941 som én af "bombefolkene", dvs. som tilhørende den gruppe, der stod bag attentaterne mod den to spanske trawlere i Frederikshavn i 1938. Han blev interneret i Horserød i 1941, kom med til Stutthof og døde af tyfus på "dødsmarschen" hjem fra KZ-lejren. Arne Munch-Petersen blev cand.mag., men brugte hele sit liv som professionel politiker.

Efter et ophold på Lenin-skolen i Moskva kom han hjem og deltog i partikampen 1930-31. Han tilhørte den fløj, som vandt sammen med Aksel Larsen og Martin Nielsen. I 1932 blev han valgt til Folketinget sammen med Aksel Larsen. Ved valget i 1935 gled han ud og blev herefter DKPs repræsentant ved Komintern. Under de store udrensninger i 1937-38 blev han et offer for det russiske sikkerhedspolitis NKVDs jagt på trotskister. Han døde af tuberkulose i et russisk fængsel i 1940.

For Mogens Fog gik det anderledes. Han valgte mere éntydigt sit fag som sin primære interesse. Han specialiserede sig i neurologi og blev 1934 dr.med. I 1938 blev han kun 34 år gammel professor. Han forblev medlem af DKP og deltog i partiets arbejde uden dog at have nogen tillidsposter. Det var et stolt *Arbejderbladet*, der den 14. august 1938 efter

udnævnelsen af Fog til landets yngste professor kunne skrive: "For Frisindet i Danmark er der al Grund til at hilse Professor Mogens Fogs Udnævnelse med Glæde. Fra Studenteraarene har Mogens Fog tilhørt Frisindet i vort Land, og trods sin Ungdom har han uafbrudt siden 1924 været Medlem af Danmarks kommunistiske Parti./ Derfor skal der ogsaa fra vor Side føjes en Lykønskning til de mange, den unge Professor vil modtage fra saa mange Sider i vort Samfund". Der var grund til at være stolt: han var partiets første professor.

Selvom 30'erne var et fagligt årti for Mogens Fog, deltog han i sit partis liv. Sammen med en hel række intellektuelle gik han i 1931 ind i Komitéen til forsvar for de dømte arbejdere i Nakskov-sagen. Det var en udløber af et voldsomt sammenstød mellem politi og arbejdere i Nakskov i maj 1931. Mogens Fog var også formand for Socialistisk Medicinergruppe. Det var én af 30'ernes fagkritiske grupper, som fra 1931-34 opstod i en hel række fag efter norsk forbillede. I Danmark var det Villars Lunn, som tog initiativet til dannelsen. Han opsøgte Fog og spurgte om ikke han ville være formand for gruppen. Lunn var DKPer som Fog, men gruppen rummede alle slags venstreorienterede medicinere. Både Lunn og Fog vil have gruppen til at starte i foråret 1932³³⁷, men ifølge *Socialistisk medisinsk tidsskrift*, som blev udgivet af socialistiske medicinere i de tre skandinaviske lande, skete det allerede i efteråret 1931³³⁸. Fog ledte en studiekres om sundhedsvæsnets organisation i 1932 og deltog i en række af gruppens møder. Ellers var det i høj grad en lille gruppe meget aktive studenter, der lavede arbejdet. Bl.a. udførte gruppen to banebrydende ernæringsundersøgelser om arbejdsløshedens indflydelse på ernæringen og om ernæringstilstanden i københavnske arbejderhjem.

Mogens Fog var medlem af DKP indtil illegaliseringen den 22. juni 1941. Han blev aldrig siden medlem. Men først hermed begynder hans centrale betydning for DKPs historie. Og samtidig vel det mest intense afsnit i hans egen. Historien om Mogens Fogs deltagelse i modstandskampen er kendt og behandlet flere steder. Jeg skal derfor kun kort rekapitulere, at han allerede før illegaliseringen blev kontaktet af Aksel Larsen med henblik på en rolle i et muligt kommende illegalt arbejde. Han var medgrundlægger af bladet og organisationen *Frit Danmark*, som var en slags videreførelse af den antinazistiske kulturfront fra 30'erne, bare på et bredere politisk grundlag. Mange af de kommunistiske og kulturradikale intellektuelle fandt deres naturlige plads i *Frit Danmarks* arbejdsgrupper. Mange Socialistiske Medicinere fandt således vej til *Frit Danmarks* Lægegruppe.

Det var som én af lederne af *Frit Danmark* at Fogs rolle i modstandskampen begyndte og det må være i den rolle den russiske efterretningstjeneste støder på ham. I hvert fald retter den i maj 1942 en forespørgsel til Dimitrov i Komintern, hvori der står: "Jeg anmoder Dem at oplyse, hvad De kender til den danske neurologiprofessor Mogens Fog, der er medlem af Danmarks kommunistiske parti". Dimitrov giver kadreafdelingen ordre til at finde frem, hvad man har af oplysninger. Men i august svarer afdelingen, at den ikke råder over noget materiale om ham, hvad Dimitrov straks meddeler kammerat Fitin³³⁹. Det afspejler det forhold, at Fogs rolle i DKPs centrale apparat fandt sted inden Komintern begyndte sin systematiske opbygning af personakter.

Fog deltog i dannelse af og arbejdet i Frihedsrådet, hvor DKP og *Frit Danmark* i høj grad udgjorde tyngden i modstanden. Han blev arresteret i oktober 1944 og anbragt som gidsel mod bombing på Shellhusets tagetage. Han undgik døden, da Shellhuset blev bombet den 21. marts 1945 og slap fri.

Mogens Fog indgik i den befrielsesregering, som blev resultatet af et kompromis med de gamle politikere. Han indgik i regeringen som *Frit Danmarks* repræsentant og som minister for særlige anliggender. De særlige anliggender var simpelthen modstandsbevægelsens afvikling, flygtningenes hjemførsel fra Sverige, erstatninger og

resocialisering.

Da man i oktober 1945 skulle holde det første folketingsvalg efter befrielsen besluttede han sig for at stille op i tilslutning til DKP. DKP fik en bragende sejr på 18 mandater, og Fog var nu blevet politiker. Selvom han i en vis udstrækning betragtede sig som modstandsbevægelsens repræsentant, var han nok så meget knyttet til DKPs politik. Han genopstillede i 1947 og blev genvalgt. Han havde egentlig tænkt sig at stoppe, men da det af pressen blev udlagt som faneflugt, ombestemte han sig. I et åbent brev til vælgerne i Søndre Storkreds gjorde han rede for sin beslutning. Han ønskede ikke at blive taget til indtægt for den antikommunistiske kampagne³⁴⁰. Han sad i Folketinget til 1950.

Fra 1945-50 var Mogens Fog altså kommunistisk politiker, omend ikke medlem af partiet. Han deltog som sådan jævnlige i centralkomiteens møder og ind i mellem også i Forretningsudvalgets³⁴¹. Han blev internt betragtet som en central kommunistisk politiker, omend han kunne tillade sig visse meningsdivergenser. Af omgivelserne blev han oplagt betragtet som kommunist, og efter udbruddet af den kolde krig endda farligere end så mange andre, fordi han bevarede en vis uafhængighed, der blot blev betragtet som et spil, der skulle lokke de uskyldige i garnet. Af begge sider blev han betragtet som en uformelle leder af de kommunistiske intellektuelle. Og i denne rolle havde de intellektuelle fået en leder, som de længe havde manglet.

Det kunne være en kompliceret sag at være intellektuel i et arbejderparti som DKP. Den kommunistiske kultur havde et meget tvetydigt forhold til de intellektuelle præget både af had og kærlighed. Næsten automatisk falder ordet *vaklende* én ind. For den kommunistiske kritik var dét, hvad en intellektuel typisk var. Uden fast forankret klassebevidsthed.

Blandt de mere hårdtslående kritikere af de intellektuelle var paradoksalt nok nogle af partiets mest fremtrædende intellektuelle. Hans Kirk, der af alle beskrives som det rareste og fredsommeligste menneske, havde det med intellektuelle, som bondemanden i 'Store Claus og lille Claus' havde det med degne. Som en antydning kan tjene følgende eksempel: Da Kirk skulle anmelde Mogens Fogs artikelsamling *Danmark frit* (1947) og skulle vise, hvorfor det var "Klog Mands Tale", måtte han gå følgende omvej: "De intellektuelle, som ganske vist er et noget ubestemmeligt Begreb, plejer at rose sig af, at de er i Besiddelse af en ganske særlig Skelneevne og Dømmekraft. Det er et temmelig vovet Postulat, for netop de intellektuelle er tit hildet i klasse-mæssige Fordomme og stivnet i et bestemt Samfundssyn, som de er tilbøjelige til at betragte som Udviklingens sidste lykkelige Trin. Selv Folk, der er fremragende faglige Specialister, lader sig ganske ukritisk indfange af de løsagtigste Fraser, og det hænger naturligvis sammen med den borgerlige Opdragelse i Skole og ved Universitet og med den skæbnesvangre Kendsgerning, at de intellektuelle kommer fra ganske bestemte Samfundsklasser [...]" Hele denne omvej må Kirk gå for at prise Mogens Fog som en ukarakteristisk intellektuel (*Land og Folk* 17.10.47).

Mogens Fog gik i efterkrigstiden ind i sin rolle som de kommunistiske intellektuelles leder. Han gjorde det ved mange lejligheder ved at forsøge at gribe den kommunistiske forståelse af de intellektuelle og kulturen dialektisk an. Hvor kommunisterne så en *determination*, en bestemmende forklaring fra den sociale herkomst til det særligt 'vaklende' i de intellektuelles politiske standpunkter, dér så Mogens Fog kun en *mulighed* blandt mange. Han var ikke determinist. Og han forsøgte ved mange lejligheder at bibringe partiet og partiledelsen forståelsen af en sådan dialektik, hvori partiet selv spillede en rolle.

Til valget i 1945 blev Mogens Fog interviewet til *Land og Folk* (24.10.45). Han udtalte, at de intellektuelle havde en forpligtelse til altid at være i fremskridtets frontlinje. "Det Privilegium, de har faaet gennem deres Uddannelse, forpligter dem til at se mod de vide Horisonter og pege paa de Veje, der fører til større materiel og aandelig Frihed." Der havde

været perioder, hvor arbejderne så med mistillid på de intellektuelle, "og det er rigtigt, at der har været Pennehelte og Frasemagere, som intet reelt vilde sætte ind for de Idealer, de paaberaabte sig, men ikke mindst efter den Indsats, de intellektuelle har gjort under Besættelsen, tror jeg, at dette Spøgelse maa være manet i Jorden."

Men det var lidt af en flothed. Spøgelset fulgte med. Det var Fog magtpåliggende at advokere for den dobbelthed, der ligger i, både at fastholde de intellektuelles forpligtelse på et samfundsmæssigt engagement og på anerkendelse som ligeberettigede i et parti som DKP. I en kronik i *Land og Folk* (21.2.46) om "Læger og Politik" kan han således overordnet fastlægge lægers principielle holdning således: "*Vi bør overfor det offentlige føle os som talsmænd og forkæmpere for syge og invalide.*" Lige som han mente, at læger havde et særligt politisk ansvar. Da DKP den 31. januar 1946 inviterede partiets mange intellektuelle, herunder mange nyindmeldte, til et møde i Odd Fellowpalæet, skulle Børge Houmann på partiets vegne fremlægge DKPs syn på kultur, videnskab og samfund. Det blev en omfattende tale. Den blev forelagt forskellige af partiets intellektuelle. Således også Fog. I sit svarbrev lagde Fog meget vægt på, at man måtte tale til de intellektuelle som ligeberettigede. "Det er jo ikke gymnasiaster", skrev han³⁴².

På landspartikonferencen i 1947 talte Mogens Fog til de delegerede om "Aandsarbejderne - og det kommunistiske Parti" og her opsummerede han sine tanker. Det hedder indledningsvis: "Naar man vil undersøge intellektuelles og arbejderes samvirke i en socialistisk bevægelse, er der grund til at slaa fast, at ingen af parterne har noget at takke den anden for. Aandsarbejderen kommer ikke for at "hjælpe" underklassen, men for at hjælpe sig selv og samfundet." Han bestemmer åndsarbejdernes opgaver som "den teoretiske bearbejdelse af samfundets principielle og aktuelle problemer og derigennem skabe perspektiv for den kommunistiske politik." Han hævder den opfattelse, at hvor det for arbejderne er deres materielle interesser, der bestemmer deres politiske synspunkter, der er det for de intellektuelle "idékampen, der er det afgørende." De intellektuelle vil derfor vurdere de åndelige principper højere "end samtlige de konkrete goder for de mange, socialismen vil kunne bringe."

Denne analyse af de intellektuelles situation betyder, at DKP må forklare dem, "at vi hverken forkaster eller underkender de aandelige værdier, men ser dem som en frugt af realiteternes verden og underkastet dennes forvandlinger." Men er dette vigtigt, så er det også vigtigt, at DKP ikke kun opfatter de intellektuelles opgave rent redskabsmæssigt i forhold til partiets politik. "I alt for høj grad har man fra arbejderbevægelsens side stillet krav til de intellektuelle om resultater, der direkte var til at fatte og udnytte. Man kræver "brugskunst" og "brugsvidenskab", "social" tendens i arbejdet, saa enhver kan se den bro, der fører fra teori til praksis og forener aand og haand.[...] anerkender man *alene* denne side af kulturen, falder man som offer for vulgærmarxismen. Man dyrker grenene samtidig med, at man skærer rødderne over." (*Land og Folk* 29.8.47).

1947 var også det år, hvor Fog måske mest omfattende offentligt gik ud i et forsvar for kommunismen. Det var i foredraget *Kommunisterne - og de andre*, som blev holdt i Studenterforeningen den 15. marts³⁴³. Foredraget blev siden udsendt som pjece af DKPs forlag Tiden i mange oplag på tilsammen ca. 35.000 eksemplarer. Foredraget er et logisk og velovervejede angreb på den antikommunistiske hetz, som den kolde krig førte med sig. Problemet i hans argumentation er, at han ikke tillægger flygtninges, overløberes og antikommunisters indvendinger nogen beviskraft. Og omvendt at Michael Sayers' og Albert E.Kahns *The Great Conspiracy against Russia* anses for at være beviset herfor. Han modstillede de menneskesyn, som fandtes i nazismen og kommunismen og gik især ind på den forestilling, at kommunismen skulle være en totalitær ideologi på lige fod med nazismen.

Han tog sit udgangspunkt i den tolkning, Aksel Larsen havde givet på landspartikonferencen i 1938, ifølge hvilken DKP var et demokratisk parti, som ikke stræbte efter at komme til magten ved andre midler end folkets flertal.

Endelig gik han også ind på en vurdering af Sovjetunionen som sådan. Også han var irriteret over, "at mange kommunister i blind gudhengivenhed finder alt straalende i U.S.S.R., og at "Land og Folk" oftest tager samme standpunkt i international politik som Sovjetunionen." Men det er forståeligt ud fra den lighed i principiel opfattelse, der er mellem Sovjet og kommunisterne, og især som en naturlig modreaktion, "naar man fra praktisk taget alle andre sider møder en ensrettet og ofte direkte forfalsket propaganda mod det russiske styre." Han gjorde opmærksom på, at modstanderne kun vil læse de negative beretninger og ikke de "dokumentariske skildringer, udenlandske korrespondentbøger eller tidligere udenlandske gesandters objektive fremstillinger". Det blinde forsvar og den blinde forkastelse er lige farlige. Og Fog gør opmærksom på, "at de tilrettevisninger af forfattere o.s.v., som vi nylig har hørt om, maa virke alarmerende i hvert fald paa en intellektuel vesteuropæisk kommunist." I sidste afsnit af talen gik Fog ind på de krav om radikale ændringer i samfundsstrukturen, som var vokset frem efter krigen. Kommunisterne var talerør for disse strømninger og ville kæmpe imod de stærke kræfter, der ønskede en tilbagevenden til tilstandene før opgøret med nazismen.

Mogens Fogs pjece blev revet væk. 6.000 i april, 12.000 i maj, 3.000 i juni, 5.000 i juli osv. Den var et nybrud. Den brød med det ofte ret stive kommunistiske sprog, den forholdt sig frit til de sædvanlige forsvarsmekanismer. Og så tillod den sig at være kritisk. Ret beset var den et meget loyalt forsvar for kommunisternes politik. Men hele formen føltes som en fornyelse. Den blev iøvrigt imødegået fra mange sider. K.K.Steincke skrev en modpjece med titlen *Kommunisterne og - vi andre*, som blev udsendt af Frit Forum senere på året. Steincke var som bekendt meget optaget af kulturproblemer og en del af hans pjece er optaget af hans alt andet en klarsynede overvejelser over, hvad kultur er. Derudover imødegik han Fog med indvendinger hentet fra netop den kategori af bøger, som Fog havde afvist: Koestler, Jan Valtin, Krawchenko osv. De to pjecer demonstrerer på den vis udmærket den kolde krigs mange ikke-diskussioner.

Efter den kolde krigs udbrud anlagde kommunisterne i stigende grad den vurdering, at pessimismen var den dominerende strømning i Vestens kulturliv, mens optimismen prægede Sovjetunionens og kommunisternes kultur. De fremmeste eksponenter for pessimismen fandt man herhjemme i tidsskriftet *Heretica* og i udlandet i eksistentialismen og ikke mindst hos Sartre. Sartre var, til han trådte ind i fredsbevægelsen, en yndlingsaversion hos kommunisterne. Denne vurdering lagde også Ib Nørlund til grund på DKPs kulturudvalgs møde den 21. februar 1948. Mogens Fog var inviteret med. I sit indlæg sagde han på sin karakteristiske facon: "Jeg kan give Nørlund ret i den hovedstrømning, han anlagde paa de vestlige kulturstrømninger i dag som defaitisme og eksistentialisme. Men vi maa ikke afvise at beskæftige os med disse vidtgaaende individualistiske strømninger. For de lærer os noget om, hvori de intellektuelles - og dermed mener jeg: mennesker der søger at anlægge et principielt syn paa tingene - vanskeligheder bestaar. [...] Derfor maa vi ikke anlægge en fad søndagsoptimisme, eller stræbe efter uniformeret tendenskunst eller tendensvidenskab, men prøve at trænge ind i, hvad det er, der gør disse individualistiske søgende usikre og pessimistiske./ Og naar Nørlund afviser l'art pour l'art-tendenserne og dem, som raaber hurra for den rene matematik, saa maa vi ikke glemme, at uanset hvilket motiv den enkelte har haft for sin stræben i kunst og videnskab, saa er der meget ofte netop af de søgende experimentelle retninger opstaaet værdier, som har kunnet udnyttes til fremskridtets gavn." Han understregede igen, at "de intellektuelle i partiet skal ikke staa med hatten i haanden. De er

fuldt ud ligeberettigede [...]".

På samme møde blev han angrebet af Gelius Lund for sin holdning til Sovjet. Den var for afvisende, mente Gelius Lund. Men Fog forsvarede sig med, at han netop ikke afviste Sovjet, men blot fastholdt, at der var ting, han følte sig fremmed overfor. Han nævnte igen kulturpolitikken, skolepolitikken og kunstretningerne. Han havde svært ved at indse, at Shostakovich og Prokofjev skulle hæmme socialismens udvikling³⁴⁴.

Den nuancering, den dialektik, Fog bestandig stræbte efter i taler og artikler, retter sig mod kulturområdet, mod opfattelsen af videnskaben, mod opfattelsen af de intellektuelle og for muligheden af at udtrykke sig blot antydningvist kritisk om Sovjetunionen. Og selvom vi af indlægget på kulturudvalgets møde kan høre ekkoet af en kritik af denne bestræbelse, blev det også Fog der på DKPs kulturkonference den 22.-24. oktober 1948 holdt et oplæg om det centrale emne: "Materialisme og idealisme i kulturstrømningerne". Her vendte han tilbage til den uopslidelige diskussion om Anouilh og Sartre og deres ekstreme individualisme. "Selvom vi i denne reaktion genfinder en protest imod nazismen, frembyder den også en besmittelse. Det mystiske element, som dyrkes, er i slægt med nazismens aprioriske idealisme. Det er tillige en eskapisme, som er affødt af de fejlslagne forhåbninger man nærrede til det liberale demokratis opbyggende evner i efterkrigstiden. Men hvad der for mig står som noget væsentligt ved siden af alt dette er, at trods al negativisme, trods al irrationel dømoni ligger der i denne selvfordybelse en stræben efter anerkendelse af individets ret, som er en fortsættelse af liberalismens oprindelige menneskevurderinger i gennembrudsperioden, og som vi kommunister, marxismens forkæmpere, er de egentlige arvtagere til, - som det er vor opgave at føre til endelig sejr under socialismen." (*Kommunisterne og kulturen*, Kbh. 1949, s.50).

Den afgørende tanke, Fog her formulerer, er spørgsmålet om kontinuiteten fra de klassiske frihedstanker og formuleringer af menneskerettigheder til kommunismen. Kommunismen er ikke et brud med liberalismen, men dens fuldførelse og ophævelse. Indeni denne kontinuitetstanke fastholder han tillige den dialektiske opfattelse af efterkrigstidens "pessimisme". Den var ikke blot dødsdrift og nazisme. Den var også en kritik af kommunismens modvilje mod at indse, at individualismen og kollektiviteten ikke var modsætninger, men hinandens gensidige forudsætninger. Netop i redegørelsen for frihedsbegrebet lokaliserer Fog den væsentligste svaghed i det kommunistiske kulturarbejde.

På samme kulturkonference talte Gelius Lund om "Kulturbrydning i Sovjetunionen". Han kom bl.a. ind på den såkaldte biologidiskussion. Den var opstået efter at russisk genetik i august 1948 havde fået foreskrevet Ivan Mitjurins teorier som værende i overensstemmelse med den dialektiske materialisme. Mendels gamle forestilling, som var herskende i Vesten, om arvemassens konstans blev nu afløst af teorien om, at erhvervede egenskaber kan nedarves. Det var Trofim Lysenko, der indenfor Akademiet for landbrugsvidenskaberne havde forfægtet Mitjurins teorier, og SUKPs centralkomité havde bakket ham op. Det blev skæbnesvangert for de næste 10 års sovjetisk forskning i genetik³⁴⁵.

Herhjemme introducerede Gelius Lund sagen i en kronik i *Land og Folk* 12. september 1948. Det var tydeligt, at Gelius Lund gik ind for Mitjurin-Lysenko. Og det blev tydeligt efterhånden, at det også var partiets synspunkt. Den 19. oktober talte biologen Mogens Westergaard i Studentersamfundet og tilbageviste Lysenko, sekunderet af flere professorer. Det førte til et voldsomt angreb på dem på lederplads i *Land og Folk* den 21. oktober og sidenhed voldsomme indlæg fra Kirk, Scherfig og William Saxtorph. Efter Kulturkonferencen udarbejdede Morten Lange formentlig til brug for DKPs forretningsudvalg en gennemgang af Westergaards kritik og konkluderede, at han havde ret³⁴⁶. Det skabte røre blandt partiets intellektuelle og forstyrrede det ellers positive indtryk fra kulturkonferencen, at

videnskabelige teorier skulle besluttes i centralkomiteén. Derfor udarbejdede Mogens Fog sammen med Morten Lange, E.K. Gabrielsen og Poul Astrup et brev til DKPs sekretariat og forretningsudvalg, hvor de tog afstand fra Lysenko og den måde Forretningsudvalg og blad havde tacklet sagen. De påpegede videre de forskningspolitiske perspektiver. De anbefalede, at *Land og Folk* optog en kronik, der objektivt gjorde rede for, hvad der lå mellem Lysenko og Mendel, og hvad der talte til Mendels fordel. Samtidig ønskede de et indlæg i partidiskussionen, "som gør rede for vort syn på debatten i USSR og CK's stilling til videnskaben."³⁴⁷ På et møde med sekretariatet blev gruppen afvist og ingen indlæg blev optaget.

Problemet var også, at gruppen derefter var afskåret fra offentligt at give udtryk for deres afvigende synspunkter. Og det satte uden tvivl ar. Først under krisen i 1956 brød disse forskellige ar op for alvor. Men i taler holdt internt i partiledelsen gav Fog udtryk for sin kritik. Således i denne tale fra omkring 1950, hvor anledningen er Lysenko: "I samme øjeblik man udnævner en bestemt teori til at stemme med dialektisk materialisme, og en anden til at modsige den, og derved lægger pres paa fortolkningen af experimentelle kendsgerninger, er man inde paa en vej, som fører til idealistiske afvigelser."³⁴⁸

I samme tale kom Mogens Fog ind på holdningen til Sovjet, hvilket ikke mindst er interessant, fordi han for første gang var i Sovjet i 1950³⁴⁹. I talen sagde han bl.a.: "Jeg tror, en stor del af vor taktik for kritikløst er overtaget fra USSR og de østlige lande." Og han uddybede: "Endelig vil jeg til sidst erklære mig uenig med den tendens til at kræve "tro og tillid" overfor USSR, som i stigende grad er kommet til orde i vore taler og artikler. Det har nemlig i sin udformning faaet præg af at være en *blind* tro og tillid, vi kæver. [...] Hvis vi sendte alle medlemmer af DKP derover nu, tror jeg, et meget stort tal ville blive rystede over at møde den fattigdom og utilstrækkelighed, som alle - ogsaa kommunistiske - besøgende kan fortælle om."

Mogens Fog var i datiden en udsældt mand. Det var ikke gratis, at han gang på gang var den som i offentlighedens øjne tegnede kommunismen. Der kan måske være grund til endnu engang at citere "Nytårsbetragtninger" fra *Vestsjællands Social-Demokrat* ved nytåret 1948-49: "Vi kan ikke gøre for det, og læserne vil finde det uæstetisk, men navnet Fog associeres altså i vor bevidsthed altid med forestillingen om en klat slim, der endnu dirrer, lige efter at den har ramt fortovet."

Fredsbevægelsen, som opstod i kølvandet på den kolde krig, var ganske rigtigt, som modstanderne sagde, sat igang af kommunisterne. Men den fik opbakning langt udover kommunistiske kredse, hvilket ikke gjorde den mindre forhadet. I Danmark hed bevægelsen Fredens Tilhængere. Edvard Heiberg var dens første formand, men på bevægelsens første ordinære landsmøde den 11. juni 1950 blev Mogens Fog valgt til formand. Han var som sådan medlem af verdensfredsrådet indtil 1958. Indtil midten af 50'erne var fredsarbejdet det væsentlige i Fogs politiske engagement.

Grundlaget for dette politiske engagement blev afgørende udfordret med den proces, som startede med SUKPs 20. kongres i februar 1956. Ikke mindst Khrustjovs hemmelige tale, som i længden ikke kunne holdes hemmelig, om den egentlige karakter af Stalins styre, satte nogle spørgsmålstejn, som var svære at slette. Af korrespondancen mellem Aksel Larsen og Mogens Fog ved vi, at Mogens Fog havde indvilget i at gå ind i DKP igen for at prøve at ændre partiet. Aksel Larsen var gæst ved Kinas Kommunistiske Partis kongres, da den første russiske invasion af Ungarn fandt sted og kom først hjem samtidig med den anden invasion. I denne tid havde Fog genovervejet sagen og skrev den 13. november 1956 til Aksel Larsen, at han ikke vilde melde sig ind i partiet. Invasionen i Ungarn havde placeret ham et nyt sted: "Jeg tror, Sovjetunionen og partiet denne gang har overvejende uret, jeg synes der denne gang er sket noget afgørende."³⁵⁰

Det blev til et kompliceret parløb mellem Aksel Larsen og Mogens Fog i de følgende 22 år. Aksel Larsen kunne kun delvist give udtryk for sin egen mening som formand for et parti, hvis ledelsesflertal han i stigende grad fik imod sig. Overfor Fog kunne han i højere grad udtrykke det. Omvendt var Mogens Fog allerede fra sin berømte tale i Clarté den 17. oktober 1956³⁵¹ igang med at udarbejde et nyt grundlag for en ny kommunisme. Den skulle knytte sig til den demokratiske opfattelse, som var en central del af dansk politisk kultur, og den skulle knytte an til den nye fredsbevægelse, som skulle vise sig at blive spiren til det Nye Venstre i 60'erne og 70'erne. Var Mogens Fog arkitekten bag denne nyorientering var Aksel Larsen politikeren, der så på mulighederne på den politiske scene.

Hele denne proces er skildret andetsteds. Men det skal her til slut anføres, at Mogens Fog spillede en vigtig rolle i det forhold, at krisen efter 1956 i Danmark ene af alle steder udviklede sig fra kommunismens krise til en fornyelse af socialismen. Ikke kun det at partiformanden endte med at blive oppositionens leder var et særtræk ved udviklingen i Danmark. Et andet særtræk var det, at krisen udviklede sig henimod en partisplittelse, som fødte det første eurokommunistiske parti, Socialistisk Folkeparti. Og intetsteds i Europa lykkedes det allerede 10 år efter 1956 at føre socialismen frem til en valgsejr, som den SF fik i 1966.

Kommunismen spillede en grundlæggende rolle i Mogens Fogs liv i mere end 30 år. Den var den ramme som hans samlede aktivitet som menneske i samfundet blev forstået i. Han var så forpligtet på dette grundlag, at det principielle - den menneskelige frigørelse - forblev retningsgivende også efter opgøret med kommunismen.

Den reflekterede troskyldighed
Hans Scherfig 1905-1979

Hans Scherfig kom fra et solidt borgerligt hjem på Østerbro. Faren var direktør for det Hoffenbergske Etablissement, et stort trykkeri. Han var enebarn, og selvom forældrene var konservative, hyldede de ifølge Scherfig et humanistisk grundsyn. Han blev student fra Metropolitanskolen i 1924 og begyndte at læse zoologi. Men efter sin første maleriudstilling i 1928 opgav han videre studier.

Hans eget ståsted var i gymnasiet almindeligt konservativt. Et bevaret foredrag fra hans tid som formand for Metropolitanskolens Gymnasiesamfund fra 1924 fremstiller socialismen som "et ganske overordentligt barnagtigt Ønske"³⁵². I klassen over Scherfig på Metropolitanskolen gik Mogens Fog, Otto Melchior og Arne Munch-Petersen. De fik hurtigt kontakt med kommunismen, og Fog beretter, at da Scherfig en dag så ham stå og sælge *Pressen*, gav han udtryk for, at det var det mest åndssvage, han kunne forestille sig³⁵³. Hans møde med kommunismen skete på Kanibalen, Universitetets frokoststue. Her mødte han Broby, Carl Madsen og Kai Moltke. Men især litterære modernister som Johs. Weltzer og Jens August Schade. Det er i samme periode, han malerisk bevægede sig ind i kubismen.

Scherfig daterer sit første forsøg på at komme ind i DKP til 1927. Men Arne Munch-Petersen mente ikke, det var noget for ham³⁵⁴.

Scherfig ville være maler. Han havde altid tegnet og malet. Hans klassekammerat K. E. Løgstrup sagde engang om ham: "At tegne og male brugte han så mange af dagens seks skoletimer til, som han kunne komme afsted med, og jeg er aldeles overbevist om, at han også har brugt alle timerne uden for skolen til det [...]"³⁵⁵. I 1925 mødte han sin senere kone Elisabeth Karlinsky i Wien, og hun var en del af den østrigske futurisme. Debutudstillingen blev holdt i Studentersamfundets lokaler på Vester Boulevard i 1928. Samme år var han med på Kunstnernes Efterårsudstilling, og i 1929 holdt han igen seperatudstilling. Malerierne fra denne periode er nærmest kubistiske, men med en egen lethed, som skyldes den humoristiske kærlighed, han omfattede verden med.

I efteråret 1929 rejste Scherfig til New York. Han var der i 7 måneder og fik her en anskuelsesundervisning i, hvad kapitalisme er for noget. Hans indtryk af byen ændrede hans malerier i retning af større enkelhed, og den lette humor afløstes nu af satiren: han havde fundet sin vrede. Han fremhævede selv fra besøget, at han læste John Reeds bog *Ten Days that Shook the World* i John Reed-klubben, et mødested for venstreorienterede kunstnere og forfattere omkring bladet *New Masses*. Scherfig udstillede sine nye malerier i New York, men udstillingen blev en frygtelig fiasko. Som BT skrev: "En vred Maler vendt hjem fra U.S.A." (28.6.30).

Scherfig kom hjem og forsøgte at bearbejde indtrykkene. Han skrev nogle digte om USA³⁵⁶, som var båret af en vis tvetydighed. Både kritik af den smålige kommerzialisme og hymne til storheden. Men i løbet af 1931 blev det mere og mere en klar kritik. På forsiden af *Monde* nr. 4/april 1931 havde han således lavet en collage, hvor det centrale var en parallellisme mellem et dollartegn og en lynchet neger. I samme nummer har han formentlig skrevet artiklen "Negrene" og illustreret den. I den skriver han: "Det eneste parti, der antager sig de sortes sag, er det kommunistiske." Få måneder efter finder vi hans første tegning i *Arbejderbladet*, en karikatur af en politimand. Til demonstrationer lavede han skilte med karikaturer af Stauning og politibetjente³⁵⁷. I juli 1932 skrev han i *Arbejderbladet* om "8 Negerdrengene i den elektriske Stol" (AB 22.7.32).

I 1932 blev han medlem af DKP, anbefalet af Carl Madsen, og fra 1933 blev han

medlem af *Plans* redaktion. I de følgende år prægede han *Plan* med sine tegninger og collager. 1932-33 var han en flittig medarbejder ved bladet *Film*, hvortil han både skrev og tegnede³⁵⁸ flittigt.

Scherfigs første bog var en børnebog. Den hed *Hvad lærer vi i skolen?* og udkom i 1933 på Mondes forlag. Den var oprindelig lavet til Elisabeth Karlinskys arbejde i Unge Pionerer, hvor børnene lavede linoleumsnit efter Scherfigs tegninger. Bogen var bygget op med katekismens klarhed. På den ene side "Hvad lærer vi i skolen", på den anden "men vi faar ikke noget at vide om...". På den ene side den borgerlige indoktrinering, på den anden det kommunistiske svar. *Arbejderbladet* var meget glad for bogen: "Danske Arbejdere kan nu give deres Børn en socialistisk Børnebog, der ikke alene kan more Børnene, men ogsaa paa en forstaaelig Maade vise dem en Række vigtige Problemer og dermed give dem Begyndelsen til en politisk Skoling" (AB 24.11.33). I *Plan* havde Edvard Heiberg sat sin søn Andreas (4. klasse) til at anmelde den. Og han syntes det var én af hans bedste billedbøger. Der var dog et problem med Scherfigs tegninger: "Og vis alle kabetalister saa ud som aber saa kunde man let se vem der var Kabetalister og vem som var Arbejdere" (10/nov. 33).

Hans Scherfig ville leve som maler. Men det var svært brødløst. Og Scherfig havde allerede vist flere gange, at han sagtens kunne skrive. Og for at leve måtte han skrive noveller og artikler til *Ude og Hjemme*. Helge Andersen, som også var medlem af *Plans* redaktion, fortæller om dette arrangement: "Hans S kunne være sur i flere dage, når han havde været oppe hos redaktionen og overtalt dem til at tage en artikel. Så blev den stampede skrivemaskine (i trækasse og med kursivskrift) hentet fra assistenshuset og artiklen skrevet, og maskinen igen deponeret hos onkel"³⁵⁹. Helge Andersen fortæller, at Scherfig var meget ulykkelig ved situationen og følte, at han prostituerede sig. Artiklerne, han skrev, var nu ikke så ringe. F.eks. skrev han i 1933 en hel serie til *Ude og Hjemme* om store kvinder: Florence Nigthingale, Vera Figner, Louise Michel, Maria Stokkenbeck og Emmeline Pankhurst (20,23,27,31 og 34/33)³⁶⁰.

Skriveriet fik imidlertid de kommende år en stadig mere central betydning for Scherfig. Han skrev til *Arbejderbladet* og til et par ugeblade. Men betragtede sig stadig som maler med en nebengeschæft. Men i midten af trediverne fik han en øjenssygdom med en meget dårlig prognose: forude truede blindheden. Da han udstillede sine billeder i 1937, troede han, det skulle være hans sidste udstilling. Derfor måtte han optrappe skriveriet, så familien kunne få mad i munden.

Han gjorde noget meget nærliggende. Han skrev en satirisk roman om et miljø, han kendte godt: kunstmiljøet. Det blev til *Den døde Mand*, som udkom i 1937. Den blev fantastisk godt modtaget, den morbide historie om maleren Hakon Brand. Og selvom Scherfig senere karakteriserede bogen som en spøg³⁶¹, så indeholder den en række forhold, som peger fremad i forfatterskabet. For det første er en vigtig drivkraft i bogen dens sproglige nerve. Scherfigs sprogbehandling er tilsyneladende lidenskabsløs og objektiv uden personlige meninger. Men det er en teknik, en raffineret teknik, hvis effekt er satirisk. Sidenhen - og især i *Det forsømte forår* og i hans kommentarer - udvikler han denne teknik til mesterskab.

For det andet skaber han i *Den døde mand* et helt inventarium af litterære opfindelser, som han benytter i resten af forfatterskabet: kriminalintrigen, mystikken og nøgle-funktionen i forhold til virkeligheden.

Kirk kaldte det "En straalende Bog" og mente: "Der er ikke, siden Gustav Wied skrev sine allerbedste Ting, kommet saa morsom en Bog paa det danske Literaturmarked, og saa er Scherfig tilmed en meget finere Artist, end Wied var" (AB 3.11.37).

Kort tid efter begyndte Scherfig som fast kommentator på *Arbejderbladet*. Han afløste i december 1937 Kirk som radioanmelder og udviklede meget hurtigt en selvstændig

genre, som han kunne bruge i mange år fremover. Med spids pen spiddede han de reaktionære udsendelser, og med rund og venlig hånd klappede han de acceptable på håret.

I 1938 udkom Scherfigs anden roman - *Den forsvundne Fuldmægtig*. Med den havde Kirk skaffet ham ind på Gyldendal³⁶². Og det var Kirk, der anmeldte den i *Arbejderbladet* (30.10.38). Den første roman havde været en storartet spøg, nu var den kommet bid i satiren. Kirk benyttede lejligheden til et voldsomt udfald mod Hans Brix, som ikke kunne lide *Fuldmægtigen*. Efter et referat af Theodor Amsteds udflugt til det nordsjællandske og hans vej til tugthuset sluttede han af: "En mere dræbende vittig Skildring af den borgerlige Embedskuli, af det akademiske Opdragelsesideal skal man lede længe efter. Hans Scherfig har Beundrere mellem de unge Malere, men Literaturen maa holde paa ham. Han er en straalende Forfatter, ikke bare fordi han er vittig, men først og fremmest fordi han er klog. Hans Bog er et Pletskud, som rammer Filisteriet lige i Hjertet."

Kirk havde læst bogen indforstået. Den handlede måske nok om filisteri, men den handlede især om det akademiske opdragelsesideal. Den handlede altså om noget, de begge to kendte indefra. Bogen var noget så sjældent som en roman om intellektuelles samfundsmæssige placering. Bogen viser, at logiken i opdragelsen til embedsmand er, at evnen til frihed stækkes i en sådan grad, at kun længslen efter fred og ro bliver tilbage. Fængslet bliver idealtilstanden. Embedsmanden - og med ham mange intellektuelle - var allerede i fængsel. Ikke bogstaveligt, men reelt. De opførte sig, som var de i frihed. Man behøvede slet ikke spærre dem inde.

Kirk skrev iøvrigt senere til sin gamle ven Hartvig Frisch og bad ham skaffe Scherfig en økonomisk understøttelse. "Jeg synes, han - netop da han af Skæbnen blev tvunget ind i Literaturen - har vist sig som en morsom og meget evnerig Forfatter. Der er i hans kværulogiske stil og artistiske Pointer noget, som vi moradsige og dystre Hjemstavnskriber har godt af at læse"³⁶³.

Nexø læste bogen på en lidt anden led. Han skrev et brev til Scherfig og roste ham for det hvasse indlæg i debatten om de intellektuelle. Det var jo et farligt folkefærd, disse eunukker. Og hvis de ikke var impotente, så blev de muligvis frisindede og trotskister. Han opfordrede Scherfig til at skrive en bog om de trotskistiske intellektuelle³⁶⁴. Det ville Scherfig gerne, han havde selv tænkt på at gøre det. Men det måtte vente nogle år, "indtil vi er kommet saa vidt, at man kan skrive friere om vores Parti og dets Forhold. Som det er nu, vil de fleste Mennesker mangle Forudsætningerne for at forstaa, hvad det drejer sig om, ligesom saa mange jo har svært ved at forstaa den rent psykologiske Side af Processerne i Moskva"³⁶⁵.

Scherfig havde i efteråret 1939 væddet med tegneren Hans Bendix om Sovjet og Tyskland ville dele Polen imellem sig - og tabte en flaske rødvin. Da delingen kom efter pagten, førte det til en diskussion mellem dem og en offentlig brevveksling, som kommenterer brevvekslingen mellem Nexø og Scherfig. Bendix startede med at offentliggøre et brev til Scherfig i anonymiseret skikkelse i *Socialisten* under overskriften: "Til en kommunistisk Intellektuel". Meningen var altså at give udtryk for mere almene synspunkter på baggrund bl.a. af det brud, der var sket i samarbejdet i Frisindet Kulturkamp. Bendix gav udtryk for, at pagten helt havde fordrejet kommunisternes hoveder, så Daladier nu blev kaldt nazist, fordi han havde forbudt det franske kommunistparti. "Jeg tror virkelig, vi er ved at nærme os det dystre Tidspunkt, hvor Hovedfjenden er de vestlige Demokratier og ikke Hitler og Nazismen" (*Socialisten* 11/39, s.409).

Bendix' brev var ikke politisk og sprogligt noget mesterstykke, men udtrykte formentlig, hvad mange frisindede, ikke-kommunistiske intellektuelle tænkte. Scherfigs svar hed "Svar til en socialdemokratisk Bourgeois" og var omvendt stilistisk skarptskåret og politisk klart tænkt. Men hvad fik han ikke skrevet!

Han mente, at Bendix' "fjollede Brev" var karakteristisk for, hvordan "nogle intellektuelle og Smaaborgere" havde reageret på pagten. De gad ikke sætte sig ind i forholdene. De var uvidende. Om Bendix' antinazisme skrev han f.eks.: "De, Hr. Bendix, har f.Eks. næret Uvilje mod Nazismen - ikke fordi den er et Udtryk for kapitalistisk Undertrykkelse i dens brutaleste Form - men fordi den nazistiske Antisemitisme berørte Dem personligt. Og de er for overfladisk til at kunne skelne mellem Nazister og Tyskere." Af alle skulle der altså en kommunist til at råbe jøde efter Bendix.

Scherfig hæftede sig ved, at Bendix havde taget afstand fra, at russerne havde slået fyrst Radziwil, lederen af det polske konservative parti ihjel. Det kunne ikke tages alvorligt, for hvor var Bendix' protest, da "Spaniens Kvinder og Børn blev myrdet?". Og det blev vendt endnu en gang til: "Og vi maa opleve, at selv en Hans Bendix skriver aabne Breve for at kundgøre sin Skuffelse over, at Kommunisterne ikke vil kæmpe for de polske Fyrster, de engelske Lorder, de amerikanske Kanonfabrikanter. De er skuffet over, at Sovjetunionen har svigtet City og Wall Street. Det fornærmer Dem, Hr. Jean de France, at den røde Hær ikke vil hjælpe Deres franske Cagoularder og de 200 Familier." Cagoularderne var en fransk fascistisk bevægelse og de 200 familjer var den lille eksklusive gruppe, som ejede det meste af Frankrig.

Den socialdemokratiske bourgeois konstrueres nok primært ud fra antagelsen af, at Sovjets politik er lig med proletariatets interesser. Men sprogligt bliver han til, ved at lederen af de konservative var fyrste. Det er den sproglige indgang til at Bendix vil forsvare de polske fyrster. Hvor han altså forsøger at nedgøre Bendix' antinazisme ved at gå fra det abstrakte til det konkrete (fra antinazisme til Bendix' jødiskhed), så går han i hovedanklagen den modsatte vej fra et konkret ord til meget omfattende begreber.

Brevet slutter med, at Scherfig gør hele Bendix' brev til et forsøg på at "salvere" sig, sikre sig på den side, som han tror vil vinde (AB 17.11.39).

Foranlediget af Scherfigs monumentale ideologiske og stilistiske *overkill*, optog Bendix i sit gensvar den samme figur. Han hørte ikke til den *danske* befolkningsgruppe, der læste *moskovitiske* blade. Scherfig skal gøres udansk. Det var en meget yndet socialdemokratisk stilfigur i denne periode. Hans brev løb ellers mestendels ud i en konstatering af, at "Argumenter har ingen Vægt overfor en troende Sekt, og De og Deres *tror* blindt paa Hans Hellighed Paven i Moskva" (*Socialisten* 12/39, s.447). Scherfig var forarget over at blive kaldt antisemit og svarede igen ved at betegne Bendix' pointering af det *danske* som chauvinistisk. Ellers betonede han især, at Bendix nok mest var bevæget af den kendsgerning, at han var en fejt mand, der ville sikre sig sit udkomme (AB 13.12.39).

I efteråret 1940 udsendte Scherfig sin tredie roman, den nu klassiske *Det forsømte Foraar*. Efter min mening er den et knudepunkt i Scherfigs forfatterskab og nøglen til forståelsen af hans maleri. Det vender jeg tilbage til om lidt. Romanen var endnu engang formet som en kriminalroman, men dens egentlige handling ligger uhyre præcist og følgerigtigt i kølvandet på *Fuldmægtigen*. Den rejser nemlig det spørgsmål: når det går de intellektuelle sådan i livet, som det vises idealtypisk i *Fuldmægtigen*, så er det ikke nok at pege på familien som agentur for den formning og forkrøbling, der skal til. I *Det forsømte Foraar* peger Scherfig på, at skal børn og unge mennesker tilpasses familjens ambition og samfundets krav til en intellektuel, er det nødvendigt med en meget målrettet formning og *sortering*. Dette agentur er *skolen*. Bogen var altså et indlæg i den almene diskussion om de intellektuelle.

Skolen i almindelighed kan være et prøvelse for børn. Men den udgør alligevel en forskellig instans alt efter social baggrund og forældreambition. For et arbejderbarn kan skolen være en hæsleg oplevelse, men den har en anden karakter end for den vordende

intellektuelle. For et barn med denne forældreambition i ryggen var skolen den vejning, som afgjorde barnets fremtidsmuligheder. For lav eksamenskarakter kunne betyde forskellen mellem universitet og seminarium eller kontor.

Otto Gelsted anmeldte bogen i *Arbejderbladet* (27.10.40). Han benyttede lejligheden til at prøve at forstå det scherfigske talent. Han så det fælles i hans malerier og hans romaner deri, at Scherfig var original og oprindelig. "Han har i sig den sande Oprindelighed. I ham springer en Kilde. Han er Digter." Hans paradisdrom i maleriet sprang af en dybtfølt menneskekærlighed, som også drev satiren.

Bogen blev godt modtaget i pressen. Der var ret bred enighed om, at den var noget særligt. Kun to kritikere afveg i deres bedømmelse. Det var Hakon Stangerup, der troede sig portrætteret, og så Julius Bomholt, som havde fået de nærsynede socialdemokratiske briller på. Han frakendte den originalitet. Og muligvis stod han som radiatorrådsformand bag, at en planlagt oplæsning i radioen blev taget af programmet³⁶⁶.

Der kom en art debat efter bogen var udkommet, hvor bl.a. et par af Scherfigs lærere svarede igen. Scherfig svarede på disse angreb i tidsskriftet *Kultur og Politik* (7/40). Svaret hed "Den sorte Skole", og Scherfig skrev bl.a.: "Det er ikke alene for min egen Fornøjelses Skyld, at jeg har skrevet min Bog og faaet en Debat igang om den sorte Skole. Det er ogsaa for mine Kammeraters Skyld. Baade for dem, der tog livsvarig Skade af Skolen og for alle dem, der idag er Skoledrenge, og som maaske endnu kunde reddes." Scherfig så altså selv sin bog som et aktuelt indlæg i en aktuel debat om skolen.

Det interessante ved bogens salgshistorie er, at den først opnåede sin store udbredelse, da den sorte skole var helt og holdent aflivet, og da den antiautoritære pædagogik var ved at sætte sig igennem. Der kom to oplag i 1940 og et 3. i 1947. Først med billigsudgaven fra 1960 begyndte totaloplagets himmelflugt. Bare i tresserne kom der to almindelige og 8 billigsoplag på tilsammen 157.500 eksemplarer. Den generation af læsere, der tog bogen til sig som en klassiker, var den opvoksede 68-generation, som aldrig havde kendt den sorte skole, da den var rigtig sort. Og det peger på et lag i tolkningen af bogen, som gik langt udover dens karakter af indlæg i en aktuel pædagogisk debat. Den rummede nemlig en mere grundlæggende vision, som ligger i titlen og den metaforik, som i bogen ligger mellem børnenes forkrøblede vækst og træet i skolegården. Der ligger en helt grundlæggende spørger til det rimelige i at forsømme sit forår. Derved stiller Scherfig sig uforbeholdent på børnenes parti i diskussionen om udformningen af opvæksten. Et så radikalt synspunkt var indtil da ikke set i diskussionen. Denne radikalitet og dens kunstneriske realisering gjorde bogen til en klassiker.

Ejgil Søholm har præget udtrykket *reflekteret troskyldighed* om Scherfigs skrivestrategi³⁶⁷. En smuk og rammende bemærkning, som uden videre kan udstrækkes til hans malerier. Den har underforstået en brod mod at opfatte Scherfig som naivist. Han var ingen Henri Rousseau. Skal vi indkrese noget centralt i Scherfigs billeder må vi bl.a. se på forholdet mellem sprog og billede, refleksion og troskyldighed i hans egen historie.

Scherfig plejede at datere sin omvendning til kommunismen til sit besøg i New York 1929-30. Samtidig refererede han til, at han i 1927 første gang søgte om optagelse i DKP. Arne Munch-Petersen, som var partisekretær, afviste ham. Omvendelsen ligger altså før New York.

Min påstand er, at det er oplevelsen i skolen, som er motoren i Scherfigs hele senere udvikling. Han var eneste barn i en velhavende familje. På hans beskrivelse virker hjemmet ikke indskrænkende, tværtimod. På trods af farens konservatisme synes han at have været en frisindet mand i forholdet til sin søn. Det synes ikke at have skortet på kærlighed hjemmefra³⁶⁸.

Skolen synes at være første gang, Scherfig mødte den autoritært regulerende omverden. Skolen blev for ham, hvad fædrene blev for mange andre børn. Hans oplevelser af ydmygelse i skolen blev dét ømme sted, hvorfra den sikre borgerlige verden, han var kommet af, blev nedbrudt. Fra oplevelsen af skolen bredte der sig en kritik, som gødedes af hans omgang med kritiske hoveder på universitetet.

Scherfig fremhævede, at han altid havde lavet billeder. Og hans skolekammerater mindes ligeledes, at det var noget han gjorde tit. "Det var min yndlingsbeskæftigelse som barn, og det er det endnu. Det er ikke et arbejde for mig, det er en forlystelse, en leg, en ferie." Sådan beskrev han det i *Kunstneren og motivet*³⁶⁹. Meget tyder på, at tegneriet var et frirum uden for de voksnes kontrol, indbegrebet af lyst. Og at det var et område, som blev friholdt, da skolesystemet voldeligt bragte realitetsprincippet ind i hans liv. I skolen lærte han at bruge sproget til andet og mere end bardommens troskyldige kommunikation. Den akademiske distance hos hans lærere lærte han at vende mod dem selv som satirens dødbringende våben. Netop ikke tegningen, netop sproget. Billedverdenen var friholdt, den tilhørte primært en lystorden. Sproget tilhørte system-ordenen, men kunne bruges imod systemet selv.

Ud af Scherfigs skoletraume voksede en kritiker af samfundet, ikke som følge af en indsigt i samfundet. Den kom nok først i New York, men ud fra en intens oplevelse af interne modsætninger i systemet selv. Og modsætningerne gør billede og sprog til to forskellige dele af Scherfigs karakter. Til sproget knyttes en fantastisk lydhørhed overfor modsætninger, til sproget knyttes refleksionen. Til billedet knyttes troskyldigheden, men ikke som det naive barn før syndefaldet, netop holdt sammen af personen sammen med erfaringerne, sproget og refleksionen.

Fra verden før syndefaldet kom junglen. Den fandtes i Botanisk Have, som lå på vejen fra Metropolitanskolen til hjemmet på Østerbrogade. "Når man kom fra skolens ørken, var det vederkvægende at fordybe sig i den fredelige jungle" skrev Scherfig i "Rejse i junglen"³⁷⁰. Junglen, som var en almindelig socialistisk metafor for det kapitalistiske samfund, blev rammen omkring Scherfigs lystfyldte utopi. Ikke naivt, ikke uskyldigt, men vel vidende, at det var en leg og en abstraktion.

Ud af Scherfigs sammenstød med skolen kom en ganske bestemt menneskeopfattelse, en antropologi bygget på hans eget tilfælde. Ifølge Scherfig er mennesket af natur *godt*. Undertrykkelsen gør det ondt. Så enkelt udtrykker han det gang på gang, og sådan opfattede han skolen: som en institution, der omdannede gode børn til onde voksne. Og det gode i mennesket var knyttet til en malerisk utopi om naturen, som var befriet for det onde. Der er hos Scherfig et lag af romantik. Han hadede romantik, men genskabte livet igennem idyllen malerisk. Romantiken hos Scherfig er som i den virkelige romantik også knyttet til et lag af mystik. Han hadede mysticisme og okkultisme, men følte sig tiltrukket af det med en stærk kraft³⁷¹. Man kunne sige, at romantiken og mystiken hos Scherfig som billedskabelsen er snævert knyttet til bardommens frirum, hvor romantiken og mystiken var ufarlige ingredienser i en leg. De overlever i dette frirum som instanser, der kan pirre hans fantasi, men holdt i skak af refleksionen og erfaringerne. Det forbliver altså en leg.

Refleksionen hos Scherfig er af en særlig natur. Han lærer at beherske og forstå sin verden og sine erfaringer i skolen som *kritisk rationalist*. Han understreger til bevidstløshed, ja næsten som en besværgelse, at verden *kan* erkendes. Som Holberg og de franske encyklopædister anser han verden og erkendelsen af den for endelig. Og hans kamp imod mystiken (som fascinerer ham) gør rationalismen til mystikens passende modstykke. Dialektiske tankeformer eller psykoanalytiske forståelser af mennesket og de kræfter, der styrer det, var ikke hans stærke side. Og hvad mere er: Scherfig opfattede ikke blot mennesket som fundamentalt godt, men også som sundt. Seksualitet for ham var et udtryk for leg og sundhed. Den

psykoanalytiske tolkning af seksualitetens modsætningsfyldte tilblivelse måtte Scherfig formentlig afvise som et udtryk for en borgerlig dekadences rådnende og sygelige selvoptagethed. Et synspunkt han delte med Nexø og Carl Madsen.

Hvordan udformede Scherfig nu sit billedunivers? Hvilke maleriske redskaber fandt han passende til sit projekt? I modsætning til naivisterne var Scherfig *modernist*, ja *avantgardist* i sit maleriske udtryk. Det reflekterede i troskyldigheden tilføjede gennem udviklingen af maleteknikken netop det modsatte af naivitet til hans billeder. Og teknikken tillod derfor humoren en vigtig plads. Men mens satiren spillede den afgørende rolle i hans litterære produktion, spiller den næsten ingen rolle i hans billeder. Han arbejdede i den grad med det maleriske udtryk, at han afviste, at motivet var afgørende, ja men næb og klør bekæmpede han tendensen til at lade motivet være afgørende for om kunsten var politisk.

I juni nummeret af *Kulturkampen* 1936 rejste redaktionen spørgsmålet om der fandtes 'en frisindede kunst' ved at stille det til kommunisten Edvard Heiberg og til *Social-Demokratens* anmelder Preben Wilmann. Heiberg mente, at kubismen og funktionalismen havde sejret og ikke længere kunne bringe kunsten og arkitekturen fremad. "*Hvor er hele det arbejdende Danmark i dansk Kunst?*", spurgte han. Og han opsummerede: "Hvis Kunsten skal have en frisindet Betydning for Kulturen, maa den være langt mere demokratisk." Og han udmøntede det i forhold til kunsten: "Lad os derfor benytte Anledningen, naar nu Kunstens Opgave staar paa Tapetet, til at fastslaa, at vore Opgaver ligger i *Indholdet først og fremmest*, og at Formen maa komme i anden række." Preben Wilmann, socialdemokrat og som maler oprindelig kubist, var helt enig. Han formulerede det: "Naar der ses bort fra den ugidelige Misforstaaelse, at Kravene til social Holdning i Billedkunsten er opfyldt, hvis bare der males godt med Rotter og røde Faner, skulde hele den frisindede, artistisk forstaaende Kritik nok kunne samles om at fjerne de udtjente Haandjern, der lægger godt begavede Kunstnere Hindringer i Vejen for at tage Spørgsmaalet om *Motivet* og *det motiviske Indhold* op til fordomsfri Revision."

De blev imødegået af tre kommunister. Arkitekten Ole Buhl skrev således med brod mod Heiberg: "Men hvordan faar arkitektur - og anden kunst - slagkraft uden form, hvordan kan den virke opdragende uden en klar og med indholdet stemmende udtryksmaade?"

Mere bid var der i Scherfigs svar. Han anfægtede Heibergs brug af kubismebegrebet. Der blev ikke længere malet kubistiske billeder. Heiberg havde skrevet, at ud fra en maleriudstilling skulle man tro, at landets hovedproduktion bestod i æbler og krukker. Men, spørger Scherfig, "Er det maaske Kunstnernes Opgave at afbilde Landets Produktion? I Danmark skulde vi altsaa portrættere lurmærket Smør?". Senere opsummerer han Heibergs hensigt således: "Men Oliemaleriet, vil han have, skal opfylde bestemte Funktioner og tjene bestemte Formaal. Kunstneren skal i agitatorisk Hensigt "skildre". Han skal løse Opgaver, som Pressefotografen, Journalisten og Filmsreporteren kan løse langt bedre." Endelig svarede Gelsted på sin lidt indpakkede og pæne facon, at det Heiberg ville jo stort set var det samme, som Hitler havde dekoreret for kunsten i Tyskland.

I direkte forlængelse af denne diskussion anmeldte Edv. Heiberg Journalistforbundets retrospektive udstilling af moderne kunst. Her tog han problemet op igen. Han skrev: "Ogsaa ernst goldschmidt, rostrup boyesen og magnus bengtsson viser fin malerisk opfattelse forenet med det som nu er et uartig ord blandt malere: tendens, hensigt - lysten til at ville gøre maleriet til noget mere end et nydelsesmiddel. denne første periode er for dem der tror at ogsaa maleriet har en frisindet kulturopgave at løse - uhyre interessant [...]". Senere skrev han: "lad mig benytte anledningen til at slaa fast at det i min kritik af maleri hverken her eller i *kulturkampen* drejer sig om en kvalitetsbedømmelse efter indholdet - men at jeg søger at skelne mellem det der fører frisindet og den sociale kamp fremad og det der holder igen,

enten det er skidt eller daarligt. det vil igen sige at vi naturligvis blandt det der fører fremad vil foretrække det bedre for det daarligere i malerisk henseende. et maskingevær er nu engang bedre end en sløv brødkniv. men et maskingevær i fjendens haand er farligere end brødkniven" (AB 18.9.36).

Scherfig svarede Heiberg under overskriften "Skal vi male Bacon eller Bomber?" og sidste del af spørgsmålet refererede til, at der i følge Heibergs anmeldelse kun var ét krigsbillede på udstillingen. Hertil svarede Scherfig: "Med lige saa lidt Ret kunde man spørge: Hvorfor har Arkitekterne ikke ladet Verdenskrigen virke paa sig? Hvorfor har Arkitekt Heiberg bygget Villaer og Karéer, men ikke *eet eneste* lille Fort? Eller i det mindste et Par Ruiner, der kunde agitere mod Krigens ødelæggelser?"

Svaret var nærliggende: "Arkitekturen er ikke *Literatur*./ Det er rigtigt. Og Malerkunsten er ikke *Journalistik*." Det er vigtigt at kende sin begrænsning og vide, hvad kunsten kan bruges til. "Malerkunsten skal *anskueliggøre*, men ikke *skildre*. Den skal *udtrykke*, men ikke *fortælle*. Den skal *ordne*, men ikke *reklamere*." Og han kunne afslutningsvis skrive: "Man kan kræve af Kunstnerne, at de skal være revolutionære. Man kan kræve, at de skal være Kommuniste. Men lad os være fri for disse skiftende Anvisninger paa, hvad og hvordan vi skal male. Det kan vi godt selv finde ud af" (AB 22.9.36).

Heiberg svarede igen og lokaliserede uenigheden ret præcist: "*kan kunsten*, i dette tilfælde maler- og billedhuggerkunsten, *virke i frisindet retning eller endnu strengere, virke revolutionerende ved at sprænge formen, ved at revolutionere fagets egen grammatik*. og der mener jeg altsaa nej [...]" Han fremførte Andersen Nexø's *Et lille Kræ* som et eksempel til efterfølgelse og mente, at billedkunsten måtte gå i retning af en "strengere realisme". De frisindede kunstneres opgave måtte ligge i at "*anskueliggøre* nutiden" (AB 27.9.36).

Scherfigs eget synspunkt gav han udtryk for, da han blev interviewet i anledning af sin udstilling i Arnbaks Kunsthandel i 1937. Helge Holm fra *Arbejderbladet* spurgte: "-Er der udelukkende social Kunst paa Udstillingen?", hvortil Scherfig svarede: "Nej, ikke hvis man ved social Kunst forstaar Propagandakunst eller Kunst, der udelukkende har Arbejdere og deres Omgivelser som Motiv. Derimod tror jeg nok, man kan kalde det revolutionært, forsaavidt som Kunsten har sine egne Revolutioner i Sammenhæng med Samfundets økonomiske og politiske Udvikling./ -Hvad forstaas ved "Kunstens egne Revolutioner"?/ - Derved forstaar *jeg* Brud med de overleverede Traditioner, former og Fordomme - det akademiske Maleri, Hjemstavns-maleriet, det romantiske mysticerende Mørkemaleri og en stræben efter Klarhed Enkelhed og Frigjorthed./ -Det er altsaa, hvad man kalder moderne Kunst?/ -Ja,netop" (AB 21.3.37).

Han videreudviklede standpunktet i en artikel i *Tiden* om "Den tyske kulturdestruktion og Danmark" (8/aug. 37). Her skrev han: "Nazismens kamp mod den moderne kunst er fuldstændig logisk og konsekvent. Betegnelsen "kultur-bolsjevisme" er fortrinlig og dækkende. Det er netop, hvad den moderne malerkunst er, bolschevisme paa kulturens omraade. Selvom det kun er rent artistisk og formelt, at den er revolutionær./ Man kan godt male arbejdere og bønder og fabrikker og krigsbilleder og fattige koner og alligevel male det saa traditionelt og reaktionært, at det kan akcepteres af Hitler. Og man kan male en petroleums-flaske paa en ny og overraskende maade, man kan afsløre helt nye skønheder og værdier ved en almindelig billig genstand saadan, at der kan tales om en revolution indenfor maleriets omraade. Billedet er saa kultur-bolsjevisme. Og det er logisk, naar Hitler fordømmer det."

Hvad mere er: disse maleriske revolutioner har en større betydning: "Hvert lille fremskridt er et led i den store sammenhæng. Hver lille revolution er et skridt i den rigtige retning. Ogsaa de revolutioner, der har fundet sted indenfor malerkunstens begrænsede og

specielle område har deres betydning, selvom man ikke straks kan faa øje paa sammenhængen, og selvom kunstneren maaske ikke engang selv er klar over betydningen af sit arbejde." Grundtanken i denne opfattelse gav han senere denne form: "Kunsten afspejler Samfundet. Ikke bare paa den Maade, at Kunstens billedlige Fremstillinger viser Samfundets Liv. Kunsten er en Udkrystallisering af Samfundets bærende Ide. Af Tidsaanden. Den er Tidens Stil" (*Folkets Jul* 1939).

Scherfig fastholdt denne opfattelse af kunstens rolle i samfundet gennem 30'erne og, selvom det var knapt så markeret, også i efterkrigstiden. Hans stærke modvilje mod at partiet skulle blande sig i, hvad og hvordan malerne malede, fastholdt han hele livet³⁷². Scherfigs kunstsyn var modernistisk, ingen tvivl om det..

Går vi til hans billeder er det tydeligt, at ud af bardommens tegninger voksede i tyvernes slutning en ny teknik. Han tilegnede sig en kubistisk præget opbygning af billedet. Men billederne var præget af en rolig humor, ikke af det "mørkesyn", som han hele livet bekæmpede hos sine kolleger. Han gav stort set afkald på perspektivet i klassisk forstand. Det var netop et træk han fik fra modernismen. Der var i hans billeder en vis markering af forgrund og baggrund. Men det var sjældent markeret ved hjælp af centralperspektiviske konstruktioner af størrelsesforhold. Forgrund markeredes ved at tingene var malet *foran* hovedmotivet. Baggrund markeredes tit koloristisk ved en hvidtoning i den blå himmel. I større tableauer optræder der af og til en perspektivisk markering ved hjælp af størrelsesforhold på dyrene, men til gengæld ofte i et næsten 'lodret' landskab. Det er især dette, som folk opfatter som naivistisk, fordi det ligner børns måde at male på. Men det er oplagt en *teknik*, som Scherfig udvikler i sine kubistisk prægede billeder fra tyvernes slutning.

Under sit New York-ophold fik han voldsomme synsindtryk, som han forsøgte at bearbejde til billeder. Hans malerier gav for en tid næsten afkald på den kulørte del af farveskalaen og brugte især grå nuancer og sort. Han forsøgte sig også med den modernistiske collageteknik. Tegningerne fra New York prøvede at gengive det bastante indtryk, som hvide amerikanere gjorde på ham, f.eks. i modsætning til det bløde indtryk han fik af negrene. Og da han kom hjem til Danmark, fortsatte han en tid med at bruge tegningerne på den motivisk politiske facon. Det skete i *Arbejderbladet* og i *Plan*. Han lavede endda satiriske tegninger. Men det var kun en kort overgang. Samtidig forenkledede han sin streg og sit maleri. Han forlod det kubistiske maleri til fordel for jungleidyllerne, og hans tegninger antog den klare form, vi kender fra slutningen af 30'erne.

Der er skrevet uendelig lidt om Scherfigs maleri. Både Jørgen Nash, der skrev om det i *Helhesten* 1941³⁷³, og Erik Zahle, der skrev introduktionen til *6 Farvereproduktioner* (1945), hæftede sig ved det romantiske. Zahle også ved Scherfigs sans for detaljen, som han fandt naturligt for en satiriker. Men da digteren Hans Mølbjerg i 1940 anmeldte Corner-udstillingen i *Arbejderbladet* lavede han følgende interessante betragtning: "De abstrakte Malere er afgjort de kunstnerisk mest hele. De arbejder "abstrakt", d.v.s. de eksperimenterer med Farver og Linjer og giver derigennem et Indhold, som er deres egen Stemning og Livsanskuelse. Men Linjerne tager mere eller mindre tydeligt Form af Fostre og Fabeldyr. Det kunstneriske Indhold er knyttet til en barnlig Fantasioplevelse, der kun kan meddele videre en umiddelbar Farveglæde. Egill Jacobsen og Bille er de mest levende./ Scherfig virker malerisk abstrakt. Men har en spontan Evne til at give Liv i sin Urskovsverden, der spirer med alle Tropevækster og er fuld af sjove, karakterfulde Giraffer og Elefanter og Flodheste" (AB 20.10.40). Sammenstillingen med Jacobsen og Bille virker idag påfaldende. Men den er rigtig, malerisk set. Det er i dét modernistisk maleriske miljø Scherfig udviklede sin teknik.

I Scherfigs urskov er rovdyrene vegetarer. Kun undtagelsesvist hentydes til den pinlige kendsgerning, at dyrene æder hinanden uden dyrs anseelse. Hans urskov er nemlig

ikke en virkelig urskov, i modsætning til hans *dam*, som lå i virkeligheden, hvor insekter æder hinanden. Hans urskov består af Botanisk og Zoologisk Have. Jens August Schade tolkede f.eks. tigeren i Scherfigs og Schades børnebog *Urskoven* således: "Jeg elsker den - det er, som jeg selv har været Tiger engang. - Men nu er jeg jo et Menneske - og drikker Limonade med rød Farve istedetfor Dyreblod".

Kun rent undtagelsesvist brød Scherfig med denne abstrakte vegetariske jungleforestilling. Da han til Folkebevægelsen mod EF skulle fremstille Danmark i Fællesmarkedet blev det en kanin omgivet af glubske rovdyr. Dvs. faktisk troede man ikke rigtig de kunne finde på at æde den lille søde kanin. Bedre lykkedes bruddet med billedet "Arbejdsretsdommer" fra 1977. Det forestillede en han-mandril, der blotter sin spidse hjørnetænder. Denne form for 'symbolisme' passede dårligt for Scherfig, hvad tydeligt fremgår af, at der er så få eksempler. Hans jungle var langt snarere et sindbillede på det gode og sunde liv, det naturlige liv, mennesket kunne have, hvis ikke vi levede under kapitalismens ødelæggende åg.

Scherfig polemiserede tit mod den opfattelse, at han skulle være en slags skizofren person. Jeg er helt enig i den bedømmelse. Men det kan ikke skjule det faktum, at der var *modsatninger* i ham, som han søgte at holde sammen på med en enorm disciplin. Den disciplin, som hans generation af kommunister besang så højt.

Modsætningerne lå mellem sprog og billede, mellem realitet og romantik/mystik, mellem kapitalisme og socialisme. Denne sidste modsætning demonstrerede Scherfig i en hel række bøger, som udgør en helt særlig genre i forfatterskabet. Det er rejsebøgerne til de socialistiske lande: *Rejse i Sovjetunionen* (1951), artikelserien "Rejse i DDR" (LOF 22.4.51-27.5.51), *Det befriede Rumænien* (1953), *Hos kirgiserne* (1965), *Rumænsk billedbog* (1967) og *Morgenrødens land* (1971). Scherfigs måde at se de socialistiske lande på, var netop med billedets briller, med romantikerens briller. Han havde besluttet sig til, at her var den realiserede utopi, her var den vegetariske jungle, her var poesien virkelig. Han abstraherede fra, hvad der ikke passede i billedet på hans rejser, ligesom når han producerede sine junglebilleder. Når han kom hjem i kapitalismen, tog han de sproglige briller på og kunne igen se modsætningerne og høre dem. Han kunne bearbejde dem til litteratur og kommentarer. Hele hans store produktion hviler på, er produceret på modsætninger, han holdt i kort snor. Men uden dem var det aldrig gået.

Den bog, Nexø havde foreslået Scherfig at skrive, blev den næste efter *Det forsømte forår*. Den kom til at hedde *Idealister*, og den kom Scherfig til at skrive i fangenskab. Han blev som mange andre kommunister arresteret den 22. juni 1941 i sit hjem i Tikøb. På det tidspunkt havde han kun 2% af synet tilbage. Han blev ført fra Hillerød Arrest til Vestre Fængsel, men på grund af øjensygdommen blev han indlagt på Finsens øjenafdeling og behandlet for sygdommen. Han kunne altså takke fængselsvæsnet for, at han reddede synet - og maleriet.

Han arbejdede i denne tid på *Idealister*, som skulle udkomme på Gyldendal i 1942, men Udenrigsministeriet forbød udgivelsen. Et eksemplar blev smuglet til Sverige, og bogen udkom her i 1944. Det blev derfor den i eksil levende Otto Gelsted, som anmeldte den først. Han syntes bogen var morsom, men med visse grænser. Det var ikke lykkedes Scherfig at få sin mening frem, mente Gelsted: "Naar han sammenligner Psykoanalytikerne og Surrealisterne med Okkultisterne, faar man let det Indtryk, at han er Modstander af dem allesammen. I Virkeligheden er det kun Overdrivelser og Ensidigheder han vil angribe, ikke f.Eks. Freud men lad os sige Dr Reich. Som Bogen er formet kan det se ud, som om det er dens Hensigt at prise det jævnt fornuftige, smaaborgerlige Menneske" (*Danskeren* 10/6.4.44).

Det der var sket for Scherfig var, at *Idealister* var påbegyndt i 1940-41 og præget af

pagtpolitikens skarpe linjer også kulturelt. Den var præget af det opgør med de tidligere allierede frisindede, som diskussionen med Bendix vidnede om. Mens han skrev, blev han og de mange andre kommunister arresteret, og nye aspekter måtte forsøges indpasset i bogen. Den indeholder derfor tydeligvis flere lag, som ikke gør den klarere.

Bogen udkom legalt i Danmark i 1945, og Scherfig udtalte til *Land og Folk*, at 'Idealisterne' i titlen var "pæne og brave Mennesker; men de har bare det ved sig, at de tror i Kraft af deres egen lille Specialitet at kunne fremkalde paradisiske Tilstande, vil f.Eks. forbedre Menneskeheden ved Diæt, tror at man kan naa til Frihed ved at male kubistisk eller hævder, at man kan høre sig ind i Socialismen! Det er Mennesker, som er bange for Klassekampen og som ikke ved, at den økonomiske Frigørelse er Forudsætningen for den aandelige Frihed" (LOF 14.9.45).

Hans Kirk kunne ikke lide bogen. Han omfattede personligt idealisterne med større veneration. I novellen "Plakaten" fortæller han sin historie om en idealist, der forulempes af en kommerciel plakattegner. Hans sympati er helt på idealistens side. Han ville ikke selv anmelde bogen og gav den derfor til Sven Møller Kristensen³⁷⁴. Muligvis havde han tænkt, at udfaldene mod jazz-folket i bogen ville få Møller Kristensen op på de kritiske mærker? Men det blev en venlig anmeldelse. Det var en klar antinazistisk bog og "indtil nu, og ubestridt, Efteraarets bedste danske Roman" (LOF 1.10.45).

Nexøs oprindelige forslag om en roman om de trotskistiske intellektuelle er kun rudimentært til stede i *Idealister*. Men student Skodsborg, som sikkert er karikeret over Boserup, er én af idealisterne. Om ham hører vi, at han er rødere end de rødeste. Og at han er så klog, at han hurtigt kan overskue, at de udannede arbejdere i det store land østpå går og fumler med problemerne. På sin sædvanlige, morsomme pseudo-objektive facon får Scherfig sagt, om Boserup og oppositionen, at den består af borgerbørn (fra 'Skodsborg'), som understår sig i at kritisere Sovjet. Når det kommer til stykket, er dét deres synd.

Gelsted lavede i foråret 1946 et interview med Scherfig, hvor han konfronterede ham med de synspunkter, han havde givet udtryk i sin anmeldelse. Og Scherfig gav ham ret i, at angrebet var rettet mod Sexpol-folkene og Wilhelm Reich. Freud og hans "geniale Teorier" havde han ikke villet anfægte (LOF 20.4.46).

Scherfig var medarbejder ved *Land og Folk* fra maj 1945 til sin død. Han debuterede allerede den 11. maj med et "Besøg i Vestre Fængsel blandt Stikkere og Landsforrædere". Men ellers var det ikke reportager, der var hans bord. Han var en flittig kommentator. Hans radiokommentarer strækker sig som en rød tråd gennem bladet. Men ved siden af var det i tusindvis af kronikker, kommentarer, rejsebreve og lignende. Man kan efter min mening ikke overvurdere betydningen af Scherfigs kommentarjournalistik for den kommunistiske kultur. Han var en art 'communist Spectator', den tilskuer eller iagttager, som spillede så vigtig en rolle i den klassiske borgerlige offentligheds tilblivelsesperiode. Han tog sig ikke af den store politiske analyse. Han tog sig derimod af at gå ind i det kulturelle livs mange kinkelkroge og skille snot og skæg.

Han var en skarpsindig analytiker. Han så med den kærlighed til detaljen, som også findes i hans maleri. Han kunne spidde modsigelserne i det borgerlige verdensbillede eller gøre grin med ekcesser som de okkultistiske. Han kunne trække kulturelle linjer op og 'arve' den store rationalisme.

Men han var netop en partitro kritiker. Han udfoldede sig på hele det område, hvor de store analyser aldrig nåede til. Her kunne han frit boltre sig. Og hans skarphed og vid blev nydt i fulde drag af hans læsere. Men også hans *blindhed*. Og dén havde intet at gøre med hans gamle øjensygdom. Det var en ideologisk blindhed, som netop gjorde ham til den partitro kommentator.

Et eksempel kunne være hans holdning til ytringsfrihed. Han fastholdt gennem alle årene, at ytringsfriheden under kapitalismen fundamentalt er beskåret, fordi den afhænger af dem, som ejer ytringsmidlerne. Kapitalen, som ejer aviser og forlag, bestemmer, hvortil ytringsfriheden skal anvendes. Måske, svarer flere af hans kritikere. Men hvordan står det til i Sovjetunionen? Dér, svarer Scherfig, findes intet monopol på ytringsmidler, de er i folkets eje. Alle der vil ytre sig, kan det. Om begge situationer argumenterer han abstrakt. For man kunne med en vis ret sige, at mens Vestens monopolytringsfrihed altså indebærer, at Scherfig kan få trykt sine kommentarer, gælder det ikke for hans modstandere, hvis de levede i Sovjet. Men Scherfig ønskede aldrig at diskutere Sovjet konkret. Og gjorde han det, førte det til en retfærdiggørelse ud fra forestillingen om, at folket havde ret til at bestemme, som det gjorde³⁷⁵.

De mange kommentarer udkom i mange samlinger og kom efterhånden til at udgøre den største del af forfatterskabet. Det startede med *På vej ind i Vandmanden og andre kommentarer*, som han selv udgav i 1951. Sidenhen kom *Den gloende drage over Roskilde* (1959), *Krigs ABC* (1961), *En boggave* (1965), *Naturens Uorden* (1965) og fra 1966 gik han simpelthen over til at samle kommentarerne i en *Årbog*, som kom lige til hans død. Men det udelukkede ikke, at man kunne samle på tværs i bunken og finde på mange andre udvalg. Det store Scherfig-boom i 60'erne og 70'erne gjorde, at alt, hvad han rørte ved, kunne sælges. Selv de udklipsbøger, han lavede til sine børnebørn, blev udsendt af Irma.

Et særligt aspekt af Scherfigs interesse er den naturhistoriske. Gennem året 1957 fulgte han udviklingen i et vandhul, *Dammen*, og kommentarerne udkom i 1958 på forlaget Sirius. Scherfig hævdede gennem alle årene, at hans hovedværk skulle være om de danske guldsmede³⁷⁶.

Den 27. april 1952 kunne *Land og Folk* annoncere: "En ny fantastisk kriminalroman af Hans Scherfig". Og det drejede sig ganske rigtigt om hans første roman i 10 år. Den hed *Skorpionen* og løb som føljeton i avisen fra den 4. maj 1952 - 22. februar 1953. Den udkom som bog på Tiden i 1953 med titlen *Bothus Occitanus eller den otteøjede skorpion*. Den var som Kirks dobbeltroman *Djævelens penge/ Klitgaard & Sønner* et bestillingsarbejde fra Martin Nielsen. Baggrunden var den meget omtalte Edderkoppesag med Svend Aage Hasselstrøm i centrum fra 1949³⁷⁷. Det var en artig sag om bagmænd, mord, smugleri, alfonseri og ikke mindst bestikkelse blandt politiet. *Land og Folk* havde stof i sagen, men kunne ikke bringe det, uden at bringe sine kilder i fare. Scherfig fik derfor besked på at skrive stoffet om til fiktion, og romanen starter naturligvis med at forsikre om det tilfældige i mindelser om virkeligheden. Romanen blev til, mens sagen mod Hasselstrøm stadig løb i retten, Scherfig skrev den løbende³⁷⁸.

Bogen har mange lighedspunkter med Kirks projekt. Men hvor Kirk henter litterære skabeloner fra kolportagelitteraturen og ugebladsnovellerne, henter Scherfig skabeloner fra sin klassiske dannelse. Ikke mindst Voltaires *Candide* spiller en rolle. Fælles er imidlertid bøgernes karakter af kold-krigs-produkter. De er skrevet med menighedspleje for øje. De er altså begge interne bøger.

Ingen avislæser kunne være i tvivl om, hvad Scherfig skrev om. Nøglen til romanen fandtes i dagens avis, så at sige. Skulle man være i tvivl hjalp Elisabeth Karlinskys illustrationer med at identificere nogle af personerne. Ingen kunne heller som hos Kirk være i tvivl om hensigten. Skorpionen var simpelthen sindbilledet på det kapitalistiske samfund. Samtidig indeholder den et kritisk-kærligt portræt af en lidt verdensfjern humanist, lektor Karelius fra en ærværdig skole. Han bliver pludselig revet ud af sin lærde verden og uskyldigt rullet ind i skorpionaffæren. Den har også Scherfigs aldrig standsende kulturkritik med sig. Især karikerer han avisernes sprog på passende vis. Kirk skrev i sin anmeldelse af bogen, at

Scherfig "med et ord af Dostojevskij antyder, at han har mildnet sandheden med en smule løgn, fordi den rene sandhed ville forekomme altfor usandsynlig" (LOF 27.4.53).

Når Kirks og Scherfigs projekter var så relativt ens, kan man undre sig over deres forskellige skæbner. Selvom *Skorpionen* næsten blev tiet ihjel, da den udkom³⁷⁹, oplevede den som Scherfigs andre bøger billigbogsboomet fra 60'erne og fremefter. Kirks dobbeltroman har derimod haft det svært. Det hænger efter min mening sammen med de forskellige litterære strategier, de har valgt. Scherfigs er satirisk, dvs. han beskæftiger sig kun helt rudimentært med at positivere sin kritik. Han udstiller og latterliggør, men skal ikke hæfte for sit positive modbillede. Kirk derimod er ikke satiriker, i hvert fald ikke i sine romaner. Han arbejder med optimismen som sin forbundsfælle og kommer derved til i langt højere grad at beskrive sit positive modbillede: sit parti og dem, han går ind for. Og hvor kritikken af samfundet har overlevet dem begge, så er deres modbillede blevet draget stærkt i tvivl af udvikling og eftertid.

En helt anden genre begav Scherfig sig over i, da han i 1955 begyndte at udsende Holbergs *Niels Klims underjordiske rejse* fra 1741 som tegneserie. Det var Holbergs latinske samfundssatire, som Scherfig havde valgt. Dels fordi han elskede Holberg, og dels fordi den tillod ham gennem tegningerne at aktualisere satiren. På tekstsiden var han ret trofast mod forlægget. Men på billedsiden tillod han sig at indflette 'moderne citater' i form af billeder af sine yndlingsaversioner. Scherfig betegnede den i en kronik som "en særdeles munter roman med forunderlige indfald og grotesk fantasi" (LOF 3.7.55), og det er vel præcist dette åndsslægtskab, der fik ham på dette klassiske indfald. Serien udkom i 1961 noget forkortet som bog.

Var Scherfig rundhåndet med sine kortformer, var han tilsvarende karrig med romanerne. Der skulle gå 10 år fra *Skorpionen* til *Frydenholm* i 1962 så dagens lys. *Frydenholm* var en afregning, ligesom Carl Madsens *Vi skrev loven* var det. Den var ment som et monument over kommunisternes indsats under besættelsen og ikke mindst indsatsen imod dem. Og formentlig er det den bog, som har præget flest unges opfattelse af krigen. Dét er historiens ironi.

I forfatterskabets perspektiv er bogen en fortsættelse af *Idealister*. Omkring halvdelen af persongalleriet er hentet herfra, ligesom slottet kommer fra *Idealister*. Hvor *Idealister* hentede stoffet fra virkeligheden og transformerede det til satirisk fiktion, følger *Frydenholm* en tosporet strategi. På den ene side gør den ligesom *Idealister*, idet den gennem sit store persongalleri giver et satirisk billede af samtiden. Dette billede er mest eksponeret på en beskrivelse af landsbyen. Landsbysceneriet giver satiren endnu en omdrejning. På den anden side følger bogen et dokumentarisk spor omkring indsatsen mod kommunisterne. Her optræder de centrale øvrigheds personer ved deres rigtige navne, og dokumenter optræder i ordrette citater.

Forbindelsesleddet mellem de to spor i romanen er en person, som hedder Mads Ram. Vi kender ham fra Kirks føljetonroman *Mørke Magter*, hvor han hed Ramm. Han er identisk med Carl Madsen. Carl Madsen havde i 1948, mens han afsonede en dom for spritkørsel, skrevet et manuskript til en aldrig udgiven bog, "I Skranken og bag Rattet". Manuskriptet, som er på over 300 sider, indgik siden i *Vi skrev loven*³⁸⁰. Scherfig lånte manuskriptet og skrev siden til Carl Madsen: "Jeg har naturligvis taget godt for mig af retterne i dit manuskript [...]"³⁸¹.

Dobbeltstrategien giver bogen en utrolig styrke i sine argumenter. Men det interessante er, at det også fungerer kunstnerisk. På trods af dens enorme størrelse hænger den organisk sammen, og det er som om, det passer fint til Scherfigs sproglige temperament med de mange citater. Det giver ham anledning til sproglige forsiringer med udgangspunkt i

kancellisproget eller radiooplæsersproget.

Modtagelsen var meget blandet. Den afspejlede, at bogen i høj grad blev anmeldt af den generation, den handlede om. At Martin Nielsen syntes om den kan næppe undre (LOF 5.11.62). Det kom sågar til en "Proces mod *Frydenholm*" i Studentersamfundet i Århus i februar 1963. Bogen endte dog med at blive frikendt.

Scherfigs skønlitterære forfatterskab sluttede, hvor det begyndte, med billedkunsten. Hvor han i *Den døde Mand* havde taget fiduskunstneren Hakon Brand under beskydning, var det den kommercielle udnyttelse af kunsten i *Den fortabte abe* fra 1964. Scherfig har taget afstand fra, at den skulle være en nøgleroman, kun aben, der laver infra-human kunst, er ægte³⁸². Han har også taget afstand fra, at den skulle være et udfald mod abstrakt kunst. Tværtimod anså han f.eks. Asger Jorn for at være én af de største kunstnere, vi har³⁸³. Angrebet rettede sig mod kommercialiseringen, og den rolle kunsthandlerne kom til at spille for hele kunstmarkedet. Ikke mindst mente han, at det påvirkede de ideologier, som vandt indpas i kunsten. Han griber i romanen tilbage til sin fascination af den tanke, at det dekadente borgerskab skulle være besat af døden. I romanen formidles disse dødstanker især af filosofen Cimetière og kunstneren Sylvestre Mourant. Selvom Scherfig bedyrede sin nøglerene uskyld, er det mere end tænkeligt, at det er Sartre og Jean Genet, han har haft i tankerne.

Det er formentlig det, som gør bogen til en lidt tynd historie: den er filosofisk i hele sit anlæg, men uden sandhed. Det gør den til en halv satire og derfor halvdårlig.

Scherfig var aktiv som skribent, maler og debattør til det sidste. Han blev i 70'erne en institution i kommunismen, som vidnede om den bredde, det kommunistiske kulturliv havde haft. Sammen med Kirk og Gelsted har han således givet navn til én af DKP indstiftet kulturpris. Men han oplevede også en anerkendelse langt udover den kommunistiske kultur. Ved sin død i 1979 var han blevet en institution i en meget mere omfattende kultur.

En tur med biografen

En biograf er på dansk en noget tvetunget affære. Dobbelttheden dukker op, hvis man i overskriften udskifter 'med' med 'i': en biograf er både én, som skriver biografier og et rum, hvor man kan se film. At man på dansk kan se film i fremmedordet biograf skyldes, at det er en forkortelse af 'biografteater', som i filmens barndom konkurrerede med 'kinoteater' om at navngive dette nye rum. Men når man kunne komme på at kalde rummet for biograf, skyldes det, at man dér dannede (graf) levende (bio) billeder. Og måske er der altså alligevel en etymologisk og semantisk forbindelse: den gode biograf er måske også så heldig at give sin læser et par levende billeder fra et andet liv.

Biógraphos er den græske rod der lagde lyd til den praksis at gøre en andens liv tilgængeligt for en læser. Det er et gammelt håndværk, som har aflæggere som *hagiografi* (skrive om helgener) og *pornografi* (skrive om skøger), men altsammen handler det om, at sætte en læser i stand til at gå ind i et andens liv, gøre det til sit, gudommeliggøre det, blive stimuleret af det, tage afstand. I sin oprindelse sikkert beslægtet med fortællingen og fortællingen om de egne oplevelser. Men hvor man normalt vil have større tiltro til selvoplevede fortællinger end til fortællinger om andres, gælder det modsatte forhold mellem biografien og selvbiografien.

Selvbiografien er en dyrket genre, men den står lavt på historikernes ønskeseddel. Det er med yderste skepsis at de må gribe til selvbiografier. Og det er jo rigtigt, at skal man rekonstruere en persons liv ud fra selvbiografien, så er det næppe sandsynligt, at kronologi og årsagssammenhænge er i overensstemmelse med den kronologi og de årsagssammenhænge, som kan belægges med sikrere fortidsspor. Men selvbiografien er en uvurderlig kilde til en persons selvforståelse³⁸⁴.

Interessantere er det vel at biografien som genre står relativt lavt blandt danske historikere. De ser på den med en vis nedlæthed. Som noget, der bygger på psykologi - eller værre endnu: psykologiseren. Og psykologi er ikke for historikere. Og så er det også en populær genre, som historikere i den angelsaksiske verden tjener usselt mammon på at skrive i metermål.

Interessant i denne sammenhæng er f.eks. Niels Thomsens reaktion på Birgitte Possings disputats om Nathalie Zahle. Han sad i bedømmelsesudvalget som antog den, opponerede ex auditorio og skærpede siden sin kritik i *Historisk Tidsskrift* (92/2, s. 353-358), så man undrede sig over, at han nogen sinde havde kunnet antage den. Thomsen rejser sin kritik ud fra *relevanskriteriet* og lader som om, der eksisterer et videnskabeligt begrundet relevanskriterium. Det er klart, at *han* har et. Men det er jo ligeså klart, når man læser artiklen, at det er dyrket i en tid med et noget mere stålsat og autoritativt videnskabelighedsideal. Metafysisk er hans videnskabelighed. Hør blot den professorale diskurs: det er "ikke en videnskabeligt acceptabel begrundelse, at den biograferede har gjort noget vigtigt eller på anden måde spillet en rolle, hvorfor vi nu skal være glade for omsider at få en udførlig skildring af den pågældendes privat- og familjeliv." Det centrale punkt afslører sig som *det private*: "I praksis er det kritiske punkt vel ikke mindst samspillet mellem personens forudsætninger og de eksternt givne opgaver og muligheder, fordi ad-hoc- forklaringer og lægmandspsykologiske platituder byder sig til som horer allevegne".

Som den amerikanske historiker Peter Gay har fremhævet, så er psykologi ikke noget, som begrænser sig til biografien. Også i almindelige historiske rekonstruktioner spiller menneskesyn, samfundsforståelse og psykologi en stor rolle. Peter Gays pointe er imidlertid, at historikerne ikke erkender dette og forlader sig på godtkøbspsykologi i stedet for at sætte

sig ordentligt ind i sagerne. Sagerne er for Gay psykoanalysen³⁸⁵.

Og uanset om man er freudianer, jungianer eller tilhænger af en anden personlighedspsykologisk skole, så er det netop den moderne psykologi, som har stillet biografien på et helt nyt grundlag. Siden psykoanalysen har der eksisteret en psykologisk velbegrundet videnskabelighed. Man kunne stille sagen på spidsen og sige: først med psykoanalysen blev biografien i egentlig forstand mulig, først hermed fik biografien et velbegrundet objekt.

Principielt skulle det nemlig nu være muligt - hvis materialet er tilstrækkeligt stort - at give en sammenhængende tolkning af *hele* en persons liv med dens diskontinuiteter og sammenhænge. For når man skriver om en skønlitterær forfatter, så skriver man om hans eller hendes litterære værker, når man skriver om en politiker, så skriver man om dennes politiske liv. Deres børn og hunde er i normalbiografien ikke væsentlige for biografen. Men jeg vil hævde, at denne grænse i dag kan overskrides. Det vil være muligt at lave holdbare analyser, som medinddrager hele en persons liv. Pointen er blot, at synspunktet for en sådan biografi bliver personlighedens struktur, hvortil eksempelvis romanerne kun er kildemateriale eller hvor politiken er en måde at unddrage sig eller opsøge en bestemt type krise på. For mig at se er biografi noget andet og mere end en dybdepsykologisk genre.

En biografi, som i dag vil udelukke den psykologiske dimension, må lide af den *privatofobi*, som netop Niels Thomsen stiller til skue. Men det private er jo historisk frembragt og ikke en grænse indsat af gud eller kommunen. Hvis skellet konstituerer noget centralt ved en persons liv, så må det vel nødvendigvis overskrides. Vi kunne tage et eksempel, som er blevet diskuteret en del, nemlig Jens Otto Krags biografi, som den kom til udtryk i en TV-udsendelse. Det afgørende problem, som blev diskuteret var: skal man omtale Krags store forbug af kvinder. En tænkt professor Thomsen ville hertil sige: kun hvis det kan påvises, at det fik konsekvenser for hans virke som politiker og statsleder.

Men misser man ikke her den helt centrale pointe, nemlig at magten er *sexet*. Ikke at Jens Otto Krag havde appel til damerne eller var superpotent, men at han opdagede, at han var blevet placeret i et krydspunkt mellem funktioner, som tilforordnede ham en seksuel tiltrækningskraft af dimensioner. Det private, som vi ikke må afsløre (men som alle 'ved om') er altså ikke en 'privat' hemmelighed. Det er et potentiale Krag opdager hos sig selv og som mange andre politikere har opdaget hos sig selv uden at opdage, at det er en egenskab ved funktionen magt.

Det er ikke så mange år siden, at det ville føles meget privat at skrive om en offentlig kendt person, at han eller hun var homoseksuel. Sådan er det ikke længere. Men i og med homoseksualiteten nu kan tematiseres offentligt, går det også op for historikerne og biograferne, at seksuel identitet, ja, identitet overhovedet er historisk frembragt. Et eksempel kunne være David Maceys biografi om Michel Foucault³⁸⁶. Macey reflekterer også over spørgsmålet. Kan man overhovedet skrive en biografi om Foucault uden at komme ind på hans homoseksualitet. Er den ikke en del af hans værk? Spiller den ikke en vigtig rolle i eksempelvis seksualitetshistorien? Macey ender med at begrunde sin særlige biografi i et begreb han kalder compartmentalization. At Foucaults liv var bygget op på forskellige relativt afgrænsede identitetsdele, som ikke umiddelbart var gennemlyst fra et centrum eller holdtes sammen af et princip. Man kunne sige, at han ser Foucaults liv op mod en forestilling om en *klassisk* karakter. En karakter som holdes sammen af en klasseformning, hvor enkeltdelene er funktionelle i forhold til netop klassens placering i samfundet.

Billedet af Foucaults opdelte identitet er billedet på den *moderne* og kulturelt frisatte karakter. Det er ikke længere nødvendigt med så omfattende formning af identiteten, nødvendigt for kapitalismens reproduktion i yderste mening. Den moderne (eller postmoderne ville nogen måske sige) identitet er netop kompartmentaliseret: på jobbet kan du have én og funktionsbestemt identitet med tilhørende gestik, klædedragt og sprog. Uden for arbejdets sfære kan du have en seksuel identitet indskrevet i en minoritetskultur med en anden gestik, en anden klædedragt og et andet sprog. Du kan supplere med at være med i en sportskultur, en kortspillerkultur, en jægerkultur, en politisk kultur eller en ungdomskultur. Ingen af disse kulturer er på forhånd *overgribende* overfor hele identiteten.

Hvad David Macey altså peger på som noget særligt med Foucaults liv er langt snarere en erkendelse af et moderne træk ved hans liv, som muligvis er blevet så tydeligt, fordi han levede som bøsse.

Biografien er ikke den eneste om Foucault. Faktisk er der i det korte span af år siden hans død kommet flere forskellige, som naturligvis bygger på det samme centralstof af kilder, men som i kildemæssig henseende afviger noget i brugen af mundtlige kilder. Men især afviger de i tolkningen af stoffet. Det er forskellige kompositioner af portræt og baggrund. Men i modsætning til ved et malet portræt kan man ikke i samme betydning diskutere portrætligheden. Og det hænger sammen med, at en biografi som historisk og litterær genre består af netop to elementer: portræt og baggrund. Baggrunden er det historiske, litterære, filosofiske, kulturhistoriske osv. stof, som giver portrættet dybde og indeholder nøglerne til dets tolkning. For når det kommer til stykket, så er biografien som genre *ikke* psykologisk bestemt. Dvs. den mulighed, som jeg skitserede ovenfor, hvor erkendelsesinteressen netop er *biografien* i maksimal og psykologisk bemærkelse, og hvor historien, værkerne, praksis osv. kun er dokumenter i en større skrift, biografens skrift, så og sige aldrig udnyttes. En biografi i normal omgang med ordet er en levnedbeskrivelse *som har andre formål udover at indskrive et liv*. Livet og værkerne skrives netop *ind* i en historie, som allerede er der i en vis udstrækning. Biografien er i den forstand en katalysator eller hjælpegenre, som gennem sit *særlige præg* hjælper pointer til verden, som måske ellers kunne være svære at skrive frem.

For det første er en biografi aldrig et billede af *hele* personens liv. Den subjektive tid, som dækker et liv gælder ikke for en biografi. I mange menneskers liv spiller deres barndom og deres 'private liv' en så stor rolle, at skulle man forestille sig biografien struktureret efter denne subjektive tidsfornemmelse, så ville den indeholde en masse gentagelser eller trivialiteter. Den kronologiske tid, som er biografens er en *erkendt* tid, dvs. en tid som udspringer af den erkendelsesinteresse, som styrer fremstillingen. Kurt Jacobsen kalder sin store Aksel Larsen biografi for *en politisk biografi* med en undertitel, som har en længere tradition. Det betyder, at han vil skrive et stykke politisk historie set gennem det erkendelsesmæssige prisme, som hedder Aksel Larsens liv. Det betyder, at det er ikke Aksel Larsen som far, elsker eller havedyrker, som er objekt og erkendelsesprisme. Men det betyder ikke, at han optræder uden disse sider i bogen. Vi hører således om hans 4 ægteskaber, og som hans kone nr. 3 fortalte mig: "Jeg havde altid troet jeg var nr. 2. Jeg synes ikke, det er morsomt, at jeg nu får at vide, at jeg er nr. 3." Men selvom den altså bringer dette forhold på det rene, så er bogen ikke historien om Aksel Larsens ægteskaber eller hans seksuelle historie. Privatlivet er tegnet med løs hånd for at kunne fungere som sætstykker i det perspektiv, Jacobsen har valgt.

For det andet optræder den konstruktion, som jeg har kaldt *biografien i maksimal betydning* kun som et fantom, en ikke-ekspliciteret hjælpeforanstaltning. Dette fantom markerer en slags paradigmeskift i selve biografens genre, men er ikke blevet dens hovedærinde. Det ser man måske klarere, hvis man kaster blikket bagud til helgenbiografien,

hvis grundlæggende forståelsesprincip er *Guds Vilje*. I samme bevægelse, hvor helgenens liv skitseres, bekræftes altså en grundlæggende antagelse om historien og det enkelte menneskes liv. Den romantiske biografi derimod fremhæver for første gang det individuelle som noget unikt og det enkelte liv som struktureret ud fra en helhedskonception. I det enkelte liv var der en art essens, som afspejlede sig i alle delene. Hvis vi med 'den romantiske biografi' især vil forstå de forsøg på at begribe og beskrive enkeltliv, så kan vi f.eks. protoypisk tænke på B.S. Ingemanns historiske romaner. Her ser vi det enkelte liv behersket af grundlæggende principper som *mod, tro, loyalitet*. Men den romantiske biografi lever måske i virkeligheden sit mest storslåede liv i tiden efter romantikken. De opbyggelige biografier fra forrige århundrede, hvor store personers (=mænds) liv blev beskrevet som sammenhængende og behersket af enkle og essentielle principper oplevede sin kulmination med geni-biografierne. Denne særlige genre bliver til samtidig med psykologien slår igennem som nyt paradigme. Og ser vi f.eks. på Georg Brandes forskellige biografier, så forener han vel på overraskende vis den romantiske personlighedsopfattelse med den nye psykologi og mod slutningen af sit liv også med genidyrkelsen. Hans biografier over Søren Kiekegaard eller Ferdinand Lassalle forsøger netop (som Brandes havde set det hos Sainte-Beuve) at pege på en række momenter, heriblandt det psykologiske, som konstituerede *karakteren*. Men det unikke ved denne konstruktion blev selve dynamikken - måske selve objektet - for hans geni-biografier over Voltaire, Michelangelo og Cæsar.

Ved at fremhæve det unikke, gøres det *usammenlignelige* til selve læseoplevelsen (med mindre man som Brandes opfattede sig som et geni). Med den langsomme aksept gennem perioden 1900-1930 af dybdepsykologien som paradigme for forståelsen af personlighedens tilblivelse, bliver imidlertid netop *det sammenlignelige* og derfor *identifikationen* mulig på trods af forskellene. Biografiers nye rolle bliver nu i stigende grad at vise, at storhed ikke er uforenelig med dadelværdige karaktertræk. Biografien får tilføjet et nyt genretræk: *afsløringens*.

På en måde var dette forberedt gennem det sociologiske paradigme, typisk i Marx' opfattelse af personligheden som *det individuelle fællessvæsen*. Biografien var set i dette prisme delvis en illusion eller i hvert fald underlagt nogle begrænsninger, fordi individet altid var indfældet i et fællesskab, som det altså også udtrykte. På den anden side altså også et *individ*. Og polemisk kunne Marx udtrykke det i sin berømte analyse *Louis Bonapartes 18. brumaire*. Her polemiserer han mod Victor Hugos bog om Bonaparte *Napoléon le petit*³⁸⁷. Selv mener han, at hans analyse viser, hvordan de historiske omstændigheder tillod en middelmådig person at spille en helterolle.

Psykologiens afsløringer kom imidlertid fra en anden kant. Den satte nemlig fokus på det private og det skjulte som et sted, hvorfra forståelse kunne hentes. Ikke mindst afvigende seksualitet blev et yndet afsløringstema. Og herfra stammer i stor udstrækning den modvilje mod biografien som genre, som traditionelle historikere i den Rankeske tradition udviser. Det private er nemlig set med deres øjne et uvæsentligt aspekt af det, som skal beskrives. Ikke alle kan således gøre krav på at få skrevet deres biografi. Som Niels Thomsen udtrykker det: "Derfor er det vigtigt at få slået fast, at en biografi ikke er væsentlig, fordi den handler om en væsentlig person, heller ikke selvom den meddeler journalistisk opsigtsvækkende nyt om den pågældendes private liv og baggrund - men først hvis den giver vigtig, sand og ny indsigt i en væsentlig rolle og indsats. [...] Thi det er indsats og adfærd, som må være den historiske biografis sigte, forklaringsobjekt, afhængige variabel."³⁸⁸ Som Thomsen formulerer det, er biografien i sig selv misliebig, fordi den kommer folks nyfikenhed imøde. Han ser kun biografiers mulighed i to tilfælde: 1) de væsentlige personer (formentlig samfundets centrale aktører) og her kun i det omfang deres indsats og adfærd

bidrager til samfundets historie; og 2) hvor personer fremstår som repræsentative for deres klasse eller sociale lag. Man kunne sige, at det netop er det *biografiske* ved biografien, det subjekt-historiske, Thomsen vil have elimineret.

En anden type angreb på biografien kommer fra en helt anden kant. Såvel Foucault som Bourdieu mere end antyder biografens *ideologiske karakter*. Foucault taler om 'jegets konstruktion' og ikke blot i den betydning, som han ville lægge i den diskursive konstruktion af et fænomen. Han er tydeligvis kritisk overfor selve den forståelse (diskursivitet) som er knyttet til jeget og biografien. Pierre Bourdieu taler ligefrem om "Den biografiske illusion"³⁸⁹ i en hudfletning af forestillingen om en 'livshistorie'. Imidlertid er hans sigte noget uklart, fordi hans angreb især retter sig mod det identitetsskabende ved den biografiske *narrativitet*. Det er den (selv)biografiske (selv)isecenesættelse, han kritiserer som illusorisk og som ideologisk. Bourdieu vil påpege strukturens overgribende betydning i forhold til subjektiviteten. Han har præget begrebet *habitus*, som begreb for den matrice af vaner, vurderinger, normer, som socialt indlæres af individet.

Påfaldende i denne sammenhæng er det, at såvel Bourdieu som Foucault ikke stiller sig afvisende overfor Freud, men ikke tematiserer dette i forhold til deres egne projekter. Og når det kommer til stykket, så retter deres modvilje sig langt snarere mod Sartre end mod psykoanalysen. Det er den fænomenologisk-eksistentiale tolkning af jeget og dets *projekt*, kritikken rammer. Og netop Sartre er ophavsmanden til det mest ambitiøse biografiske projekt nogensinde, nemlig hans megabiografi over Flaubert i *L'idiot de la famille*³⁹⁰. Her er det hans ambition at skrive sig ind på en totalforståelse af forfatteren til *Madame Bovary* og at medtage så mange momenter som muligt i denne forståelse: Hvad kan man vide om en person?

For mig at se stødte Sartre imod biografens væg. Det er ikke muligt at bruge biografien som totalprisme. Men der er tillige en uklarhed hos Bourdieu og Foucault, som har sin rod i opgøret med idéen om biografien som én sammenhængende konception. De tenderer til at udslette det subjektive råderum i den enkeltes liv til fordel for den strukturelle determination. Men dermed overser de, at biografien for det moderne menneske har fået en ny og fremskudt betydning, som ikke blot er ideologi. Den voldsomme forskydning, som er sket i selve biografens struktur, dvs. ungdomsperiodens forlængede betydning, arbejdslivets nedtoning, alderdommens forlængelse, muligheden af gentagne 'omstigninger', 'livslang uddannelse' etc. sammen med den kulturelle frisættelse, jeg tidligere talte om, gør selve biografi-tolkningen til en vigtig og uadskillelig del af det moderne liv. Kierkegaards bemærkning om, at livet forstås baglæns, men leves forlæns har fået en ny og dybere betydning³⁹¹. For den enkelte er det naturligvis forskelligt i hvor høj grad den strukturelle bestemmelse er bevidst, men Peter Alheit har givet ret, når han taler om den biografiske intuition som noget centralt ved det moderne liv.

Biografens rolle i hvert enkelt menneskes liv som orienteringsinstrument er en vigtig dimension i forklaringen på biografens popularitet som litterær genre. At læse et andet menneskes liv er som at læse en *Owners Manual*.

Biografens anvendelsesområde og konkrete udtryksformer viser iøvrigt at den *minimalbiografi*, jeg her har argumenteret for, allerede i en årrække har udfoldet sig. Fra f.eks. Ole Langes Tietgen-biografi over Birgitte Posselt Zahle-biografi til Niels Finn Christiansens Hartvig Frisch-biografi er der anvist 3 vidt forskellige erkendelsesinteresser, som alle bruger biografien som vehikel³⁹². Ole Lange skriver både økonomisk historie og forretningshistorie, men baner også vejen for noget, man måske kunne kalde kapitalhistorie. Birgitte Possing skriver dannelsehistorie og kønshistorie, men åbner i sin måde at se Nathalie Zahles karriere på for noget, man kunne kalde karakterhistorie: hvilken karakter var

nødvendig for at kvinder under disse historiske forhold kunne spille en rolle som frk. Zahles. Og Niels Finn Christiansen skriver naturligvis både politisk historie og arbejderhistorie. Men ved selve sin erkendelsesinteresse er det også et stykke vigtigt og øjeåbnende intellektuelhistorie. Og det er jo ikke fordi verden ikke tidligere har været begavet med biografier over intellektuelle (ja, Paul Johnson har ligefrem parodieret paradigmet). Tænk blot på de umådeligt mange forfatter- og kunstnerbiografier. Men de indfører sig langt snarere i traditionen for geni-biografier. Fordi Hartvig Frisch som klassisk intellektuel opsøger og trænger ind i en klassekultur, og fordi Niels Finn Christiansen selv er sensitiv overfor problemet, bliver hans biografi også et stykke intellektuelhistorie i den moderne betydning af ordet, altså som en sammenfatning af den gruppe af dannede, som udgør en samfundskritisk intelligens.

Når jeg kalder den minimalbiografien, skal det forstås i den ovenfor definerede mening. Sigtet er minimalt i forhold til at ville afdække en bestemt persons *biografi* i den dybdepsykologiske maksimalbetydning, fordi sigtet har en bestemt prismatisk erkendelsesinteresse. Den bruger biografien som hjælperedskab. Men mulighederne er ikke minimale - tværtimod. Iøvrigt kunne man på dette sted passende rejse det problem, om biografi er det rette ord. I hvert fald ligger der en poemisk pointe i at Bernd Mattheus kalder sit værk om Georges Bataille for en *thanatografi*³⁹³. Er det livets eller dødens udvikling? Kommer der mere liv efterhånden som livet udvikler sig og døden nærmer sig? Er det levede liv liv eller død?

Et andet mere påtrængende spørgsmål gælder imidlertid *identifikationen*. Den er i biografens tilfælde dobbelt: forfatterens med sit objekt og læserens med forfatterens producerede objekt. Der er næppe tvivl om at den sidste mulighed er vigtig for biografens udbredelse og afsætning. Og i den sammenhæng spiller biografien som genre en rolle i en helt anden historie, nemlig individualiseringens historie. Udviklingen i biografien og dens erkendelsesmæssige og narrative struktur afspejler forskellige stadier af individualiseringen.

Forfatterens mulighed for identifikation med sin person er et langt mere intrikat problem eftersom samlivet med dette objekt er meget mere omfattende end for læseren. Det er karakteristisk, at biografer, som er midt i deres forskningsprojekt, omtaler deres 'person' ved fornavn eller kælenavn. Det at dykke ned i ofte ret private papirer, dagbøger og breve, det at bruge så meget at sit eget liv på at forstå et andet liv *bringer én tæt på*, så tæt så man altså bliver dus. Det er også evident, at ét af de produktionsredskaber man må tage i anvendelse er sammenligningen eller identifikationen. Det som kommer til at fremstå prægnant vil måske være det, hvor man ikke kunne følge personen, men hvor personen alligevel scorede points hos én, fik profil. Identifikationen består ikke blot i spejlingen, som mange steder er stor (tænk igen på Brandes), nej identifikationen består mere grundlæggende i sammenligningen: hvad træder overhovedet frem.

Det er i denne sammenhæng interessant, at der både findes *elskebiografier* og *hadebiografier*. Elskebiografierne kan have meget forskellig erkendelsesmæssig effekt. De omfatter f.eks. de rene hagiografier, som den klassiske officielle Stalin-biografi³⁹⁴, eller de tilsvarende over Hitler, Mao Zedong, Enver Hoxha eller Walter Ulbricht. De omfatter også de moderne heltebiografier over nutidens stjerner, sådan som de skrives i samtidens aviser og ugeblade. Men de omfatter også indføjte biografier af meget høj standard og erkendelsesværdi. Mange kunstnerbiografier er således elskebiografier. Et godt eksempel fra de senere år er Børge Houmanns mammutbiografi over Martin Andersen Nexø³⁹⁵. Bortset fra ganske enkelte tilfælde (det billede Nexø i *Morten hin Røde* tegner af sin anden kone f.eks.) er Houmanns synspunkt ikke kritisk men indfølelse. Men i kraft af sin dybde og forpligtethed i forhold til kilderne tegner Houmann alligevel et billede, som ved sin rigdom gør andre også

kritiske tolkninger mulige.

Hadebiografierne er utallige som deres modpol. De omfatter bl.a. biografisk formede fremstillinger af personer, som skal *afsløres*. De skal afsløres med den hensigt at vise deres usselhed, svindelagtighed eller falske karakter. Nu hvor de russiske arkiver er blevet åbnet, kan vi læse i tusindvis af biografier udformet af kadreafdelingen i Kommunistisk Internationale eller lignende institutioner. I kadreafdelingen opbevarede man dokumenter af enhver art om en persons karriere indenfor bevægelsen, ikke mindst om en persons fejltrin. Når der højere oppe i systemet blev bedt om en *spravka*, så fik man en sammenfatning af, hvad disse dokumenter sagde. Heri indgik naturligvis alle en persons negative træk (borgerlig herkomst, akademisk uddannelse) og alle de politiske fejltrin, vedkommende havde begået. Soning kunne ikke komme på tale. Kun det negative var konstant, alt det positive kunne variere, men kunne også glemmes fuldstændigt. Denne énsidighed kendes også fra politiske biografier af den art, som skal bevise, at fra et bestemt tidspunkt har en politiker ført en dadelværdig og korrupt politik. Og selvom énsidigheden kan være rigtig politisk set, bliver det næppe nogen øjenåbnende biografi. Men også hadere kan jo have noget på hjerte. Et interessant eksempel var Volker Elis Pilgrims bog *Ud til højre Marx* (Kbh. 1991). Pilgrims hensigt kan læses éntydigt i titlen, men ikke hans metode. Han vil nærlæse Marx' og Engels' brevveksling med henblik på den berømte historie om det barn Marx fik med tjenestepigen Helene Demuth. Men fra denne fortielsesaffære udvider han perspektivet til at indlæse en uendelig række af seksuelle slyngelstreger i Marx' liv omfattende ikke mindst incest i forhold til døtrene. Pilgrims énøjede læsning er monoman, men jeg følte mig alligevel flere gange under læsningen fristet af hans skarpe øre for hule steder i skriften.

Men ellers har hadebiografierne etableret en helt egen undergenre i de kritiske diktator-biografier. Det startede vel med de kritiske Stalin-biografier, Totskijs og Isaac Deutschers³⁹⁶. Siden kom mange til, bl.a. Hitler-biografierne. Den distance, som modviljen, afskyen eller hadet producerer, kan være en udmærket afstand at se sit objekt på.

Et interessant eksempel er her udviklingen i Kurt Jacobsens forfatterskab. Det startede med en Stalin biografi³⁹⁷, som er skrevet indenfor rammerne af den kommunistiske bevægelse. Men den er et forsøg på at sammenskrive, hvad der kunne siges om Stalin på grundlag af den tilgængelige viden (som var acceptabel i bevægelsen). Den var på den måde et svar på den larmende tavshed, der var opstået efter den 20. partikongres i SUKP omkring Stalins person. Selvom man måske ikke kan kalde den en *hadebiografi* er den dog skrevet på en negativ energi. Kurt Jacobsens næste projekt var på mange måder af samme art. Det tog sit udgangspunkt i den larmende tavshed, som var i DKP omkring Aksel Larsens person og betydning efter hans eksklusion - udover de mange nedgørende historier, som var sat i omløb. *Moskva som medspiller* (Kbh. 1987) var en detail-analyse af DKPs krise- og gennembrudsår 1930-32. Og hvad der var nok så vigtigt: bogen byggede som den første herhjemme på russisk arkivmateriale. Der er næppe nogen tvivl om, at den er startet på negativ energi. Men dens overraskende resultat var, at uden Aksel Larsen havde der næppe været et politisk gennembrud og måske heller ikke noget DKP. Efter den nedvurdering af Aksel Larsens rolle, som var blevet knæsat med Ib Nørlunds partihistorie (*Det knager i samfundets fuger og bånd*, Kbh. 1959), var dette givet overraskende for DKPs medlemmer. Og fra denne bog går der en lige linje til den store Aksel Larsen biografi. Den kan næppe karakteriseres som en *elskebiografi*, men den er skrevet frem på en beundring og en positiv forståelse.

En moderne biografi er i en dobbelt mening en *personlig historie*. Det er en historie om en bestemt person, hvis liv bliver vinkel og kanal for, hvad der egentlig skal fortælles. Men det er også for biografen en personlig historie, fordi fortællingen i en vis udstrækning må produceres med dit eget liv som målestok og fremkalder. Denne dobbelthed ved biografien

som fixerbillede er vigtig for dens produktionsmåde.

Ser vi på biografens historie har den givet tjent mange forskellige erkendelsesinteresser ligesom dens opfattelse af sit objekt har skiftet voldsomt. Men derved adskiller biografien sig ikke fra andre historiske eller kulturhistoriske genrer. Men med den nye rolle selvet og derfor biografien har fået i det moderne menneskes liv har biografien som genre fået et nyt produktivt lag i sin store betydningssky. Men derved er dens mulighed som prisme for et mangefold af erkendelsesinteresser også blevet moderniseret og aktualiseret. Måske er det dette forhold, som gør de positivistiske og traditionelle historikere så afvisende overfor den.

Bibliografi

"Danmarks eneste kommunist". *Marie Nielsen 1875-1951*, oprindelig version: Marie Nielsen. En politisk biografi, *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 5/1975.

Kobbersmeden *Niels Johnsen 1893-1931*, oprindelig version: Morten Thing og Henning Grelle (red.): *I arbejdernes Rusland. Kobbersmed Niels Johnsens Moskvarejser til Komintern og Profintern 1921 og 1922. Dagbøger og biografi*, Kbh. 1981.

I søgen efter kærlighed og sandhed. *Konrad Simonsen 1876-1945*, oprindelig version: Konrad Simonsen. En introduktion, *Fund og Forskning* XXVII/1984-85.

Politik og religion. *Martin Andersen Nexø 1869-1954*, oprindelig version: *Nordica* 11/1994 og del II: *Giraffen* 14/1994.

Den revolutionære husmandsdigter *Anders Christensen 1884-1967*, oprindelig version: Husmanden der skrev revolutionære digte, *Information* 21.5.84.

Blod og revolution, billeder og modernisme. *Rudolf Broby Johansen 1900-1987*, oprindelig version: Til minde om Broby, *Bogens Verden* 6/1987 og Efterskrift til Rud Broby: *Blod*, Kbh. 1988 (Den blodige civilisation).

Skitse til en biografi. *Børge Houmann 1902-1994*, oprindelig version: Morten Thing og Torben Bech Rasmussen (red.): *Børge Houmann og hans samtid*, Kbh. 1992.

Modernismens pædagog. *Ebbe Neergaard 1901-1957*, oprindelig version: Morten Thing: *Kommunismens kultur*, Kbh. 1993.

Kommunisten *Mogens Fog 1904-1979*, oprindelig version: Elias Bredsdorff (red.): *En bog om Mogens Fog*, Kbh. 1991.

Den reflekterede troskyldighed. *Hans Scherfig 1905-1979*, oprindelig version: Morten Thing: *Kommunismens kultur*, Kbh. 1993.

Forkortelser

AB, *Arbejderbladet*

ABA, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

AIC, Arbejderbevægelsens Informations Centrals Arkiv, ABA

CK, Centralkomiteén

DKP, Danmarks Kommunistiske Parti

DKU, Danmarks Kommunistiske Ungdom

DNSS, Det Ny Studentersamfund

EKKI, Eksekutivkomiteén for Kommunistisk Internationale

FfKA, Foreningen for konsekvente Antimilitarister

FS, Fagoppositionens Sammenslutning

FU, Forretningsudvalget

IWW, Industrial Workers of the World

JKF, Jugoslaviens Kommunistiske Føderation

KB, Det Kongelige Bibliotek

KI, Kommunistisk Internationale

Komintern, Kommunistisk Internationale

KPD, Tysklands Kommunistiske Parti

KU, Københavns Universitet

KUF, Kommunistisk Ungdoms Forbund

LA, Landsarkivet for Sjælland m.v.

LOF, *Land og Folk*

MEW, *Marx-Engels-Werke*

MNA, Marie Nielsens arkiv, ABA

PCI, Italiens Kommunistiske Parti

Profintern, Profzjusnaja Internatsionala, Røde Faglige Internationale

RA, Rigsarkivet

RFI, Røde Faglige Internationale

SAP, Socialistisk Arbejderparti

SF, Socialitisk Folkeparti

SUF, Socialdemokratisk Ungdomsforbund

VSP, Venstresocialistisk Parti

Noter

1. Anledningen til denne artikels første version var, at Marie Nielsen i 1975 ville være fyldt 100 år. Billedet af Marie Nielsen ændrede sig faktisk efterhånden. Modtagelsen af min artikel og antologien *Revolution*, som jeg redigerede samme år, var fra DKPs side afvisende, bortset fra Hanne Reintoft, der nok mente at kunne bruge hende. Men da partiet i 1980 til *Land og Folk*-indsamlingen udsendte en bog i stort format med 30 portrætter "af markante afdøde klasseforkæmpere", var Marie Nielsen med. Og omtalen af hende var neutral. Aksel Larsen og Stalin var også med, men de slap ikke for anmærkninger i karakterbogen (Alfred Jensen: *Med os - for os*, Kbh. 1980).
2. En tidligere Tjenestepige: Smaatræk af en Tjenestepiges Liv. Manuskript. MNA.
3. Samme.
4. Forstanderne på Femmers Kvindeseminarium Emilie Jansen og Einar Lind, cit. efter *Solidaritet* 14.10.1920.
5. Fru Wanda Arentzen, cit. efter *Solidaritet* 14.10.1920.
6. *Solidaritet* 14.10.1920.
7. Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: *En Bygning vi rejser*, II, Kbh. 1955, s. 34.
8. Karl V. Jensen: *Udviklingen i den revolutionære Bevægelse i Danmark*, Kbh. 1922, s.13.
9. MN til Johs. Petersen 5.4.1915, MNA.
10. Socialdemokratisk Vælgerforening paa Frederiksberg 2. Kreds. Protokol 1912-34, II, s.7ff., ABA.
11. *Socialdemokratiets Kongres 1915* [trykt beretning].
12. *Socialdemokratiets Kongres 1916* [trykt beretning].
13. Marie Nielsen: Afstemningen paa Kongressen, *Fremad* 25.11.1916.
14. Gerson Trier: Min Udtrædelse, *Socialisten* 4/1916.
15. Hans Palbo: Beretning til Klubben "Internationales" generalforsamling 1918. Hans Palbos arkiv, ABA.
16. Socialdemokratiets Hovedbestyrelses Protokol, ABA.
17. MN til Hans Palbo 21.3.1917, Hans Palbos arkiv, ABA.
18. Zeth Höglund til MN 30.8.1917, MNA.
19. Socialdemokratisk Vælgerforening på Frederiksberg, 2. kreds, Protokol 1912-34, ABA.

-
20. Zeth Höglund, Yrjö Sirola, V. Kasparovna og Angelica Balabanoff til MN 18.9.1917, MNA.
 21. Formanden for Tapetserernes Fagforening til MN 8.12.1917, MNA.
 22. Referat af Møde med Russeren Selinius, 22.1 [1918], AIC-arkiv, ABA.
 23. Zeth Höglund til MN 2.1.1918, MNA.
 24. Sven Larsson-Linderot til MN 5.2.1918, MNA.
 25. Johs. Erwig til Hans Palbo 16.4.1918, Hans Palbos arkiv, ABA.
 26. MN til Hovedbestyrelsen for Danmarks Socialdemokrati 17.3.1918, Socialdemokratiets arkiv ks.516, læg 10, ABA.
 27. Korrektur, MNA.
 28. Diskussionsklubben Internationale var ikke den samme som den Internationale MN var medlem af. Diskussionsklubben blev dannet i 1916 af danskere, svenskere og russere i København. Karl V. Jensen og Alfred Kruse var ledende kræfter.
 29. Diskussionsklubben Internationale til arbejdsudvalget for SAP 8.4.1918, MNA.
 30. V. Nicolaisen til MN 16.3.1918, MNA.
 31. MN til Hans Palbo 21.3.1918, Hans Palbos arkiv, MNA.
 32. Forhandlingsprotokol for SAP, Kjøbenhavns Kriminal- og Politirets 9de Kriminalkammer 315/1918, LA. SAPs Historie, *Klassekampen* 15.5.1918.
 33. Angelica Balabanoff til MN 6.2.[19], MNA.
 34. Artiklen Fra Dagblad til Ugeblad, *Arbejderbladet* 17.2.1922.
 35. Aage Jørgensen til MN 3.7.1918, MNA.
 36. Christensson til MN, u.d., MNA.
 37. Karl Kilbom til MN 11.8.1918, MN. Karl Kilbom: *I hemligt oppdrag*, Stockholm 1954, s.199ff.
 38. *Klassekampen* 29.10.1918. Opretrykt i Marie Nielsen: *Revolution. Artikler om parti, klassekamp, og kvindekamp*, red. Morten Thing, Kbh. 1975, s.100.
 39. *Klassekampen* 2.11.1918. *Revolution*, s.103.
 40. *En hilsen fra Johs. Sperling*, Kbh. 1971, s.32.
 41. Oplysninger i pressen og i sag nr. 219/1918 og 315/1918, 9. kriminalkammer, LA.

-
42. Marie Nielsens dagbog fra fængslet, i: Børge Houmann og Morten Thing: *Venskab og Revolution. Martin Andersen Nexøs og Marie Nielsens venskab og politiske virke 1918-24*, Kbh. 1990, s.27.
43. Rapporten ligger i AIC-arkivet og består af meddelerindberetninger. Hvem der har lavet den, og hvordan den er havnet i AIC-arkivet fremgår ikke. ABA.
44. Se min artikel Historien om en provokatør, *Arbejderhistorie* 21/ okt. 1983, s. 4-11.
45. Domsudskrift af 25.5.1919 i sag nr. 9.315/18, Københavns Kriminal- og Politiret, LA.
46. Udskrift af Forhør i Sag Nr. 9.315/18, Københavns Kriminal- og Politiret, LA.
47. Rapport, AIC-arkiv, ABA. Udeladelserne er rapportens.
48. Axel Jensen/FS til SAP 21.7.1919, MNA.
49. Cit. efter Karl V. Jensen: *Udviklingen i den revolutionære Bevægelse i Danmark*, Kbh. 1922, s. 24f.
50. Marie Nielsen til SUFs 9. kongres 17.4.1919 i Slagelse. SUFs Forhandlingsprotokol 28.11.1914 - 2.11.1919, ABA.
51. Otto Grimlund til MN 25.8.1919, MNA.
52. Til den forestaaende Urafstemning. Udtalelse fra mindretallet i ledelsen, MN.
53. Marie Nielsen: Urafstemningen i Soc. Arbejderparti, *Arbejdet* 20.12.1919.
54. Brevet er optrykt - som iøvrigt hele Nexøs og Marie Nielsens brevveksling i Børge Houmann og Morten Thing: *Venskab og revolution* a.a.
55. *Protokoll fört vid de revolutionära skandinaviska arbetarorganisationernas första kongress i Stockholm 8.-10. dec. 1919*, Stockholm 1920. Telegrammet findes i Marie Nielsen-arkivet på KB, NkS 2863 fol.
56. Eksemplaret findes på ABA.
57. MN til Nexø 15.6.1920, Børge Houmann og Morten Thing: *Venskab og revolution*, a.a., s.115.
58. *Protokolle des II. KI-Kongresses*, Hamburg 1921, bilagene.
59. Ernst Christiansen: *Men det gik anderledes. Erindringer og vurderinger*, Kbh. 1960, s.92.
60. Med sin lange artikelserie *Moskva og Syndikalismen*, senere udsendt af Kommunistisk Lærerklub som pjece.

-
61. Chr. Christensen: *Til Danmarks radikale Arbejdere*. Flyveblad.
 62. Frederiksberg Skolekommission FK 1920/21 Nr. 185 27.2.1920, MNA.
 63. Frederiksberg Kommunalbestyrelse til Undervisningsministeriet 16.3.1920, MNA.
 64. Undervisningsministeriet til Frederiksberg Kommunalbestyrelse i AX 1191 6.10.1920, MNA.
 65. Nexø til Eugène Olausen 16.8.1920, Houmann og Thing: *Venskab og revolution*, a.a., s.130ff.
 66. Nexø til Mikhail Kobetskij 1.12.1920, Houmann og Thing: *Venskab og revolution*, a.a., s.142ff.
 67. MN til Mikhail Kobetskij 1.12.1920, Houmann og Thing: *Venskab og Revolution*, a.a., s. 144ff.
 68. MN til Mikhail Kobetskij, april 1921, kopi, MNA.
 69. MN til Kobetskij og Zinoviev 9.7.1921, kopi, MNA.
 70. MN til Zinoviev 2.9.1921, MNA. Original på tysk: "Wir haben - nach meine Meinung keine Einfluss auf die dänische Arbeiterschaft, weil wir keine feste Richtlinien haben und keine ernste Organisationsarbeite geleistet wird [...] Meine feste Glauben, dass Chr. Christensen ein samlenden Mittelpunkt für beide Bewegungen sein wurde, hat sich betrügerisch erwiesen [...]"
 71. Bericht des Frauenkomitées 3.7.1922, MNA.
 72. MN: Beretning over Arbejdet i Enhedsudvalget, *Situationen*, flyveblad, MNA.
 73. Richard Jensen: *En omtumlet tilværelse*, Kbh. 1957, s.68.
 74. Cit. efter Peter Thomsen: En Redegørelse, Aage Jørgensens arkiv, ABA.
 75. [Johs. Erwig]: Hvorledes Kup'et foregik, *Situationen*, flyveblad.
 76. MN til Zinoviev 16.2.1922, kopi, MNA.
 77. Nexø til MN 21.3.1922, Houmann og Thing: *Venskab og revolution*, a.a., s.183.
 78. Ernst Christiansen: *Men det gik anderledes*, Kbh. 1960, s.117.
 79. MN til K.M. Åkermann 6.4.1922, kopi, MNA.
 80. MN til K.M. Åkermann 10.4.1922, kopi, MNA.
 81. MN til Zinoviev 15.4.1922, kopi, MNA. Original på tysk: "Diese Person ist nach meiner

Mainung einer politische Spekulant, der sich eine gutes Lebenswege als "Reisende in Kommunismus" verschafft habe, aber niemals virckliche Arbeit geleistet habe."

82. Zinoviev til MN 30.5.1922, MNA.

83. MN til Olav Scheflo 24.4.1922, kopi, MNA.

84. Gunhild Höglund: *Moskva tur och retur*, Stockholm 1960, s.143.

85. Nexø til Otto W. Kuusinen 2.7.1922, Houmann og Thing: *Venskab og revolution*, a.a., s.200.

86. O.W. Kuusinen til MN 28.7.1922, MNA. Original på tysk: "Ich habe jetzt versucht einen Kompromiss Vorschlag auszuarbeiten und darin auf alle berechtigte Forderungen von der einen wie von den anderen Seite Rücksicht zu nehmen."

87. Willy Mielenz til MN u.d., MNA.

88. MN: Beretning over Forhandlingerne med K.I.E.K [EKKI] i Anledning af Partiets Appel, MNA.

89. MNs Forslag til Kongressen, MNA.

90. MN til Zeth Höglund 5.9.1922, kopi, MNA.

91. MN til Zeth Höglund 23.10.1922, kopi, MNA.

92. Original på tysk: "Anklageschrift gegen den germanische Sprachgruppe der E.K."

93. MN til Zinoviev 24.10.1922, kopi, MNA. Original på tysk: "Beigelegt finden Sie der Appel der K.P.Dä. Ich bin nicht ganz einverstanden, aber die Sachverhältnisse sind im grosse ganzen so, wie sie hier dargestellt sind."

94. *Bulletin des IV Kongresses der KI*, nr. 29, 10.12.1922.

95. MN til Frederiksberg Skolekommission 29.8.1926, MNA.

96. Se lægget Pensionssagens genoptagelse 1924-29, MNA.

97. MN: Marie Grubbe - Fremtidens kvinde, *Fremad* 1.5.1913.

98. MN: En Kvindes Betragtninger over Storstrejkesituationen, *Solidaritet* 12.3.1921.

99. MN til Hertha Sturm 6.1.1922, kopi, MNA. Original på tysk: "Es ist richtig, dass bis jetzt in Dänemark keine besonderer Frauenbewegung vorhanden ist.

Ich bin in Dänemark die einzigste revolutionäre politisierende Frau. (Auch die Sozialdemokratie hat nur einzelne - Nina Bang). [...] Mitfolgende Beilage gibt Auskunft darüber, dass wir in der Frage: Rettet die Kinder Ruslands eine Frauenkomité gebildet haben. Ich hoffe, dass wir die erste Ansatz für eine komm[unistische] Frauenbewegung in diesen Komité

haben werde, und ich verspreche ein Teil von meine Kräfte an diesen Aufgabe zu verwenden [...] Mit herzliche komm[unistische] Grüsse für deutsche komm[unistische] Frauen, besonders für unsere alte tapfere Führerin, Clara Zetkin, - Rosa Wolfstein, Ruth Fischer und Ihnen selbst."

100. Bericht des Frauenkomitees 3.7.1922, MNA.

101. Erklæring, Moskva 26.7.1922, kopi, MNA.

102. MN til Auslandskomite der Arbeiterhilfe, november 1922, kopi, MNA.

103. MN til Hertha Sturm 19.10.1922, kopi, MNA. Original på tysk: "Es ist ja sehr zweifelhaft, ob Clara Zetkin Zeit und Gelegenheit für mich und die verwickelte dänische Sache finden wird, und dann bin Ich der Meinung, ich reise nicht nach der Konference. Ich kan doch nicht viel von Nützen sein mit die schlechte Erfahrungen von hier, warum dann Geld zu verschwenden auf die Reise."

104. Aino Kuusinen til MN u.d. og MN til Aino Kuusinen u.d., kopi, MNA.

105. Georg Laursen til MN 25.3.1923, MNA.

106. Aage Jørgensen og Nexø til EKKI 11.1.1923, Houmann og Thing: *Venskab og Revolution*, a.a., s. 206ff., Komintern-arkivet, Moskva, mikrokopi i DKP-arkivet, ABA.

107. samme.

108. MN til Nexø, Houmann og Thing: *Venskab og Revolution*, a.a. s.221f.

109. Se Kurt Jacobsen: *Mellem København og Moskva*, Kbh. 1989.

110. Gunhild Höglund: *Moskva och retur*, Stockholm 1960, s.289ff.

111. Se MN: *Revolution*, Kbh. 1975, s.75ff.

112. Den faglige Opposition til KI og RFI 12.10.1924, kopi, MNA. Original på tysk: "Es zeigte sich in die folgende Vierteljahr, dass Genossin Marie Nielsen Recht behalte. Auf unsre gemeinsamen Tagesordnung auf unsere gemeinsamen Versamlungen kam die Geweck-schaftsfrage gewöhnlich als letzte oder vorletzte Punkt, und wenn wirklich sehr viel zu tun war in organisatorische und politische Fragen blieb keinen Zeit übrig für geweckschaftliche Arbeit."

113. Ungareren Jozsef Poganyi.

114. Protokol for DKPs sekretariat 1928-30, ABA.

115. MN til O.W. Kuusinen 20.1.1929, kopi, MNA.

116. MN til KUF 5.7.1925, kopi, MNA.

-
117. MN til ? [formentlig KI] 14.5.1931, kopi, MNA.
118. Mikkel Christensen: *Sygekassen Fremtiden 1898-1948*, Kbh. 1948, s. 121f.
119. MN til DKP 2.2.1934, kopi, MNA.
120. For AOs historie se: Hanne Caspersen: Arbejderkvindernes Oplysningsforening 1925-34, *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1978, s. 97-152.
121. Et brændende Problem, *Arbejderbladet* 16.6.1936. Hele diskussionen om den sovjetiske seksuallov af 1936 fra *Arbejderbladet* er optrykt i Marie Nielsen: *Revolution*, Kbh. 1975, s. 270ff.
122. Aksel Larsen til MN 27.8.1936, MNA.
123. MN til Georgi Dimitrov 23.8.1936, Kominternarkivet, Moskva. Original på tysk: "Man kann und will hier nicht glauben, dass alte Marxisten, langjährige Disciple von Lenin [...] sich in individuellen Terroristen verwandelt haben [...]"
124. Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen - en politisk biografi*, Kbh. 1993, s.144.
125. Kominternarkivet, Moskva.
126. Lægget Socialistisk Samvirke, Alfred Kruses arkiv, ABA.
127. MN til Alfred Kruse 22.11.1937, Alfred Kruses arkiv, ABA.
128. *Solidaritet* 1.4.1916; Foreningen for konsekvente Antimilitarister, Medlemsfortegnelse med Generalia. ABA; Udskrift af 9. Kriminalkammers Protokol. Rapport i sag 36/1918, forhør 20.3.1918. LA.
129. SUF, Aarhus. Medlemsbog 1911-1913. ABA
130. SUF, Aarhus. Forhandlingsbog 1913-15, ABA.
131. SUF, Diskussionsklub, Aarhus. Forhandlingsbog 1912-13, 11.12.1912. ABA.
132. Samme 8.1.1913.
133. SUF, Aarhus. Forhandlingsbog 1913-15; *Vort Blad* 1.10.1914.
134. Aarhus Købstads Domprotokol, sag nr. 84/1914, 1.10.1914; Aarhus Købstads Domprotokol, sag nr. 7/1915, 19.2.1915; Viborg Landsoverrets Domsakt, sag nr. 113/1915, 26.4.1915; Højesterets Domsakt 25.11.1915. Alle i udskrift i 9. Kriminalkammers sag nr. 36/1918 i Landsarkivet f. Sjælland m.m. Jvnf. iøvrigt forhør over Niels Johnsen 20.3.1918 i denne sag.
135. Niels Johnsen optræder på fotografiet af FS'landsmøde i 1914. Fotografiet er aftrykt i

Chr. Christensen og den danske svndikalisme, Århus 1980, bd. 1, s. 116. På et kort fra Alfred Mogensens 18.2.1913 kalder denne Niels Johnsen for "kammerat", hvilket tyder på at han var medlem af FS.

136. Forhandlingsprotokol for Foreningen for konsekvente Antimilitarister 1915-18, 9. Kriminalkammers sag nr. 36/1918, Landsarkivet f. Sjælland m.m.

137. Erklæringer til Krigsministeriet og Indenrigsministeriet. Udfærdiget af Ffka.

138. Hvor han var ret aktiv. Hans understregning af betydningen af det faglige arbejde fremgår f.eks. af artiklen: Vore Medlemmers Stilling til Organisationerne, *Kobbersmeden* 4/1915, 4.

139. Niels Johnsen: *Kampen mod Værnepligten*, Ungsocialistisk Forbund, København 1915, s. 8f.

140. Københavns Kriminal- og Politirets Domprotokol, sag nr. 48/1916, 15.2.1916; Højesterets Domsprotokol, sag nr. 230/1916, 11.5.1916. Begge Landsarkivet f. Sjælland m.m.

141. Medlemsfortegnelse for Ffka med Generalia, ABA; *Solidaritet* 15.4.1916.

142. Niels Johnsen til SUFs Diskussionsklub i Aarhus 28.3.1916. ABA, personarkiv.

143. *Beretning og Regnskab for Ffka fra 17. September 1915 til 31. December 1917*, København 1918, s.7.

144. Københavns Politi. Korrespondancesager vedr. Ungsocialister 1904-1917, Landsarkivet f. Sjælland m.m. Her nævnes: Greve militærlejr, Sølvgades Kaserne, Dragør Fort, Ermelundslejr, Vordingborg Kaserne, Næstved Kaserne. Alle sager er fra 1917.

145. *Folkets Avis* 9.11.1917; O.B. Markers rapport 9.11.1917. Hovedstationen; P.B. Christoffersens rapport 8.11.1917. Station 5; Pol. Ass. Steffensens kont. rapport 8.11.1917. Station S; I.B. Palles notits 9.11.1917; Pol. Ass. Schramms rapport 9.11.1917. Station 3. Alle i ekstrakudskrift. 9. Kriminalkammers Protokol i sag nr. 36/1918. Landsarkivet f. Sjælland m.m.

146. *Beretning og Regnskab for Ffka.*, s. 8f.

147. *Beretning og Regnskab for Ffka 1. januar 1918 til 1. April 1919*, København 1919, s.4.

148. I Medlemsfortegnelse med Generalia har Georg Jensen efter Niels Johnsens biografi med blyant tilføjet: "Er senere gaaet paa Session uden at meddele Organisationerne det (blev kasseret) er slettet af Medlemsbogen". Det er jo ikke uden bitterhed. Men formentlig må Niels Johnsen være gået på session efter udstået fængselsstraf i 1919. De 8 måneder på Vridsløse - har vel ikke lige motiveret for en sultestrejkekamp.

149. Se f.eks., Carl Heinrich Petersen: *Fra klassekampens slagmark i Norden*, Århus 1975, 64f.

150. Jvnf. forhør over bogtrykker Josef Hansen 18.3.1918 og over Carl Iversen 22.3.1918. 9. Kriminalkammer, sag nr. 36/1918. Landsarkivet f. Sjælland m.m.

151. Forhør over Niels Johnsen, Chr. Christensen, Jens Storgaard og Johanne Marie Johnsen. 9. Kriminalkammer, sag nr. 36/1918. Landsarkivet f. Sjælland m.m..

152. *Solidaritet* 17.8.1918.

153. *Solidaritet* 27.7.1918.

154. Anklageskrift i sag nr. 712/1918, Københavns Kriminal- og Politiret. Landsarkivet f. Sjælland m.m.

155. P.B.J.W. Jensen Bjørkholms håndskrevne referat i sag nr.712/1918, Københavns Kriminalog Politiret. Landsarkivet f Sjælland m.m.

156. Kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret, sag nr. 728/1918, Glückstadt mod Politidirektøren. Samme ret, nr. 188/1919, Marie Nielsen mod Politidirektøren. Begge Landsarkivet f. S jælland m.m.

157. *Solidaritet* 17.8.1918.

158. Anklageskriftet i sag nr. 823/1918, Københavns Kriminal- og Politiret. Landsarkivet f. Sjælland m.m.

159. Det hævdes i ungsocialisternes blad *Den røde Krig* 6/juni 1919.

160. Københavns Kriminal- og Politirets Domsprotokol, sag nr. 712/1918. Landsarkivet f. Sjælland m.m.

161. Københavns Kriminal- og Politirets, sag nr. 823/1918.

162. Niels Johnsen: En Fanges Dag paa Vridsløselille (sendt i radioen 19.12.1929). Manus i ABA, personarkiv .

163. *Den røde Krig* 6/juni1919. Her omtales han som "vor Kammerat". Det kunne antyde, at Niels Johnsen stadig på dette tidspunkt var medlem af Ungsocialistisk Forbund.

164. I Marie Nielsens arkiv, ABA, findes et brev fra Niels Johnsen på *Solidaritets* brevpapir formentlig fra efteråret 1919. Og på dokumentet om afstemning i FS om Kommunistisk Føderation fra marts 1921 har Niels Johnsen underskrevet sig som redaktionel medarbejder ved *Solidaritet*.

165. Brev fra Andersen Nexø til Eugène Olaussen 16.8.1920. Børge Houmann og Morten Thing: *Venskab og revolution. Martin Andersen Nexø's og Marie Nielsens venskab og politiske virke 1918-24*, Kbh. 1990, 130ff.

166. Redegørelse fra Kontrolkomitéens Flertal, marts 1921.

-
167. Regnskaber for juni og for juli kvartal i Marie Nielsens arkiv, ABA. For august i Aage Jørgensens arkiv, ABA.
168. Jane Degras (udg.): *The Communist International 1919-1943*, I, London 1971, 208, 211.
169. Degras, s. 215; Ossip K. Flechtheim: *Die KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt 1969, s.159ff; Herman Weber: *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*, I, Frankfurt 1969, s.41.
170. Alfred Rosmer: *Moskva under Lenin*, Mölndal 1971, s.128ff; Degras bd. I 217-20.
171. Salomon Schwartz: *Rote Gewerkschaftsinternationale*, Berlin 1973, s.11f; G.M. Adibekow: *Die Rote Gewerkschaftsinternationale*, Berlin (Ost) 1973, s.17ff; Rosmer, s.139f; Christian Gras: *Alfred Rosmer et le mouvement révolutionnaire internationale*, Paris 1971, s.222f. Arthur Rosenberg: *Kommunismus und kommunistische Gewerkschaften, Internationale Handwörterbuch des Gewerkschaftswesen*, Berlin 1932, s.979-984. Heri findes også oprindelig Salomon Schwartz's artikel s.1348-1359.
172. Morten Thing og Henning Grelle (udg.): *I arbejdernes Rusland. Kobbersmed Niels Johnsens Moskva-rejser til Komintern og Profintern 1921 og 1922. Dagbøger og biografi*, Kbh. 1981, s. 39-58.
173. *Arbejderbladet* 21.7, 24.7, 25.7, 1.8, 2.8, 3.8, 5.8 (x2), 6.8, 17.8.1921.
174. *Arbejderbladet* 31.7.1921.
175. De omtalte pjecer er: *Den faglige Kamporganisation. Beslutninger vedtaget paa Den Røde Faglige Internationales første Kongres Moskva Juli 1921*, Arbejder-Forlaget, København 1921; *Danske Kommunistere om Rusland*, Arbejder-Forlaget, København 1921; Niels Johnsen: *Moskva kontra Amslerdam. De to faglige Sammenslutninger og deres Modstandsforhold*, Arbejder-Forlaget København 1921.
176. Thing og Grelle: *I arbejdernes Rusland*, s.59-84.
177. *Arbejderbladet* 18.4, 25.4, 2.5.1922.
178. Niels Johnsen til Aage Jørgensen 9.8.1921. Aage Jørgensens arkiv, ABA
179. *Arbejderbladet* 29.7.1922 og 26.8.1922.
180. *Syge- og Begravelseskassen Fremtiden. Beretning og Regnskab for årene 1928, 1929 og 1930.*
181. *Fremtidens Aarvog 1931*. Mikkel Christensen: *Sygekassen Fremtiden 1898-1948*, s. 111.
182. Bort fra Kommunistpartiet + leder, *Social-Demokraten* 12.6.1930.
183. *Politiken* 13.6.1930.

184. Niels Johnsen død. *Social-Demokraten* 17.9.1931 . Dødsannonce *Social-Demokraten* 18.9.1931.

185. Niels Johnsens Bisættelse. *Social-Demokraten* 21.9.1931.

186. Resultatet af dette møde var artiklen 'Konrad Simonsen. En introduktion', *Fund og forskning*, XXVII 1984-85, s.159-180. Samtidig med jeg overvejede, at genudgive den, kom jeg på sporet af af Konrad Simonsens arkiv, og fik gennem ejeren af arkivet, Julius Spile, adgang til at læse og bruge det. Ikke mindst den lange række af dagbøger nødvendiggjorde en gennemgribende omskrivning af den gamle biografi-artikel. Arkivet tilhører nu KB.

187. Dagbøger 1900-1934, Julius Spiles arkiv; Simonsen til Julius Paludan ca. 1908-17, NkS 4428, 4°; Simonsen til Valdemar Vedel 1903-29, NkS 4465, 4°.

188. Simonsen til Vedel 12.7.1903 og 7.8.1903, NkS 4465, 4°.

189. Simonsen til Vedel 23.8.1903, NkS 4465, 4°.

190. Redaktør Niels Jensens nekrolog i *Dansk Politik* 24.11.1945.

191. Som note 4.

192. Simonsen til Vedel 30.3.1905, NkS 4465, 4°.

193. Isaac Bashevis Singer beretter i sine erindringer, at han læste Weininger med stor interesse.

194. Jvf. Simonsens breve til Marie Bregendahl 1904-37, NkS 2746, B.I, 2°.

195. Jvf. Simonsens breve til Johan Skjoldborg 1916-17, Marx-Nielsens samling 30, I, 4°.

196. Simonsen til Georg Brandes 20.2.1899, Brandesarkivet.

197. Didrik Arup Seip refererer hele bataljen i artiklen "Simonsen-Brandes", *For Kirke og Kultur* 1/jan 1913, s.46ff. Brandes blander sig ikke i debatten.

198. Simonsens Skematisk Journal, 6.12.12, Julius Spiles arkiv; *Rigsdagstidende* (F) 13.12.1912, sp. 2019, 2050.

199. Knud Bruun Rasmussen: Konrad Simonsen, *Femte November* 1927, s.118.

200. Et spor af selve besøget i Indien kan læses i "En moderne Profet", *Arbejderens Jul* 1921.

201. Se Walther Rathenau: *Briefe*, I, Dresden 1927, s. 179f, 214f., 303f.

202. Bertel Budtz Müller: *I Kains Spor*, Kbh. 1917, s.44.

203. Knut Hamsun: *Artikler*. I udvalg ved Francis Bull, Oslo 1939, s.189f. Artiklen stod

oprindelig på dansk i *Berlingske Tidende*, og ifølge Simonsen betød anmeldelsen meget for salget af bogen. Hamsuns interesse for Simonsen begyndte allerede ved Brandes-bogen.

204. Børge Houmann: *Nu - eller aldrig*, Risskov 1969, s.10 og samme: *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919*, Kbh. 1981, s.468.

205. Martin Andersen Nexø Nachlaß, Findbuch II, 56, KB.

206. Brevene ligger ikke i Julius Spiles arkiv. Det hænger formentlig sammen med, at Spile engang lånte hele arkivet ud til en person, hvis navn han ikke længere husker. Første mange år efter tilbageleveringen opdagede han, at 'låneren' havde stjålet de breve, som kunne omsættes (herunder formentlig Nexøs) samt afklippet frimærkerne af de tiloversblevne (interview 14.6.94).

207. Ifølge Simonsens dagbog lærer han Max Ballin at kende ved et togsammenstød ved Fiskebæk den 28.9.14. Det følgende år er han meget sammen med datteren Ellen Ballin.

208. Nachlaß, Findbuch IIIa, B 972.

209. Nachlaß 9.8.1921.

210. I et brev til Karl Larsen 30.8.1922 skrev Simonsen: "Jeg vil være Dem meget forbunden hvis De vil sende mig Deres *Daniel-Daniela*? Deres eneste forstaaende Kritik vil vel da fremkomme af mig i A-Bladet [*Arbejderbladet*]. Mit Ord om dette Emne venter jeg med til jeg er slaaet igennem paa Trods af hele Pressen og et Utal af Bagvaskere: om nogle Aar altsaa; naar min næste Roman er afklaret." Simonsens breve til Karl Larsen 1910-22, NkS 4630, 4°, KB.

211. I Anledning af Georg Brandes sidste Bog: Michelangelo, *Arbejderbladet* 23.6.1921; Professor Georg Brandes, *Fremad* 9/feb. 1922 og 10/mar 1922.

212. Chr. Christensen: Kan unge Kommunistere hylde Georg Brandes, *Fremad* 8/dec. 1922. Hele forløbet i den kommunistiske forståelse af Brandes er behandlet i min *Kommunismens kultur*, Kbh. 1993, s.269ff.

213. *Dostojewski. Universitetsforelæsninger*, Kbh. 1924, s.5.

214. Nachlaß 2.2.1921.

215. Erik Sønderholm: *Halldór Laxness. En monografi*, Kbh. 1982, s.22f.

216. Halldór Laxness: *Dagleið á fjöllum*, Reykjavík 1937, s. 302-319. Erik Sønderholm har venligst oversat artiklen for mig.

217. Simonsen genser Laxness første gang i 1934, hvor Laxness er i København i anledning af udgivelsen af *Salka Valka*. "Halldor Laxnæs min unge katolske Gudfar er i Landet og gør stor Lykke med sin sidste Bog. Han søgte mig forgæves pr. Brev for Aar tilbage til min

Søster. Jeg skulde gærne gense ham og gærne lanceres af ham og gærne have de 50 Fr. tilbage jeg laante ham, saa ussel er mit Liv." Sådan skriver han i dagbogen den 6.10.34. De sås et par gange og det var en "vældig Oplevelse".

218. Nachlaß 21.1.1925.

219. Nachlaß 28.10.1926.

220. Nachlaß 31.12.1925.

221. Nachlaß 24.6.1926.

222. Nachlaß 25.7.1926.

223. Nachlaß 15.4.1933.

224. Nachlaß 2.5.1934.

225. Sysse Engberg har venligst oversat udklippet for mig.

226. Interview med Julius Spile 14.6.94.

227. Nachlaß 19.6.1935.

228. Nachlaß 11.12.1939.

229. Optrykt i Børge Houmann (red.): *Breve fra Martin Andersen Nexø*, III, Kbh. 1972, nr. 602, 27.12.1939.

230. Nachlaß 25.6.1945.

231. Julius Spile til Nexø 21.8.1946, Nachlaß. På brevet har Nexø noteret at han sendte 20 kr. i check.

232.. Der citeres og henvises i det følgende til 4. udgave, Kbh. 1933.

233.. Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Frankfurt/M 1959.

234.. *Politiken* 8.7.1913. Optrykt i Nexø: *Kultur og Barbari*, red. Børge Houmann, Kbh. 1955, s.52ff.

235.. Om denne periode i Nexøs liv: Børge Houmann og Morten Thing: *Venskab og revolution*, Kbh. 1990.

236.. Foredraget er optrykt i Børge Houmann: *Nu - eller aldrig*, Risskov 1969, s.21ff.

237.. Således i artiklen af samme navn, der tryktes som efterskrift til Kr. Halbergs "*Det russiske Sodoma og Gomorra*"?, Dansk Kommunistisk Lærerkreds Forlag, Kbh. 1920, s.41ff.

238.. Scenekunsten og proletariatet, *Baalet* 2/1921.

-
239. *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960*, 1-2, Kbh. 1993.
240. Alf Ahlberg: Kommunismen som religionssurrogat, *Dagens Nyheder* 8.12.57 og 10.12.57.
241. Bent Jensen: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*, Kbh. 1984.
242. Friedrich Engels: Urkristendommens historie, Johs. Witt-Hansen: *Karl Marx*, Kbh. 1969, s. 246ff.
243. Georges Bataille: *L'Érotisme*, Paris 1957. Optr. i *Œuvres complètes*, bd. X, Paris 1987.
244. Mircea Eliade: *Helligt og profant. Om religionens væsen*, Kbh. 1993.
245. Religionskrigen udfoldede sig i tidsskriftet *Giraffen* nr. 11-14, 1993-94.
246. Anders Christensen til Johan Skjoldborg 13.1.1919, Marx-Nielsens Samling 30.I.4°, KB.
247. Rud. Broby Johansen: *Imprimatur. En tidebog 1916-80*, bd.1, Kbh. 1980, s.5.
248. Georg Brandes-arkivet, Kgl. Bibliotek.
249. *Imprimatur*, Kbh. 1960, s.7.
250. Det mærkværdige pseudonym skal muligvis læses bagfra: Sakrat erat. Det kunne på latin betyde så meget som: Det var helligt.
251. Brevet findes i Mombergs arkiv.
252. *Der Sturm* 14. årg., nr.1/jan 1923, s.14.
253. I det følgende citeres fra retsbøger og dombøger, idet sagens akter ikke findes på Landsarkivet for Sjælland mm. Hvorfor sagen er bortkommet vides ikke. Retsbøger og dombøger er håndskrevne, svært læselige protokoller, hvor rettens sekretær på dommerens diktat indførte resultatet af forhør og domsforhandlinger. På dette sted drejer det sig om Kbh. Byret, 1. afd., Krim. Sager, Retsbog 17, s. 617, sag 267/22.
258. Byrettens 1. afd. Dombog 3,1922-23, sag 267/1922, s.474.
259. *Nationaltidende* 6.2.23, morgen- og aftenudgave.

-
260. Henrik Pontoppidan: Erklæring, *Quod Felix* 6/1925, s.77.
261. Østre Landsret 1. afd., Dombog 8, A.S.39/1923, s. 198.
262. Torben Brostrøm i *Dansk litteratur historie*, bd.4, Kbh. 1966, s.19.
263. Claus Clausen og Mogens Kløvedal: Interview med Broby. Råbånd til radioudsendelse.
264. Jørn Guldborg (red.): *Kunst, Samfund, Kunst....En hilsen til Broby*, Odense 1987.
265. Mogens Fog: *Efterskrift 1904-45*, Kbh. 1976, s.87 og Elias Bredsdorff: *Min egen kurs. Erindringer 1912-46*, Kbh. 1983, s.147f.
- 266.. Halfdan Lefévre: *Mændene i Danmarks Frihedsraad*, Kbh. 1945, s. 63ff; Victor Elberling: *Rigsdagens medlemmer gennem 100 år*, III, Kbh. 1950, s.100; Cai M. Woel: *Dansk litteraturhistorie 1900-1950*, Odense 1956, II, s. 448ff; Svend Dahl (red.): *Dansk skønlitterært forfatterleksikon*, 2, Kbh. 1959; selvbiografi i *Festskrift udgivet af Københavns Universitet*, Kbh. 1973, s.170; *Dansk biografisk leksikon*; Børge Houmann: *Kommunist under besættelsen*, Kbh. 1990; *Blå bog* 1991.
267. Richard Jensen: *En omtumlet tilværelse*, Kbh. 1957.
- 268.. Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919*, Kbh. 1981, note 5, s.477.
269. *Kommunist under besættelsen*, Kbh. 1990, s.10.
270. Cai M. Woel: Børge Houmann, *Woels literære Maanedsskrift*, 2/nov. 1929.
271. *Kommunist under besættelsen*, s.48.
272. *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1919-1933*, s.166.
273. *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1919-1933*, s.164.
274. Cai M. Woel i *Woels literære Maanedsskrift* 2/nov. 1929.
275. *Politiken* 19.3.72.
276. Kai Moltke: *Mordet på Komintern*, Kbh. 1976, s.42; Mogens Fog: *Efterskrift 1904-45*, Kbh. 1976, s. 40. Det kan have været en anden Komintern-udsending, tyskeren Willy Mielenz, som besøgte Danmark i 1927.
277. Sekretariatsmøde 19.5.33, Komintern-arkiv, mikrokopi i DKP-arkiv, Stig Veibel o.a. til Partiledelsen 28.5.33, Erik Ib Schmidts arkiv og brev fra Børge Houmann til mig 9.1.90.
278. Den anmeldes i *Plans* novembernummer 1933.
279. I en udateret kadreindberetning fra DKP til Komintern [ca. 1938] sættes året til 1937.

Mikrokopi i DKP-arkiv, ABA.

280. Da jeg i *Arbejderhistorie* 19/okt. 1982 lavede en oversigt over "Ledelsen i Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941", anførte jeg, at Houmann sad i centralkomiteén fra 1932. Det var åbenbart også hans egen opfattelse, for han rettede kun året for sin optagelse i partiet, da jeg sendte ham oversigten.

281. Papirerne findes i Inga Dahlsgaards arkiv, ABA. Inga Dahlsgaard var som Houmann gæst ved CK-møderne. Endvidere i Komintern-arkivet, mikrokopi i DKP-arkiv.

282. Aksel Larsen: Mitglieder Z.K. K.P. Dä, Komintern-arkiv, mikrokopi i DKP-arkiv, ABA.

283. Interview 15.5.89.

284. Janson til Dimitrov 8.2.37, Dimitrov til Florin 16.2.37 og Entwurf an das Polbureau der KP-Dänemark u.d., Kominternarkivet, mikrokopi i DKP-arkiv, ABA.

285. Fitin til Dimitrov 3.10.41, 495-74-182, Komintern-arkivet, Moskva

286. Hele brevvexlingen ligger i sag nr. 495-74-182 i Komintern-arkivet, Moskva.

287. *Legal -Illegal - Legal. Træk af den kommunistiske presses historie*, Silkeborg [1980].

288. Villy Karlsson: *Tingene sker ikke af sig selv*, Kbh. 1984, s.32.

289. Det blev *Nationaltidende*, fordi *Politiken* sprang fra efter først at have sagt ja. Det skrev *Politiken* i forbindelse med *Land og Folks* lukning.

290. *Land og Folk* 28.11.45 og Villy Karlsson: *Tingene sker ikke af sig selv*, s.34.

291. Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970*, Kbh. 1972, s.473.

292. Spareudvalget, FU-møder 1951-58, DKP-arkiv, ABA.

293. Villy Karlsson: *Tingene ske ikke af sig selv*, s. 60.

294. Sekretariatsmødereferater og CK-mødereferater. DKP-arkiv, ABA.

295. Interview med Børge Houmann 12.2.91.

296. *Frit Danmark* 25/26.10.45.

297. Sekretariatsmødereferater og forretningsudvalgsmødereferater, DKP-arkiv, ABA, og interview med Houmann 15.5.89. Bjørn Grøn har oplyst, at han i partihuset har set Ib Nørlunds eksemplar af Houmanns manuskript. Det var fyldt med indstregninger og kritiske bemærkninger.

298. Børge Houmann: [Udkast til besættelsestidens historie], manus, DKP-arkiv, ABA.

-
299. Interview 15.5.89.
300. *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1933-54*, s.498ff.
301. Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919*, s.11, *Land og Folk* 2.6.54 og 26.6.54.
302. Oplyst af Houmann til Kurt Jacobsen. Houmanns håndskrevne udkast samt renskriften findes i Person- og enkeltsager, DKP-arkiv, ABA.
303. Navnet var taget fra Gelsteds tidsskrift fra tyverne. Den 8. oktober 1957 ønskede DKPs sekretariat en redegørelse for det nye forlag. Forhandlingerne foregik over flere møder. Sekretariatet var ifølge Houmann meget modvillige mod idéen om et forlag udenfor partiets kontrol. Men forlagets første bog, Nexø-bogen, fik en god anmeldelse af Kirk i *Land og Folk* 22.11.57. Da Scherfigs *Dammen* skulle udsendes måtte sekretariatet også først give sin tilladelse (14.1.58). Sekretariatsmøder, DKP-arkiv, ABA.
304. Begge indlæg findes i Børge Houmann: *Beretning fra kongres i J.K.F. Centralkomitémødet 31.5.1958*, Knud Jespersen: *Om Jugoslaviens Kommunisters Forbunds kongres*, Kbh. 1958.
305. *Kommunist under besættelsen*, s.12 og 46.
306. Tage Revsgaard Andersen: *en studie i rødt, hvidt og blå*, Kbh. 1981, s.130-191. Børge Houmann opfattede det sådan, at "det må være sket med partiets billigelse". Men Bjørn Grøn har overfor mig givet udtryk for, at udgivelsen skete mod partiledelsens ønske.
307. Børge Houmann: *Aksel Larsen og Gestapo. En redegørelse*, Kbh. 1981.
308. Børge Houmann: *Kremls klokker*, Risskov 1989.
309. Jørgen Neergaard (1910-37). Stud.polyt., oversatte Freud, redaktør af *Studerterbladet* 1932-34, stod Wilh. Reich nær og var en overgang leder af Sexpol-Verlag i København.
Paul Neergaard, agronom, formand for Studentersamfundet 1949-50.
2. Ebbe Neergaards første bog hed *Ordbog over skolesproget paa Herlufsholm*, Kbh. 1922.
311. Ebbe Neergaard til Hartvig Frisch 1.12.1931 og 29.2.1932, Hartvig Frisch-arkiv, ABA.
312. Interview med Børge Houmann 15.5.1989.
313. *Quod Felix* 2, 3, 5 og 12/26.
314. *Forsøgsscenen* 1/apr. 29.
315. *Teatret* 1928-29, s. 128f.
316. *Ekko* 11/29.

-
317. Udtrykket er Sven Møller Kristensens. Interview 8.6.88.
318. "Sover Intelligensen?", *Tiden* december 1936. Neergaards artikel stod i *Tiden* januar 1937.
319. Otto Mortensen: Eva Ismajlova fra Jakob Ærekærvej, AB 9.12.36.
320. Ebbe Neergaard: *Teatret i tusind aar*, Kbh. 1939, s. 173.
321. Et foredrag holdt den 7. marts 1934 i Den Danske Boghandler-medhjælperforening og siden udsendt af denne som pjece.
322. I januar 1887 havde en smørgrosserer på et politisk møde i St.Heddinge spurgt kultusminister Scavenius om det passede sig for kirkens primas at gå på horehus. Om denne forespørgsel (interpellation) havde Wied skrevet en aforismesamling.
323. Den havde undertitlen *Om "Det rasende bedrøvelige" hos humoristen Gustav Wied. En psykologisk skitse* og udkom som Gustav Wied Selskabets skrifter nr. 5, Kbh. 1951.
324. *Politiken* 4.5.28, her citeret efter *Filmkronikken*, Kbh. 1949, s.36.
325. Beate Neergaard i *Ebbe Neergaards bog om Dreyer* (= 2. udgave af *En Filminstruktørs arbejde*) udg. Beate Neergaard og Vibeke Steinthal, Kbh. 1963, forordet.
326. Krigsfilm og fredsfilm, *Monde* 2/nov. 28, Proletariske film 3/dec. 28 og Experimentalfilm - rigtige film, *Monde* 18/ apr. 30.
327. Filmen som industriprodukt og som kulturfaktor, *Social-Demokraten* 23.6.29.
328. Teksten til diskussionen er trykt i *Biograf-Bladet* 11/31.
329. Ebbe Neergaard til Hartvig Frisch 23.9.31, Frisch-arkiv, ABA.
330. *Catilina, Clarté, Kritisk Revy*, Hartvig Frisch-arkiv, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
331. Studentersamfundets Forslags- og Ankeprotokol 1921-22, Kgl. Bibliotek, NKS 4202, 4E.
332. Sigurd Wechselmann til Studentersamfundet 1.3.62, Ole Langes arkiv.
333. Karl V. Jensen: Da jeg "stjal" de hemmelige Dokumenter, *Arbejderens Jul* 1923.
334. *Kommunistisk Internationale*, 1923, s.93-95.

-
335. Kai Moltke: *Mordet på Komintern*, Kbh. 1976, s.44.
336. Om Sorges liv kan man læse i F.W.Deakin og G.R. Storry: *Richard Sorge*, Kbh. 1967 og Hans-Otto Meissner: *Spionen*, Kbh. 1963.
337. *Efterskrift I*, 55 og Villars Lunn: *Tvesind*, s.112.
338. *Sosialistisk medisinsk tidsskrift* 1/juni 1933.
339. Brevvekslingen findes i sag 495-74-182 i Komintern-arkivet, Moskva.
340. Både udsendt til vælgerne og optrykt i *Land og Folk* 25.10.47.
341. Det fremgår af referater i DKPs arkiv, ABA.
342. Mogens Fog til Børge Houmann 29.1.46. Børge Houmanns arkiv.
343. Mogens Fog skriver den 13. marts, *Efterskrift II*, s.42, men det var den 15.3. Tale og diskussionen er refereret i *Land og Folk* 16.3.47.
344. Indlæg ved Kulturudvalgets møde 21.2.48. Mogens Fogs arkiv, Rigsarkivet.
345. Se David Joransky: *The Lysenko Affair*, Cambridge 1970, Dominique Lecourt: *Proletarian Science: The Case of Lysenko*, London 1977, Zhores Medvedev: *The Rise and Fall of T.D.Lysenko*, N.Y. 1969 og Nils Roll-Hansen: *Ønsketekning som vitenskap: Lysenkos innmarsj i sovjetisk biologi 1927-37*, Oslo 1985,
346. Morten Lange: *Arvelighed*, Børge Houmanns arkiv.
347. Mogens Fogs arkiv, Rigsarkivet. *Efterskrift II*, 59ff.
348. Mogens Fogs arkiv, Rigsarkivet.
349. Delegationens beretninger er optrykt i *Sovjetunionens i dag*, 5-6/1950.
350. Mogens Fog til Aksel Larsen 13.11.1956, kopi, Mogens Fogs arkiv, Rigsarkivet.
351. Se Mogens Fog: *Kommunismen og demokratiet*, s.3ff.
352. Scherfig-arkivet, KB. Optrykt i Carl Erik Bay (red.): *Hans Scherfig 1905-1979*, Kbh. 1989, s.24.
353. Interview ved Claus Clausen og Mogens Kløvedal, bånd I, venligst udlånt.
354. *Politiken* 19.3.72.
355. Danmarks Radio 10.4.75, optrykt i Carsten Clante og Nils Frederiksen (red.): *Omkring Det forsømte forår*, Kbh. 1977, s.42.
356. "De der drog ud", *Studenten* 8/30 og "Hymne til New York", *Akademisk Tidende* 2/31.

-
357. AB 17.7.31 og Bay: *Hans Scherfig 1905-1979*, s.87.
358. Se Mads Østerby: *Hans Scherfig og Film*, Odense 1983.
359. [Redegørelse] fra Helge Andersen 9.10.78, Olav Harsløfs arkiv.
360. Serien med de store damer blev genbrugt igen i *Social-Demokraten. Hjemmets Søndag* 1941-42 og 1943-44 og igen i LOF 1958, hvor der kom et par stykker til.
361. Hemming Hartmann-Petersen: *Samtale i Fredensborg med maleren og forfatteren Hans Scherfig*, Kbh. 1972, s.15.
362. [redegørelse] fra Helge Andersen 9.10.78. Olav Harsløfs arkiv.
363. Hans Kirk til Hartvig Frisch 14.4.39, Hartvig Frisch-arkiv, ABA.
364. Brevet er optrykt i Carl Erik Bay (red.): *Hans Scherfig*, Kbh. 1989, s.114.
365. Hans Scherfig til Andersen Nexø 5.11.38, Nexø-Nachlaß, KB.
366. Se Hans Kirk: Forbudet mod Hans Scherfigs Bog, AB 1.12.40.
367. Bay (red.): *Hans Scherfig 1905-1979*, Kbh. 1989, s. 201.
368. Se også Hans-Jørgen Nielsen: Hans Scherfig, *Danske digtere i det 20. århundrede*, bd.3, 1981, s.180ff.
369. *Naturens uorden og andre essays*, Kbh. 1965, s.17.
370. Rejse i junglen, *På vej ind i vandmanden*, Tikøb 1951, s.48.
371. Jfr. Ebbe Kløvedal Reich: Scherfig og Demiurgos, i Nils Frederiksen og John Poulsen (red.): *Hans Scherfig - forfatteren, maleren og kommunisten*, Kbh. 1985.
372. Se også Dea Trier Mørk i Nils Fredriksen og John Poulsen (red.): *Hasns Scherfig - forfatteren, maleren og kommunisten*, Kbh. 1985, s. 149ff.
373. Jørgen Nash: Maleren Hans Scherfig, *Helhesten* 5/41.
374. Interview 8.6.88.
375. Se f.eks. udvalget *Presse og ytringsfrihed*, Kbh. 1983.
376. Se f.eks. Hemming Hartmann-Petersen: *Samtale i Fredensborg*, 1972, s.30.
377. Se Anders B. Nørgaards bog *Københavns Underverden*, Kbh. 1953. Hans Scherfig anmeldte bogen i en meget positiv kronik i LOF 8.11.53.
378. Carsten Clante: *Normale mennesker. Hans Scherfig og hans romaner*, Kbh. 1975, s.182.

-
379. Undtagen af Hans Brix, der syntes det var en god bog (*Berlingske Aften* 18.4.53).
380. Bay (red.): *Hans Scherfig 1905-1979*, Kbh. 1989, s.193 og Bruno Svindborg: Den listige romanskriver, i Nils Frederiksen og John Poulsen (red.): *Hans Scherfig- forfatteren, maleren og kommunisten*, Kbh. 1985, s.122.
381. Hans Scherfig til Carl Madsen 31.1.62, Carl Madsens arkiv, KB utilg. 660.
382. Hemming Hartmann-Petersen: *Samtale i Fredensborg*, s. 17.
383. sammesteds s.15.
384. Selvbiografier kritiseres tit for at være utroværdige selvscenesættelser båret af selvovervurdering. At det ikke altid er tilfældet bør man forvise sig om ved at læse Louis Althussers selvhadebiografi, et stykke forunderlig læsning: Louis Althusser: *L'avenir dure longtemps suivi de Le faits*, Paris 1992 (overs. til tysk: *Die Zukunft hat Zeit. Die Tatsachen. Zwei autobiographische Texte*, Frankfurt/M 1993).
385. Peter Gay: *Freud for Historians*, New York 1985.
386. David Macey: *The Lives of Michel Foucault*, London 1993.
387. Karl Marx: *Der 18te Brumaire des Louis Bonaparte* [New York 1852], MEW 8, 111ff; Victor Hugo: *Napoléon le petit*, London 1852.
388. Niels Thomsen: Historien om Frk. Zahle - Er det historie?, *Historisk Tidsskrift* 2/1992, s.354f.
389. Pierre Bourdieu: Den biografiske illusion, *Kontext* 52/1988, opr. i *Actes de la Recherche en sciences sociales* 62/63, 1986.
390. Jean-Paul Sartre: *L'idiot de la famille. Gustave Flaubert de 1821 à 1857* 1-3, Paris 1971.
391. Hele dette spørgsmål er behandlet af Peter Alheit i hans artikel Det biografiske spørgsmål - en udfordring til voksenuddannelsen, *Social Kritik* 36/april 1995, s. 19ff.
392. Ole Lange: *Finansmænd, stråmænd og mandariner. C.F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-76*, Kbh. 1978; samme: *Partnere og rivaler. C.F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske. Ekspansion i Kina 1880-86*, Kbh. 1980. Birgitte Possing: *Viljens styrke. Nathalie Zahle - En biografi om Dannelse, Køn og Magtfuldkommenhed*, Kbh. 1992. Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch - En biografi*, Kbh. 1993.
393. Bernd Mattheus: *Georges Bataille. Eine Thanatographie* I-III, München 1988.
394. Marx-Engels-Lenin Instituttet ved SUKP(B)'s CK: *Josef Vissarionovitsj Stalin. Kort Biografi*, Arbejderforlaget, Kbh. 1940.
395. Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid* 1-3, Kbh. 1981-88.

396. Isaac Deutscher: *Stalin. A political Biography*, New York 1946; Leo Trotsky: *Stalin*, London 1947.

397. Kurt Jacobsen: *Stalin og revolutionen. En politisk biografi*, Århus 1981.